

Северо-Осетинский институт гуманитарных исследований им. В.И. Абаева –
филиал федерального государственного бюджетного учреждения науки
Федерального научного центра
«Владикавказский научный центр Российской академии наук»

YESE KANUKTİ
ХЪАНУХЪТИ ЕСЕ
ЕСЕ КАНУКОВ

Владикавказ 2017

Северо-Осетинский институт гуманитарных исследований им. В.И. Абаева –
филиал федерального государственного бюджетного учреждения науки
Федерального научного центра
«Владикавказский научный центр Российской академии наук»

YESE KANUKTİ

ХЪАНУХЪТИ ЕСЕ

ЕСЕ КАНУКОВ

Владикавказ 2017

ББК 83.3

Есе Кануков / Составители: Ф.М. Таказов, Г.В. Чочиев –
Владикавказ: СОИГСИ ВНИЦ РАН, 2017. – 316 с.

Yese Kanukti / Derleyenler: Fedar Takazti, Georgy Tsotsiti; RBA
VBM Vaso Abayti KOBŞAE. Vladikafkas: KOBŞAE Yayınları, 2017.

ISBN 978-5-91480-284-1

Печатается по решению Учёного совета СОИГСИ ВНИЦ РАН

ISBN 978-5-91480-284-1

ББК 83.3

© СОИГСИ ВНИЦ РАН, 2017.

© Таказов Ф.М., Чочиев Г.В., сост., 2017

РАЗДЗУРДИ БÆСТИ

Кавкази астау цæруй, бæрцæй берæ нæуогæ, æссон-алайнаг адæмихатт. Историй æндæргъци сæ зудтонцæ куд «скифтæ», «сактæ», «сæрмæттæ», «алантæ», «йастæ», «астæ», «остæ». Абони сæ уруссагау хонунцæ «осетинтæ». «Осетинтæ» ба сæхе се ‘взагбæл хонунцæ «ирон» / «дигорон».

Сактæ/скифтæ фæххонунцæ «скифаг культурæ» ци адæмихатт хастонцæ, уони. «Скифаг культурæ» нæ дуйней агъоммæ I-аг мин æнзти парахат адтæй Алтаййæй Дунайийи уæнгæ, æма е ‘взагмæ гæсгæ ба хаудтæй индоевропаг æвзагути бийнонти ирайнаг къуармæ. Скифтæ нури дигорæ æма ири хæццæ хæстæгдзийнадæ æрмæст æвзагæй нæ хæссунцæ, фал ма се ‘гъдæутти дæр ес берæ æнхузондзийнæдтæ. Скифтæн сæ еуай-еу æгъдæуттæ æма дини рахастдзийнæдтæ абони уæнгæ дæр бафеппайæн ес нури дигори æма ири цардиуаги æма динон-мифологон рахастити.

Абайти Васомæ гæсгæ скифти тæккæ рагондæр цæрæнбæстæ адтæнцæ Цæгат Кавкази цори будуртæ, Хъобандони (Кубани цæугæдон) билтæ æма Ахъденгизи (Азови денгиз) билгæрæнттæ, æма ардæгæй ба ниххæлеу æнцæ Европи хонсар-скæсæни будуртæбæл¹. Иннæ ахургæндтæ ба уотæ нимайунцæ, æма скифтæ Цæгат Кавказмæ иссудæнцæ Скæсæнæй киммерийæгти² фæдбæл, кæцитæ син æвзагæй дæр æма тогæй дæр хæстæгдзийнадæ æййафтонцæ. Цæгат Кавказæй æма Сау денгизи билгæрæнттæй киммерийæгти ратæргæй, сæ бунæтти æрæнцадæнцæ æма сæ архайдæ тагъд рæстæги фæббæрæг æй Раззаг Азий ци цаутæ цудæй еци рæстæгути, уонæбæл. Цæгат Кавказæй райдæдтонцæ стæри цæун Мисири уæнгæ, ангъос кодтонцæ уæдиккон тухгиндæр паддзахæдтæ –

¹ Абаев, В. И. Скифо-европейские изоглоссы. На стыке Востока и Запада. М., 1965.

² Киммерийæгтæ – ахургæнттæ уотæ ке хонунцæ, уони Нарти кадæнгити, æвæдзи, хундæ уй «гумеритæ».

Ассири, Урарту, Манæ – ниддæрæн кæнун. Стæри цæугæй арæх скифтæбæл бафтуйиуонцæ савроматтæ (Сау денгизи цæгатварс цæугæцардгæнæг ирайнаг æзнæм) æма хъобайнаг æзнæмтæ (кæцитæ цардæнцæ нуриккон Иристони зæнхитæбæл).

Дигорон æма ирон адæми идарддæри ахедундзийнадæ баст æй аланти хæццæ. Аланти фæззинд Цæгат Кавкази æнгом баст æй нæ доги агъоммæ III-I æности Астæуккаг Азийæй ирайнаг æзнæм сæрмæтти миграций хæццæ. Уонæн нæ доги I-аг æности уæнгæ бантæстæй Сау денгизи цæгатварс еугур билгæрæнттæ дæр сæ къохи бакæнун. VI-аг æносмæ ба алантæн бантæстæй Цæгат Кавкази паддзахадæ исаразун. Æма еци рæстæгутæй фæстæмæ райдæдта цæгаткавказаг аланти æма уонæн сæ фæстагонтæ – дигорæ æма ири ахедундзийнади нæуæг фæлтæрнæ.

IV-аг æноси байдауæни алантæ бафтудæнцæ Нигулæнардæмæ ниййарæцæн кæнæг гунти хæццæ. Æгас Европæбæл рахезгæй, алантæ, æппунфæстаг, бунаеттон европаг цæргути хæццæ исхæлæмулæ ‘нцæ æма, куд хецон адæмихатт, фесавдæнцæ. Цæгат Кавкази ци алантæ байзадæй, етæ ба тухгинай тухгиндæр гæнгæ цудæнцæ æма син бантæстæй паддзахадæ исаразун, кæцийæн æнгом бастдзийнæдтæ фæззиндтæй Византийæ, Хазари, Уæрæсе æма Гурдзий паддзахæдти хæццæ. X-XIII æности Алани иссæй Цæгат Кавкази тæккæ тухгиндæр политикон æма этникон исарæзт Цæгат Кавкази.

XIII æноси Аланий паддзахадæмæ æрбампурстонцæ тæтæр-манголти æфсæдтæ. Æдзæллаг уавæрмæ æрхаугæй, Аланий фулдæр хай Сугъзæрийнæ Ордай дæлбар бацай. Аланий хуæнхаг хай ба сæребарæй байзадæй. Тæтæр-манголтæ æлдареуæг ке кодтонцæ алантæн, уомæ гæсгæ сæ паддзахади адæми еу хай, фулдæр – æфсæддонгъонтæ, Манголи æма Китаймæ æрвист æрцудæнцæ. Аланти (асти) еу хай ба хъуманти хæццæ (кипчакаг æзнæм) рагоц кодтонцæ Европи ‘рдæмæ æма æрæнцадæнцæ Венгрий паддзахади, кæми цæрунцæ нури уæнгæ дæр сæ фæдонтæ, æрмæст рахизтæнцæ венгейраг æвзагмæ, фал ма сæ

хелæдæрундзийнади ба байзадæй, алан-астæй ке æнцæ, æма сæхе нур дæр ма хонунцæ «йастæ».

XIV-аг æноси байдауæни ци æверхъау цаутæ æрцудæнцæ, етæ адæнæй уотæ хъæбæр искунæг кодтонцæ Аланий бæстæ, æма æрмæст паддзахадæ нæ, фал ма алантæ-астæн сæ дзилагæ исæскъунунмæ дæр берæ нæбал гъудæй. XIV-аг æноси æмбеси Аланий паддзахади адæнбæл сау еминæ исæгъудæй. Еци сау еминæ уæди рæстæги Европи адæни рæстæмбес ниццагъта, æма нур ба алантæмæ дæр бахъæрттæй. Фал XIV-аг æноси байдауæни ба алантæмæ æнгъæл кастæй сау еминæй фуддæр лазæ – Астæуккаг Азий амир (эмир) Темур-алсахъи æфсæдти æрбалæбурд. Темур-алсахъ аланти бæстæмæ бампурста æртæ хатти – 1396, 1398 æма 1401 æнзти. Сау еминæй ка райервазтæй, етæ ба Темур-алсахъи æнæбæрцæ æфсæдти къохæй цагъд фæцæнцæ. Еминæ æма Темур-алсахъи лæбурдтити азарæй ма ци ефстаг алайнаг (æссон) гъæутæ райервазтæй, етæ ба исхæлæмулæ ‘нцæ ногъайæгтæ, кæцитæ Цæгат Кавкази будуртæ байахæстонцæ XV æноси æмбеси, уæдта кæсгæнтти хæццæ, кæцитæ аланти бæстæмæ иссудæнцæ ногъайæгти фæсте XVI æноси.

XIV-аг æноси æверхъау цаутæ уотæ хъæбæр фæрресун кодтонцæ алайнаг адæни, æма хонхи цъæсгити ма си ка райервазтæй, етæ 600 анзей фæсте дæр ма и цаути хабæрттæ сæ зæрдæбæл дардтонцæ. Темур-алсахъи æрбалæбурди кой Дигоргоми абони дæр ма арæх ракиндæ уй таурæхъти. Æ ном дæр ма ин дигорæ сæ мифологий ахæри бони хæццæ бæттунцæ: Лæдæрти авд æнсувæри истохдзæнцæ Темур-алсахъи хæццæ, æма уой фæсте ба дуйней исæвд, дан, ралæудзæнæй.

Задæлески Нанай зари загъдæ уй:
Тогуарæ æркодта, тогуарæ æркодта
Тъæпæн Дигорæбæл, Тъæпæн Дигорæбæл³!

³ Тъæпæн Дигорæ худтонцæ будури алантæ кæми цардæнцæ, еци бæстæ.

Ахсахъ-Темури æфсæнцъух борæтæй
Сæ цъæх будуртæ ку батар æнцæ.

Æрвиланз дæр Дигоргоми Задаелески гъæуи арæзт фæццæуы Задаелески Нанай кувд. Темур-алсахы æрбалæбурди фæсте ма ци сувæллæнтæ райервазтæнцæ, уони фембурд кодта Гъæпæн Дигори будуртæбæл, æма сæ æфцæгбæл æрбахудта медхонхмæ. Уоми сæ Моргани лæгæти баримахста, Темур-алсахы æфсæдтæ ку рандæ ‘нцæ, уæдта сæ уоми хæссун райдæдта. Задаелески гъæуи ци хæдзари цардæй Нана, уоми нури рæстæги æ номбæл арæзт æрцудæй музей.

XV-аг æносæй XVIII-аг æносмæ Иристони адæн адтæнцæ хъæбæр уæззау уавæри. Кæддæр берæ æма тухгин адæн уогæй, се ‘сæвди къахбæл ниллæудтæнцæ. Еудадзугдæр æзнаги æрбалæбурдтитæ, æрдзи зин уавæртæ, стонг рæстæгутæ æма емини арæхадæ адæни бæрцæ бустæги минкъиймæ æргæлстонцæ. Æнæгъæнæ гъæутæ æма муггæгтæ бастъæлионцæ⁴.

XV-аг æносæй XVIII-аг æноси уæнгæ Иристони хуæнхтæмæ арæх ислæбориуонцæ Хъирими хантæ, ногъай æма хълмухъ. Берæ рæстæгути Хъирими хантæн дигорæ æма ирæ кæсæги хæццæ æмармæй нихкъуæрд лæвардтонцæ. Фал XVIII æноси Хъирими ханадæ Уæрæсе ку ниццагъта æма син сæ тухæ ку исæскъудта, уæд Цæгат Кавкази кæсгон æлдæртти хъаурæ федарæй федардæр кæнун райдæдта, æма уоййадæбæл лæборун райдæдтонцæ Иристони хуæнхти царæг адæнмæ.

Еци рæстæгути финсуйнадæ ке нæ адтæй дигорæ æма ирæмæ, уомæ гæсгæ сæ историй ци цаутæ æрцудæй, етæ байзадæнцæ сæ зæрдити, цъухæй цъухмæ сæ дзоргæй (цъухæй дзоргæ адамон исфæлдистади). Абони уæнгæ ци таурæхътæ æрхъæртæй æндагон æзнаги æрбалæбурдтити туххæй, етæ нин æвдесæн æнцæ XV-XVIII-аг æности ци цаутæ цудæй, уæдта хуæнхаг адæни бæгъатæрдзийнади туххæй. Аци киунуги ци æрмæг лæвард цæуы

⁴ Мæхæмæтти Æ. Х. (Магомедов А. Х.) Культура и быт осетинского народа. Владикавказ, 2011. – С. 28.

Хъанухъти Есей туххæн, е дæр æвдесæн æй Дигоргоми Донифар-
си адæни сæрбонзонгæ æма лæгигъæдгундзийнади еу нивесинæ.

Абони дуйнебæл аланти-асти (дигорæ æма ири) нимаэдзæ
хъæртуй еу 670-700 миней бæрцæмæ. Уонæй Уæрæсей цæруй
528515 (Цæгат Иристон-Аланий – 459688), Хонсар Иристони –
45950, Турки – еу 20000-30000, иннетæ ба æндæр рауæнти – Уз-
бекистан, Украинæ, Азербайджан, Казахстан, Туркмени, Абхази,
Белорусси, Таджикистан, Европæ, АЕШ, Австрали æма æнд.

Алайнаг-æссон (дигорон æма ирон) æвзаг хауй индоев-
ропаг æвзæгути бийнонти ирайнаг къуармæ. Алайнаг-æссон
æвзагбæл байзадæй гъæздуг адæмон исфæлдистадæ: аргъæуттæ,
таурæхътæ, мифологи, бацеутæ, дæнцæнтæ, уæдта æртæ эпоси –
Нарти кадæнгитæ, Даредзанти таурæхътæ æма Царцати дессæгтæ.
Алайнаг-æссон æвзагбæл исирæзтæй гъæздуг литературæ дæр.
Нури литературæ æ фæззиндæй абони уæнгæ дæр ирæзуй алайнаг-
æссон æвзаги дууæ здæхебæл – иронау æма дигоронау.

РАЗДЗУРД

ДОНИФАРС

Цæгат Иристон-Аланий Дигоргоми Ираæфи дони галеу фарс æрæнцадæй Донифарси гъæу. Донифарси гъæу адтæй бафсæрæн кæмæ нæййес, уæхæн федæртти хузæн. Лæудтæй Уазай хонхи бунмæ, бæрзонд фæхстæбæл, æрдзи рахастмæ гæсгæ имæ зин бацауæн уогæй. XVIII-аг æноси æмбеси си ци ахургонд бæлццæнтгæ адтæй, етæ цæмæдес æвдесæнтæ ниууагътонцæ Донифарси æхсæнади⁵ цардиуаги туххæй. 1781-аг анзи Штедер Л. куд финста, уомæ гæсгæ Донифарси æхсæнади цардиуагæ адтæй республикон паддзахади арæзтади æнгæс. Донифарси царгутæ, финста е, «цалдæр сæдæ анзей размæ рахецæн æнцæ иннæ дигорæнттæй æма цардæнцæ демократон паддзахадон арæзтади»⁶.

Академик Клапрот Юлиус дæр, Дигоргоми 1807-1808 æнзти фæууогæй, бафеппайдта Донифарси сæребарæдзийнадæ. «Урухи⁷ дони галеу фарс лæууæг Лезгор æма Донифарс царунцæ иннæ дигорæй бунтон хебарæги, багъæуай кодтонцæ сæ сæребарæдзийнадæ æма Баделиати дæлбарæ нæ ‘нцæ, сæхе си сæ федæртти гъæуай кæнгæй...»⁸.

«Республикон», «демократон» арæзтадæ хундæуы фиддæлтиккон-муггагон цардæвæрд, кæци сæребарæ æй æлдæртти дæлбайрадæй. Дигоргоми уæхæн æхсæнæдтæн разамунд лæвардтонцæ æвзурст лæгтæ, кæцити худтонцæ «уоли». Дигори иннæ æхсæнæдти уолитæ нæбал æвзурстонцæ, Баделиатæ

⁵ Донифарси æхсæнадамаæ хаудтæнцæ цалдæр гъæуи: Донифарс, Лезгор, Къумбултæ.

⁶ Осетины глазами русских и иностранных путешественников. Орджоникидзе, 1967. – С. 64.

⁷ Урухи дон – уотæ хундæ уй Ираæфи дон.

⁸ Клапрот Ю. Путешествие по Кавказу и Грузии, предпринятое в 1807-1808 гг. Известия СОНИИ, т. 12. – С.220.

æма Цæргæсатæ ку истухгин æнцæ, уæдæй фæстæмæ, Донифарси ба уоли æвзурстонцæ XIX-аг æноси æмбесмæ. Тъæпæн-Дигори⁹ фæстаг уоли адтæй Дигор-Хъабани фурт Айдарухъ, кæци цардæй XV-аг æноси байдауæни æма XVI-аг æноси райдайæни. Донифарси æхсæнади ба фæстаг уоли адтæй Хъанухъти Есе.

Таурæхътæмæ гæсгæ Донифарси зилди – Лезгор, Донифарс æма Къумбулти – адтæнцæ Сата æма Гагу. Сата исаразта Лезгор, Гагу ба – Донифарс.

Еуæй-еу таурæхътæ Сата æма Гагуй хонунцæ æнсувæртæ, кæцитæ цардæнцæ Лезгори. Гагу е ‘нсувæри хæццæ рахецæн ун ку исфæндæ кодта, уæд цæрæнбунатæн равзурста Донифарс. Еци рæстæги Донифарси неке ма цардæй. Донифарс æма Лезгори æхсæн арæни бæрæггæнæн уобæйтти хæццæ зæронд уæлмæрдтæ адтæй.

Æндæр таурæхътæмæ гæсгæ ба Гагу адтæй Астани астæуккаг фурт. Астан цауæйнон адтæй æма, дан, кæддæр, цауæн кæнгæй, æрбафтудæй Дигори коммæ, кæцими цæрæг нæма адтæй. Еу рауæн æ фæллад исуадзунвæндæй куд æрбунат кодта, уотæ рафунæй æй. Ку райгъал æй, уæд æ бæх нæбал ирдта, цидæр ин фæцæй. Æ бæх агоргæй еу хæдзарæбæл исцурæвæрæ ‘й. Уоми ба цардæй æригон кизгæ еунæгæй, бæх дæр уой хæдзари рази разиндтæй. Астани зæрдæмæ и кизгæ фæццудæй æма æ хæццæ цæргæ байзадæй. Еци силгоймаги ном хундтæй Дигорхан æма, дан, коми ном дæр уой номæй исхундæ ‘й.

Астан æма Дигорханæн райгурдæй æртæ фурти: Тæразон, Гагу æма Дзандар. Æ фургтæ ку ралæгтæ ‘нцæ уæд хестæр фурт Тæразон æ цæрæнбунат раййивта Уæллагири коммæ æма, дан, уоми фæззиндтæй Тæразонтæ (иронау – Цæразонтæ). Кæстæр фурт Дзандар æ фиди хæццæ байзадæй æма уомæй ба рацудæнцæ Астантæ. Астæуккаг фурт Гагу ба æ бунат раййивта

⁹ Тъæпæн-Дигорæ хундæуы Фæснаели гъæуæй Æхсинтти хеди уæнгæ Дигоргоми хай: Фæснаэл, Мæстинокæ, Уæхъæцæ, Къаматæ, Мæхческæ, Фæрæскъæттæ, Тауиттæ, Хъазахтæ, Хъалнæгътæ, Нарæ, Хæнæзæ æма Задæлески гъæутæ.

Донифарсмæ, æма уомæй ба рацудæнцæ Гагуатæ: Хъанухътæ, Кобегкатæ, Хъабантæ æма Найфонтæ.

Гагуатæбæл ма сæхе нимайунцæ цалдæр муггаги, кæцитæ рартæстæнцæ аци цуппар æнсувæремæй: Елбитæ (рартæстæнцæ Кобегкатæй), Асетæ (рартæстæнцæ Найфонтæй), Тинатæ (рартæстæнцæ Хъабантæй).

Фал таурæхъти ба зундгондæр æй Хъанухъти Есе, кæци никхъуæрд равардта кæсгон æлдар Хъайтухъи-фурт Сари-Аслæнбеги æртхъерæнтæн, кæци нет кодта е ‘фсæдти фæрци Донифарсæй æхецæн хъалондартæ исаразун.

Таурæхъти кæбæл цæуй дзубанди, еци Хъанухъти Есе æма Хъайтухъи-фурт Сари-Аслæнбег æцæгæйдæр еу рæстæги ке цардæнцæ, уомæн ес æвдесæнтæ.

И цау, æвæдзи, æрцудæй XVIII æноси райдайæни. Еци гъуди æвдесæнæн æнгъезуй бафедар кæнун Хъайтухъи-фурт Аслæнбеги циртдзæвæнбæл ци финст байзадæй, уæдта е ‘знæми туххæй ци дууæ зари байзадæй, уонæй.

Есей туххæй ци зартæ финст æрцудæй дигоронау, етæ æнцæ еу æртинемæй фулдæр. И зарти арæхдæр кой цæуй Хъанухъти Есе, Хъайтухъи-фурт Сари-Аслæнбег, Хъарадзаути Сафарали, Бийи-фурт Муртазали, æма цалдæреми ба ма Тæрион Тулабеги туххæй.

Хъанухъти Есе æма Тæрион Тулабег дигорон таурæхъти арæх æмбæлунцæ еумæ. Кæд уони туххæй финститæ некæми байзадæй, уæддæр сæ муггæгти таурæхътамæ гæсгæ ес сбæрæг кæнæн.

Хъанухъти Христофори фурт Константинаен æ имисуйнæгти иссерæн ес: «... мæнæн хуарз зундгонд адтæй нæ муггаги «бæласæ», сауæнгæ Гагуй уæнгæ, кæци федаргонд адтæй Кавкази хецауеуæггæнæги къæнцæлари мухурæй. Æ сæргонд ба адтæй мæнæ уотæ: «Дигорон Гагуати муггагæй Хъанухъти муггаг». Гагу адтæй муггаги фиццаг фидтæл, кæцибæл арази æнцæ Донифарси цæргутæ дæр. Еци Гагуйæй æз дæн цуппæрдæсæймаг фæлтæр, Есе ба – æвдæймаг»¹⁰.

¹⁰ НА СОИГСИ. Ф. 379, п. 117. – С. 5.

Хъанухъти Христофор аци финст ниууагъта 1950-аг анзи, ама Есей уаьнгæ 7 фæлтæри ку банимайæн, алли фæлтæр дæр 30 анзи нимайгæй, уæд Хъанухъти Есей уаьнгæ уодзæнаей 230 анзи, кенæ ба – XVII æноси райдайæни.

Кадæнгæгæнаг Уæдати Хъубади æхе нимадта Тæрион Тулабеги байзæддагбæл, ама фæлтæртæ банимайгæй Тулабег дæр цардæй 1700-1750 æнзти.

Зарти ама таурæхъти иннæ архайæг Хъарадзаути Сафарали ба адтæй Хъарадзаути Мисирбийи фидæ. Мисирбийи кой ба хуарз зунд æй æрмæст Дигори нæ, фал ма Уæллагири коми дæр, уомæн ама уой хæццæ баст æй Баделиати балæбурд Уæллагири коммæ. Еци балæбурди туххæй байзадæй зартæ дигоронау дæр, ама иронау дæр. Мисирбий æхуæдæг ба цардæй Хъарадзаути гъæуи (нури Хæзнидони гъæу) XVII æноси.

1961-анзи ахургонд Лавров Л.И. Хæзнидони (раздæриккон Хъарадзаути гъæу) зæронд уæлмæрдти еу уобайбæл бакастæй араббаг æвзагæй финст: «Ами нигæд æй рамæлæг ама а дуйнейæй мæрдти бæстæбæл исæмбæлæг Хъарадзаути Сафаралий фургт Ахмедхан. Ка ибæл никкауа, уомæн Хуацуæй хатир уæд. 1166 анз (хиджри)». Финст уой æвдесæг æй, ама Сафарали æцæгæй ке цардæй, ама æ фургт ба 1753-аг анзи ке рамардæй¹¹.

Хъайтухъи-фургт Сари-Аслæнбег адтæй кæсгон æлдар. Кæсгон æлдæрдти æхсæн Хъайтухътаемæ дууæ Аслæнбеги зундгонд адтæй. Сæ еу рамардæй 1589 анзи, дуккаг ба – 1746-аг анзи¹².

Ке зæгъун æй гъæуй, дигорон зарти дзубанди цæуй дуккаг Аслæнбеги туххæй. Ёрхаст æвдесæнти уæлæнхасæн ма кæсгон документти æ кой цæуй куд Араслæмбег, кенæ Росламбег. Дигорон «Сарасланбег» ба, æвæдзи, рауадæй «Араслæмбег» номæй, дзурди иуæнгтæ сæ бунæттæ баййевгæй. Ёвзаги уæхæн æййивд араех æрцæуй. Зæгъун æнгъезуй ама, æнаæмæнгæ, дигорон зарти,

¹¹ Лавров Л.И. Хазнидонские надписи. Известия СОНИИ. Т. 23. Вып. I. – С. 111.

¹² Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. I. М., 1957. – С. 399.

уæдта кæсгон зæронд гæгъæдити ке кой цæуй, етæ еу адæймаг адтæнцæ, кæци Донифарсмæ искодта æфсæдтæ, æхецæн си хъалондар исаразунвæндæй.

Хъайтухъти Араслæмбеги ном арæх фембæлуй XVIII-аг æноси документти. Уонамæ гæсгæ е адтæй æ рæстæги разæгъди æма кадгин æлдар, еу рæстæг разамунд дæр ма лæвардта дууæ Кæсæгемæн дæр – Устур æма Минкъий Кæсæгæн (Хъæбæрдейæн). Уой фæсте ба архайдта кæсгон æлдæртти нихъоги, хъасхъатаг къуари сæргъи лæугæй. Араслæмбег Хъирими хани хæццæ дæр баст адтæй, 1725-1736-аг æнзти цардæй Хъирими.

Хъиримæ рандæуни размæ ба цардæй Пахсани дони билтæбæл хъабæгъти. Хъайтухъти Араслæмбеги дæлбарæ адтæй 21 гъæуи¹³. Еци гъæутæй цалдæр Дигорæ, уæдта Донифарси зæнхити хæццæ æмарæн адтæнцæ.

Уотемæй, зæгъун æнгъезуй, дигорон зари ке кой цæуй, етæ æцæгæйдæр цардæнцæ XVIII-аг æноси фиццаг æмбеси.

1725-аг анзæй 1732-аг анзмæ ба Хъайтухъти Араслæмбег Хъирими ке цардæй, уой фæсте ба ‘й æ зæнхитæбæл нæуæгæй æрцæрун иннæ кæсгон æлдæрттæ ке нæбал бауагътонцæ æма Абазтæмæ ке цардæй Хъубани¹⁴, уой хинцгæй искæнун æнгъезуй хатдзæг, æма кæсгон æлдари балци Донифарсмæ æрцудæй 1725-аг анзæй раздæр.

Донифарс басæттуни нет ке адтæй Сари-Аслæнбегмæ, уой æвдесæг нин æй адæмон таурæхъти арæх ци мадзæлттæй фæппайдæ кæниунцæ. Сари-Аслæнбег Донифарси зæнхæ Тæторсмæ рарветуй сугъзæрийнæ сиугин дууæ гали. Куд зунд æй, уомæ гæсгæ ба гал, бустæгидæр ба – сугъзæрийнæ, æнцæ æлдайради, уæлеуæг кæнундзийнади æвдесæнтæ. Æма Хъанухъти Есе дæр, хъæбæр хуарз балæдæргæй кæсгон æлдари æрвистæг, нивгæрдун кодта и дууæ гали, уомæн æма сæ ку нæ нивгæрдун

¹³ Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. I. М., 1957. – С. 114.

¹⁴ Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. I. М., 1957. – С. 55.

кодтайдæ, уæд е уой нисан адтайдæ, æма Донифарс арази æнцæ Сари-Аслæнбеги дæлбарæ исун. Æма уæд Сари-Аслæнбегæн æндæр гæнæн нæбал адтæй æма, цæмæй Донифарс басæтта, уой туххæй æфсад искодта.

Æфсад æринбурд гæнгæй Кæсæги, Балхъари æма будуйраг Баделиатæмæ, Сари-Аслæнбег æ них исаразта Донифарсмæ. Дигоргоммæ Бæфони æфцæгбæл бахезгæй, е ‘фсади хæццæ æристадæнцæ Задæлески бунмæ Морги фæзи. Ардигæй Есемæ рарвиста æ минæвæрттæ. Есе сæ гъæуай кодта æ мæсуги сæрæй, æма минæварæй имæ цæуæг дууæ бæхгини куд фæххæстæгдæр æнцæ Донифарсмæ, уотæ сæ Есе бафæсмардта. Сæ еу адтæй Хъарадзаути Сафарали, кæций Есе исхудта «фингдзауæн гæнгæй ка базæронд æй», иннæ ба адтæй Бийи-фурт Муртазали, балхъайраг, кæций Есе исхудта «æлдарæн хъувгъандзауæй ка базæронд æй».

И минæвæрттæ сæ рарветæги номæй Есейæн загътонцæ: «А хуæнхти дæуæй æндæр еунæг æхсæнадæ дæр нæййес, мæнæн æрвиланз хъалон ка нæ федуй. Æма мин нур ба мæ хъалон раттетæ. Уæдта уин игъосун кæнун, æфсади хæццæ уæмæ ке фæццæун, æма уони бафсадун дæр сумах ихæс уодзæй». Туйгъанти Махарбек ци таурæхъ ниффинста зундгонд кадæнгæгæнæг Саулати Дзæрæхæй, уомæ гæсгæ Хъанухъти Есе кæсгон æлдарæн рарвиста нартихуари кæрдзин, цихт æма бæгæни, ниууойсадгæй: «А уин мæ хуæруйнаг, а ба уин мæ ниуæзтæ. Уоми ку нæ бафæллайай, уæд æз ба ами æдаси дæн. Ба уæмæ кæсдзæнæн. Исон рафтæмæ ку рандæ уайтæ, уæд хуарз, кенæ ба уин уæ къæсмустæ цъæх издийæй ниййæведауцæ кæндзæнæн. Æлдар еунæг фингæ дæр нæ фæййевгъауй, æма дин æрветун мæнæуи дзол муди хæццæ. Ку нæ рандæ уай, уæдта дæ Хъозити худони дзæгъар хути хæццæ бакæндзæнæн».

Чегеми коми ци балхъайраг таурæхъ финст æрцудæй, уоми ба «Хъанухъ-уллубий Эсен» уæхæн дзуапп раттуй кæсгон æлдари «хъалон æма царв» дæмунæн: «Чегеми хузæн дин мæн бон бор хъалон раттун нæй». Тухæгæнгутæн е арази æй аци изæр фу-

сун ун: «...Косарт уин никкэндзәнаән гьолон хьибил. Уә уорс кьәсмустә ба уин цьәх издийәй ниххуардзәнаән».

Дигорон әма балхьайраг таурәхьти дууә дәнцәни дәр еци еу цауи кой кәнунцә.

Есей дзуапп нин әвдесәг әй, федар нифсәй цәттә ке 'й нихкьуәрд раттунмә. Ци хуәруйнаг әй бадәмдта әлдар, уой бәсти ин рарвиста хуәнхаг мәгур ләги албойнон хуаллаг. Уомәй әвдесуй, кәсгон әлдарәй нилләгдәр ке нә 'нцә донифарсәгтә, уәдта си тәрсгә дәр ке нә кәнуи. Еци рәстәгути әлдарән устур кадә кодтонцә. Кәмидәриддәр адтайдә әлдар, алкәми дәр ин гьәуама тәккә хуәздәр бунат равардтайуонцә, хуәздәр хуәруйнаг ин әривардтайуонцә ә цори, ә рази бадун дәр не 'нгьизтәй, уәдта 'й аллихузи уфстонцә. Есе ин әлдари кадә дәр не скодта, уәдта ма ин унаффә дәр кәнуи, цәмәй барвәндәй рандә уа, кенә ба, әртхьераән имә кәнуи, ә тонаутә ин ниффәлахс кәндзәнаәй, әхе ба ин худони хути хәццә бакәндзәнаәй. Әлдарән, әд әфсад, уотә зәгьун бафәразунән устур нифс әма хьаурә гьудәй.

Кәсгон әлдари Есей дзурдтә нә бауорәдтонцә, Донифарсмә хәстәгдәр иссудәй әма Мисигони фәзи е 'фсәдти хәццә әрфестәг әй. Донифарси адән уой фәууингәй истухстәнцә әма сә уолимә әрләудтәнцә: «Уотә нин ку байвәрзтай, әма хуәнхтә әдас әнцә. Нур ба нин Мисигони нә реубәл уорс цәргәс ку 'рбадтәй. «Усси» ин зәгьән, әма ку нә тәхуй, «урри» ин зәгьән, әма ку нә цәуй». Есе сә әрсабур кодта: «Исони бонмә бангьәлмә кәсетә. Нә зәронд хуәнхтә ме 'вдесән, мә мәсугәй имә дор фехсдзәнаән әма ин ә урух базуртә фәрресун кәндзәнаән».

Әхсәви ба адән Есей мәсуги сәри цуппар кьуми цуппар кьудурон цирагьи исасугьтонцә әма фаләнбулай ниррохс кодтонцә, сәхуәдтә ба кафун әма зарун райдәдтонцә. Беретәмә уотә фәккәсдзәнаәй, әма Донифарси уоли әзнаги размә әхе игьәлдзәгәй ке архайдта бавдесун, уомәй ә

багъатæрдзийнадæ, уæдта знагæй уæлиаудæр ке ‘й, уой равдесуйнаг адтæй. Уогæ, уæхæн менеуæги равдист Кавкази берæ адæнтæмæ хæтуй. Ахургæндтæ куд зæгъунцæ, уомæ гæсгæ «еристæмæ æрмæст тугъди багъатæрдзийнадæ равдесун нæ хауй, фал ма хе равдесун гæрзарæхстгунæй, кафун æма заруни дæр дæснийæй». Фал гъуддаг æрмæст багъатæр æма сæрæндзийнадæ равдесуни медæгæ нæй. Ци этнографион æрмæгутæ байзадæй абони уæнгæ, етæ нин уобæл дзорæг æнцæ, æма тохи размæ ци кафт исаразиуонцæ, е тохæг адæни зæрдити бауадзидæ хъаурæ, нифс æма æнтæстдзийнадæ. Æма зæгъун æнгъезуй, Есей мæсуги бунмæ ци кафт исаразтонцæ донифарсæгтæ цирагъти рохсмæ æзнаги размæ, е син адтæй сæхе тохмæ бацæттæ кæнуни хуасæ.

Сæумæ ба Сари-Аслæнбег æ хъувгъандар фæсдзæуини хæццæ рацудæй æхе гъудий. Есе æй ку ниууидта, уæд донифарсæгтæмæ дзоруй: «Æхемæ ин нæма æвналун, фал ин æ хъувгъанмæ кæсетæ». Нигъгъавта, æма ин æ рази и хъувгъан фæппурхæ кодта. Æлдар æ фуртæссæй, æ хæлафи ронæ бабæттун дæр феронх уогæй, ледзæги фæцæй. Есе Сари-Аслæнбеги марунвæндæ нæ кодта. Уогæ, уæхæн таурæхътæ дæр ес, кæцитæмæ гæсгæ Есе кæсгон æлдарæн еу æхстæй æ ходæ дæр æргæлста. Фал Есе е ‘хстæй æрмæстдæр нисан дæттуй æлдарæн: хъувгъан (ходæ) кæми раргъавта, уоми æлдарæн æхе дæр нæ райевгъаудзæй.

Æма ‘й кæсгон æлдар дæр раст балæдæрдтæй. Еуæ-еу таурæхътæмæ гæсгæ, кæсгон æлдар е ‘фсæдтæ фæстæмæ раздахта æма Дигоргомæй ледзæги фæцæй. Фал æй Есе расурдта æма ‘й фæстæмæ раздахта, галтæ ин нивгарста æма ‘й дзæбæх фæууфста. Æндæр таурæхътæмæ гæсгæ ба кæсгон æлдар Есей æхсти фæсте донифарсæгти басæттунитæ нет райивта æма Донифарсмæ бацудæй куд иуазæг. Есе ба ‘й хуарз фæххинста «уорс дзол, муди хæццæ æма æлотонæй». Куд кадгин иуазæгæн, Есей бафæндадтæй ести лæвар бакæнун кæсгон æлдарæн æма Сари-Аслæнбег ба ракурдта Есейæн æхе бæх. Æгъдаумæ гæсгæ Есе æ сæрмæ не ‘рхаста «нæ» зæгъун, фал,

исарази уогæй, уæхæн дзурд равардта: «Æндæколдуар фæууогæй и бæх цидæриддæр æрбахæсса, уомæн фæстæмæ раттæн нæбал уодзæй».

Ниуæстгун Сари-Аслæнбег фæндаггаг ку раниуазта, уæдта балæваргонд бæхмæ ислæуирдта æма Мисигони æндзæри уæд еуæрдæмæ, уæд иннердæмæ æргъазидæ. Еу усми ба, бæхбæл гъазгæй, æрбахæстæг æй Есей галауантамæ, æма бæхи нæбал бауорæдта. Бæх æд барæг исмедæг æй Есей тургъи. Бадзурдмæ гæсгæ уайтæккæдæр æ фæсте æфсæн дуæрттæ æхгæд æрцудæнцæ. Æлдар уацари бахаудтæй æма ‘й е ‘мбæлттæн багъудæй æлхæнун.

Уой фæсте ма, уæддæр, æлдар равзурста, кæми æртхъерæн кæнгæй, кæми лигъстæй, донифарсæгти исарази ун къуар анзей хъалон ин бафедун, уæдта ци зæран баййафта, уой ин банхæст кæнун. Фал Есейи ‘рдæги аллихатт дæр нихкъуæрд райсгæй, исарази æй æ бонбæл æма сæхемæ раздахтæй æнæ неци.

Таурæхъти медес æвæдзи ескæмæ аргъауи хузæн фæккæсдзæнæй, уомæн æма æлдари уæд ратæрунцæ, уæдта ‘й фæххинцунцæ, æфсæддон бæх дæр ма ин балæвар кæнунцæ. Фал Есей еци фæлхæн балæдæрунæн гъæуй æримисун уæдиккон æгъдæуттæ. Еци рæстæги æгъдаумæ гæсгæ ба уездондзийнадæ равдесун сæйрагдæр адтæй цифæнди уавæри дæр, æма Есе дæр, æзнагæн æ хъаурæ æма фæггæнæнтæ фæууинун кæнгæй, уездондзийнадæ равдесуй æма сæ æнæ бастъалгæй парветуй. Æгас Дигорæ нæ, фал ма Балхъар æма Кæсæги дæр Хъанухъти Есейæн æ кади кой æрмæст æ бæгъатæрдзийнади туххæй нæ райгъустæй, фал знагæн дæр кадæ ке кодта, тухгиндæр си уогæй лæгдзийнадæ æма уездондзийнадæ ке ‘вдиста, уой туххæй дæр.

Бæгъатæрæй хе равдесун лæгдзийнадæ куд адтæй, уотæ хакет æма рæдауæй равдесун дæр уæхæн лæгдзийнадæ адтæй. Уæлдай нæ адтæй, дæ размæ мæгур æви гъæздуг, лимæн æви æзнаг лæууй, гъæуама ин дæ бон куд æй, уотæ искадæ кодтайсæ. Къинди ном дæбæл байзайа, уой бæсти æнæ есбонæй байзайун хуæздæр адтæй.

Лæгдзийнадабæл дзорæй æнæ скойгæнгæ нæййес уæдиккон лæги царди бæх ци бунаг ахæста, уой туххæй. Бæх нимад цудæй куд æ хецаубæл æновуддæр хайуанбæл, уомæ гæсгæ ба æфсæддон хъайтарæн рахецæн кæнаен нæ фæууы куд æ хуæцæнгæрзтæй, уотæ æ бæхæй дæр. Æма еци æгъдау æвдесæг æнцæ таурæхъти Есей бæхи менеугутæ дæр, æма Есейæн æ дессаги топпи хабæрттæ дæр. Уæдта ма етæ уобæл дзорæг æнцæ, æма таурæхъгæнгутæ и цаути туххæй дзорæй некæми фæззулун кодтонцæ се ‘цæгдзийнадæ. Таурæхъти хъайтартæн сæ миутæ уæдиккон уездон æгъдаутти фæткæбæл æнцæ¹⁵.

Æрхаст фæктгæ, æнаæмæнгæ, дзорæг æнцæ XVIII-аг æноси ке ‘рцудæнцæ, таурæхъти ци цаутæбæл дзурд цæуы, уой æцæгдзийнадабæл. Фал Хъанухъти Есей ном ма баст æй æндæр цаути хæццæ дæр.

Дигорæ официалон æгъдауæй Уæрæсебæл æфтуд æрцудæй 1815-аг анзи. Фал цалдæр анзей фæсте ба Донифарси æхсæнадæ унаффæрахаста, сæребарæ ке ‘нцæ уруси паддзахи дæлбареуæгæй, уой туххæй. Донифарсæгти билдогъи сæргъи ислаудтæй Хъанухъти Есе.

XIX-аг æноси райдайæни Кавкази уруссаг хецауади официалон гæгъæдити нимад цæунцæ Донифарси цæргутæ, уони æхсæн ба Хъанухъи-фурттæ – Дзанбег, Азнаур, Къули, Бæза æма Есе. Етæ еугурæйдæр офицергæй службæ кодтонцæ уруссаг æфсади Владикавкази. Есей туххæй ба си дзурд цæуы æма, дан, ибæл цæуы 40 анзи. Æ фиццаг уосæй (Кашнурзости муггагæй) ин ес дууæ фурти: Хазбий æма Келемет. Æ дуккаг уосæй ба ин ес цуппар фурти: Хъасболат, Хъамболат, Дзамболат æма Дзасарбек. Æ номи фæсте ба финст æй – «дезертир»¹⁶.

Таурæхътæмæ гæсгæ ба Есе, офицер уогæй, нæ ниууодæнстæй уруссаг хецауади цæстæнгас æма миутæ бунагтон кака-

¹⁵ Уарзиати В. Избранные труды. Книга первая. Этнология. Культурология. Семиотика. Владикавказ, 2007. – С. 360-389.

¹⁶ ЦГА РСФСР-А, ф. 291, оп. 1, д. 11.

заг адæнмæ, æма е службæ ниууагъта. Æ райгураен бæстæ Донифарсмæ æриздахтæй, адæн æй сæхецæн уоли исæвзурстонцæ æма æ рамæлæти уæнгæ дæр донифарсæгти нихъогæн разамунд лæвардта.

XVIII-аг æноси Сари-Аслæнбеги æмдогон Есейæй XIX-аг æноси райдайæни Есей уæнгæ рацудæй тæккæ минкыйдæр 100 анзи. Уруссæг документти XIX-аг æноси райдайæни Есей æнзтæ ку нæ адтайуонцæ бæлвурдгонд, уæддр Сари-Аслæнбеги æмдогон Есе, ке зæгъун æй гъæуй, 140 анзи нæ фæццардайдæ.

Таурæхъти æ ном дууæ хузи æмбæлуй: Есе æма Есен. Фал дузæрдуггаг нæй, етæ еци еу номи дууæ хузи ке ‘нцæ. Уотæ дæр, кайзонуй, рауадæй, æма дууей нæмттæ дæр, кæд се ‘хсæн (еуей рамæлæтæй иней райгурдмæ) 50 анземæй минкыйдæр нæййес, исхæлæмулæ адтайуонцæ цалдæр гъуддагей туххæн:

1. Уомæн уæн ес, æма сæ дууæ дæр хастайуонцæ еци еу ном. Сæ дууæ дæр Гагуон къубусбæл ци тугъдон мæсуг лæууй, уой хецау ке адтæнцæ, уомæ гæсгæ зæгъун æнгъезуй, æма фæстаг Есе адтайдæ фиццаг Есей байзæддаг.

2. 1985-аг анзи Нари гъæуккаг Хуадонти Буцо (уæд ибæл цудæй 87 анзи), Есей таурæхътæ кæнгæй уотæ бакодта, æма, дан, Есе еу нæ адтæй, фал цалдæр адтæнцæ. Фæстаги, дан, Есе худтонцæ, æма еци бунати кадæр адтæй уомæй размæ, етæ æгасæйдæр байзадæнцæ Есей номбæл. Уотæ ма дзурдта Донифарси гъæуккаг Хæтæгти Бекмæрза, кæци фæццардай 120 анзей бæрцæ. 1970-аг æнзти е дæр, Есейи кой кæнгæй, фæззæгъидæ, фæстаг уоли Есе ке хундтæй, æма æ размæ ци уолитæ адтæй, етæ дæр уой номбæл, зæгъгæ, байзадæнцæ. Фæстаг Есейи ба, куд фæззæгъидæ, уомæ гæсгæ, Бекмæрза æхуæдæг дæр æрæййафта: минкый ма, дан, адтæн, уотемæй мæ Есе æ уæрагбæл елхъина кодта.

I-АГ ХАЙ ХЪАНУХЪТИ МУГГАГИ РАНТÆСТ

1.1. Гагуати рантæст

Сата æма Гагу дууæ æрвади адтæнцæ, æма Сата Лезгори байзадæй.

Гагу цауæни адтæй æма Мисигони саг рамардта; уоми зæнхи хатмæ æркастæй, æма ‘й цæрæг ба Федантæй æндæр неке ма адтæй, ‘ма ин загъта:

– Дæ цори ку бацæрон, уæд арази нæ дæ? – зæгъгæ, бафарста, ‘ма ин дзуапп равардта, арази дæн, зæгъгæ.

Уæдта фæццудæй æма е ‘рвадæн загъта:

– Байурстан, ме ‘рвадæ! Бацæрун ба барæ дæу уæд: кæд дæ фæндуй, уæд тегъæй ацирдæмæ бацæрæ; кæд дæ фæндуй, уæдта тегъи фæсте.

– Æз фæстегъæмæ неци фæццæудзæнæн, – зæгъгæ, æма е уоми байзадæй. Гагу ба Донифарсмæ рацудæй.

Сатайæн Лезгори æртæ лæхъуæни райгурдæй: Хъанухъ, Кобег æма Хъабан.

Уæдта цæргæ æрцудæнцæ æма фæммæгур æнцæ. Лезгори æлдари ном н’ адтæй, Донифарси ба уездони ном дæр адтæй, хъумайаги ном дæр адтæй. Сæ мæрдтæ ба еу рауæнмæ хастонцæ, уотемæй цардæнцæ. Киристонтæ ма мæхуæдæг æриййафтон, фал уæдта пусулмæнттæ фæффулдæр æнцæ.

1.2. Гагуати фæззинд Донифарси

Гагуати мугтаг куд фæззиндтæй Донифарси зилди, уой туххæй ес дууæ хузи таурæхъи.

Еу таурæхъмæ гæсгæ Гагуати фиццаг фидæ Гагу раги кæддæр æрцардæй Ирæфи дони галеу фарс, Донифарси гъæуке исхудтонцæ фæстагдæр адæм, уоми. Æдасдæр цæмæй адтайдæ æзнæгтæй, уой

туххæй ба æхецæн Донифарси гъæуи исаразта гъæуайгæнæн фæдар мæсуг дортæй. Уæдæй фæстæмæ, уоми цæргæй, Гагу адтæй æхе барæ, неке ин адтæй хецау. Гагу æхуæдæг, уæдта æ цæуæт æма цæуæти цæуæт ку фæффулдæр æнцæ, уæд уони фæрци сæ зæнхитæ дæр раурух æнцæ.

Донифарси гъæумæ Гагуй цæуæт æрбахудтонцæ цæрунмæ синхаг гъæутæй берæ адам, кæцитæ сæ гъæуай дæр кодтонцæ, уæдта син хъалон дæр фистонцæ.

Муггæгтæ: Кобегкатæ, Хъанухтæ, Хъабантæ æма Найфонтæ равзурдæнцæ Гагуй фургтæ Кобег, Хъанухъ, Хъабан æма Найфонæй.

Гагуати муггаги равзурди туххæй ес æндæр хузи таурæхъ дæр. Еци таурæхъ ба радзурдтонцæ раздæри Донифарси зилди гъæуи цæрæг хестæртæн сæ фулдæртæ.

Еурагонрæстæги, дан, Донифарси зилдмæ Ассийæй кæцæйдæр цауæнгæнæг æрбафтудæнцæ дууæ æнсувæри, уонæй сæ еу адтæй Сата (хестæр), иннæ ба – Гагу. Уоми еу рауæн рамардтонцæ саг æма 'й дæлдæр æндзæр æрдозмæ æрластонцæ, ба 'й гъуд кодтонцæ æма си æхсæвæ байзадæнцæ. Сæумæ ба æнсувæртæ сæ аллифæрстæмæ фæккастæнцæ, æма и бунат сæ зæрдæмæ бацудæй. Хестæр æнсувæр Сата си æрцардæй, и æрдози ном ба исхудта Лезгорæ. Гагу ба равзурста цæрæн бунатæн Лезгорæн æ хонсар æрдиги – Мисигони æндзæр. Донифарси гъæу уой фæсте ка иссæй, еци бунат, Сата æма Гагу, алке цæрæн хæдзæртæ исаразтонцæ æ гъæуи, уæдта уоститæ æрхудтонцæ, зæнæг дæр син фæззиндтæй. Етæ адтæнцæ Лезгор æма Донифарси гъæутæн сæ фиццаг фиддæлтæ. Уонæй уæлдай ма гъæути æрцардæй æндæр муггæгтæ дæр, уони ба æрбахудтонцæ цæрунмæ æндæр (синхаг) гъæутæй. Етæ сæ гъæуай кодтонцæ æзнæгтæй, Гагуй цæуæтæн ба ма донифарсæгтæ фистонцæ хъалон дæр.

Гагуй фургтæ адтæнцæ: Гагу, Алий, Кобек, Найфон, Хоран, Хъанухъ æма Хъабан, уонæй ба Донифарси гъæуи равзурдæй муггæгтæ: Гагуатæ, Алийтæ, Кобегкатæ, Найфонтæ, Хорантæ,

Хъанухътæ æма Хъабантæ.

Аци мугтæгтæн Донифарси гъæуи сæ фиццаг цауæт катæ адтæнцæ, уæдта сæ нæмттæ куд хундтæнцæ, уони некебал гъуди кæнуй, е раги адтæй, æрсæбæл цудæй берæ цаутæ. Адтæй емини нез дæр, еци незæй дæр мугтæгтæй беретæ рамардæнцæ, æндæр цаутæ дæр сæбæл æрцудæй.

1.3. Гагуатæ кæмæй исæнтæстæнцæ

Астан адтæй цауæйнон, кæци æрбафтудæй будурæй хонхмæ цауæнгæнгæй. Еу рауæн ба, дан, æ бæхæй æрхизтæй, рауолæфон, зæгъгæ. Кæрдæгбæл æхе бахъан кæнгæй рафунæй æй, ку райгъал æй, уæдта æ бæх нæбал рауидта. Агорунтæ ‘й исиста, æма еци агоргæй еу хæдзарæбæл исцурæвæрæ ‘й. Хæдзарæмæ бацудæй æма уоми баййафта еу æригон силгоймаги. Æ ном хундтæй Дигорхан (куд зæгъунцæ, уомæ гæсгæ Дигоргоми ном дæр, дан, еци силгоймаги номæй рацудæй). Астанæн æ бæх дæр еци силгоймагмæ разиндтæй. Астанæн æ зæрдæмæ фæццудæй и силгоймаг æма байзадæй æ хæццæ цæргæ. Райгурдæй син æртæ фурти: Тæраз, Гагу æма Дзандар. Ку рабайлæгъ æнцæ, уæд хестæр фурт Тæраз фæллигъдæй Уæллагири коммæ æма си рацудæнцæ Тæразонтæ (иронау – Цæразонтæ), астæуккаг фурт Гагу фæллигъдæй Донифарсмæ, æма уомæй ба рацудæнцæ Гагуатæ. Кæстæр фурт Дзандар ба байзадæй æ фиди хæдзари æма уомæй ба рацудæнцæ Тъæпæн-Дигорæ.

1.4. Хъанухътæ

Сæ фиддæл Хъанухъти муггагæн адтæй Гагуати Гагуй фурт Хъанухъ. Донифарси гъæуи æ фидæй ку рахецæн æй, уæд æ муггаг искодта æхе номбæл, Хъанухътæбæл. Хъанухъæн Донифар-

си гъæуи исæнтæстæй цæуæт æма цæуæти цæуæт, фал син сæ нæмттæ ба некебал гъуди кæнуй.

Нæ республики Сæйраг архиви¹⁷ Гагуй цæуæти хæццæ финст æнцæ Донифарси Хъанухътæй дæр цалдæр нæлгоймаги. Финст æнцæ Хъанухъ æма æ фурттæ: Дзанбег, Азнаур, Къули, Бæза æма Есе. Службæ кодтонцæ афицерти цинти Владикавкази паддзахи æфсади. Есей туххæй ба æ номи фæсте ес финст: «Цæуй ибæл дууинсæй анзи, ес ин Кашнурзости кизгæй (фиццаг уосæй) дууæ фурти: Хазбий æма Келемет, æ дуккаг уосæй ба – Хъасболат, Хъамболат, Дзамболат æма Дзасарбек». Есейæн æ номи фæсте ба финст ес «лигъд», зæгъгæ. Куд исбæрæг æй, уомæ гæсгæ Есе паддзахи æфсади службæ кæнун нæ бакумдта, тох кодта мæгур адами сæрбæл паддзах æма æ чиновникти нихмæ.

Хъанухъти муггагæй 1886 анзи Донифарси гъæуи цæргути хæццæ æрфинстмæ неке бахаудтæй, уой агъонмæ фæллигъдæнцæ будури гъæутæмæ. Адтæй си уæхæнттæ, кæцитæ фæллигъдæнцæ Турки бæстæмæ дæр.

Донифарсаг Хъанухъти муггагæй ма абони дæр цæргутæ ес Чиколай гъæуи, уæдта ма нæ Иристони æндæр рауæнти.

¹⁷ ЦГА СО АССР, ф.291, оп.1, д. II.

II-АГ ХАЙ ХЪАНУХЪТИ ЕСЕ АЕМА ХЪАЙТУХЪТИ САРИ-АСЛЕНБЕГ

2.1. Хъанухъти Азаухани зар

Уай-уарæйда, уа-уай, Хъанухтæ нæлистагæй искунаг æнцæ.

Сæхебæл гузавæ кæнун ку байдæдтонцæ.

Уæд Азаухан сæ киндзæ адтæй.

Бæрцæбæл адæймаг лæг æнкадæ е ку адтæй.

Фал æ лæг ку рамардæй, уæд уодбарæй ку байзадæй.

Уотемæй еу хатти фун ку фæййидта,

Аема уæдæй фæстæмæ фудхуз кæнун ку байдæдта.

Уобæл Хъанухъти лæгтæ хъурмæ ку кодтонцæ:

Нурмæ дзæбæх ку адтæй, уæд ибæл нур ци æрцудæй.

Азауханæн Бийи-фурт Хъайтухъ æ къохбæлхуæцæг ку адтæй.

Уотемæй Азаухан хинст ку саразуй.

Хъанухъти зæрæндти е ку æринбурд кæнуй,

Æстæмæй астмæ сæ е ку фæххинцуй, кæд сæ зæрди ести æрифтуйидæ ‘ма мин мæ уоди гузавæ балæдæриуонцæ.

Хъанухъти зæрæндтæн сæ зæрди неци æфтудæй, нæ ‘й лæдæрдтæнцæ.

Æрæгиау ба, Бийи-фурт Хъайтухъ уоми адтæй, ‘ма имæ уой барветунцæ.

– Ци кæнис, мæ хуæрæ, цæбæл фудхуз кæнис, уой бæрæг агорунцæ Хъанухъти зæрæндтæ.

– Мæ бæрæг син уæд зæгъинæ, ‘ма мин мæ фун ку рартасиуонцæ.

– Мæнæн æй зæгъæ, æз ба син æй зæгъон, кæд æй рартасиуонцæ.

– Дæубæл мин банимæхсæн неци ес, зæгъгæ, ин æй æрдзоруй:

Мæ фунæй, цума мæ бунæй содзгæ æхседарф рацудæй, уотæ, аема æгас Хъанухъти ниррохс кодта, уæдта будурмæ ратахтæй ‘ма

уоми ниххустай. Гъемае уобæл фудхуз кæнун, ци ‘й, уой нæ зонун ‘ма уой туххæй, æма сæ уобæл бафæрсæ.

– Æма ма ‘й уонæмае ба ци хъæртун кæнис, æз дин æй мæхуæдæг ку зæгъдзæнæн, уæд. Дæ губуни æстуггин ес, ‘ма дин лæхъуæн игурдзæнæй, е ба уæхæн, æмае æ лæгигъæдæй æгас Хъанухътæ исбæрзонд уодзæнæнцæ Дигори æхсæн, уæдта уой фæсте ба будурмæ рафтуйдзæнæй ‘ма уоми ба æ адзал райсдзæнæй, е ба дин дæ фун, – зæгъгæ, зæгъуй къохбæлхуæцæг.

– Мадта æз ба уой нæ лæдæрдтæн, – зæгъгæ, исдзоруй Азау-хан дæр.

Уой фæсте ба Хъанухъти зæрæндтæ гъуддаг ку æрлæдæрдтæнцæ,

Æма еци фæдбæл сæ хæдзæрттæмае ку фæххæлеу æнцæ.

Уæд игурд рантæстай, æцæгæй уæхæн, æмае æгас Хъанухъти дæр бæрзонд ка искодта Дигори æхсæн.

Уой фæсте ба будурмæ рафтудæй æма æ цард зæнхæбæл бафтудæй.

Хъанухъти Азаухан Есей мадæ адтæй.

2.2. Фудфуни зар

Уæртæ Устур Кæсæги, уай, уай,

Устур муггаг Хъайтухътæ, зæгъуй, Хъайтухътæ æнцæ.

Уай, уонæн сæ бунбæл байзадæй суваргин уосæ, гъей.

Уæд, зæгъуй, суваргин уосæ фун фæййинуй, уæрирæ, уай, уай.

Гъей, æма зæгъуй, бахатир кæнетæ,

Мæ бунæй содзгæ æхседарф ку фæттæхуй, гъей, гъей, уæрира.

Содзгæ æхседарф ку фæттæхуй, гъей, гъей, уæрира,

Содзгæ æхседарф Хъæбæрдей муггагбæл.

Æртæ зелæни ку ‘ркæнуй, гъей.

Æ фæстаг ба Дигори коммæ ку бафтуйуй,

Дигори коми ба сах уарун уæд ку ‘рцæуй,

Цæфсгæ æхседарф ба ку ниххуссуй ‘ма
 Хъуæцæ кæнун ку байдайуй уæд,
 Уæд мегъау хъуæцæ ку скæнуй, гъей.
 Уæй, уездæнтти киндзæ ку æригъал уй, гъей.

Æ уорс къабæзтæ гъолгун урундухъæй ку æритауй, гъей.
 Уæд деси ку бацæуй: «Мæнæ ци дессаг, зæгъуй, ци фун
 фæуидтон!

Аци фун ка рартаса, уомæн устур муггаги мулкæй устур хай
 бакæндзæнæн».

Кæсæги ку адтæй зонæнгин Дæгъæда.
 Дæгъæда, зæгъуй, ку неци рартасуй и фунæн, гъей.
 Уæд уæлæ къæсибадæг уосæмæ ку рарветунцæ,
 Æма син къæсибадæг уосæ ку радзоруй, гъей:
 «Фурт дин игурдзæнæй, фурт.
 Еци фурт Хъæбæрдей муггагæн æлдареуæг фæккæндзæнæй,
 Фал уой фæсте ба фурхъалæй Дигори коммæ
 Тухæ кæнунмæ ку бацæудзæнæй, гъей.
 Уæд, зæгъуй, Дигори сахъ фæсæвæд ба,
 Уой æгасæй нæбал ниууаддзæнæнцæ,
 ‘Ма, уæй, Хъайтухътæ, уæ устур муггаг
 Нæбал уодзæнæй, Хъайтухътæ бабун уодзæнæнцæ,
 Исæскъундзæнæй, гъей.
 Æгасæйдæр уотæ æрцудæй,
 Сумах ба уони æрцудмæ æнæнзæй фæццæретæ.

2.3. Сари-Асланбеги зар

Дууæ унæутти донмæ рацæунцæ.
 Хъайтухъи-фурт дæр раздæр рацудæй хъувгъани хæццæ
 Æма син сæ дзубанди æригъуста:
 – Хуцау, аци æлдарбæл æхецæй тухгиндæр исæмбæлун кæнæ!
 – Æма кæми ес уомæй тухгиндæр?
 – Дигори ма хонунцæ уомæй тухгиндæр.

Хъайтухы-фурт фæммæстгун æй æма разæгъуй:
– Дигорæй мæ дууæ анзи раздæр хъалон есун ку гъудæй!
Рамбурд кæнуй æ дзиллæ, æ хабар син радзоруй.
– Æнæ хецонæй уордæмæ фæццауæн нæййес! – разæгъунцæ
ин. Хъарадзауи-фуртмæ барветуй æма ‘ймæ бацаууй е ‘фсæдти
хæццæ. Моргани æрбадуй æд æфсæдтæ.

Комидумæги хæрæмегъæ æрбадтæй,
Хæрæмегъæ нæ уодзæнæй, фалæ
Хъайтухы-фурт Сари-Аслæнбеги
Бæхти коми тулфæ уодзæнæй.
Хæрæмегъи разæй дууæ æфсæнцъух берæгъи.
Етæ дууæ æфсæнцъух берæгъи нæ ‘нцæ,
Фал дууæ бæхгини уодзæнæнцæ.
Хъанухы-фурт Стур Есе кæсæнцæстæй фæккæсуй:
Дууæ бæхгини æрбацаууй –
Рахес фарсæй ка цаууй,
Е уорсбарцæ, уорсдумæг цъæх саулохбæл бæргæ бадуй.
Ка уодзæнæй? Куд уодзæнæй?
Хъарадзауи-фурт хуарз Сафарали уодзæнæй.
Галеу фарсæй ка цаууй,
Мистрагъ бæхбæл ка бадуй, е ка ‘й?
Ка уодзæнæй? Куд уодзæнæй?
Уомæн е ‘рдхуард
Бийи-фурт Муртазали бæргæ ‘й.
Не ‘фцæгбæл уæхæн лæг мабал æрцауæд!
Мæнæн раздæр хабар ка нæ фегъосун кодта,
Етæ хумæтаги адæм нæ уодзæнæнцæ.
Донифарсмæ сцæунцæ хуарз Есей иуазæгдонæмæ.
Æ сирдзар кæрцæ æ фæсонтæбæл,
Æфсæнбун æ къохи, уотемæй сæмæ рацаууй,
– Æгас æрцотæ, ка некад цауагæ, –
Ра син зæгъуй: Уæ зæрдæ ма ходæд,
Хуæнхаг лæг хабарбæл фæрсагæ ‘й хæтæги,

Нæ будури гъæути ци хабар ес?
– Лазæ нæййес! Æнæйигъуст хабар нæййес!
Разæгъунцæ: Мах Хъайтухъи-фурт
Стур Аслæнбегæй минæвæрттæ ан:
«Хонхæй афæдзи уæнгæ мæнæн хъалон
Ка нæ кæнуй, уæхæн дзиллæ нæййес,
Дæу дзиллæй фæстæмæ,
Нур ба мин хъалон раттун кæнæ!
Мæхуæдæг дæр Узабæл æд æфсæдтæ æрбацæун.
Ме ‘фсæдтæ дæр æстонг уодзæнæнцæ,
‘Ма сæ хуардæ дæубæл уодзæнæй.
Уой дæр дин игъосун кæнун».
– Хъарадзауи-фурт! Нæ дæ гъудæй
Нæхе дорæй нæ мæсуг сæттун!
Æгириддæр нæ бон ку неци уа,
Уæддæр и донæн æ сæри мах цæрæн,
И думаги ба ду цæрис,
‘Ма дин нæ фагусæй тог бæхи къæхтæй
Сурх дон æзмæнтдзинан!
Уæ, Бийи-фурт! Дæу гъуддаг ба æнцон æй:
И комæй хæрæг базайраг нæ рауадздзæнæн,
Дæ сувæллæнттæ ехæнæй ниммæлдзæнæнцæ.
Дигорон кæрдзин æма ин цигъд
Ку рарветуй бæгæний хæццæ:
– Е мæнæн мæ хуæруйнаг,
А ба мæнæн мæ ниуазуйнаг!
Ду уоми кæд нæ бауæгæ уодзæнæ,
Уæд ами мæнæн тас нæ’й!
Фæууæмæ кæсон, исон рæфтæмæ
Кæд рандæ уайтæ, уæд хуарз,
Кенæ ба уин уе ‘схъæртæ схуардзæнæн цъæх издийæй.
Æлдар еунаг фингæбæл нæ евгъуйуй.
Фæддин æрветун дзол муди хæццæ,
Кæд рандæ уай, кенæдта

Ба дæ кæндзæнæн хор авари –
Хъозити бунккаги гъолон хути хæццæ.
Уæлæ ‘ймæ, Есемæ, æ адæм æрцæунцæ.
Ра ин зæгъунцæ:
– Стур зæрдитæ нин бæргæ æвардтай,
Хонх æдас æй, зæгъгæ,
Нур ба нæ реубæл Мисигони
Уорссæр цæргæс ку ‘рбадтæй,
«Уцит» ин зæгъæн, æма цæугæ нæ кæнуй.
«Усси» ин зæгъæн, æма тæхгæ нæ кæнуй.
– Исон сæумæ мæ фæккæсетæ!
Нæ зæронд хуæнхтæ ме ‘вдесæнтæ,
Æз ин мæсугæй уæхæн туккидор рагæлдздзæнæн,
Æма æ урух базуртæ кæмæй исеса!
Сæумæ боницъæхи Есе е ‘стур мæсугмæ ку схезуй,
Æфсæдтæмæ фæккæсуй æма Хъайтухъи-фурти
Хъувгъани хæццæ рацæугæ фæййинуй,
Æма: – «Æхемæ ин нæ ма гъавун, – разæгъуй. –
Æ хъувгъанмæ ин фæккæсетæ»!
Фæ ‘й æхсуй æма ин æ даргъцъух
Æвзестæ уорс хъувгъан æ размæ расæттуй.
Тузмæггомауæй æрбацæуй Хъайтухъи-фурт:
– Аци лæгæй фонс нæ фæккæндзинан,
Нæхецæй ма нин фонс фæккæндзæнæй.
Цæуæн ардигæй.
Фæннæхстæр унцæ Лезгорбæл.
Есе æй æрбахсуй, æ ходæ ин рахаун кæнуй,
Æлдар размæ фæккеуй,
Есе ин æ фæдбæл нигъгъæр кæнуй,
– Аккаг дин æй, Хъайтухъи-фурт,
Мæ кæронккаг гъæуæн, æлдар уогæй,
Дæ сæрæй раковун.

Сари-Асланбеги æфсæдтæ Узабæл фæстæмæ рацæунцæ.

2.4. Донифарси Хъанухъти Устур Есей зар

Биаслантамæ адтæй хуарз æфсийнæ минкъий Маладес.
Æхсæвæ фун фæййидта:

Æ гъæбеси бафтудæй, сугъзæрийнæ сæр кæмæн адтæй, уæхæн хелагæ.

Еци фун дзурдта сæумæ, еу дæсни ка ‘дтæй, уæхæнæн:
«Дессаг фун фæййидтон, ци уодзæнæй, уой ба нæ зонун».
Æ фун куд адтæй, уой ин æрдзурдта. Еци дæсни ин загъта:
«Дæ фун уæхæн фун æй, ‘ма дин лæхъуæн игурдзæнæй,
Æгас Кæсæгæн æлдæрдзийнадæ ка кæндзæнæй, уæхæн».

Уалдæнги ин лæхъуæн райгурдæй,
‘Ма ‘й бæл ном исæвардтонцæ – Сари-Аслæнбек.

Сари-Аслæнбек багъомбæл æй,
‘Ма райста æгас Кæсæги æлдæрдзийнадæ æхемæ.

Уалдæнги уосгор иссæй,
Ракурдта Пахсайнаг, хъæбæр гъæздуг лæги кизгæ,
Урусбийти Хъургъохъи кизгæ.

Хъургъохъ равæрдта æ кизгæн уæхæн дууæ сау гали:
Фонси муггагæй уони рæсугъдæн некад исæнтæстæй,
Хъæбæр даргъ уорс хъæлсиутæ сæбæл адтæй,

Сиути кæрæнтти адтæй цъæстæ,
‘Ма сæбæл сугъзæрийнæ гъолтæ ниббаста,
Уотемæй сæ равæрдта æ кизгæн Хъургъохъ.

Гъенур ба Сари-Аслæнбекмæ иуазæг исæмбалдæй, –
Хъарадзаути Муртазали.

Загъта ин Сари-Аслæнбек еци Муртазалийæн:
«Дигорæмæ бацæун мæ фæндуй, ‘ма ци рæуонæй бацæуон,
уй нæ зонун.

Игъосун, дессаг хъарæгун лæг æй Хъанухъти Есе, ‘ма мæ уой базонун фæндуй».

Муртазали ин загъта: «Уомæн дин æз мадзал амонун:
Дæ дууæ сау гали Тæторсмæ баскъæрæ,

‘Ма уони рæуаги бацæудзæнæ».

«Мадта мин сæ ду баскъæрæ, ‘ма мин сæмæ де ‘нгæс дарæ». Уалдæнги сæ баскъардта Муртазали Тæторсмæ дууæ сау гали. Еци хабар нийгъустæй Донифарсмæ, Хъанухти Есемæ: «Дæ зæнхæбæл хезуй а уæхæн дууæ дессаг гали». Есе еци гъуддагбæл кæронмæ бафарста. Ке галтæ æнцæ, ка сæ баскъардта, уой уалдæнгитæ сæ базудта, Уæдта сæмæ рарвиста лæгтæ, Еци рæсугъд галти мæнæн дæр фæййинун кæнтæ, зæгъгæ, ‘ма сæ æхемæ æртæрун кодта.

Ра сæ æвгарста, ‘ма æгас Дигорæмæ дæр рарвиста, – Есе кувд кæнуй, зæгъгæ, еци æгъдауæй.

‘Ма сæ бахуæрун кодта Дигорæн.

Сæ сиутæй син ниуазæнтæ искодта, Сæ сугъзæрийнæ гъолтæ сæ уæле, уотемæй.

Еци хабар кодта Хъарадзауи-фурт Муртазали Сари-Аслæнбекæн.

Еци хабар ку фегъуста Сари-Аслæмбек, Æ уосæ ин уæд бауайдзæф кодта: «Е дин нæ равгарста дæ галтæ, Фал дин райста дæ уосæ, ‘Ма дин цæргæ нæбал æй еци æфхуæрди хæццæ».

Сари-Аслæнбек æфсæдтæ кæнун унаффæ искодта Хъанухи-фуртбæл: Кæсæгæй, Ассийæй, будури Баделиатæй.

Се ‘мбурд кæнæн адтæй Хъарадзаути размæ, Ирæфи билæбæл, Къодахи будури.

Исæййафтонцæ сæдæ бæхгини: Кæсæгæй, Ассийæй, ‘ма будури Баделиатæй.

Сæ топпи гъæр арви нæрунау, Сæ топпи хъуæцæ ‘ма сæ коми тулфæ мегъи ‘стуггау.

Донифарси Хъанухти устур Есе мæсуги сæрæй æ сугъзæрийнæ цæсткæсæнæй ниффæлгæсуй.

«Йа, дессаг! Нæ коми думæги хæрæ мегъæ ку бадуй,

‘Ма ци дессаг æй а уæхæн хор бони?»
Æрба ‘ймæ хабар æй:
Е хæрæ мегъæ нæй,
Фал Биасланти Сари Аслæнбек е ‘фсæдти хæццæ æрбацауей
Дигорæмæ.

Æма е æй уони топпи хъуæцæ ‘ма бæхти коми тулфæ.
Уæд бафæрсуй:
– Еци Елиай гæрæхтæ ба ци ‘нцæ?
– Етæ ба æнцæ, – зæгъгæ, ин загътонцæ, – сæ топпи гъæр æма
се ‘хси цæлхъ.

Уалдæнги сæмæ æ сугъæрийнæ кæсæнцæстæй кæсуй Есе.
‘Ма Бæфони æфцæгбæл æрбазиндтæнцæ еци æфсæдтæ.
Разæй цæуй æртæ бæхгини:
– Йа, дессаг! Атæ ци уавæр æнцæ, аци æртæ бæхгини?
Раззаги бафæсмардта:
– А ба, Хъарадзаути, фингдзауей ка базæронд æй, еци Мур-
тазали ку æй.

Цъæх цагъди муггаг бæхбæл бадуй, æ барцæ галеуæрдæмæ.
Уой фæсте цæуй ездон лæг.
Æ бæх дæр кæдзос,
Æхуæдæг дæр кæдзос тогæй,
Мистрагъ саулох бæхбæл бадуй, æ барцæ рахесæрдæмæ,
Æхебæл донхуз тунæй цохъа.
Æртиккаг бæхгинмæ кæсуй, а ба ка уодзæнæй, зæгъгæ.
Уæд бафæсмардта уой дæр:
– Мæнæй уотæ ма ка ‘й?
А ба Сифсий-фурт, Сафарали – кæсгон,
Хъувгъандзауей ка базæронд æй, е ку æй.
Еци дууæ лæги адтæнцæ Сари-Аслæнбекæн æ кегъæретæ
Дигорæмæ.

Задалески игуæрдæнти сæ уосонгæ æрсагътонцæ, се ‘хсæвеуат.
Уордæгги Сари-Аслæнбек рарвиста Хъанухъи-фуртмæ
минавæрттæ:

«Иуазæг байуазæг кæнунмæ дæмæ ци хъаурæ уодзæнæй?»
Хъанухъи-фурт ба имæ дзуапп рарвиста фæстæмæ:
«Иуазæг æгъдаубæл иуазæг ку уа,
Уæд ин бахуæрун кæндзæнæн фиццаг æхсæвæ
Дигорон хъæбæр кæрдзин цæхгун цигъди хæццæ,
Уобæл ку нæ бамвæрса,
Уæд ин дуккаг æхсæвæ бахуæрун кæндзæнæн уорс дзол уорс
муди хæццæ.
Уобæл дæр ку нæ бамвæрса,
Уæдта ‘й бакæндзæнæн æртиккаг æхсæвæ
Хъозити арф искъæти уорс дзоги хæццæ, хути хæццæ».
Еци дзуапп имæ ку нихъæрдтæй Сари-Аслæнбекмæ, уæд имæ
сагъæстæ бацудæй.
Нур ба æхе исхæсдæгдæр кодта Донифарсмæ, гъæумæ.
Уоми бабæй Миссигони æхсæвеуат бакодтонцæ.
Сæумæ ба æхе гъудий рацудæй,
‘Ма æ хъувгъан æ размæ æривардта,
Хъанухъи-фурт ин æй мæсуги сæрæй фехста,
‘Ма ин æ хъувгъан раморæ кодта.
«Е мин мæхемæ ку гъавтайдæ, уæд мин мæхе дæр уотæ
фергъавтайдæ.
‘Ма мин уой хæццæ мæнæн тохгæ нæбал æй».
Уæд иуазæги æгъдауæй сæхе равардтонцæ Хъанухъи-фуртмæ.
‘Ма сæ бауорæдта æстæмæй-астмæ,
Уорс дзол æма сæ уорс мудæй исхаста,
‘Ма дигорон æлотон бæгæнийæй.
Уæдта син лæвардта, еци гъуддæгтæ ци галти фæдбæл
рацудæнцæ,
Уони сиутæй, сæ сугъзæрийнæ гъолтæ дæр ма сæ уæле уогæй,
Дигорон æлотон бæгæни.
Гъенур ба цæун унаффæ искодтонцæ еци иуазгутæ,
‘Ма бафарста Сари-Аслæнбеки Хъанухъи-фурт:
«Ци лæвар дæ гъæуй», – зæгъгæ.

Е ба ин загъта:
«Дæ бæх мин ралæвар кæнæ», – зæгъгæ.
Хъанухъи-фуртмæ адтæй сау саулох бæх, ‘ма загъта:
«Дæтгун æй дзурдгондæй,
Мæ колдуарæй æндæ билæ ку фæууа,
Фæстæмæ ци æрбахæсса,
Уæд уомæн раттæн нæбал ес нецибал æгъдауæй».
Еци загъд имæ гъигæ фæккастæй Сари-Аслæнбекмæ, –
«Æз ба, кæсгон æлдар уогæй,
Куд мæ æрбахæсдзæнæй фæстæмæ,
Кæсгон лæг бæхбæл некæд исбадтæй!?» – зæгъгæ.
Еци загъди фæдбæл ин Есе дигорон æлотон бægæнийæй æ
ниуазæн равардта,
Фæндарæсти ниуазæн, зæгъгæ.
Æлотон бægæнийæй æ зæрдæ ку исрохс æй Сари-Аслæнбекæн,
Уæд райарфæ кодта, ‘ма бæхбæл гъазун райдæдта Мисигони
æндæр хумти.
Еу хатти фæстæмæ ку æрбагъаста,
Уæд ин уорамун нæбал бакумдта,
‘Ма ‘й тургъи медколдуар фæккодта бæх.
Сæ дзурд адтæй конд уонæн,
Басайæни муггаг н’ адтæй æ дзурдæн Хъанухъи-фуртæн.
Æфсæйнаг колдуар ибæл фæдар конд æрцудæй.
Сари-Аслæнбек цудæй æфсæдти хæццæ тухæ кæнунмæ
Есемæ,
Фал æхуæдæг фæстæмæ æлхæнуйнаг иссæй æ бæхгини
рæуаги.
Ба ‘й æлхæдтонцæ е ‘мбæлттæ æстдæс-æстдæсемæй,
Рандæ ‘нцæ етæ еци æгъдауи хæццæ.
Дигорæмæ байзадæй кадæ Хъанухъти Есей рæуаги.

2.5. Есей зар

Коми думæги арви гъæр ку цæуй.

Арви гъæр нæ уодзæнæй,

Фал Хъара-Аслæмбеги æфсæдти æхси гъæр уодзæнæй.

Хæрæ мегъæ ку æрбадтæй коми думæги.

Хæрæ мегъæ нæ уодзæнæй,

Фал Хъара Аслæмбеги æфсæдти бæхти хъуæцæ уодзæнæй.

Мæнæ коми думæги æртæ бæхгини ку æрбакастæй.

‘Ма Хъанухъти устур Есемæ бадзурдтонцæ:

– Нæ коми думæги æртæ бæхгини æрбакастæй æма е ци уодзæнæй?

Е ба загъта:

– Æдта мæмæ мæ кæсæнцæстæ æрхæссетæ, æз ба сæмæ ракасон.

‘Ма ракастæй æма загъта:

– Æцæгдзийнадæй Донмæйти фæззелæни æртæ бæхгини æрбацаууй.

Уонæй ба сæ еу бадуй саудумæг, саубарцæ, цъæх саулох бæхбæл:

Е уодзæнæй Хъайтухъи-фурт Дзамболат.

Астæуккаг бадуй мистрагъ, бор цагъдий бæхбæл.

Е уодзæнæй Хъара-Аслæнбег.

Галеу фарсæй ба æрбацаууй

Хъарадзауи-фурт Сафарали: е ба æй сæ кегъæре.

Æма Донифарс дзурдтонцæ Есемæ: «Ци кæндзинан мах уомæн?»

Е ба загъта: «Уомæн мах ци кæндзинан?

Уобæл мах архъан гæлдзæн æма нин ибæл ку нæ рахъæрта.

Рæвæйнæй æй ку бæттæн, ‘ма нин æй ку нæ æрилваса,

‘Здахгæй кæнæн, æма нин ку нæ раздæха,

Усси ибæл кæнæн, æма нин ку нæ фæттæха».

– Еци уорссæр цæргæс нæмæ æрбацаууй, – загътонцæ адæн.

Есе ба син загъта: «Мах уомæн уотæ бакæндзинан,
Æма нин ку не ‘здæха,
Уæд ин æз раветдзæнæн нæ кæрдзин муди хæццæ.
Уæддæр нин ку не ‘здæха,
Уæдта æз уой бакæндзæнæн Хъозити бунккаг скъæти
Гъолон хути хæццæ».
Хъара Аслæмбег бацудæй уæддæр Донифарсæн сæ бæстæмæ:
Æрбадтæй е уонæн сæ хумтæн æма сæ игуæрдæнтæн
Сæ тæккæ бæрæг астæу.
Бæхтæ рауагъта æд идæнтгæ æма æд сæргътæ
Игуæрдæнти æма хумти уæгъдæй.
Уæд Хъанухъти Есе баздахтæй æма уосæ уæд, кизгæ уæд,
биццеу уæд,
Тохунмæ ка нæ арæхстæй, уони еугурæй дæр бафснайдта
Хæтæгти устур мæсуги.
Тохунмæ ка арæхстæй, уони ба
Хъанухъти устур æфсандуар мæсуги тохæнтæмæ схезун код-
та.
Есе æхуæдæг дæр мæсуги сæрмæ
Зингæфтауæн устур топ схаста ‘ма ‘й уоми сцæттæ кодта.
Уæд Хъара Аслæмбег хъувгъани хæццæ
Хури цæнди рæбунмæ ку рацудæй æма хъувгъан æ размæ ку
æривардта,
Уæд уотемæй Есе еци топпæй ин æ хъувгъан фехста
Æма ‘й æртæ æмбеси фæххаун кодта.
Уæд Хъара Аслæмбег æваст фæггæп кодта
Æма дзурдта æ кегъæретæмæ –
Бийи-фурт Алимæрзамæ æма Хъарадзауи-фурт Сафаралимæ:
– Арв нæ ниццавта!
Етæ ба ин загътонцæ: «Арв нæ нæ ниццавта,
Фал е Хъанухъи-фурт Есей топпи гъæр адтæй».
Уæд æлдар загъта: «Тагъд алке æ бæх ахæссæд:
Нуртæккæ нæ цæгъдуй, исафуй нæ,

Исæвди рауæнмæ мæ ку æрбахудтайтæ;
Уой хæццæ мах тохунæй нецибал скæндзинан:
Дзæбæхæй си ку нæ рацох уæн, уæд».
Алке æ бæхи идонабæл æрхуæстай, сæ бæхтæ æруорæдтонцæ.
Хъара Аслæмбег загъта æ кегъæретæн:
«Уинун мин æй фæккæнтæ уæддæр,
Уой хæццæ æз тохунæй неци скæндзæнæн,
Дзæбæхæй си ку нæ райервæзон, уæд».
Етæ ба ин загътонцæ:
– Куддæр имæ исцæуæн, уотæ нæ нæ дуйнейæй рацох кодта.
Æлдар син загъта:
– Æз мæ бæхбæл ку ‘рбадон, уæд мин мæ хъувгъан ка рар-
гъавта,
Е мин мæхе дæр уотæ нæбал рауаддзæнæй ардигæй:
Æнæсцæуæн имæ нæййес.
И симæ цудæнцæ æма: «Дæ бон хуарз, Есе!» – загътонцæ.
Есе ба син загъта:
– Абони сумах махбæл ци бон искодтайтæ,
Уомæй хуæздæр бон уæбæл ма скæнæд.
– Хъарадзауи-фурт! Ду, – загъта, – мæ коми думæги дæ,
‘Ма æгирид дин мæ бон кæд неци ‘й,
Уæддæр æз хæргæфситæ донмæ никкæндзæнæн
Æма дин уæддæр уони къæхти зманст дони лæкъун
Фæнниуазун кæндзæнæн.
– Бийи-фурт! Дæуæн ба æфцæги къæхилбæл
Кадуар ку ниввæрон, уæд дæ адæм судæй фæммæлдзæнæнцæ.
Уæдта син загъта уой фæсте ба:
«Гъе нур ба æгас æрцотæ!
У бæхтæ стонг ку ‘нцæ, уæд сæ цæмæн æрахæстайтæ,
Цæмæн нæ сæ уагътайтæ, – зæгъгæ, загъта, –
Еунæг топпи гъæрæй уæ бæхтæ æруорамун нæ гъудæй,
Дуккаг гъæрмæ сæ уæддæр уадзун гъудæй».
Етæ ба ин загътонцæ æлдари фæндон:

«Мæн Есей хæццæ тохун нæ фæндуй,
Фал ин ку фæууининæ æхе цæсгон æма дзæбæхæй ку
цæрианæ».

Уæд син Есе загъта: «Фиццаг гæрах ка адтæй,

Е дин иуазæги хатир адтæй,

Фал ма дуккаг ку фæххистайсæ,

Уæдта дæбæл мæ арфæ ‘симбæлун кодтайнæ.

Загътонцæ ин: «Коруй ди æма имæ ниццо».

Е ба син загъта: «Цæугитæ, нуртæккæ уæ æййафун».

Цалинмæ етæ бæхтæбæл нæдтæбæл зилдæнцæ,

Уалинмæ е ба цауæйнон рæвдзæ ракодта:

Æ пубур похъа æма е ‘ркъетæ æма æ мудзура,

Хъатаратæ æ усхъитæбæл рафтудта æма уотемæй ниууадæй

Фæснæдти къулдунтæбæл æлдари размæ.

Æма имæ бацудæй, ра ин арфæ кодта æма ин æ къох райста:

«Æгас цæуай, æлдар», – зæгъгæ.

Æлдар æнгæлдтæй: «Нур æй рахонунцæ, Есей, мæ
кегъæретæ»,

Е ба уæд æ размæ лæудтæй æма ‘й цæмæй зудтайдæ æлдар ба.

Кегъæретæ ку ‘рхъæртæнцæ, уæд сæмæ æлдар дзурдта:

«Кæми ‘й?»

Етæ ба ин загътонцæ: «Рацæуй нæ фæсте!»

Уæд син Есе ба загъта: «Æз мæнæ ку дæн, æз раги ку
æрцудтæн».

Уæд имæ æлдар бакастæй æма ‘й бафарста: «Есе ду дæ?»

– Æз дæн, – зæгъгæ, загъта.

Æлдар имæ дзурдта: «Ка мæ фехста, е ду адтæ?»

Есе загъта: «Æз адтæн».

– ‘Ма мин мæхе æхстай, æви мæ хъувгъан? – зæгъгæ имæ
дзурдта æлдар.

Есе ин загъта: «Дæ хъувгъан дин æхстон,

Дæхе дин ку æхстайнæ, уæд дæ хъувгъан æртæ æмбеси
фæххаудтæй,

Фал дæхуæдæг ба фондз æмбесемæй минкъийдæр нæ фæцайсæ».

Уæдта ин æлдар загъта: «Корун ди, æма мин дæхе

Бæхи рагъбæл фæййинун кæнæ!»

Е ба ин загъта: «Хонхаг бæхгинæн æ уинд дæр неци ‘й, æхуæдæг дæр неци ‘й!»

– Нææ, арази нæ дæн уæддæр.

Уæд Есе æ бæхмæ рарвиста æма ‘й æрласун кодта,

Æхуæдæг ба ниффæдзахста: «Мæ бæх ардæмæ ке схæсса, уой-еу ниууорамиайтæ, мæ бæх ба мин тагъд æрхъæртун кæниайтæ».

Бæх æрластонцæ, уæд Есе æлдарæй курдта

Е ‘фсæдтæй ибæл еске куд сивардтайдæ, уой.

‘Ма ибæл сивардта Хъудайнæдти Анæмæти.

Æфсæдтæ æгасæйдæр бæхæн æ гъазун куд уидтайуонцæ, Уотæ æрлæудтæнцæ.

Рагъазта æфсæдти астæути еу ардæмæ.

Иннердæмæ ‘й ку фæххадта, уæдта ‘й уорамун нæбал бафæразта

Æма ‘й бæх Хъанухъти Есей хæдзари ‘смедæг кодта.

Етæ бæх фæстæмæ æрхæццæ кодтонцæ,

Лæги ба иуазæгдонамæ бакодтонцæ, Есе син куд ниффæдзахста, уотæ.

Уæд Есе æлдармæ бацудæй æма ин загъта:

«Ци кæнис, мæ бæх мин ку фæййаллайæг кодтай,

Бæхи идонæбæл хуæцун ка нæ бафæразта, уæхæн ибæл ку ‘сивардтай,

Уæддæр бæхи идонæбæл фæстæмæ хуæцун ка бафæраза, Уæхæн ибæл исивæрай, ис».

Уæд Хъара Аслæнбег бакастæй æфсæдтæмæ æма ибæл сивардта Тамбити Хъаурбеги.

Е дæр бæхбæл рабадтæй æма бæх ниццæвтæ кодта,

Æма еу ардæмæ æфсæдти рази рагъазта,

Иннердæмæ ‘й фездахта, уорамун ба ‘й нæбал бафæразта,
Æма уой дæр Есей хæдзарæмæ фæххаста.

Ба ‘й кодтонцæ уой дæр иуазæгдонæмæ,

Бæхи ба фæстæмæ æрхæццæ кодтонцæ.

Бæх фæстæмæ ку æрхæццæ кодтонцæ, уæд Есе загъта
æлдарæн:

«Корун ди, æма ‘йбæл дæхуæдæг ‘сбадæ».

Æлдар загъта:

«Бæхбæл дин дæхе бадгæ ку фæййинон, уæд арази дæн».

Есе загъта:

«Мæ бæх еугæрон хуæрзахъæл нæй, ‘ма ку гъазон, уæд
алке æхе багъæуай кæнæд».

Æфсæдтæ «æз дæр æй ку фæййинина гъазгæ»,
Æма еугурæйдæр рæнгъитæй ниллаудтæнцæ.

Е ба бæх ниццæвтæ кодта,

Æма фæстегæй æ фæстаг къахи цæфхæдтæй ци хурæ æхста,
Уомæй кæмæн æ цæстæ схæудтæй, кæмæн æ финдз фæххаудтæй,
Кæмæн ба æ къох фæссастæй.

Уотемæй æфсæдтæ еугурæй дæр ниххæлеу æнцæ,
Айдагъ Хъара-Аслæмбег лæугæ райзадæй еунагæй.

Уæд имæ Есе бæх ниццæвтæ кодта

Æма мæнæ нард уæр ецæгæй уалдзæг нæ никкафуй,

Уотæ ‘ймæ, æлдармæ, ниццудæй кафгæ и бæх.

Уæд æлдар фæттарстæй, æма ледзунæрдæмæ фæцæй.

Есе имæ дзурдта: «Уо, мæ енцег, ледзгæ нæ!»

Æхе фæстæмæ ку фездахта, уæд Есе бæхæй æрлæуирдта

Æма æлдарæн æ къох райста:

«Цæй, нур ба хуæрзæбонæ рауо», зæгъгæ, загъта æма бæхбæл
рабадтæй æхуæдæг ба,

Æма сæхе ‘рдæмæ фæййагайдта.

Æлдар дæр имæ дзурдта:

«Цæй, ду дæр хуæрзæбонæ рауо!»,

Æма е дæр фæннæхстæр æй.

Е ‘фсæдтæбæл фæгъгъæр кодта:
«Тагъд алке дæр æ бæхбæл бадæд!»
Есе ку схъæрдтæй, уæд мæсуги сæрккагмæ стур топ сдавта
Æма Хъара-Аслæмбег Ирæфи ку бахизтæй,
Уæд ин еци топпæй æ ходæмæ нигъгъавта, фæ ‘й æхста æма си
еу цъопп размæ бадавта,
Æхуæдæг ба Есе нигъгъæр кодта ин æ фæсте:
«Мах иуазæгæн æ цæсгонæй æ къилдун хуæздæр уинæн!»
Уæд Хъара-Аслæмбег дзурдта æ кегъæретæмæ:
«Æндæр хуарзи ма фæууонцæ, мæн ардæмæ ка ‘рбахудта æнæ
бæрæг базонгæй, етæ; мæ сæр ма си ку райервæзидæ!»
Уæд Задаелески дæллæй Морги æрфестæг æнцæ æфсæдтæ
еугурæй дæр.
Æлдар дорбæл ку ‘рбадтæй, уæд æ хонугтæ сагъæс кодтонцæ:
«Хъудайнати-фурт æма Тамбий-фурт уоми ку байзадæнцæ,
Æма син ци кæнæн? Æлдарæн зæгъæн æма нæ æрветгæ ку
кæна,
Дæлдæр рацæугæй ин зæгъæн, æма нæ уæддæр ку ‘рвета
уонæмæ,
Нæ адзалмæ, фæлтау ин нур зæгъæн».
Уотæ ку сфæндæ кодтонцæ, уæд æлдари размæ балæудтæнцæ
Æма ин загътонцæ:
«Де ‘фсæдти хуæздæртæ уоми ку байзадæнцæ, уæд син ци
амал скæнæн?»
Уæд æлдар загъта:
«Мæхуæдæг си хъалон есуйнаг адтæн
Æма ми нур ба æхуæдæг ку райста», – еци дзурдти хæццæ
Ци дорбæл бадтæй, уомæй фæллæуирдта æма æндæр дорбæл
æрбабадтæй.
Еуебæл, иннебæл æрбабадидæ æ фурмæстæй,
Уотемæй сæбæл фæйнæ фондз бадти скодта.
Цалдæн етæ уобæл сагъæс кодтонцæ,
Уалинмæ Есе уони бæхтæбæл рабадун кодта

Æма син сæ фæсте рарвиста сæ хуаллаг
Æхсæз бæхуаргъи æма цуппар нард хæсгæ гали, уотемæй сæ
рарвиста.

Æлдари кегъаретæ уони ку рауидтонцæ, уæд ницийнæ
кодтонцæ

Æма æлдарæн загътонцæ: «Уæртæ нæ адæн æрбацæунцæ».

Æлдарæн уой куддæр исзагътонцæ, уотæ дормæ сгæпп кодта

Æма уой сæрæй сæмæ ракастæй,

Æма сæ ку исуидта, уæд фурцийнæй Хуцаумæ скувта:

«Хуцау, дæуæй боз, æз сæ равгæрдун æнгъæл адтæн,

Фал ку ‘рбацæунцæ уæртæ!»

Уæд Хъара-Аслæмбег галтæ ку фæууидта,

Уæд æ фурцийнæй ци ма кодтайдæ, уой нæбал зудта

Æма фæгъгъæр кодта:

«Галтæ равгæрдетæ, уæхе рафсадетæ, мах ба ледзæн».

(Еци галтæ Хъара-Аслæмбег хумæтаæги галтæ æнгъалдта).

Уæд ин загътонцæ етæ:

«Уони Есе æрбарвиста де ‘фсæдти туххæй,

Æнæхуæргæ сæ ма рауадзæ, зæгъгæ».

Уæд син загъта Хъара-Аслæмбег:

«Нуртæккæ уи корун æма сумæх еци аразийæй ка æрбарвиста,

Уой ма мин фæууинун кæнетæ».

Æлдар æй ку фæууидта, уæд цауæйнон лæги рæвдзæ адтæй,

Фал си дуккаг хатт ку ракурдта, уæдта æхе бæхгини рæвдзæ
скодта.

Ку æрбацæйцудæнцæ, уæд Есе æхе фæстагдæр фæууорæдта

Æма ‘й æлдар ку фæууидта, уæд фарста уони:

«Ци ‘й е, ци æрбацæуы уæ фæсте, гъæуама, е æй Хуцауи сконд
изæд?» –

Уотæ рæвдзæ æма хуæрзконд адтæй Хъанухъи-фурт устур Есе,

Æма æлдар уотæ бангъалдта.

Етæ ба ин загътонцæ: «Е æй Хъанухъи-фурт Есе».

Есе æлдармæ ку схъæрдтæй,

Уæд æлдар фестадæй æма ибæл æ цонг æрифтудта,
Æма ‘й æ фарсмæ дорбæл æрбадун кодта.
«Дæу хæццæ мæн æзнаг нæ фæндуй, нимæлæй фæстæмæ,
Кæд арази дæ, уæд», – зæгъгæ ин загъта.
Есе ба ин загъта:
«Æз дæуæй уомæй фæстæмæ неци агорун,
Æгайтима мæн дæхецæн лимæнæн есис, уомæй хуæздæр мæ
неци гъæуй».
Уæд Хъара-Аслæмбег загъта Есейæн: «Мæ лæварæй дæ ци
гъæуй?»
Е ба ин загъта: «Æлдари лæварæй æхси гъæдæ дæр хуарз!»
Æма ‘ймæ мин соми аргъ сугъзæрийнæ топ адтæй, æма ‘ймæ
уой рахаста æма ‘й Есемæ равардта.
Есе æ дустæ раласта æма ‘й уотемæй æ къохти райста
Æма загъта: «Хайир уæд, хайир!»
Æма ин æлдар еци топ ралæвар кодта, æма еци сахатбæл
бафедудтонцæ,
Æма ин загъта Хъара-Аслæмбег:
«Æз Дигорæй фæстæмæ хъалон кæмæй нæ райстон, уæхæн
нæййес».

2.6. Кæсгон æлдари æрбалæбурд Донифарсмæ

Кæсæги цардæй еу рæстæги еу æлдар æма ‘ймæ адтæй
дууæ сау гали; уони рæсугъдæн зæнхæбæл фонс н’ адтæй, уотæ
рæсугъд адтæнцæ. Имонау сæ дардта, сæ сиутæбæл син æвзестæй
агъодитæ искодта, сæ къæхтæбæл дæр син цæфхæдтæ искодта.
Уæдта æ зæрди æрæфтудæй:

– Аци анз мин сæ уæлæ Тæторси, Дигори хуæнхти ку
фæххезиуонцæ сатæги.

Хъарадзаути Сафарали æ лимæн адтæй, æма сæ уомæ

æрбарвиста. Е ба галтæ райста æма сæ Тæторси галгæстæмæ рар-
виста æма син уотæ балæдæрун кодта:

– Ацидууæ гали кæсгон æлдари галтæ ’нцæ æма сæ фæххезетæ,
куд неци сæбæл æрцæуа, уотæ, уæдта уин уæ мизд бафеддзæнæй
уæлдайгунтæй. Ести сæбæл ку æрцæуа, уæдта хъæбæр лæгъуз
уодзæнæй гъуддаг, æлдар нæ фæрресун кæндзæнæй.

Галгæстæ дæр хизтонцæ сосæггайгомау, нæ сæ кой кодтонцæ,
фал сæ, сæ галтæмæ ка рацæуидæ, еци адæм фæууиниуонцæ ’ма
сæбæл фæддес кæниуонцæ, ци дессаг галтæ ’нцæ, зæгъгæ, æма
уотемæй рандæуиуонцæ.

Еци дзамани ба адтæй еугур Дигорæн сæ хецау Хъанухти
Есе æма Донифарси къубусбæл æхецæн мæсуг искодта, дæлæмæ,
коммæ æзнаг ку æрбацудайдæ, уæд æй куд уидтайдæ, уотæ, уæхæн
рауæн.

И галти хабар Есе æригъуста æма галгæстæмæ фæдздзурдта
уæдта. Иссудæнцæ галгæстæ, æма сæ Есе фæрсуй:

– Циуавæр галтæ ’нцæ, адæн сæбæл дестæ ку кæнунцæ, ке
’нцæ? – зæгъгæ.

– Магъа, – зæгъгæ, загътонцæ, – мах дæр сæ нæ зонæн. Хъа-
радзаути Сафарали нæмæ сæ æрбарвиста æма сæ кæсгон æлдари
хонуй.

Гъема син Есе загъта:

– Хезетæ сæ, мæнæ Циргъесæни кувдитæ тагъд уодзæнæнцæ,
æма сæ уæд æрбатæрдзинайтæ, æма сæ Циргъесæни кувди
нивгæрддзинан.

Загътонцæ галгæстæ «хуарз», зæгъгæ, æма рандæ’нцæ.
Галтæ хизтонцæ уоми еу сахæтти. Сафарали сæмæ æрбарветидæ
уинунмæ, цæнхæ дæр син æрбарветидæ. Сафарали устурзæрдæ
адтæй, галтæ хезунцæ, зæгъгæ, неци син æй. Галгæстæ ба
некаемæн иской кодтонцæ, Есе син ци бафæдзахста, уой.

Уалдæн ба Циргъесæнтæ æрхъæрттæнцæ, æма Есе рарвиста
дууæ лæги:

– Цотæ, æрбатæретæ кæсгон æлдари галтæ, – зæгъгæ.

Фæццудæнцæ æма сæ æрбаластонцæ, Дигорæ сæ равгарстонцæ и дууæ галей сæ Циргъесæни кувди, ба сæ хуардтонцæ Циргъесæни кувди Дигорæ. Уæд бабæй сæмæ Сафарали æрбарвиста Тæторсмæ и галтæмæ бæрæгтæнæг. Галгæстæ загътонцæ:

– Галтæ æгас нæбал æнцæ, – зæгъгæ. – Хъанухъти Есе сæ Циргъесæни кувди Донифарсмæ фæттæрун кодта æма сæ Дигорæ кувди бахуардтонцæ.

Галтæ бæрæгтæнæг ка ’рбацудæй, е Хъарадзаути гъæумæ фæстæмæ рандæ ‘й æма хабар Сафаралийæн фегъосун кодта. Сафарали хъæбæр багузавæ ‘й, нур ма, зæгъгæ, кæсгон æлдармæ мæ цæсгон куд равдесдзæнæн! Гæнæн ин нæбал адтæй æма рарвиста кæсгон æлдармæ:

– Дæ галтæ æгас нæбал æнцæ, гъе уæхæн бæлах сæбæл æрцудæй, – зæгъгæ, – Хъанухъти Есе сæ кувдæн нивгарста.

Кæсгон æлдар уой ку фегъуста, уæдта загъта:

– Хуарз, нур ба ести уодзæнæй, уотемæй ба сæ нæ ниууадздзæнæн, – зæгъгæ.

Сафаралимæ рарвиста хабар:

– Тагъд фæццæун еци бонмæ рæвдзæй!

Хъæбæр устур къуар искодта Кæсæгæй бæхгин адæмæй тохунмæ кæсгон æлдар.

Уой ку фегъустонцæ Хæзнидони адæм, уæд Есемæ фæххабар кодтонцæ:

– Æрбацæуй кæсгон æлдар тохунмæ æ галти фæдбæл!

Есе дæр баздагъдæй, тæрсгæ уоййасæ нæ кодта, фал балæдæрун кодта Дигорæн:

– Æрæмбурд уотæ ардæмæ, маха баунаффæ кæнæн, æрба нæмæ цæуй кæсгон æлдар, æма цæттæ куд уæн, уотæ.

Æрæмбурд æнцæ Дигорæ Есей мæсуги бунмæ Донифарси. Есе æхуæдæг мæсуги бабадтæй æма къæразæй кастæй коммæ, бунмæ, æхсæвæ хусгæ дæр нæбал кодта. Уотæ рæхги ба, еу кæми адтæй, уоми, дæлæ æфсæдтæ коми æрбацæунцæ, уотемæй сæ ниууидта Есе. Æфсæдтæ иссудæнцæ Задæлески бунмæ, Кæрдтути бунæ æрфестæг æнцæ.

Дзоруй адаеммæ Есе:

– Ра сæмæ ‘рветæн минæвæрттæ: – ра нæмæ цотæ, кæд нæмæ дзæбæхдзийнади цотæ æма æрфестæг айтæ, уæд уин уодзинан фусун; барæуадзæ тохъулий фидтæ уин уæ хуæруйнаг уодзæнæй уорс дзולי хæццæ, æлотон бæгæни ба уæ ниуазуйнаг уодзæнæй, барæуадзæ пакъу гобæнттæ æма бæзтæ ба уодзæнæнцæ уæ хуссæнтæ. Кæд нæмæ лæгъуздзийнади цотæ, уæддæр нæмæ рацотæ, уæ хуæруйнаг уодзæнæй фицунгъæуагæ хулуццаги кæрдзин цæхдони хæццæ, уæ ниуазуйнаг уазал дони хæццæ, уæ хуссæнтæ ба уодзæнæнцæ, – зæгъгæ, загъта, – мæсуги бунн Хъозити худони хути хæццæ. Гъема нæмæ рацотæ, цæмæй уæ фæндуй, уомæй.

Есе рарвиста æлдармæ минæвæрттæ æма ин загътонцæ:

– Дзæбæхæй нæмæ кæд цотæ, е лæгъузæй, уæддæр нæмæ цæугæ ба ракæнтæ!

Кæсгон æлдар загъта:

– Нæ уæмæ цæуæн исони уалдæнгæ, исон ба цæудзинан нæхуæдтæ æма фæууиндзинан.

Фæххастонцæ Есемæ хабар: «Нæ цæуæн уæмæ, загъта æлдар, исони уалдæнгæ». Есе хабар ку базудта, уæд Тæлиони-фурт Тулабегмæ фæдздзурдта æма ин загъта:

– Нæ минæвæрттæ хуарз хабар не ‘схастонцæ, фал мæ бæхбæл саргъ исæвæрæ æма ма сæмæ ду фæццо æма син зæгъæ æгъдауæй: «Нæ минæвæрттæ хуарз хабар не ‘рбахастонцæ, æма ма мæн рарвиста дæумæ: «Ма кæнæ, æзнагдзийнадæй нæ дууэтæ дæр неци бакæндзинан æма нæ дзæбæхæй бафæдаун гъæуй, æма бафæдауæн». Дæхуæдæгта син дæ лæгигъæдæ дæр, бæхбæл гъазун куд фæккæнис, уотæ бавдесæ, куд дæмæ æрхицæ кæнонцæ, уотæ.

Æма кæсгон æлдармæ Тæлион Тулабег ниццудæй æма æлдарæн «æгасцæуай» загъта:

– Дæ дзуапп нæмæ хуарз нæ фæккастæй, æма ма дæмæ Есе мæн æрбарвиста, мах тохун нæ фæндуй, кæд дзæбæхæй бафæдауианæ, – зæгъгæ.

Кæсгон æлдар загъта:

– Мæнмæ уæлдай дзуапп нæййес, куд загътон, уомæй уæлдай.

Тæлион Тулабег ин загъта:

– Мадта дæ барæ ес, – зæгъгæ, æхуæдæгга æ бæх фелхъивта æма се 'хсæнти Кæсæгæн еуæрдæмæ, уæдта иннердæмæ нигъгъазта, æма Кæсæг сæхе къумтæмæ райстонцæ, ку нæ искъуæра, зæгъгæ, æма 'йбæл дес, алаæмæт кодтонцæ, мæнæ ци дессаг бæхгин æй, зæгъгæ. Æ гъазунæй ку æрсабур æй, уæдта 'ймæ кæсгæнттæй еу бауадæй, мæнмæ дæр æй, зæгъгæ, ку раттисæ дæ бæх, уæд ибæл æз дæр рагъазинæ.

– Дæтгæ дæмæ 'й кæнун, фал ибæл ку нæ 'сарæхсай, ку дæ фæрресун кæна!

– Ма тæрсæ, – зæгъгæ, загъта, – раттæ мæмæ æй, уæдта мæхе гъуддаг æй, – зæгъгæ.

Равардта 'ймæ, уæдта, рабадтæй ибæл æма 'йбæл дæлаæмæ рагъазта коми медæгæй, æма 'й туххæй бауорæдта; уæдта 'йбæл уæлаæмæ рагъазта, æма æхе фæггубур кодта и бæх, маргъау ратахтæй æма и кæсгони (бадæги) Донифарси исмедæг кодта масуги бунмæ. Уоми ба Дигорæ æмбурд адтæнцæ æма 'й фæффестæг кодтонцæ, Хъозити худонæмæ 'й багæлстонцæ æма 'йбæл дуæрттæ фехгæдтонцæ. Бæх ка 'й, уомæн æ идонæ æ саргъи къохбæл бафтудтонцæ, райаразтонцæ æма маргъау фæстæмæ ратахтæй, иссудæй, æма Тæлион Тулабег фарсмæ æрлæудтæй æма асес кæнуй лæги фарсмæ. Кæсгон æлдар и бæхи миутæ ку фæууидта, æ хецауи размæ куд асес кодта, уой, уæд имæ хуарз нæбал фæккастæй, æ зæрдтæй загъта, ами цидæр ес, зæгъгæ. Æма бабæй Тæлион Тулабегмæ еу æндæр кæсгон лæхъуæн æхе бахадта, мæнмæ дæр æй раттæ, зæгъгæ.

Тæлион Тулабег ин загъта:

– Дæтгæ дæмæ 'й кæнун, фал ин неци бакæндзæнæ, – зæгъгæ.

Уомæ дæр бабæй æй равардта. Е дæр бабæй ибæл дæлаæмæ коми рагъазта, уæдта 'й уæлаæмæ фæххатта, æма дæ балгъетæг уотæ – уой дæр бабæй бамедæг кодта Донифарси мæсуги бунмæ.

Уой дәр әрфестәг кодтонцә Дигорә әма 'й уой дәр Хьозити худонамә багәлстонцә е 'мбалмә, бәхи бабәй фәххаттонцә иннердәмә әма бабәй ә хецау Тәлион Тулабеги размә фәлләудтәй.

Уәдта Тулабегмә әртиккаг кәсгон әхе әрхадта, мәнмә дәр әй ратгә, зәгьгә.

– Дәтгә дәмә 'й кәнун, фал ку нә сарәхсай, ку дә фәрресун кәна, – загьта Тәлион Тулабег.

– Ма тәрсә, – зәгьгә, загьта, – ратгә мәмә әй, уәдта мәхе гьуддаг әй, зәгьгә.

Равардта 'ймә Тәлион Тулабег уәдта, әма кәсгон фәббадтәй бәхбәл әма 'йбәл дәләмә коми рагъазта, уәдта 'й уәләмә фездахта әма и бәх әхе фәггубур кодта, маргъау ратахтәй әма уой дәр Донифарси исмедәг кодта мәсуги бунмә, әма 'й Дигорә фәффестәг кодтонцә. Хьозити худонамә уой дәр е 'мбалтәмә багәлстонцә әма 'йбәл дуәртгә фехгәдтонцә. Бәхән ә идона ә саргькьохбәл бафтудтонцә, райаразтонцә 'й әма маргъау фәстәмә ратахтәй әма Тәлион Тулабеги фарсмә әрләудтәй.

Әртиккаг хатт ку әрхәртгәй и бәх Тәлион Тулабегмә, уәдта 'йбәл фәббадтәй 'ма 'йбәл нигьгәзтитә кодта, әма 'йбәл Кәсәг дес кодтонцә, ә рахаститә хуарз нә 'нцә, зәгьгә.

Гьема уәдта Тәлион Тулабег рандә 'й әма загьта Есейән:

– Нә мәмә байгьустонцә, исони уалдәнгә дзуапп нә дәттунцә.

Уотемәй әрәхсәвә 'й, әма гьәуайгәнгутә гьәуай кодтонцә. Әрбон әй. Ку 'рбон әй, уәдта кәсгон әлдар фестадәй әма хьувгъани хәццә рацудәй әхе гьудий, ә хәццә дәр ма еу ләг. Есе 'ймә кәсуй мәсуги сәрәй.

Есе загьта:

– Нур ци кәнон, тәрсун әй фәккәнон, әви ин әхе цәвон? Цәй, тәрсун әй фәккәнон, – зәгьгә.

Ә хьувгъанмә ин нигьгәвта әма 'й фехста, фәббуройнә 'й

кодта; æлдар уæсгоммæ рахаудтæй, æма ‘йбæл æ кæсгон адæм æрбамбурд æнцæ, кæд фæммардæй, зæгъгæ.

Æлдар загъта:

– Æллæх, æллæх, бæллæхи бафтудан! Мæ хъувгъан мин ка фæббуройнæ кодта, е мæ маргæ ку кодтайдæ, уæд мин мæхе дæр рамардтайдæ, фал мæн нæ мардта, мæ хъувгъан æхста. Гъе нур ба нæ лæгтæн ци бакæнæн, ци амалæй сæбæл фæххуæст уæн, рарветон сæмæ минæвæрттæ.

Ракурдтонцæ сæ лæгти, ра син сæ æвардтонцæ. И лæгтæн загъта Есе:

– Уадзун уæ, хатир уин фæууæд, фал æлдарæн ба зæгъетæ, дуккаг хатт Дигорæмæ тохунмæ макæд бал æрбацæуæд!

Кæсгон æлдар æма æ адæм сæ бæхтæбæл рабадтæнцæ, æма æлдар мæтъæлæй рандæ ‘й Дигорæй.

2.7. Есе æма кæсгон æлдарбæл зар

Кæсгон æлдармæ Тотуригурд дууæ сау гали,

Сæ сиутæ син сугъзæрийнæй исастæрдта,

Алли ‘рдæмæ е ‘рдхуæрдтæмæ рарветуй:

– Мæнæн уæхæн æрдхуард æнгарæ

Кæми разиндзæнæй,

Биндзимæйти мæнæн мæ дууæ сау гали

Æнæбиндзæ зæнхæмæ ка бакæна.

Хъарадзаутæ рагæй æносмæ дæр

Номбæл мæлагæ адтæнцæ.

Хъарадзаути Сафарали имæ рарветуй:

– Æз дин сæ бакæндзæнæн

Тæторси цæгатмæ, æнæбиндзæ зæнхæмæ.

Ба ин сæ кæнуй Донифарси зæнхæ Тæторси цæгатмæ.

Еу бон кæми фæууй,

Уоми Хъанухъти Есе мæсуги сæрæй кастæй.

Кæсæнцæститæй гъæуай кæнун байдайуй
Æ зæнхкъæбуртæмæ.
Тæторси цæгатмæ бæргæ фæууинуй
Дууæ сау гали.
– Ци дессаг æй, ацал-ауал анзи имæ
Мæ зæнхæмæ маргъ æрбакæнун
Ку некаед неке бандиудта.
Марауагътæ, кæстæртæ,
Æр сæ кæнетæ!
Æр сæ кæнунцæ.
Дигори кæмтти дестæ-тæмæстæ кæнун байдайунцæ:
– Ци ‘й а, ци дессаг æй?
Еунæг хорæй уæлдай ку некаед уидтан,
Донифарси сæри цуппар хори кæсун ку байдæдта?
Хъанухъти Есе сæ устур мæсуги бун
Æрæвгæрдуй Циргъесæйнагæн.
Хъарадзаути Сафарали сæ
Къуæрейæн бæрæг кодта.
Нæбал сæ иссеруй.
Кæсгон æлдармæ фæххабар кæнуй.
Кæсгон æлдар е ‘фсæдти хæццæ æрбацæуй,
Морги æхсæвеуат æркæнуй,
Донифарсмæ рарветуй ‘стур Есемæ:
– Æнæ мастæй мин мæ дууæ гали,
Кенæ ба уæдта тохгæ кæнун.
Ра ‘ймæ ‘рветуй:
– Кæми æрбацудтæ, уоми ме ‘уазæг дæ:
Фусун мæмæ бакæнтæ!
Дæ галтæ дæр дин ратдзæнæн,
Сехуарæн дин дигорон кæрдзин цигъди хæццæ,
Кæд хуарз иуазгутæ уайтæ, уæд.
Рæфтадæн дин уорс дзол муди хæццæ,
Æхсæвæрæн æлæтон бæгæни фиди хæццæ.

Кæд лæгъуз иуазгутæ уайтæ,
Уæд уæ бакæндзинан
Мæсуги бунн арф скъæти
Хъозити гъолон хути хæццæ.
Уæлæнмæ хъувгъани хæццæ рацæуы кæсгон æлдар,
Хъанухъти Есе имæ мæсугæй
Хъæрæймаг радаруй,
Хъувгъан ин æ къохæй фæххаун кæнуй.
– Гъæйт, мæ кæстæртæ, мæ саргъ æвæретæ! –
Ледзæг е фæууы:
– Ами хуарз хабар нæййес!

2.8. Есе æма Сари-Аслæнбеги зар

Хъайтухъи-фурт Сари-Аслæнбегæн
Еу гъог дууæ цъæх уæси низзадæй,
Æма сæ еу уосæ райста æхе номбæл.
Æ унаути хæццæ сæ хæссун райдæдтонцæ.
Дессаг дууæ гали иссæнцæ.
Æма син еу ка адтæй, е загъта:
– Аци дууæ галей тæвди цæмæн даретæ?
Донифарси зæнхæ Тæторсмæ сæ рарвететæ,
Æма сæ асæбæл дæр,
Сæ бæздæбæл дæр бафтуйдзæнæй.
Æма сæ рарвиста
Донифарси зæнхæмæ Тæторсмæ.
Хъайтухъи-фурт Есемæ барвиста:
– Дууæ гали барвистон Тæторсмæ,
Æма сæмæ алли майрæмбони цо,
Æма син дæхе къохæй цæнхæ дарæ,
Дон дæр дарæ!
Е дæр имæ рарвиста фæстæмæ:

– Дæ зæрдæ сæмæ ма фехсайæд,
Хъæбæр хуарз сæ бакой кæндзæнæн!
Еу бон рарвиста Донифарси фæсæвæди
Æма галти гъæумæ æркæнун кодта.
Еци Фарси ци адæм адтæй,
Уони æрæмбурд кодта
Æма син дууæ гали равгарста,
Æма син сæ бахуæрун кодта.
Еци хабар фегъустæ ‘й дзиллитæбæл,
Æма Хъайтухъи-фурт Сари-Аслæнбегæн
Неке æндиудта зæгъун.
Уæдта æ дууæ унæути
Еу рауæн сосæг дзубанди кодтонцæ,
Æма сæмæ е дæр байгъуста,
Ци дзорунцæ, зæгъгæ.
Еу унæут дзоруй:
– Аци æлдарбæл еске фæттухгиндæр
Уодзæнæй зæнхагон лæгæй?!
‘Ма ‘й бæл иннæ унæут ба ниххудтæй:
– Æ уосæ æ комидзæгтæй
Ци дууæ гали исхаста,
Уони ка равгарста
Æма сæ æ гъæуæн ка бахуæрун кодта,
Е уомæй тухгиндæр лæг!
Уой ку фегъуста, уæд рарвиста
Пахсанæй аци æрдæмæ Кæсæги гъæутæмæ
Фæдесгъæргæнæг:
– Абони майрæнбон, иннæ майрæнбони
Æгас дзиллæ дæр æмбурд куд уайтæ
Тугъдефтонгæй!
Æримбурд æнцæ еци æмгъуди е ‘фсæдтæ,
Æма ранæхстæр æй Дигорæмæ.
Æ кегъæре Бийи-фурт Муртазали,

Иннæ кегъæре Хъарадзаути Сафарали.
Хъанухъти мæсуги бунæй уасæнгæ бауаста.
– Сау хъæрццигъа дæ фæхæсса, а уасæнгæ,
Хуарз иуазæги нисан нæ кæнуй!
Мæ кæсæнцæстæ мин радаветæ!
Хъанухъти хуарз Есе æ мæсуги сæрмæ исхизтæй,
Æ мæсуги сæрæй æ кæсæнцæстæй
Дигори коми думæгмæ кастæй.
– Дæлæ нæ коми думæги хæрæмегъæ æрбацаууй
Хæрæмегъи фиццаг дууæ æфсæнцъух берæгъи æрбацаууй:
Дууæ æфсæнцъух берæгъи нæ уодзæнæнцæ –
Дууæ бæхгини уодзæнæнцæ.
Рахес фарсæй ка цаууй,
Е уорсбарцæ, уорсдумæг,
Цъæх саулохбæл бадуй,
Е уодзæнæй Хъарадзаути Сафарали.
Галеу фарсæй ка цаууй,
Е борбарцæ, бордумæг бæхбæл цаууй,
Е ба уодзæнæй Бийи-фурт Муртазали.
Уалæнмæ Хъанухъти Есей иуазæгдони
Размæ рафестæг æнцæ.
Хъанухъти Есе дæр,
Æ сирддзар
Кæрцæ е ‘уонтæбæл,
Уотемæй сæмæ рацудæй:
– Æгас æрцауайтæ, не ‘уазгутæ, зæгъгæ,
Хонхаг лæг хабарбæл рæхги фæрсагæ ‘й,
Нæ будури гъæути ци хабар ес?
– Хабæрттæ дин радзордзинан:
Хъайтухъи-фурт Сари-Аслæнбег
Дин саламтæ зæгъуй,
Салами фæсте – ме ‘фсæдти рæфтад
Дæубæл уодзæнæй, зæгъгæ.

Уой фæсте ба фегъосун кæнæ
Æгас Дигоргомæн дæр:
Авд анзей хъалон мин
Исцæттæ кæнетæ, зæгъгæ.
Æма ин загъта:
– Хуцау дин ма бакомæд,
Хъарадзауи-фурт Сафарали,
Æхе дорæй æ мæсуг ка сæтгуй!
Дæ дони сæри цæрун
Æма дин дæ дзухдон балæкъун
Кæндзæнæн мæ бæхи къæхтæй.
Бийи-фурт Муртазали,
Ду ба ци кæнис?
Дигори хонхæй дæ Ассий хонхмæ
Хуар хæссун нæбал рауадздзæнæн,
Æма дæ минкъий сабийтæ
Судæй фæммæлдзæнæнцæ.
Ра ин хæсдзæнæн
Нæ уорс дзол муди хæццæ.
Е ин ку нæ батайа,
Уæдта ин нæ хонхаг хуари кæрдзин
Рахæсдзæнæн фиди хæццæ.
Е дæр имæ хуарз ку нæ фæккæса,
Уæдта ‘й дæлæ Хъозити æртиккаг бунккаги
Бакæндзæнæн гъолон хути хæццæ.
Е дæр имæ хуарз ку нæ фæккæса,
Уæдта ‘й рарветдзæнæн сæ хæдзарæмæ
Устур фуди хæццæ.
Уалæнмæ æрбацудæнцæ
Æма Мисигони лигъзи рахизтæнцæ,
‘Ма имæ рарвиста Хъанухъти Есе
Хъайтухъи-фурт Сари-Аслæнбегмæ:
– Нæ хуæнхаг дорин иуазæгдонæй

Дин фусун дән!
‘Ма имæ не ‘рбацудæй.
Уæдта сæумæ рагигомау
Мæсуги сæрмæ исхизтæй.
– Донифарс, Мисигони лигъзи нин
Уорссæр цæргæс ниббадтæй.
«Усси» ин зæгъæн,
Æма нин тæхгæ нæ кæнуй.
«Рацо» ин зæгъæн,
Æма нæмæ цæугæ нæ кæнуй.
Цæй æма ин нæ сау хъæбæр
Тумбул нæмуг рагæлдзæн,
Æма нин кенæ тæхгæ кæндзæнæй,
Кенæ ба нæмæ цæугæ кæндзæнæй.
Сæумæй рагигомау Сари-Аслаенбег
Мисигони лигъзи е ‘взестæ хъувгъани хæццæ
Доррæбуни æрбадтæй.
Хъанухъи-фурт хуарз Есе дæр æй
Æ мæсуги сæрæй фехста.
Æма е ‘взестæ хъувгъани пурхитæ
Æ реутæбæл бакалдæнцæ.
Фæгъгъæр кодта е ‘фсæдтæбæл:
– Уæ бæхтæбæл бадгитæ, зæгъгæ.
Æма фæстæмæ кæсгæ,
Размæ ледзгæ, уотемæй рацудæнцæ.

2.9. Биасланти æрбалæбурд Дигорæмæ

Биасланти алдар хундтæй Хъайтухъ. Æ уосæ æнгъæлдзау адтæй. Æхсæвæ ниййердта зинг. Зинг ратахтæй, берæ фæххадтæй, уæдта ниххустæй хуæнхти.

Е фун адтæй, æма сæумæ ба æ фун æ лæгæн радзурдта. Е ин загъта:

– Ниййердзæнæ фурт. Е исуодзæнæй Биасланти æлдар, мæхуæдгга ин дæттун ном – Сари-Аслæнбег.

Æцæгæйдæр ин биццеу райгурдæй. Биццеу рабайлæгъ æй, æма уæхæн хъаурагин æма зундгин разиндтæй, æма Биаслантаен унаффæгæнæг иссæй.

Еухатт ба ‘й Дигорæмæ фæццæун бафæндадтæй, фал нæ зудта, ци амалæй, уой. Уæд рарвиста Хъарадзаути Сафаралимæ. Е æрбацудæй æма ‘й бафарста:

– Ци дæ фæндуй, цæмæ мæмæ фæдздзурдтай?

– Фæндуй мæ Дигорæмæ фæццæун, – загъта ин æлдар, – фал ци рæуонæй, уой ба нæ зонун.

Сафарали ин загъта:

– Дигорæмæ уотæ æнцон фæццæун нæй. Фал рарветæ дæ дууæ сау гали Донифарси хезнитæмæ, Тæторсмæ, æма уæдта, дæ галтæ уоми хезунцæ, загъгæ, уой рæуони бацæудзæнæ.

– Гъо, хуарз унаффæ ‘й е, – загъта ин æлдар æма ин куд байамудта, уотæ бакодта.

Æцæгæйдæр галтæ æрвист æрцудæнцæ Тæторси хезнитæмæ. Тагъд рæстæгмæ иснард æнцæ. Неке син неци зудта, неке зудта, кæцæй æма ке ‘нцæ.

Сæ хабар син Хъанухъти Есе ку фегъуста, уæд загъта, уони куддæр æрбатаæронцæ æ размæ, уотæ син сæ хабар базондзæнæй.

Галтæ æрбатардтонцæ Донифарсмæ æма сæ Хъанухъти Есей загъдмæ гæсгæ гъæугувди нивгарстонцæ æгас адæнæн. Фал цæммар адæймаг кæми нæййес, е циуавæр гъæу æй! Гъæуккæгтæй кадæр фегъосун кодта Хъарадзаути Сафаралийæн и галтæ ке æрбатардæй æма нивгарстæй, уой туххæй. Уой дæр ма ин рахабар кодта, галти уорс сикъатæ Хъанухъти Есе æ хæдзари дуарбæл ке ниссагъта.

Уæд ин Сафарали загъта:

– Еци сикъатæй мин еу фæммадзал кæнæ, æма дин голлагидзаг хуар ратдзæнæн.

Е дæр цийнæгæнгæй рандæ ‘й, еу сикъа фæммадзал

кæнон, зæгъгæ. Еу сикъа радавта æма ецифæдбæл æй Хъарадзауи-фуртмæ раласта хæрæгбæл. Хъарадзауи-фурт и сикъай харзæн ин æ голлагæ борхуарæй байдзаг кодта. Е дæр сæхемæ заргæй раздагъдæй.

Хъарадзаути Сафарали ба еци сикъа фæххаста Биаслани-фуртмæ æма ин загъта:

– Ауæхæн бæллаæх æрцудæй!

Æма уæдта етæ дæр иснет кодтонцæ Дигорæмæ балаборун. Сæдæ бæхгини Биаслантай æрæмбурд кодтонцæ, уæдта сæ æлдар бафарста:

– Ме ‘фсади разæй мæ хæццæ ка фæццæудзæй? Æвæдзи, – зæгъгæ, загъта, – ме ‘фсади разæй цæудзæнæнцæ Хъарадзути Сафарали æма Бийи-фурт Муртазали.

Æфсад ранæхстæр æнцæ. Æхсæрисæрма ку ‘рбахъæрттæнцæ, уæдта рæфтад искæнунмæ æристадæнцæ. Хъарадзауи-фурт сæхемæ рандæ ‘й. Æвеппайди Дигори надбæл бæхгин фæззиндтæй. Биаслани-фурт æнæзонгæ бæхгини сæ хæццæ рæфтад искæнунмæ æрбахонун кодта.

Бæхгин нæ бакумдта. Æма ‘ймæ уæдта дууæ лæги рар-виста, цæмæй, куд æмбæлуй, уотæ ин еблагъуæ зæгъонцæ. Æппунфæстаг ба бæхгин исарази æй, ба сæмæ цудæй æма син бонхуарз загъта.

Рæфтад ку скодтонцæ, уæдта Кæсæги хъал фæсæвæд ерис кæнун райдадтонцæ æхсунти. Нисан æривардтонцæ, фал æй еунаг дæр нæ раргъавта. Æма уæд иуазæгæй дæр ракурдтонцæ, цæмæй е дæр сæ хæццæ райерис кæна.

Е нæ кумдта, фал æй хъæбæр ку курдтонцæ, уæдта син иуазæг сæ нисан идарддæр фæххæссун кодта. Нисан ниссагътонцæ, кæми адтæй, уомæй дууæ хатти идарддæр. Иуазæг фехста æма и нисан ракъуæрдта.

Хъанухти Есе дæр син райарфæ кодта, æ бæхбæл рабадтæй æма рандæ ‘й. Дигорæмæ æрбацудæй æма дигорæн фегъ-

осун кодта, тагъд рæстæги сæмæ Биаслантай иуазгутæ ке æрбахъæртдзæнæй.

Хъарадзаути Сафарали фæстæмæ ку æрбахъæрттæй, уæд ин и æнæзонгæ бæхгини кой ракодтонцæ. Е загъта:

– Минкыййау бæхгинтæ нæ цæуй аци надбæл.

Æфсад ранæхстæр æй. Æрбахъæрттæнцæ Моргæмæ. Ами æристадæнцæ æма сæхе цæттæ кæнун райдæдтонцæ бампурсунмæ. Дигорæ истухстæнцæ, фал сæ Хъанухъти Есе æрсабур кодта:

– Ма тæрсетæ, æз син уорс дзол муди хæццæ рарветдзæнæн, е сæ зæрдæмæ ку нæ фæццæуа, уæдта син рарветдзæнæн сау хулуцгаг фиди хæццæ, е дæр сæ зæрдæмæ ку нæ фæццæуа, уæдта сæ бакæндзæнæн Хъозити худони хути хæццæ.

Мæнæ æртæ бæхгини фæззиндтæй. Сæ астæуккаг – Сари-Аслæнбег, халасхуз бæхбæл бадуй. Æ галеу фарс ба сурх сепох бæхбæл бадуй Хъарадзаути Сафарали:

– Куд бандиудта нæ нихмæ рацæун, мæ фæттæй æхецæн бу-нат нæбал ердзæнæй.

Æлдари рахесфарсæй ба – Бийи-фурт Муртазали, мудхуз æрфæнбæл бадуй:

– Куд бандиудта нæ нихмæ рацæун, æз æй ме ‘хси кæронæй исессæн мæ бæхмæ.

Хъанухъти Есе дигорæн, куд æма ци кæнгæ ‘й, уой загъта. Дигорæ цæттæ адтæнцæ цийфæнди «иуазæгбæл» дæр исæмбæлун. Хъанухъи-фурт Есемæ ба берæ илæтон адтæй. Е алцæмæ дæр цæттæ адтæй.

Æфсад Морги бахсæвеуат кодта. Сæумæ ба сæмæ Задæлескæй Текъойти Тебо рацудæй æма син загъта:

– Уо, иуазгутæ, цæмæннæ уин æнгъезуй нæ гъæумæ куд иуазгутæ раздæхун? Гæр, Задæлескæгти бон сумах байуазæг искæнун нæ бафæразтайуонцæ? Не ‘уазæг уотæ.

Хестæртæ ин дзуапп раттунмæ сæ сæрмæ не ‘рхастонцæ, фал ин кæстæртæ ба бонхуарз загътонцæ. Уæдта хестæртæ сæхе бахадтонцæ кæстæртæмæ:

– Бафæрсайтæ ‘й, куд гъуди кæнуй, Хъанухъти Есемæ нин кегъæрейæй не ‘сарази уодзæнæй?

– Цæуон æма ‘й бафæрсон, – загъта син е.

Еци дзурдти хæццæ æхе райста. Сæхемæ æрбацудæй, æ топ райста, æма, лола æ гъæлæси, уотемæй сæмæ фæстæмæ рацудæй æма сæ бафарста:

– Цихузи кегъæре уæ гъæуй?

Етæ ин дзуапп равардтонцæ:

– Цо Хъанухъти Есемæ æма ин зæгъæ, Биаслантæ сæ авд анзий хъалонмæ ке æрбацудæнцæ, æма ‘й уайтæккæ куд æрцæтта кæна.

Уæд Текъойти Тебо дæр æ даргъ топ æривардта къæндзуй хæццæ лæдзæгбæл æма Хъанухъти Есей мæсуги цори содзгæ къудур фехста. Содзгæ къудур дууæ фæххаудтæй. Еу хатт ма нигъгъавта, фехста, æма къудурæй цæхæртæ искалдæй.

Хъанухъти Есе дæр æ мæсугæй ракастæй æма æ меднимæр загъта:

– Е, æнаæмæнгæ, Текъойти Тебой топпи гъæр æй æма, æнгъæлдæн, мæнмæ кегъæре æй.

Е дæр æ топ мæсугæй радардта æма Биасланти ‘рдæмæ уæлдæфмæ фехста. И æхстæй сæ бæхтæ фæттарстæнцæ æма дзæвгарæ рæстæг не ‘рсабур æнцæ. Уæд Тебо загъта Биаслантæн:

– Ба уæ лæдæрдтæй.

Уотæ зæгъгæй Тебо æхе райста.

Æфсад низгули æй. Уæхæн гæрæхтæ фегъосгæй хъæбæр фæттарстæнцæ, æма къуæртгæ-къуæртгæй фæйна рауæнеми бахсæвеуат кодтонцæ. Сæумæ бабæй еу рауæнмæ æринбурд æнцæ.

Еци рæстæг ба æлдар æ сугъзæрийнæ хъувгъани хæццæ рацудæй. Куддæр æрбадтæй æма æ рази куддæр æрæвардта æ хъувгъан, уотæ ин Хъанухъти Есе æ хъувгъан фехста. Хъувгъан рапурхæ ‘й. Æлдар фæссонт æй, фæгтæпп кодта æма уордæги ралигъдæй. Уотæ бангъæл адтæй, æма е арви цæф адтæй. Хъа-

радзаути Сафарали ин балæдæрун кодта, е арви цæф ке нæ адтæй, фал Хъанухъти Есей æхст.

Еу минкъий рæстæги фæсте ба сæмæ Есе æхуæдæг фæззиндтæй цауæйнони дарæси:

– Æгас нæмæ цотæ, иуазгутæ, цæмæннæ нæмæ раздæхетæ, æви уотæ нимаيتæ æма уин донифарсæгтæ фусунæн нæ бæззунцæ?

Æлдар æй бафарста, Хъанухъти Есей, миййаг, нæ фæсмæруй, зæгъгæ? Есе ин загъта, кæбæл фæрсуй, е æхуæдæг ке æй. Æлдар æй дуккаг хатт бафарста:

– Хъанухъти Есей нæ фæсмæрис?

– Е æз дæн, – зæгъгæ ин, загъта Есе дуккаг хатт.

Æма ‘ймæ уæдта Сафарали æ цæстæ фæнникъулдта, е, дан, æй Хъанухъти Есе. Æма ‘ймæ, уæд, æлдар æ къох балæвардта æма ин бонхуарз загъта.

Есе сæ сæхемæ æрбахудта, дууæ рæнгъæй сæ исбадун кодта даргъ фингæбæл æма сæ хинцун райдæдта илæтон бæгæнийæй, хулуццæг кæрдзинæй, уæдта авданзиккон цигъдæй. Иуазгутæн сæ бон хуæрун нæ адтæй: сæ кæрдтæ хъæбæр цигъд нæ лух кодтонцæ, фал илæтон ба фæндон ниуазтонцæ. Тагъд рæстæги сæбæл илæтон фæббæрæг æй. Иуазгутæн æнахурæй сæ губунти æнгъезун райдæдта, æма иуазгутæ усмæй усмæмæ сæхе гъудий уайун райдæдтонцæ.

Ку бахуардтонцæ æма ку баниуазтонцæ, уæдта иуазгутæ фестадæнцæ. Хуарз сæ ке фæййидтонцæ, уой туххæй син æлдар райарфæ кодта. Хинсти фæсте ба, Хъанухъти Есемæ æхе бахатгæй, æлдар загъта:

– Дæхе фæййинун мин бантастæй, фал мæ дæ бæх фæййинун дæр фæндуй.

– Бæх дæр бавдессæнæн, – загъта Есе.

Уæдта Есе лæггадæгæнгутæн загъта:

– Мæ бæх ке æрбахæсса, уони галауани нихгæндзинайтæ.

Уæдмæ бæх ракодтонцæ. Иуазгутæй еу лæхъуæн имæ исгæпп

кодта. Еу аердæмæ ‘й рауагъта, уæдта ‘й иннердæмæ, æма ‘й бæх раскъафта бæхдонæмæ. Лæггадæгæнгутæ ‘й галауани нихгæдтонцæ. Бæх фæстæмæ ракодтонцæ. Æндæр имæ исгæпп кодта. Бæх еуардæмæ аеркафта, уæдта иннердæмæ, æма бабæй бæхдони исмедæг æй. Еци лæхъуæни дæр, фиццаги куд, уотæ нихгæдтонцæ. Бæх ба нæуагæй ракодтонцæ. Æма уæдта Хъанухъти Есе загъта:

– Æлдар, дæ лæхъуæнтæ мин мæ бæх фæхходуйнаг кодтонцæ, æма нур ба ‘йбæл дæхуæдæг рабадæ.

Æлдар загъта:

– Кæстæрти рази мæнæн не ‘мбæлуй, фал ибæл дæхуæдæг рабадæ, уæдта мах дæр равзардзинан.

Есе дæр æхуæдæг исгæпп кодта бæхмæ æма ‘йбæл уæд еуардæмæ, уæд иннердæмæ гъазун райдæдта. Æ бæхи цæфхæтти бунæй фæйнердæмæ æвзилдæнцæ дортæ, æма кæмæн æ фийбæл, кæмæн æ цæстæбæл исæмбæлиуонцæ. Иуазгутæй беретæ цæфтæ æма аерхæнтæ фæцæнцæ. Уотæ сæ фæгъгъезæмарæ гæнгæй, Есе бауорæдта æ бæх æма аергæпп кодта. Хъанухъи-фурт Есейæн райарфæ кæнгæй, иуазгутæ ранæхстæр æнцæ. Борæмæ ку бахъæрттæнцæ, уæдта æфсæддонтæй еу загъта:

– Ходуйнаг нин æй уотемæй рандæ ун: не ‘мбæлттæй дууемæй уоми ку байзадæнцæ.

Фæстæмæ Моргæмæ раздахтæнцæ. Еци æфсæддон ба Хъанухътæмæ иссудæй. Есе æй бафарста:

– Ци дæ гъæуй?

– Æлдар коруй, цæмæй нин нæ лæхъуæнтæ, ами ка байзадæй, уони рауадзай, – зæгъгæ, загъта æфсæддон.

– Хуарз, – зæгъгæ, загъта Есе, æма ‘й авармæ бахудта.

Уордæмæ æрбахудта еци дууей дæр æма син фингæ ниввардта. Цалдæн етæ хуардтонцæ, уæдмæ Есе æрцæттæ кодта фондз хæрæгуаргъи арахъи хæццæ, фондз бæхуаргъи бæгæний хæццæ, уæдта фондз хæрæгуаргъи ба фид æма дзоли хæццæ. Еци хуаллаги хæццæ ранæхстæр æнцæ Моргæмæ. Рарвистонцæ Текъойти Тебомæ дæр. Е æрбацудæй, æма уæд Есе загъта æлдарæн:

– Ме ‘уазгутæ стонгæй гъæуама ма рандæ уонцæ.

Уотæ зæгъгæй сæ рабадун кодта æма син исрæфтад кæнун кодта. Ку исрæфтад кодтонцæ, уæд Хъанухъи-фурт Есейæн райарфæ кодтонцæ æма рандæ ‘нцæ.

Дигорæ берæ уæхæн зин бæнттæ бавзурстонцæ, фал уæддæр дигорæ иуазæгæн æгъдау раттунбæл некæд исфæлхаттæнцæ, сæ хонхаг бæстæ дæр некаæмæн равардтонцæ.

2.10. Хъанухъти Есей хабар

Хъанухъти Есе Донифарсаг адтæй. Еухатт, будурмæ рацæугæй, рацауæн кодта æма саг рамардта. Фæццæуы, æма ибæл кæсгон æлдар Хъайтухъи-фурти гъæуайгæстæ фембалдæнцæ. Æ саг ин райстонцæ, а дæу нæй, зæгъгæ, дæуæн ами цæун æма цауæн кæнун барæ нæйе.

Уой мастмæ Есе кæсгон æлдарæн радавта æ саргъи бæх, æ хæрсгæ гал æма фус. Хъайтухъи-фурт уой ку фегъуста, уæд исфæндæ кодта æфсадæй бацауæн æма Донифарси æхецæн хъалондар, косæг искæнун. Рараст æнцæ. Цъифгуни¹⁸ ку ‘рбадтæнцæ, уæдта кæсунцæ, ‘ма уæртæ Есе æрбацауы кæсгон æлдари бæхбæл. Ку æй рауидтонцæ, уæд се ‘лдарæн радзурдтонцæ ‘ма ‘й фæрсунцæ, ци ин кæнæн, зæгъгæ. Е ба син загъта:

– Æрба ‘й уагътæ, æма нин салан радта æма сабур цудæй райевгъуйа, уæд æй рауагътæ ‘ма æ фæсте цæудзинан. Кæд ледзун равзара, уæдта ‘й расордзинан.

Есе сæмæ æрбахъæрттæй. Салан син равардта, æ цуд нæ фехалгæй, æма райевгъудæй. Е æхецæн Донифарсмæ бафардæг æй. Æфсад дæр рандæ ‘нцæ æ фæдбæл æма Задæлески Морги æрæнцадæнцæ. Есе ба Донифарсмæ ку ссудæй, уæд авд анзи хæрсгæ фуси равгарста, ‘ма ‘й дигорон бæгæний исфунхта. И фид

¹⁸ Цъифгун – бунат Дигори коми думæгмæ хæстæг, нури Кæлухи гъæуи фалдзостæ.

исиста, багæни ниууазал кодта. Уæдта дигорон кæрдзин, хускъæ фуси цигъд, авд анзей хæрсгæ фуси гъолгун æма сау багæний хъа-лац рарвиста кæсгон æлдарæн Моргæмæ уæхæн загъди хæццæ:

– Атæ нæ гъæддзауи хуаллаг æнцæ, не ‘уазæги хуаллаг ба нин уой фæсте фæууиндзæнæ.

Æлдар и хуаллаг ку ‘руидта, уæд ниссагъæс кодта, атæ сæ гъæддзауи хуаллаг кæмæн æнцæ, етæ æнахъаурæ адæн нæ уодзæнæнцæ, зæгъгæ.

Есе адæми гъæдæмæ фервиста ‘ма син хæрæгуæргътæ цирагъæн æрхæссун кодта. Уони ба мæсуги сæри исцурхта, ‘ма ку раталингæ ‘й, уæдта сæ исасухта, ‘ма хуæнхтæ ниррохс æнцæ. И ‘хсæвæ бонмæ цирагъи рохсæй æфсадæн Донифарсмæ иссæуæн н’ адтæй æма Моргæ фæббадтæнцæ. Сæумæ ба, æлдар æ хъув-гъани хæццæ еуварсмæ æхе гъуди куд рацудæй, уотæ имæ Есе ба мæсуги сæрæй нигъгъавта ‘ма ин æ хъувгъан фæппурх кодта: уæхæн æндургин адтæй.

Рауæлæ ‘й æлдар æма имæ минæвæрттæ рарвиста, мæхе мин æхстай, æви мин мæ хъувгъанмæ гъавтай, зæгъгæ. Есе ба син загъта:

– Уе ‘лдари бафæрсетæ, æхецæй æ хъувгъанæй ка устурдæр æй, уобæл.

Æлдар еци дзуапп ку фегъуста, уæд е ‘фсадбæл рагъæр кодта ‘ма ледзæги фæцæй.

2.11. Хъанухъти Елхъани зар

Коми думæги и хæрæмегъæ æрбацæуй!

Е хæрæмегъæ нæ уодзæнæй,

Фал Биаслантæ æма Тасолтантæ лагæвзарæн кæнунцæ,

Æма уони топпи хъуæцæ ‘й.

Хъанухъти и минкъий Елхъан уони дессагмæ ку рацæуй,

Æма сæ астæумæ ку бацæуй.

Етæ ибæл уоми гириз кæнун ку райдайунцæ:

– Хуæнхаг цъеу кæцæй ратахтæй?

Æ лæгигъæдæ æвзарунмæ рацудæй, зæгъгæ,

Сæ къæхтæй æй ракъуæрдтонцæ.

– Ниммæ уагътæ, хъал адæн, – зæгъгæ сæмæ дзурдта Елхъан,

Æхуæдæг ба Хæрани туппурмæ исцудæй æма сæ уордæгæй

Æхсун байдæдта дууети дæр.

Ниссæ цагъта хъæбæр, æма имæ дзорунцæ:

– Ци дæ, циуавæр дæ? Ниннæ уадзæ, кæд дæ Хуцау искодта, уæд!

– Нæ уæ ниууадздзæнæн, мæ фидистæн, цалинмæ Ирæфбæл

Сумах тогæй хæлдза исбада, и дунгæ ба уин уæ тоги смаг

Мæ финдзмæ æрбахæсса, уæдмæ.

Уотемæй син сæ берæ минкыймæ æртардта, сæ минкый син

Хауæггаг фæккодта, сæ хауæггаг ба син

Ледзæггаг фæккодта Хъанухъти минкый Елхъан.

III-АГ ХАЙ ХЪАНУХЪТИ ЕСЕ АЕМА ХЪУБАДТАЕ

3.1. Дигорæ æма Донифарс – æзнæгтæ

Донифарси къубус нирризтæй, æма Кобегкати Айдарухъ урундухъæй рахаудтæй.

– Ци дессаг æй, ракасетæ æндæмæ! – загъта Айдарухъ.

‘Ма ракастæнцæ, ‘ма Фæснали сæри арви дуар байгон æй, зæгъгæ.

– Тагъд Тулабегмæ бадзоретæ!

Е нин ку нæ равзара, уæд æй махæй ка еруй.

Дзанайти губур Дзанаймæ дæр бадзурдта:

– Мæрдхуссæ ку никкодтай! Нæ къубус æ бунтæй

Ку нирризтæй, уæд куд хуссис?

Ци адтæй, куд адтæй, зæгъгæ, æма ‘й Хуцау

Донифарси фæккæнæд!

Разелæн кодта Тулабег дæр, æма

Къумбулти дæр, Лезгори дæр, Донифарси дæр

Гъог зайæг дæр нæ разиндтæй.

– Устур Дигори ‘й æдта Хуцау фæккæнæд,

Зæгъгæ, æма уоми дæр рахадтæй, æма

Уоми дæр неци разиндтæй.

Уоми дæр ку неци разиндтæй, уæдта загъта:

– Кæд Дигори рантастæй, уæд æй Хъубадтæй ма фæккæнæ, Хуцау!

Абисалтæй, Туйгъантæй æй фæккæнæ, Хуцау!

Туйгъантæй ку уа, уæд Туйгъантæ тумбул финги фæсте цаеуагæ ‘нцæ,

Уонæн уомæй ести бакæндзинан.

Абисалтæ ба дæргъæхсарæ æмæ цубуркъох æнцæ,

Æма етæ ба сæ цъухæй ку радзоронцæ,

Уæддæр сæ къохæй ба неци кæндзæнæнцæ,

Хъубадтæ ба цъухæй лигъз дзорунцæ, зæрдæй ба хæран æнцæ,
Æма ‘й Хуцау уонæй ма фæккæнæд!

Рацудæй Тулабег, æма ибæл надбæл фæббон æй.

Дигорæбæл раздахтæй, Дигори ма бабæрæг кæнон, зæгъгæ,
‘Ма ‘йбæл согдзаутæ сæумæраги заргæ иссудæнцæ.

– Цæбæл заретæ, Дигорæ, сæумон ахъуз уин уæ цæститæ ку
къахуй,

Фæстæмæ ку раздæхетæ, уæдта уин Æхсинтти дунгæ уæ
реугудургæ

‘Ма уæ уæрагисæртæ ку басуййун кодта?

Етæ ба загътонцæ:

– Куд нæ зарæн? Хъубадти Тазæретæн

Зæрæ ‘рдæмæ лæхъуæн райгурдæй,

Уой ба Никколти истур Иналухъ енцег хæссуй,

Уоми ба сау бæгæни ахидт уодзæнæй,

Галæвгæрстæлтæ ‘й уодзæнæй, æма уоми мийнасæ кæндзинан.

– Æ цъæхбæл ин бацийнæ айтæ, фал уин æй

Æ бор рæгъæдмæ Хуцау ма рахъæртун кæнæд!

Ниццудæй æма Нари Никколтæмæ баздахтæй

‘Ма ин загъта Иналухъæн: – Хуцауи хуарзæнхæбæл дин

Фæууодæнтæ дæ зæронд мæрдтæ, зæронд мæрдтæ ка ‘рими-
ста!

Е ба ‘й фæсмардта Тулабеги.

– Нæ мæрдтæн ке равардтан, е сæ фагæ уæд,

Фал кæцæй фæдтæ, нæ берæгъи хай?

Хуарз нæбæл æрцудæй, Хъубадти Тазæретæн

Зæрæ ‘рдæмæ лæхъуæн райгурдæй,

Уой ба енцег хæссун æма æгтæ уомæн аразун.

– Хуарз, хуарз! – Уомæн дæр бабæй загъта:

– Æ цъæхбæл ин бацийнæ дæ, фал ин æ бор рæгъæд ма
фæууинæ!

Фæййагайдта уордиги æма,

Хъубадтæ кæми цардæнцæ Фæснали, уоми исмедæг æй.

Уоми гъаст адтæй, æма гъазун байдæдта уæллагкоймаги рæуони,

Фæсмæрæг ба ‘й нæ адтæй.

И уатмæ фæммедæг æй æма æфхъæдтон уоси фарсæй сувæллон фелваста

æма ‘й æ думæггаги æрбатухта.

Дуармæ ку рахъæрдтæй, уæдта сувæллон ницъцæхахст кодта:

– А бабæй нæ берæгъи хай ку æй, – зæгъгæ, ‘ма ин æй рарæмугътонцæ, æхуæдæгга ралигъдæй.

Донифарс тарстæнцæ.

Хъубадти Тазæрет загъта:

– Уæхæн игурд мæмæ ку райгуридæ, æма Хъанухъти æфсæн дуарæй æ бæхæн цуппар цæфхати ка искæна!

– Ци амал ин искæнæн, – зæгъгæ, æма донифарсаг кизгæ нарон уосæ адтæй.

– Нæ дзедзей игъæстæ ку фæцайдæ, кæдимайдима æ зæрдæ фæлмæндæр адтайдæ.

Гъе ‘ма ин донифарсаг кизгæ æ гъæлæсмæ æ дзедзе ниууагъта,

Æма бабæй ницъцæхахст кодта ‘ма донифарсаг дзедзе æ хъури нæ рауагъта.

Нæ бантастæй енецгдзийнадæ, æма куд дзорунцæ, уомæ гæсгæ, æфсæн дуарæй еу гæппæл ратудта, цæфхæдтæ ‘й искодта.

Æ фидæн ин æ цирти цормæ фæццудæнцæ æма ‘й бахуастонцæ:

– Дæ уосиат дин дæ фурт исæнхæст кодта:

Хъанухъти устур æфсæн дуарæй æ бæхæн цæфхæдтæ искодта.

3.2. Хъанухъти устур Есе æма Хъубадти Тазæрети зар

Хъубадти Тазей уосæ æфхъæди бадтæй,

Æмбес æхсæви ба ин лæхъуæн райгурдæй,

Фæснали сæри ба уомæ арви дуар байгон æй,
Уæхъæци сæри ба сау хуæнхтæ хорау ниххудтæнцæ,
Донифарси уорс хуæнхтæ ба кизгау никкудтæнцæ,
Хъанухъти Гагуон къубус ба æ бунтæй нирризтæй,
Хъанухъти устур Есе ба æ урундухъæй рахаудтæй,
Уомæн æ хъумайаг уосæн ба адтæй лæхъуæн,
Тæлион Тулабег.
Ра 'й уæлæ кодта 'ма никкувта Хуцаумæ:
«А Хуцау, игурд райгурдæй, 'ма 'й Гагуатæй фæккæнæ,
Уонæй ку нæ уа,
Уæдта 'й Донифарси бæстæй фæккæнæ,
Кайзонуй, уонæй ку нæ уа,
Уæдта 'й Дигори бæсти мæгур адæмæй фæккæнæ:
Уонæй дæр ку нæ уа,
Уæдта 'й уæллаг кæронæй Къуссуй Таймазтæй фæккæнæ:
Етæ хæсгæ галау уæзбун æнцæ,
Сæ бадгæ бæзтæй лæгæн уæлæмæ не 'стунцæ.
Уонæй дæр ку нæ уа,
Уæдта 'й Хуцау Хъантемуртæй разиннун кæнæд:
Етæ мæгур бун æнцæ, 'ма сæ, гъе, уой туххæй æгадæ кодтонцæ.
Уонæй дæр ку нæ уа,
Уæдта 'й Хуцау Хъарабугъатæй фæккæнæ:
Етæ, сæ номмæ гæсгæ, хъарабугъа 'нцæ.
Уонæй дæр ку нæ уа,
Уæдта 'й Абисалтæй фæккæнæ:
Абисалтæ ба тæбæгъи фæдбæл цæуагæ æнцæ.
Уонæй дæр ку нæ уа,
Уæдта 'й Туйгъантæй фæккæнæ:
Етæ æнцæ синдзинцъух æма бæмпæгзæрдæ.
Хъубадтæй ба 'й ма разиннун кæнæ:
Етæ фæлмæнцъух æма синдзинзæрдæ æнцæ».
Тæлион Тулабеги рарвиста Донифарсмæ,
'Ма 'йбæл рахадтæй,

‘Ма хабар æрхаста,
Некæми неци райгурдæй, зæгъгæ.
Ку æрбон æй, уæдта ‘й Дигораемæ рарвиста,
Еци игурд ци адтæй, уой бæрæг исхæссæ, зæгъгæ, ‘ма
Æрцудæй Мæцутæмæ, ‘ма уоми уæллæй заргæ рацудæнцæ
Гъæддзаутæ, ба сæ хизта, ‘ма сæ бафарста:
«Ци ‘й а, цæбæл заретæ?»
Етæ ба ин загътонцæ:
– Хъубадти Тазейæн æ фæсмæрдæ лæхъуæн райгурдæй
‘Ма ‘й, абони майрæнбон, иннæ майрæнбони,
Нарæмæ Никколти Налухъ енцег хæсдзæнæй,
‘Ма мах дæр енцег хæсгутæй уодзинан,
‘Ма нин уоми æстæмæй астмæ мийнасæ уодзæнæй,
‘Ма, гъе, уобæл цийнæ кæнæн.
Тæлион Тулабег уордигæй фæстæмæ раздахтæй,
‘Ма устур Есейæн фегъосун кодта, игурд ке игурд адтæй, уой,
‘Ма устур Есе æ хæдзарæмæ æ лæдзæгæй æ сæр хуайгæ
бацудæй.
«А уæу-уæй, гъе, кæмæй фæттарстæн, е мæбæл ку ‘рцудæй».
Еци майрæнбонæй иннæ майрæмбонмæ ‘й дзæбæх исхаста
Тæлион Тулабеги, уæдта ин загъта:
«Фæццо енцег хæсгути размæ
‘Ма син æй раскъæфæ,
Цæмæй не ‘хсир æ губуни раздæр рацæуа».
Æр сæмæ цудæй сæ размæ, ‘ма сæ бафарста:
Рахастайтæ енцег, зæгъгæ,
Гъо, зæгъгæ, ин загътонцæ.
Мадта ‘й æрдарайтæ, зæгъгæ, син загъта.
Æз дæр æй еуминкый рахæссон.
‘Ма имæ ‘й равардтонцæ,
Ра ‘й бæл цийнæ кодта,
Уæдта син æй раскъæфта,
‘Ма ‘й нæбал феййафтонцæ,

Фæ ‘й хаста, ‘ма ин се ‘хсир æ губуни ниддугътонцæ,
‘Ма ‘й ислæг кодтонцæ.

Гъе, уæддæр Тазæрет æ фиди уосиат исæнхæст кодта:
Хъанухъти устур Есей æфсæндуарæй цуппар цæфхадхуари
рафтудта,
‘Ма си æ фиди бæхæн цуппар цæфхади искаенун кодта.

3.3. Хъанухъти Есе куд фезнаг æй Хъубадти хæццæ

Хъубадти Тазæрети уосæ адтæй Хъогъалухъти кизгæ, æма ин си райгурдæй æртæ фурти: Гаппа, Хрома æма Байца. Адтæй ин хъумайаг косæг уосæ дæр. Еу хатт косæг уосæ æрбахаста дон къустели. Æлдари уосæ къустели хурфæй дон исиста хъалаци æма си баниуазта, уæдта и хъалаци фæстæмæ ниггæлста къустели, дони уæлдайи хæццæ. Уотемæй æй фæууидта Тазæрет æма загъта:

– А уæздан нæй, – зæгъгæ.

Уой адабæл æй хъумайаг искодта æхецæн, æхуæдæг ба æндæр уосæ æрхудта, меддигорон уæздан кизгæ.

Хъогъалухътæ сæ кизги фæххудтонцæ сæхемæ. Нæ ‘й ниууагътонцæ хъумайаг уосæн Тазæретæн. Æртæ лæхъуæни, Гаппа, Хрома æма Байца, уой адабæл байзадæнцæ хъумайаги номбæл. Æрæги уæнгæ дæр ма сæ Хъубадтæ худтонцæ сæ хъумайаг еци æртæ муггагæй.

Донифарсмæ уæздан на ‘дтæй, фал адтæнцæ хуæдæлдар. Дигори уæздæнтти хæццæ адтæнцæ кæрæдземæ гегæ. Есей худтонцæ сау цæргæс, хъæндзæргæс.

Еу хатт Есе хадтæй Уорс хонхи рæбунти æма уотемæй исцурабæрæ ‘й Хъубадти Тазæрети хæццæ.

– Ай хæццæ мæ равзарун ку гъæуй, – зæгъгæ, загъта æхецæн Есе.

Фехста æма Тазæретæн æ уæрагиставд раморæ кодта, æма ‘й æрхастонцæ сæ хæдзарæмæ, æма ку мардæй, уæд загъта æ уосæн:

– Дæ губуни ес уæхæн æстæггаг, кæци уодзæнæй æзнагсæттæг æма тогагор. Æфхъæди уатмæ ку бахезай, уæд исковæ: «Хуцау, уæхæн игурд æй разиннун кæнæ, æма ин Фæснали сæри дзиуæртти разæй арви дуар ци байгон уа, Уæхъæци сæри имæ сау хуæнхтæ кизгау ци ходонцæ, Донифарси сæри бæрзонд хуæнхтæ ба ‘ймæ киндзау ци кæуонцæ, Хъанухъти бæрзонд мæсуги æфсæн дуарæй ба æ бæхæн цуппар цæфхати ци ниссадза!»

Хъубадти Тазæретæн Налухъ уæд райгурдæй. Æцæгæй ин Фæснали сæри арви дуар байгон æй. Уæхъæци сæри сау хуæнхтæ кизгау худтæнцæ, Донифарси ба сæ дортæ дæр ма сувæллонæу кудтæнцæ, Гагуон къубус æ бунтæй уæд нирризтæй. Кобеккати устур Айдарухъ æ урундухъæй уæд рахаудтæй. Æ медуат рабадтæй æма никкувта:

– Уæ, Хуцау, аци æхсæвæ игурд рантæстæй, æма махæй ци фæууа! Махæй нæ уогæй ба ‘й, Хуцау, Хъанухътæй фæккæнæ! Уонæй нæ уогæй ба ‘й, Хуцау, Фарси бæстæй ма рацох кæнæ! Уонæй ку нæ уа, уæд æй Хуцау Тъæпæн-дигорон фæккæнæд! Уонæй нæ разингæй ба ‘й, Хуцау Абисалтæй фæккæнæд! Абисалтæ æнцæ дæргъæхсарæ æма цубуркъох, сайæн ахур бæхау тæбæгъи фæдбæл цæуагæ ‘нцæ, неци нин кæндзæнæнцæ. Кайзонуй, уонæй дæр ку нæ разинна, уæд æй Хуцау Туйгъантæй разиннун кæнæд, етæ тоги уиндæй соргæнагæ ‘нцæ, æма нин неци фидбилиз искæндзæнæнцæ. Уонæй рахезгæй ба ‘й Хуцау фæккæнæд Устур-дигорон. Устур-дигорон раст адæмæй нæ уогæй æй Хуцау разиннун кæнæд Таймазтæй! Таймазтæ хæресон галау бæзлæбæз æнцæ, фестун син зин æй. Уонæй нæ уогæй æй Хуцау Хъарабугъатæй фæккæнæд! Етæ сæ номмæ гæсгæ хъарабугъæ ‘нцæ, уонæй дæр нецæмæй тас æй. Уонæй ку нæ уа, уæдта ‘й Хуцау Къулитæй фæккæнæд! Етæ, гъуддаги бацæугæй, къулумпигæнагæ ‘нцæ, бантæсæн син неци ес.

Уонæй нæ разингæй ба ‘й Хуцау Хъубадтæй ма фæккæнæд, Хъубадтæ лигъзæвзаг æмæ синдзæзæрдæ ‘нцæ. Лигъз дзоргæй, æскъели науæрттæмæ гъавунцæ, æууæнкæ сæбæл нæййес. Ке рарветон? Ка мин æрхæсса хабар?

Тæрион Тулабегмæ фæдзурдта æма 'й рарвиста.

Тулабег разелæнтæ кодта Фарси, æма некæми неци разиндтæй. Сæумæ раги ба рацудæй Дигорæмæ. Сугъдæскъæтти ку æруадæй, уæд Айгомуги комæй согдзаутæ заргæ рацудæнцæ дууехфæрсагæй. Мæцуги син сæ раз ниййахста æма сæ фæрсуй:

– Цæбæл игъæлдзæг айтæ, уæ цæсгæнттæ уин æфцæги узал ку нæмуй, уæд?

Согдзаутæ ин загътонцæ:

– Хъубадти Тазæретæн лæхъуæн райгурдæй, уой ба Никколтæ енцег хæссунцæ, æма си æстæмæй-астмæ кувд хуæрдзинан, уонæн бæгæний сог хæссæн нур дæр.

Фæстæмæ раздахтæй Тулабег æма Хъанухъти Есейæн загъта, Хъубадти Тазæретæн лæхъуæн райгурдæй, зæгъгæ.

Есе ниггузавæ 'й æма загъта:

– Еци лæхъуæн ку 'сирæза, уæд мин мæ зæронд æрæййафдзæнæй, æма нин нæ дор дорбæл нæбал ниууадздзæнæй, нæ Фарси ба уæхæн зæрдæдаргæ лæг ку нæбал уинун. Ци ин бакæнæн? Ести амалæй нæ къохи ку бафтуийдæ сувæллон.

Тулабег ба ин загъта, æз æй исхæссæнæн ардæмæ, зæгъгæ.

Тулабег дуккаг бон ниццудæй Нарæмæ æма Никколти зæронд лæги дугъосуг аразгæ ниййафта æма имæ дзоруй:

– Дæ мадæ æма дин дæ фиди фæллæнттæ ниххæлар уæнтæ, уони ка имисуй!

– Уонæй ихæсгин нæбал дæн, фал Хъубадти Тазæретæн лæхъуæн райгурдæй, уой енцег хæссæн æма уомæн бæгæни кæнæн. Ра 'й хæссæнæнцæ Туйгъантабæл Уæхъæци, уоми æстæмæй-астмæ мийнасæ кæндзæнæнцæ. Уордигæй æй рахæссæнæнцæ Абисалтæ; уоми дæр уотæ фæммийнасæ кæндзæнæнцæ. Уордигæй ба 'й махмæ æрхæссæнæнцæ.

Бæнтти нимæдзæ ин ку 'рдзурдта, уæд Тулабег раздахтæй фæстæмæ Донифарсмæ.

Бæнтти нимæдзæ гъуди кодта Тулабег, æма, сувæллони Никколтæмæ хæссæнæнцæ, зæгъгæ, ци бон нисангонд адтæй, уой

размæ бон æхе гебена, æркъетæ, æндæрти фахъæра согдзауарæзт ракодта æма Махчески исмедæг æй. Уоми кодтонцæ къуæребæласæ хъалтæ, мийнасæ кодтонцæ. Тулабег сæмæ исмедæг æй. Ниуæзтгун хъал адаем гириз кодтонцæ Тулабегбæл, рансонæ-бансонæ ‘й кодтонцæ кæрæдземæ, ракафæ, разарæ, зæгъгæ; бафсадун æй гъæуй, зæгъгæ, ин фингæ райдзаг кодтонцæ. Финги нецибал фæууагъта Тулабег.

Тулабег адтæй зундгин лæг, хийнæ кæми гъудæй, уоми хийнæ. Уæдта хъаруæй тухгин, æнхуæцфарс.

Тулабег никкувта:

– Йа, Хуцаути Хуцау, аци æхсæвæ уæхæн мет æруарун кæнæ, æма исони бони размæлæн куд нæбал уа, зæнхæбæл сунтбабадæн куд нæ уа!

Æнæуаг арф æруардта мет.

Сæумæ енецгдзаутæ дарий къимбусти батухтонцæ сувæллони æма арф мети лæуæрдгæ рацудæнцæ. Тулабег дæр рацудæй сæ хæццæ. Арф мети лæуæрдун ку нæбал фæразтонцæ, уæд син æй Тулабег ракурдта, æз дæр æй еу сахат рахæссон, зæгъгæ.

Размæ æртæсун байдæдта сувæллони хæццæ æма сæмæ дзурдта фæстæмæ, тагъддæр рацотæ, зæгъгæ. Нæ гурусхæ кодтонцæ, Тулабег син ходуйнаг куст бакæндзæнæй, уобæл.

Етæ Нарон бакæсæнæй ку бакастæнцæ, уæд Тулабег ба Сугъдæскъæтти исевгъудæй сувæллони хæццæ æма ‘й Донифарси бахаста Хъанухътæмæ. Етæ ‘й исхастонцæ дæс анзей уæнгæ.

Уæд ин биццеутæ фæдис кæнун байдæдтонцæ, Есе дæ фиди марæг ку æй, зæгъгæ.

Налухъ тингун кæнун байдæдта. Уой ин ку базудта Есе, уæд æй исаразта кардæй, топпæй, бæхæй, æндæрæй, æма ‘й рависта енецги æгъдауæй Хъубадтæмæ.

Ислæхъуæн æй Налухъ тог есунгъон. Æ мадæ ин æрдзурдта æ фиди уосиат. Налухъ исцудæй Донифарсæмæ. Есе æрзæронд æй, фиййаглæдзæги хæццæ æ размæ рацудæй æма ин загъта:

– Йа, биццеу! Уорс æхсир æма бор дзол нæ астæу æнцæ!

Истæг ма басæттæ, тог ма ракалæ!

Налухъ æндæр нецæмæ бавналдта, фал Хъанухъти мæсуги æфсæн дуарæй æ бæхæн цуппар цæфхатей фагæ рафтудта, уомæй æ фиди тог æма уосиат банхæст кодта.

3.4. Хъубадти Тазæрет æма Донифарси зар

Уæйдт-æма, Хъубадти Тазæрет Донифарсмæ

Минавæрттæ, гъæйдт-æма, ку рарвиста:

– Ма кæнетæ, Донифарс!

Дигори бæлццæнттæ ‘ма мин мæ бæлцæнттæ,

Гъей, ма мæстæй маретæ, гъей-гъей-гъей!

Æ минавæрттæ ин масти хæцца

Гъæй-ай-гъа, æрбарвистонцæ, гъай!

Хъубадти Тазæрет искувта:

– А Хуцау, мæхе Хуцау!

Хъубадти бундорбæл уæхæн игурд

Рантæсун кæнæ,

Донифарсæн мин аци маст гъуддæгтæ,

Гъæй, зæрдæбæл ка бадара,

Бахатун ка бафæраза!

Уалæнмæ Фæснали сæри арви дуар байгон æй.

Хъубадти Тазæретæн Иналухъ райгурдæй,

Уæхъæци сæри хуæнхтæ ниххудтæнцæ,

Лезгори сæри хуæнхтæ никкудтæнцæ.

Донифарси Гагуон къубус æ бунтæй

Æртæ хатти низмалдæй,

Кобегкати хуарз Айдарухъ æ хуссæнуатæй

Æртæ хатти рахаудтæй.

Сæумæ раги фестадæй,

Тулайон Тулабегмæ бадзурдта:

– Æдосæ хъæбæр тухгин игурд,

Нивгун игурд райгурдæй,
Нæхе Фарсæй æй Хуцау ма рацох кæнæд,
Æма хæдзаргай нæ Фарси рахæтæ!
Рахадтæй æма фæстæмæ фездæхтæй:
– Неци хабар е, – зæгъгæ.
Уæдта Кобегкати хуарз Айдарухъ искувта:
– Цæргæсатæй æй Хуцау ма рацох кæнæд:
Губуни хуаллагмæ æздæхагæ æнцæ,
Æма сæ хæццæ бафедаудзинан.
Цæргæсатæй ку рахецæн уа,
Уæд æй Хуцау Туйгъантæй фæккæнæд:
Нард фингæ æма кæнгæ синонмæ æздæхагæ æнцæ.
Уонæй ку рахецæн уа,
Уæдта ‘й Хуцау Абисалтæй фæккæнæд:
Дæргъæхсарæ ‘ма цубуркъох, нæлфуси муггаг æнцæ,
Уонæй рахезгæй, Хуцау æй
Хъубадтæн сæ силгоймагæй фæккæнæд,
Уæд æй енцег исхæсдзинан.
Æма муггагмæ лимæн исуодзинан.
Сæ нæлгоймагæй ку фæууа,
Уадта нæ астау берæ маст гъуддæгтæ ес,
Маст гъуддæгтæ сæ зæрдæбæл дарагæ ‘нцæ,
Разæй нæмæ лигъз дзордзæнæнцæ,
Фал нин фæстегæй ба
Не ‘скъели уедæгтæ уадздзæнæнцæ.
Кобегкати Айдарухъ рарвиста
Тулайон Тулабеги Дигорæмæ:
– Бабæрæг кæнæ, кæбæл ци хуарз æрцудæй, зæгъгæ.
Мæцутæмæ бахæццæ ‘й, æма
Фæснали согдзаутæ заргæ рацæунцæ.
Ба сæ фарста:
– Цæбæл исхъал айтæ, Фæснали согдзаутæ?
– Цæмæннæ ма ‘схъал уæн?

Нæ зæронд æлдараен лæхъуæн райгурдæй,
Али ‘рдиги имæ бæхуæргътæ,
Бæгæний уæргътæ ‘ма ‘ймæ тохъулитæ фæццæунцæ,
Уони хуæрун æма ниуазун махмæ кæсуй.
Никколти хуарз Иналухъ имæ иссудæй,
Сау гали хъури сурх дарий басты хæццæ,
Енцег æй хæссуй.
Тулайон Тулабег фæстæмæ бахæццæ ‘й Донифарсмæ
Хъæбæр устур зæрдæгъигæдзийнади хæццæ:
– Донифарс, не ‘сæвд æрцудæй, – зæгъгæ.
Хъубадти Тазæретæн лæхъуæн райгурдæй,
Уобæл ба Никколти Иналухъ æхе ном исæвардта
‘Ма ‘й енцег рахæссуй.
Донифарси фæсевæд рауадæнцæ
Мæцутæмæ æ размæ.
Загъта Тулайон Тулабег:
– Æз дæр мæхе авдæнхæссæг рахæндзæнæн,
Ра ‘й æскъæфдзæнæн, æма мин
Æнхусдзийнадæ раттетæ!
Рахастонцæ ‘й æма сæбæл Мацути
Тулайон Тулабег рахæлдæй.
Ра син арфæ кодта:
– Нивгун игурд уæд, – зæгъгæ.
Æз дæр уин æй еу минкый рахæссон,
Уæ авдæнæ мæммæ дæр æрбадæттетæ!
‘Ма син æй раскъæфта,
Донифарси фæсевæд дæр ибæл сæхе никкалдтонцæ.
Бахастонцæ ‘й,
Еу седзæргæс уосæмæ ‘й равардтонцæ
Æма ‘й хаста æхе лæхъуæни хæццæ.
Хæссун æй байдæдта, æма бонæй бонмæ
Хъарæгун гæнгæ рацудæй.
Донифарси биццеути хæццæ

Гъазунгъон ку фæцæй,
Уæд уотæ тухгин адтæй,
Æма гъазгæ, гъазгæ кæмæн æ цонг расæттидæ,
Кæмæн æ къох расæттидæ.
Донифарс ибæл марунвæндæ искодтонцæ.
Æ енцег мадæ ка адтæй,
Е æй æхсæвигон рахаста æма 'й
Хъубадти Тазрети хæдзарæмæ бахаста,
Æ хабæрттæ Тазæретæн æрдзурдта:
– Донифарс æй марунмæ гъавтонцæ,
Нур ба 'й æрбахастон, æма дин
Нур ба берæ цæрæд!
Уосæн райарфæ кодта æма ин загъта Тазæрет:
– Дæ фудæбæнттæ дин Хуцау дзæгъæл ма фæккæнæд, фал æз
дæр ковун:
Фиццагидæр Хъанухъти æфсæн дуар
Куд нимморæ кæна,
Еци дуари сæститæй æ бæхæн
Цуппар цæфхати куд искæнун кæна,
Уæхæн игурд æй Хуцау фæккæнæд!
Еци дзурд лæхъуæн æ зæрдæбæл бадардта.
Еу бон кæми адтæй,
Уоми æ фиди гæрзтæ исбаста,
Исбадтæй æ бæхбæл;
Хъæбær тугъдефтонгæй Донифарсмæ бацудæй,
Сæ зæрдæ кæбæл фæрристайдæ,
Уæхæн маст гъуддæгтæ син бакодта.
Уæдта бацудæй æма Хъанухъти æфсæн дуар нимморæ кодта.
Æ бæхæн си цуппар цæфхатей фагæ
Дуари састæй рахаста.
Сæ хæдзарæмæ сæ æрбахаста,
Загъта: – Цотæ, аци æфсæйнаги сæститæ
Мæ фиди зæронди размæ бахæссетæ:

– Мæнæ дин Хъанухъти æфсæн дуари сæститæй!
Е дæр æхе раргъувта,
Хъанухъти дамугъа ‘йбæл фæййидта,
Искувта: Еунæг Хуцау, дæхецæй боз!
Нур ба ку рамæлон, уæддæр нецибал кæнуй!
Æгайти ма мин Донифарсæн мастбахатæг фæцæй!
Еци бонæй аци бонмæ
Донифарс Дигорæмæ тухæ кæнунмæ нæбал æрцудæнцæ.

3.5. Хъанухъти Есей æфсæндуари басаст

Арви дуар ку байгон æй, уæд Донифарси Хъанухъти устур къубус æ бунтæй ниррезуй.

Хъанухъти устур Есе сугъæрийнæ урундухъæй тъупгæнгæ рахаудтæй.

Ба ‘й зудта: «Ахсæви игурд райгурдæй,
‘Ма ‘й Хуцау мах Донифарси фæккæнæд!»

Дууæ лæги рарвиста, ма Донифарси æртæ гъæуеми æрхадтæнцæ,

‘Ма си некæми неци рантæстæй.

«Хуцаути мæхе Хуцау, уæддæр æй Баделион игурд ма фæккæнæ,

Баделион игурд уогæй æй, Хуцау, Хъубадтæ, Абисалтæй æй ма фæккæнæ,

– Хъубадтæ æнцæ фæлмæнæвзаг æма синдзæзæрдæ,
Абисалтæ дæр лигъзом, фал искъели науæрттæ ба уадзунцæ;
Хуцау æй фæккæнæд уæддæр Туйгъантæй,
Туйгъантæ æнцæ нæлфуси уавæрæн».

Гъе нур ба сæумæ гъæуай кæнунмæ рарвиста Есе.

Сугъдискъæтти тегъæй гъæуай кæнунцæ Есей гъæуайгæнгутæ.

Нари согдзатæ рацæунцæ заргæ.

Ба сæ фæрсунцæ:

– Цæбæл заретæ, цæбæл цийнæ кæнетæ?
– Хъубадти Тазейæн æ фæсмæрдæ лæхъуæн райгурдæй,
‘Ма ‘йбæл ном исæвæрдтонцæ: Тазей фурт Тазæрет.

Хъанухъти Есе загъта:

– Кæмæй фæттарстæн, е мæбæл æрцудæй,
Нур ба ‘й енцег хæссун гъæуй,
Дзедзе ин бадарун гъæуй.

«Енцег æхсæн ку нæ фæууæн, уæд е мæн цæрун нæбал
ниууадздзæнæй».

Ра ‘ймæ æрвиста енцег хæсгутæ:

«Игурд райгурдæй, Хъубадтæ, сумахмæ,
Ма ‘й Есе коруй енцег исхæссунмæ æхемæ».

Етæ сæ бафæлифтонцæ, сæ косæг уосæн дæр лæхъуæн
райгурдæй, ‘ма сæмæ уой равардтонцæ.

Уомæн дзедзе бадардтонцæ Хъанухъта,
Уомæй уотæ кæд дзедзе бадардтан Тазæретæн,
Етæ ба ‘й кæд уингæ дæр нæ фæккодтонцæ Тазæрети.
Уалдæнги Тазæрет багъомбæл æй,

Есейæн тухæ кæнун байдæдта.

Есе имæ минавæрттæ æрвиста:

«Æхсир, бор нæ астæу ку æй,
Уæд мин мæ зæронд мæ цæстæмæ цæмæн дарис?»

Тазæрет ин загъта:

«Æгириддæр дæуæй мæн астæу æхсир, бор нæййес,
Цидæр дин бакæнон, тæрегъæд дæр мин нæй,
Ходуйнаг дæр мин нæй.

Нæ фиддæлтæ ди сæ зæрдæбæл берæ узалдзийнæдтæ
дарунцæ.

Ду исхастай енцег нæ косæг уоси фурти,

Æнгъалдтай абони уалдæнги, кæд Тазæрети исхастай енцег,
фал исхастай нæ косæг уоси фурти, ‘ма дин уой зонун кæнун або-
ни».

Нур ба Тазе ку мардæй, уæд Тазæрет губуни байзадæй.

Ниффæдзæхста:

«Уæхæн игурд мæ фæсте райгурæд, Хъанухъти Есей æфсæйнаг колдуарæй æ бæхæн цуппар цæфхати ка искаена».

Есейæн æ зæронд æрæййæфта.

Тазæрет ба æ тæккæ дзамани,

‘Ма ин е ‘фсæйнаг колдуар рафтудта,

Æ бæхæн си цуппар цæфхати искодта.

Тазе æй Фæснаели дууæ дони астæу уобайи ивæрд.

Тазæрет æ цъæх саулохбæл гъазгæ æрбацудæй уордæмæ.

Æ фиди уобайи дуар бахуаста æхсæй:

«Дæ фæсте игурд райгурдæй,

‘Ма дин дæ уосиат исæнхæст кодтон, кæд ести мæститæ дæ губуни бахастай Хъанухъи-фуртæй, уæд мæрдти надæй дæ маст исцауæд».

Еци загъдмæ мард æртæ хатти раргъувта æхе:

Уойбæрцбæл æзнаг адтæй Дигори сæрбæл

Хъанухъти устур Есе Баделиатæн.

Æ лæги афони ‘ймæ некæд бандиудтонцæ,

Æ зæронди ба ‘й бафхуардтонцæ,

Æвæстаг лæг адтæй, мæстæй рамардæй Есе.

IV-АГ ХАЙ ХЪАНУХЪТИ ЕСЕ – ПАДДЗАХИ НИХМÆ ТОХÆГ

4.1. Есе – Донифарси уоли

Есе Уруси æфсади служба кодта, афицер адтæй. Фал, Уруси хецауттæ куд лæггуз цæстæй кастæнцæ хуæнхаг адæнмæ, уой куд æстæфгæ цудæй, уотæ æ зæрдæ хъæбæрдæргæнгæ цудæй е службæбæл. Ку набал фæразта сæ миутæмæ кæсун, уæдта службæ ниууæгъта æма фæстæмæ Дигорæмæ æриздахтæй. Донифарси адæн æй сæхецæн уоли исæвзурстонцæ.

Донифарси еци рæстæги Уруси хецауадæ сæхецæй хецауттæ исивардтонцæ, æма етæ дæр мæгур адæн æфхуардтонцæ. Есей уоли ку исæвзурстонцæ, уæдта Есей фæндонмæ гæсгæ еци стъаршинтæ æма пъиристæфти фæссурдтонцæ Донифарсæй, нæмгæ дæр ма сæ фæккодтонцæ.

Хецауадæ сæмæ æрæрвиста, цæмæн фæттардтайтæ мах ке исивардтан, еци адæни, зæгъгæ. Æма, уæд, Есе донифарсæгтæн баунаффæ кодта, пусулмон дин, дан, райсæн, æма син уæд нæ бон уодзæй дзуапп раттун: «Мах пусулмæнттæ ан, сумах ба киристæнттæ, æма нæ над еу нæй».

Уæди уæнгæ донифарсæгтæ киристæнттæбæл нимад адтæнцæ, аргъауæн дæр си адтæй, гурдзиаг саугин си аргъудта.

Уоййадæбæл сæхе пусулмæнттæ рахудтонцæ, Дзинагъай мæзгит адтæй, æма уой балхæдтонцæ. Сæхемæ æрластонцæ и мæзгит æма ‘й Донифарс æма Лезгори астæу ниввардтонцæ. Сæ моллойи дæр æрхудтонцæ, сæхе саугини ба Дзинагъайæн равардтонцæ. Уотемæй пусулмæнттæ иссæнцæ.

Уруси хецауадæ сæмæ цалдæр хатти æфсад парветидæ, фал Есей зундæй хъаурагин адтæнцæ Донифарс, æма урусæн неци бантæсидæ. Есе ба уотæ рæстдзæвин адтæй, æма е стур топпæй æ мæсуги сæрæй Ирæфи донбæл æрбахезун неке уагъта.

Еу уæхæни бабæй сæмæ хецауадæ æфсад æрæрвиста,

басæттунн нифсæй. Аербунат кодтонцæ Задæлески бунмæ æма сæхе цæттæ кодтонцæ Ирафбæл Донифарсмæ бахезун, сæумæ сæ бон ке нæ адтæй, уомæ гæсгæ æхсæвигон. Фал Хъанухъти Есе дæр æ мæсуги цуппар тегъебæл цуппар къудурони иссугъта æма уони рохсмæ сæ æхста.

Уруси бон ку неци адтæй, уæд Задæлески Есей хузæн рæстдзæвин цауайнон цардæй, Хъæлисти Гизо, æма уомæ сæхе бахадтонцæ, æргæлдзæ, дан, еци цирагътæ, æма дин мах дæр устур хуарзи бацæудзинан.

Хъæлиси-фурт нæ кумдта, базондзæнцæ мæ, зæгъгæ, фал ин уруссаг афицер зæрдæ байвардта, некаемæн иской кæндзиан, зæгъгæ.

Æма уæд Хъæлиси-фурт дæр нигъгъавта æма еу цирагъ æргæлста. Адæн нидздзолгъо-молгъо кодтонцæ, нур, дан, иннæ цирагътæ дæр ку 'ргæлдзонцæ, уæд не сæвд æрцудай, зæгъгæ. Фал сæ Есе æрсабур кодта:

– Ма тæрсетæ, е хеуони цæф æй.

Æма донуордæгмæ нигъгъæр кодта:

– Гъе, Хъæлиси-фурт, базудтон дæ, е дæу цæф æй!

Хъæлиси-фурт дæр, ци нæ ин кодтонцæ урус, иннæ цирагътæ æргæлдзун нæбал бакумдта.

Еу рæстæг фæцæнцæ Уруси æфсад уоми, æма уой ку балæдæрдтæнцæ, сæ къохи неци бафтуйдзæй, зæгъгæ, уæдта фæстæмæ раздахтæнцæ.

Уæд Есе дæр, Дигоргоми алли анз дæр еу хатт митъитърти тæрхон æримбурд уй, æма уордæмæ æ гъаст бахаста Хъæлисти Гизобæл.

Митъитърти тæрхон Хъæлиси-фурти миуæ банимадтонцæ фудбæл, æма Хъанухъи-фурти фарс рахуæстæнцæ. Хъæлиси-фуртаен истæрхон кодтонцæ: æгас Дигоргомай дæр, кувди уа, хисти уа, Хъæлисти муггагæн хунæ куд макебал ратта.

Уоййадæбæл Хъæлисти муггагæн хунæ некебал лæвардта. Еци гъуддаг ба хъæбæр æгадæ адтæй. Рагон адæн ба сæ кади

фæдбæл цудæнцæ.

Æма, уæд, иннæ анз бабæй ку æримбурд æнцæ митъитъирти тæрхон, уæд Хъæлистæ курдиадæ балæвардтонцæ, цæмæй сæ еци æгадæ фæдгæй исуæгъдæ кæнонцæ. Фал син тæрхонилаæгтæ загътонцæ:

– Мах бон уин неци ‘й, кæд уин Хъанухъти Есе ниххатир кæна, уæд уæ исуæгъдæ кæндзинан.

Æма, уæд, Хъæлистæ ракурдтонцæ Есейæй, цæмæй син ниххатир кæна. Есе исарази æй, кæд Хъæлистæ Донифарси адæнæн тоги фингæ исаразонцæ, уæд. Хъæлистæ дæр тоги фингæ исаразтонцæ Донифарсæн, æма син уæд Есе дæр ниххатир кодта, æма сæ митъитъиртæ дæр исуæгъдæ кодтонцæ.

Гъе, уæхæн адтæй Хъанухъти Есе.

4.2. Донифарси бадзурд Кæсæги хæццæ

Хъанухъти Есе паддзахи хæццæ тох кодта. Донифарсмæ нæ уагъта æлдар дæр æма пъиристæфтæ дæр. Уой туххæй имæ паддзах дæр, Баделиатæ дæр гегæ адтæнцæ. Фал сæ къохи неци æфтудæй.

Донифарс сæхе пусулмæнттæ дæр ма исхудтонцæ, цæмæй сæмæ паддзах ма цæуа, уой туххæн.

Кæсæг дæр пусумæнттæ ке адтæнцæ, уой туххæй Хъанухъти Есе кæсгон æлдæртти хæццæ бадзубанди кодта, æма Донифарс Кæсæги хæццæ бадзурд исаразтонцæ Тæтæртуппи.

Паддзахи хæццæ ке тох кодтонцæ, уомæ гæсгæ Донифарсæн сæ уавæр фæллæгъуздæр æй. Зумæг сæ фонсæн ци хуæрун кодтайуонцæ, е дæр сæмæ нæбал фæууидæ.

Есейæн кæсгон æлдæртти астæу устур кадæ адтæй, æма зумæг ку ралæууидæ, уæд Дигорæ сæ фонс раскъæриуонцæ Кæсæги будуртæмæ, æма зумæгон уоми сæ фонс ефхастонцæ. Сæрдигон æнхъуæти ба, биндзæ ку батухсун кæнуй фонс, уæдта кæсæг исæскъæриуонцæ сæ фонс Тæторсмæ.

Уæд еу кæми адтæй, уоми бабæй паддзах хъазахъ æфсад рар-
виста Донифарс басæттунмæ. Донифарси адæн сæхе æрцæттæ
кодтонцæ. Есе ба æ мæсуги сæрæй æ кæсæнцæститæй фæгъгъæуай
кæнидæ коми æрбацæуæн, æма бабæй æ мæсуги сæрæй гъæуай код-
та, фал паддзахи æфсад некæми зиндтæнцæ. Ку нæ разиндтæнцæ,
уæд Есе загъта: «Æвæдзи фæстæмæ раздагъдæнцæ».

Фал уæдмæ ба фæххабар æй, Кæсæг базудта хъазахъи кой, æма,
оххай, Донифарсмæ, зæгъгæ, ку бампурсой, æрæмбурд кодтонцæ
æфсад æма сæ коммæ хæстæг, гъæди къохи рази бахизтонцæ.
Хъазахъ æнгъæл нæ адтæнцæ, будури сæ фидбилиз хезуй, æма сæ
кæсæг бундзагъд никкодта.

Уотемæй, цалдæн Хъанухъти Есе æ хъаури адтæй, уæдмæ
Донифарсæн тæссаг нæ адтæй. Фал, уæдмæ ба Есе æ мæлæти
къахбæл ниллæудтæй æма хъазахъ байервазтæнцæ Донифарсмæ.
Паддзахи фæндон ку фæцæнцæ Донифарс, уæдта син будурмæ
ледзуни барæ равардта, æма беретæ будурмæ ралигъдæнцæ. Уой
фæсте ба кæсæги фонс нæбал уагътонцæ Тæторсмæ.

4.3. Донифарси тох паддзахи æфсади хæццæ

Донифарс сæхемæ æлдар нæ уагътонцæ, хуæдæлдар адтæнцæ,
Уруси паддзахи дæр нæ уагътонцæ. Берæ рæстæг паддзах
фæттугъдæй Донифарси хæццæ, фал æ къох цубур адтæй.

Еци рæстæгути Донифарси уоли Хъунухъти устур Есе адтæй,
тохунмæ дæсни адтæй, уруси дæр хуарз зудта, æхуæдæг дæр еу
рæстæг уруси æфсади адтæй.

Кавкази ку истухгин æнцæ урус, уæд Бестауи бунмæ æфсад
æмбурд кæнун райдæдта Донифарс басæттунмæ.

Лагути Дзæллихъо, Устур-Дигойраг, еци рауæнти арæх
фæххæтидæ æма сæ базудта. Есей хæццæ æрдхуæрдтæ адтæнцæ
æма æвæстиатæй Донифарсмæ фæууадæй.

Есейæн рахабар кодта, атæ ‘ма уотæ, зæгъгæ, урус æфсад æмбурд кæнуй. Унаффæ кæнун райдæдтонцæ, æма ин Дзæллихъо зæгъуй:

– Уой бæрцæ æфсадæн Донифарс неци бакæндзæй, Баделиатæ æма Цæргæсатæн ба се знаг дæ, уонæй дæуæн неци ес. Кæсæги адæн Туркмæ ледзунцæ æма уони хæццæ дæхе бафтауæ.

Есе ин уотæ:

– Туркмæ æз неци бакæндзæн. Ци уæлдай æй, ами фесæфæн хъазахъи бæхти къæхтæмæ, æви Турки. Хе каурæбун фесæфун уæддæр хуæздæр æй.

Æма уæд Тæрион Тулабекмæ рарвиста Есе. Тулабек æрбацудæй æма ин хабар радзурдтонцæ. Тулабек син уотæ:

– Ардæмæ ку ‘рбацæуонцæ, уæд син неци бакæндзиан, уой бæсти ба сæмæ нæхуæдтæ рацæуæн, цалдæн сæ хъауритæ не ‘сеу æнцæ.

Уæхæн гъудибæл Есе дæр исарази æй æма сæхе цæттæ кæнун райдæдтонцæ. Узабæл æрхистæнцæ, æма изæрæрдæмæ Кæсæги гъæутæмæ нихъхæрттæнцæ. Тарстæнцæ, кæсæг сæ ку фæууинонцæ, уæд урусæн ку фегъосун кæнонцæ. Æхсæвигон раевгъуйиуонцæ гъæутæбæл, бонигон ба гъæди уолæфтæнцæ, уотемæй нихъхæрттæнцæ Бестаумæ.

Уруси æфсад халагъодти уолæфтæнцæ æвæлмонæй, сæ гъудий дæр нæ адтæй, æма дигорæ сæмæ айуæнгæ рахъæртонцæ. Рагисон ба, бонæ цъæхтæ кæнун ку райдæдта, уæд сæбæл Донифарси æфсад никкалдæй. Берæ си фæццæгъдуни æй, берæ ба си ледзæг фæцæй. Донифарсæгтæ дæр сæ мæрдтæ æрæмбурд кодтонцæ, æма уруси æфсадæн сæ тохæнгæртæ æрæмбурд кæнгæй, фæстæмæ раздахтæнцæ.

Берæ ма фæттох кодта устур Есе паддзахи æфсади хæццæ, фал ку базæронд æй, уæдта син бантæстæй Донифарс басæттун.

4.4. Хъзахъ Донифарсмæ куд æрбалæбурдта

Донифарс хуæдæлдар адтæнцæ, уруси паддзахæн дæр нæ састæнцæ. Сæ уоли ба Хъанухъти Есе адтæй. Есе зундгин æма бæгъатæр лæг адтæй, уотæ рæстдзæвин адтæй, æма æ цæф некæд евгъаудта. Тъæпæн-Дигорæ паддзахи бæрни адтæй, Донифарс ба хецмæр адтæнцæ. Æма сæмæ паддзах æфсад рарвиста басæттунмæ. Æрбунат кодтонцæ Морги.

Есей мæсуги сæрмæ цирæгътæ æрауигътонцæ донифарсæгтæ æма æфсади нæ уагътонцæ донбæл æрбахезун. Фæстæмæ раздагъдæнцæ æма Хъарадзаути гъæубæл Хъарадзаути Хъарадзаумæ бацудæнцæ. Е син баунаффæ кодта, куд басæттонцæ Донифарси, ба син амудта къахнад дæр Ассий комбæл.

Ассий ком æй Лезгори сæрмæ, тæссонд æма унгæг. Уоми хъарагъул фæббадидæ, фал Хъарадзауи-фурт равзурста Циргъесæни бон, адæн æгасæйдæр уоми адтæнцæ.

Есе уатон адтæй, æма хъарагъулти гъуддаг дæр неке бакодта, æндæр еци коми хъарагъултæ ку адтайдæ, уæд кенæ æгас æфсад дæр ниццагътайуонцæ, кенæ сæ фæлледзæги кодтайуонцæ.

Хъазахъхъ æрбайервазтæй медхонхмæ æма адæн уой ку базудтонцæ, уæд, цæй кувдæмацæй æндæр, ниууæхæхай кодтонцæ, ледзæги фæцæнцæ æма сæ еу къуар сæхе баримахстонцæ Есей галауонти мед æфсæн дуæрттæ. Иннæ къуар ба – Къумбулти мед æфсæн дуæрттæ.

Есейæн ку фæххабар кодтонцæ, уæд адæни истохун нæбал бауагъта:

– Медхонхмæ сæ уадзун нæ гъудæй, нур ба уойбæрцæ хъазахъ æфсадæн нецибал ракæндзинайтæ, – зæгъгæ.

Есе, уатон уогæй, хъазахъи хецæуи хæццæ бадзубанди кодта:

– Кæд хъазахъ неке бафхуæрдзæнцæ, уæд адæн арази æнцæ паддзахи бæрни сæхе бакæнун.

Уойидабæл Донифарс иннæ Дигори хузæн паддзахи дæлбарæ бацудæй æма син паддзах дæр уæд будурмæ раледзуни барæ равардта.

ÆНХАСÆН ФИНСТУАЦТÆ

1. Хъанухъти Есей зар

Хъанухъти Есебæл зартæ берæ хузти хадтæнцæ, фал сæ радех кæнæн ес æртæ редакцигондбæл. Зартæн сæ еу редакций, дзурдæнæн æй мах исхудтан фиццаг, хабар цæуй Хъайтухъти æлдæртти муггаг куд искунаг æй нæлæстæгæй, уобæл. Муггаги ма байзадæй æригон идæдзæ уосæ æнгæлдзауæй. Еухатт æ фуни дессаг фун фæуидта: æ бунай цæфсгæ æхседарф ратахтæй, æгас Кæсæгбæл æртахтæй, æмбесонди рохс æй никкæнгæй, уæдта Дигорæмæ фæттахтæй, уоми ‘йбæл сах уарун æрцудæй æма æхседарф ниххустæй. Идæдзæ уосæ æрæнкъард æй, æ фун нæ балæдæргæй, фæттарстæй. Æхе бахадта къæсибадæг зæронд уосæ Годæгамæ (Госæмамæ), æма ин æ фун е балæдæрун кодта: идæдзæн фурт райгурдзæй æма е ку ралæг уа, уæд кæсгон æлдæртти сæр исуодзæнæй, фæстагмæ ба, æ хъаурæ ‘ма гъомусдзийнадæбæл фенварсгæй, рандæ уодзæй дигори басæттунмæ, фал дигори тохæг фæсевæд æй уордæги уодæгасæй нæбал рауаддзæнæнцæ, уоми æ кадæ бахусдзæй. Нур ба бал ин æхуæдæг, æ мади губунмæ, равардта ном – Сари-Аслæнбег.

Аци редакцийæн историон æцæгдзийнадæй бундор нæййес: нæ си ес дигори хъайтар Есе, кæци нихкъуæрд равардта Сари-Аслæнбегæн, цаутæ кæми æрцудæнцæ, еци бунати кой дæр си нæййес. Фал и зар, игъосгути æнкъарæнтæбæл бедгæй, фарстатæ фæззиннун кæнуй, æма уæд, уонæбæл дзуапп дæтгæй, зарæг райдайуй æ таурæхъ, кæд, куд æма цæмæн ислæбурдта кæсгон æлдар Донифарсмæ, уæдта дигорæн сæ сæргълæууæг ка адтæй. Зарæг ракæнидæ Есей фиддæлти кой, уæдта æ дессаги игъусгонд топпи хабар дæр. Еу загъдæй ба, зарæг æ зари архайдта, ци хъайтарти кой кодта, уони туххæй лæмбунæг фегъосун кæнун.

Дуккаг æма æртиккаг редакцитæ ба кæрæдземæ хæстæг æнцæ, сæ сюжеттæ арæхдæр æнхузæн æнцæ. Фал дуккаг редак-

ции æртиккагæй хецæн кæнуй социалон фарстатæ циргъдæрæй ке иваруй, уомæй. Æма æцæгæйдæр, æртиккаг редакцимæ гæсгæ Сари-Аслæнбег Донифарсмæ бампурсунвæндæ искæнуй æ дууæ гали ин ке нивгарстонцæ, уой фæдбæл. Дуккаг редакций ба Дигорæмæ стæрæн галтæ æрмæст рæуонæн æнцæ, кæсгон æлдари сæйрагдæр нет ба æй донифарсæгти хъалондар искæнун.

Дуккаг редакций медес æй мæнæ уотæ.

Кæсгон æлдар Сари-Аслæнбег исфæндæ кодта Дигорæй хъалон есунмæ фæццæун. Фал æнæ рæуонæй куд фæццудайдæ. Дигорон æлдар Хъарадзаути Сафарали ин баунаффæ кодта Донифарси хезнитæ Тæторсмæ æ дууæ гали рарветун, æма уой фæсте ба сæ бадæмун.

Сари-Аслæнбег дæр рарвиста Тæторси хезнитæмæ дууæ гали æма Хъарадзаути Сафаралийæн ба байхæс кодта, уонæмæ æ цæстæ фæддарун. Еухатт ба сæ Сафарали нæбал иссирдта хезнити. Донифарсаг Хъанухъти Есе, и дууæ галей хабар базонгæй, фæсевæдæн æрбатæрун кодта уони æма сæ Циргъесæни бæрæгбони ба нивгæрдун кодта Донифарси адæнæн.

Уæхæн дирзæгдзийнадæ фегъосгæй, Сари-Аслæнбег фæффæдес кодта, е ‘фсæдтæ æринбурд кодта æма Донифарсмæ ра-
раст æй, донифарсæгти бафхуæрун æма си хъалон райсунвæндæй.

Кæсгон æлдарбæл бафтудæнцæ дигорон æлдар Хъарадзаути Сафарали æма балхъайраг æлдар Бийти Муртазали.

Æзнаги фæззинд зари медæгæ æй куд «еумæйаг бунат», æма æвдист цæуй идæнцон параллелизми æнхусæй, кæцими ‘знæгтæ барст цæунцæ æфсæнцъух бæрæгъти, уæдта хæрæ мегъи хæццæ.

Комидумæги хæрæмегъæ æрбадтæй.

Хæрæмегъæ нæ уодзæнæй, фалæ

Хъайтухъи фурт Сари Аслæнбеги

Бæхти коми тулфæ уодзæнæй.

Хæрæмегъи разæй дууæ æфсæнцъух бæрæгъи.

Етæ дууæ æфсæнцъух бæрæгъи нæ ’нцæ,

Фал дууæ бæхгини уодзæнæнцæ:

Хъарадзауи фурт Сафарали
 'Ма Бийи фурт Муртазали.

Кæсгон æлдари æфсæдта æристадæнцæ Донифарси зæнхæбæл, Мисигони фæзи. Æлдар Хъанухъти Есемæ рарвиста минæвæрттæ, кæцитæ ин фегъосун кодтонцæ æ фæндон: донифарсæгтæй авд анзей хъалон гъæуама æринбурд кæна.

Æлдари фæлгъауæнæн Есе дзуапп равардта æхе фæлгъауæнæй: кæд æлдар хуарз иуазæг æй, уæд ин донифарсæгтæ сехуарæн рарветдзæнæнцæ нартихуари кæрдзин цигъди хæццæ, рафтадæн ба – фид æлотони хæццæ. Кæд етæ æ зæрдæмæ нæ фæццæуонцæ, уæдта 'й Хъозити бунккагти дзæгъар хути хæццæ бакæндзæнæнцæ.

Сæумæ ба, æлдар авдез кæнунбæл ку 'рбадтæй, уæдта 'й Есе æ мæсуги сæрæй фехста, уотæ зæгъгæй: «Æхе мæ ин нæ гъавун, фал æ хъувгъанмæ», – æма ин æ хъувгъан фæппурхæ кодта. Сари-Аслæнбег имæ рарвиста базонунмæ, Есе ин æхемæ гъавта, æви æ хъувгъанмæ. Есе ин дзуапп равардта: «Уе 'лдари бафæрсетæ, æхуæдæг, æви æ хъувгъан устурдæр æй». Æлдар фæттарстæй, амии æдас ке нæй, уой балæдæргæй, æ бæх райефтигъта æма сæхемæ ледзæг фæцæй. Уотемæй æнæ неци рандæ 'й кæсгон æлдар. Уоййадæбæл Донифарсмæ некæд некебал иссудæй хъалон есунмæ.

Куд иннæ историон зарти, уотæ «Есей зари» дæр и цаути адæн нæ архайунцæ, фал хецæн адæймаг, æма заргæ дæр уой бæгъатæрдзийнадæбæл киндæ уй. Есе зари историон цаути сæйраг хъайтар æй. Æзнагæн нихкъуæрд раттун дæр уой рæуаги киндæ уй. Еунæг рæстдзæф æхстæй Есе раздахта æзнаг æма фæййервæзун кодта Донифарси æхсæнади сæребардзийнадæ.

Адамон таурæхъти ба адæн архайди разæнгарддæрæй æвдист цæунцæ. Гарданти Михали варианты кæсæн:

Сари Асланбеги æфсæдтæ æрбадтæнцæ
 Хъасхъатауи уосæнгти. Уоми сæбар-субур
 Кодтонцæ сæхе меднимæр:
 – Донифарси сайтæнттæмæ ку байгъосай,

Уæд дессаг дзубандитæ дзорунцæ:
 «Махмæ бабæй чи ингъæл кæсунцæ
 Хъасхъатауи гæбæргъос уосонггæс æфситææ
 Ой, Хъанухъти æфсиндтæ, гиаур берæгътæ,
 Ку сæмæ бакæсай, Хъайтухъи фурт
 Сари Аслæнбегæи с 'рвади тог ниуазунцæ».
 Донифарси ба дзубандитæ дзурдтонцæ:
 – «Нæ хуймон зæихæ хуæрдзинан сæрдтон хезнæн.
 Мæгур ку, уæн, уæддæр дин
 Хуæлам æма Æвзæнгæй хуæздæр цæрдзинан.
 Лæгъуз ку уæн, уæддæр
 Хуæлам æма Æвзæнги хузæн дин
 Царви фæдгæ фуси уæцъæфæй нæ рабардзинан.
 æнгъæл дæр нæмæ ма кæсæ,
 Хъайтухъи фурт!¹⁹»

Донифарсæгтæ цæттæ 'нцæ сæ сæребарæ багъæуай кæнун æма сæмæ Сари-Аслæнбег мациавер хъалонмæ æнгъæлмæ кæсæд. Кæд Донифарсбæл æфсæдти æртухст берæ рæстæг рахæсса, уæд хезнити бæсти дæр цæттæ 'нцæ сæ хумзæнхитæй испайда кæнун, цæмæй сæ фонс Донифарсæй идардмæ скъæрун ма багъæуа. Донифарс Хуæлам æма Æвзæнги²⁰ адæнау, фуси уæцъæфæй царв баргæй, кæсгон æлдарæн хъалон федуйнаг нæ 'нцæ.

Æндæр таурæхъи ба донифарсæгтæ, сæ фалæнбулай сæбæл æзнаг æртегола уогæй, æгас æхсæвæ дæр къудурон цирæгъти рохсмæ кафтонцæ Есей мæсуги сæрбæл. Уомæй тасдзийнадæ бауагътонцæ æлдари æфсæдти зæрдити: «Е циавер адæн æнцæ, тасдзийнадæ ка нецæмæ даруй», – зæгъгæ, дес кодтонцæ кæсгæнттæ.

Донифарси хъаурæ æма нифси туххæй еу зари уотæ загъд цæуй:

¹⁹ Памятники устного народного творчества осетин. Вып. 2, Владикавказ, 1927. – С. 124

²⁰ Хуæлам æма Æвзæнгæ – балхъайраг æхсæнадтæ Хулам æма Безенги.

Донифарс ба тухгин куд ма уонцæ:
 Гагуон кьубус, зæгъгæ, син
 Еу федар уæхæн йес галауонгонд,
 æма уоми алкаæмæндæр æ тиллæг
 æ цигъæуагæ хуæрзæфснайд багъæуаги бонмæ.
 æхебæл ба ин дууадæс дуаребæл
 Еунæг æфсæндуар нихгæнунцæ
 Хъанухъти устур Есени мæсуги хурфи.

Донифарсæгтæ ‘знаги æртухстæй æгириддæр нæ тæрсунцæ:
 æфсади дæргъвæтийнæ æртухстмæ сæмæ фагæ æндзи ес сæ
 фæдæргти.

Æма уæд ци бунат ахæссуй адæни æхсæн зари хъайтар? Зари
 райдайæни мах æнкъарæн Есе хумæтæг зæнхкосæг, гъæуккаг
 ке нæй Донифарси. Донифарси зæнхитæмæ е кæсуй, е гъæуай
 кæнуй, цæмæй Донифарси арæнтæбæл æндагон тухæ ма ‘рбахеза.

Кæсгон æлдар дæр Есей зонуй куд Донифарси æхсæнади
 сæргълæууæгæй æма минæвæр ттæ дæр уомæ æрветуй,
 донифарсæгтæй хъалон æрæмбурд кæнун дæр уомæн ихæс кæнуй.

Хъанухъи фурт Есемæ мин минæвар фæццотæ,
 Авд анзей аци ’рдæмæ мин хъалон куд бафеда, уотæ.

Есе цидæриддæр кæнуй, уой кæнуй куд æхсæнади
 сæргълæууæг, кæци æ адæни амонд бæгъдаундæй æхемæ есуй.
 Кæсгон æлдарæн дзуапп раттуни агъоммæ Есе æрæмбурд кæнуй
 адæни.

Есе ба адæнмæ дзоруй:
 «Донифарс, уæртæ Мисигони
 Еу сурх цæргæс ниббадтæй,
 Ма ’й соргæ кæнæн, ма тæхгæ нæ кæнуй,
 Нæмуг ин дæдтæн, ма медæмæ нæ цæуй.
 Цæй, мах ба ин не ’фсæйнаг нæмуг рагæлдзæн,
 Ма уæд кенæ тæхгæ кæндзæнæй, кенæ ба – ледзгæ».

Еунæг вариантти дæр Есе æрмæст æхе номæй некæми дзоруй.
 Æ дзуапп фæууй донифарсæгти номæй.

Ра нæмæ хæстæг уо, ба дин хуæрун кæндзинан
Мисигони хуарæй хулуцаги кæрдзин,
Тæторсон уорсагæй хъæбæргомау цæхгун цигъд.
Уобæл ку нæ банвæрсай –
Æр дин æвæрдзинан нæ уорс дзолæй, муди хæццæ
Кенæ ба сæрæсгæ æхцин муди хæццæ.
Е дæр дæ зæрдæмæ ку нæ бацæуа.

Уæдта дæ бакæндзинаи Хъозити бунккаги хути хæццæ.
Донифарсæгти астæу ци бунат ахæста Есе, гъома, æлдар ке
нæ адтæй, уой туххæй арæх загъд цæуй таурæхъти:

«Хæцаудзийнадæ син кодта, фал сæмæ æлдар нæ уагъта».

Еу таурæхъи ба уотæ загъдæ уй, æма, дан, Есейæн æ фидæ
мæгур адæн берæ уарзта, сæ уоли адтæй æма сæмæ æлдар нæ
уагъта. Æ фиди фæсмæрдæ ба Есе æ бунати ниллæудтæй æма æ
адæни æма æ гъæути гъæуай кодта æма сæ фудгæнгутæй хизта.

Иннæ таурæхгæнæг ба Есе бæрзонд æвæрд ке адтæй
донифарсæгти астæу, уой туххæй уотæ зæгъуй: «Есе Гагуатæй
адтæй. Гагуатæ ба уездæнттæй, æлдæрттæй нæ адтæнцæ, фал сæ
нæлгоймæгтæмæ лæгдзийнадæ адтæй æма уомæй бæрзонддæр
адтæнцæ, æнæуой ба иннæ дигорæнтти хæццæ æмсæр адтæнцæ.
Еци рæстæгути лæгдзийнадæ сæйрагдæр адтæй, æма лæгдзийнадæ
кæмæ адтæй, е æхе дæр бæрзонддæр дардта».

Фал, адæн ке гъуди кæнунцæ, уомæ гæсгæ Хъанухъти Есейæн
адтæй галауан æма тæккæ устурдæр мæсуг хуæхбæсти. Е уобæл
дзорæг æй, æма Есе иннæ донифарсæгти астæу уиндгундæр
адтæй, æрмæст æ лæгдзийнадæй нæ, фал ма адæни æхсæн раха-
стити уавæрæй дæр.

Хъанухъти Есе æ уавæрмæ гæсгæ æндæр хъазауатон зарти
хъайтар Хъабанти Айдарухъи æнгæс æй. Хъабанти Айдарухъ дæр
æлдар нæ адтæй, фал адтæй Тъæпæн Дигори уоли, æма Есейæу
адæнæн разамунд лæвардта, тæрхон син кодта, уæдта сæ гъæуай
кодта. Фал Баделий æрбацуди фæсте ба Тъæпæн Дигори уоли
нæбал æвзурстонцæ. Донифарси ба ма дзæвгарæ рæстæгутæмæ

багъауай кодтонцæ сæ демократон арæзтадæ. Гагуатæ дæр XIX-аг æноси æмбеси дзурдтонцæ, цæмæй сæ æлдæрттабæл банимайонцæ. Уой туххæй Пфафф В. Б. уотæ гъуди кодта: «... етæ (Гагуатæ), æвæдзи, Баделиатæй дæр дзæвгарæ рагондæр æнцæ, æма уомæ гæсгæ фесафтонцæ сæ уæлеуæгдзийнадæ æхсæнади»²¹.

Махмæ гæсгæ ба гъуддаг минкъий æндæрхузи адтайдæ: Донифарси æхсæнади медраститæ нæма исирæзтæнцæ феодалон рахастити уæнгæ, еуварс ке цардæнцæ æма сæмæ зин бацауæн ке адтæй, уомæ гæсгæ. Сæ цард ма адтæй патриархалон, кæцими еугурайдæр æмсар æнцæ, æрмæст раздæуæгæн ком дæттунцæ. Æма син раздæуæг ба фæууы митьитъир²² дæр æма гъауайгæнæг дæр. Еци рæстæгути ахсидзгæ гъуди ес Есей зарти дæр. Зарти дæр æма таурæхъти дæр Есе тухсуй, канд Донифарс нæ, фал еугур Дигорæ дæр дигорон æлдæртти гадзирахатти туххæй ке ислаæмæгъ æй, кæсгон æлдæрттæ ку 'рбацаунцæ, уæд бунæттон æлдæрттæ сæ фарс ке рахуæцунцæ, уобæл. Еци гъуддаг æгас Дигори лазæ адтæй: бунæттон æма æндагон æлдæрттæ сæ дувæлтæрæй æвдузтонцæ XIX-аг æноси райдайæнмæ.

Кæсгон æлдæрттæн дигорон æлдæрттæ лæвар нæ ангъос кодтонцæ – кæсгон æлдæрттæ син будури зæнхитæ раттидæ.

Таурæхъгæнæг Хъарадзаути Х. 1935-аг анзи цæмæдесон хабæрттæ ракодта. Таурæхъгæнæг адтæй Сафаралий байзæддаг. Сари-Аслæнбегæн ке ангъос кодта, уобæл сæтгæй ин иссирдта историон бундор кæмæн ес, уæхæн рæуонæ:

«Сафаралий рæстæги Хъайтухъти Сланбег кæсгон паддзах адтæй æма еци тухгин æлдарбæл æхе ку нæ ниббастайдæ Сафарали, уæд ии аци зæнхитæ нæ равардтайдæ Хъайтухъи фурт».

Дигорон æмбесонд «Мæсуг ахе дорæй састæуй» еу таурæхъæй иннæ таурæхъмæ бæрæг кæнуй. Æма аци æмбесонди гъуди ес Есебæл зарти дæр: дигорон æлдæрттæ, сæхе кæсгон æлдæрттабæл

²¹ Пфафф В. Б. Материалы для древней истории осетин. Сборник сведений о кавказских горцах. Вып. V, 1871. – С. 85.

²² Митьитъир – тæрхони лæг (медиатор).

исбæтгæй, ихалунцæ сæхе адæни хъаурæ æма æндагон æзнагæн ангъос кæнунцæ хе адæни æфхуæрун æма ин æ гъæздугдзийнæдтæ тæлæт кæнун. Зари дæр Есе ци æмбесонд æрхæссуй, уомæй пайда кæнуй Хъарадзаути Сафаралийæн бауайдзæф кæнунæн:

«Хуцау дин ма бакомæд, Хъарадзауи фурт Сафарали,
Мæсуг ахе дорæй ка сæдтуй».

Хатгай ба зарæг æхе номæй бауайдзæф кæнуй гадзирахаттæй рацæугутæн æма син ратуй характеристика:

Далæ нæ коми думæги хæрæ мегъæ æрбацаууй.

Хæрæмегъи фиццаг дууæ æфсæнцъух берæгъи æрбацаууй.

Дууæ æфсæнцъух берæгъи нæ уодзæнæнцæ,

Æнцæ Сари Аслæнбеги фæсдзæуинтæ.

Зæгъæн, «Æфсæнцъух» уруссаг æвзагмæ еу дзурдæй ратæлмац кæнæн нæййес, æ медес ин равзаргæй ба нисан кæнуй «берæгъ æфсæйнаг цъухи хæццæ», æма си цалдæр гъудий ес: зудæ, æгъатæрдзийнадæ, тухæ. Æма таурæхъи хаст цæунцæ хъай-тартти лæгъузæрдиги бавдесуни туххæй, куд цæммар адæни, кæцитæ цæттæ 'нцæ æгъатирæй сæхе ниццæвун Донифарси сабур адæнбæл. Ами ма æмбæлуй уæхæн дзурд дæр – «фæсдзæуин». Аци дзурдæн æвзаги цалдæр нисанеуæги ес: «фæдон», «фæдбæл цæуæг», «косæг», «гæлех». Фал зари пайдагонд цæунцæ айуа-ни хузи, «къелæстæр» медеси хæццæ. Æма кæд зари Сафаралий хундæуй Сари-Аслæнбеги фæсдзæуин, уæд æ «къелæстæри» уæх ба ин раргом киндæуй таурæхъти.

Еуæй-еу таурæхъти Сафарали æвдист цæуй æлдари унаффагæнæгæй. Сари-Аслæнбегæе е баунаффæ кодта Дигорæмæ бампурсунæн æфсон.

Туйгъанти Т. ци таурæхъ ниффинста, уоми Сари-Аслæнбег е 'рбацуди туххæй рагацау фегъосун кæнуй Сафаралий, æма ин е дæр рагацау бацæттæ кодта уосонгитæ æма бæхбæттæн æлдари бæхæн.

Айуани хузи æвдист ке цæунцæ хъайтартæ, е бæрæг æй æндæр таурæхъти:

– Йа, дессаг! Атæ ци уавæр æнцæ, аци æртæ бæхгини?

Раззаги бафæсмардта:

– А ба Хъарадзаути фингдзауæй ка базæронд æй, еци Сафарали ку æй.

Аннæ ба ка уодзæнæй?

Уой дæр бафæсмардта: «Сагъæс кодтон, ка уодзæй е.

Е ба Бийи-фурт Муртазали, æлдарæн хъувгъандзауæй ка базæронд æй».

Сафаралийæн лæвæрд цæунцæ, лæгъузæрдæги ‘й ка ‘вде-суй, уæхæн дзурдтæ: «адæнхуар», «адæнхуар», цъуххæссæг», «кæсæгæн надмонæг» æма у.и.

Зар, Сафаралийæн æрмæст уайдзæфтæбæл не ‘рлæууй, фал ма ‘ймæ айуангæнгæй бахатæ уй, уомæн æма æ ихæс хуæртæй нæй:

Махæн вæ фонси хезнæ Тæторс æй.

Хъарадзауи фурт, дæуæн уомæ кæсунай дæ сау рехе æма дæ рахес цæстæ исорсæй.

Бийи фурт, дæуæн ба Донифарс кæнунцæ – æлдари фæдбæл Куийау хæтун ходуйнаг æй.

Адæнбæл гадзирахаттæй ка рацæуй, етæ уалдæн тухгин фæуунцæ, цалдæн сæ фарсмæ Сари-Аслæнбеги æфсæдтæ уа. Фал, æмбесондæй куд зæгъуй зарæг, уотæ: «дон цæуй, æзменсæ ба изай-уй». Уоййау, Хъайтухьи-фурт дæр рандæ уодзæнæй, Хъарадзауи-фурт ба Дигори байзайдзæнæй, æма Есейæй дæр, донифарсæгтæй дæр нæбал райервæздзæнæй. Етæ ин «æ цъухдон ниллæкъун кæндзæнæнцæ», гъома, сæ бон ин æй фидбилизтæ исаразун.

Хуцау дин ма бакомæд,

Хъарадзауи-фурт Сафарали,
æхе дорæй æ мæсуг ка сæттуй!

Дæ дони сæри цæрун
æма дин дæ цъухдон

Балæкъун кæндзæнæн мæ бæхи къæхтæй.

Бийи фурт Муртазали,
Ду ба ци кæнис?

Дигори хонхæй дæ Ассий хонхмæ
 Хуар ласун нæбал рауадздæнæн
 æма дæ минкый сабийтæ
 Судæй фæммæлдзæнæнцæ.

Уотемæй зæгъун æнгъезуй, æма æрмæст сæребарæ ка багъæуай кодта, уой бæгъатæрдзийнадæбæл нæ зардæ уй. Зари ма арф гъуди ес: сæребарæ Донифарси æзнаг кæсгон адæн нæ ‘нцæ, фал уездон кæсгон æлдар. Æма зари дæр хумæтæги загъд нæ цæуй, Есе æлдар ке нæй, уой туххæй.

Есе дæр æлдар ку адтайдæ, уæд иннæ дигорон æлдæрттау æхе пайдайæн базудтайдæ бадзубанди кæнун Сари-аслæнбеги хæццæ æма æ дæлбар адæни бафедун кодтайдæ хъалон. Есе ба донифарсæгти гъæуай кодта куд æндагон тухæгæнгутæй, уотæ медбæстаг æлдæрттæй дæр. Æма ‘й уотæ кадгин дæр еци гъуддаг уомæн искодта, æма XVIII-аг æносæй Хъанухъти Есей зар нури уæнгæ дæр ма игъусуй.

Хæмицати Тамарæ²³

2. ХЪАНУХЪТИ ХРИСТОФОРИ ФУРТ КОНСТАНТИНИ ИМИСУЙНÆГТÆ ХЪАНУХЪТИ ЕСЕЙ ТУХХÆЙ²⁴

Æз, Хъанухъти Христофори фурт Константин, Тифлиси сахар цæрæг, Хъанухъти Есей туххæй таурæхъ фегъустон, сувæллон ма адтæн, уотемæй мæ фидæй, еу 20-аг æнзти. Цæмæн æй багъуди кодтон?

1916-аг анзи мæ фидæмæ Туркæй æрбафтудæй Есей топ. Еци топпи туххæй берæ дзубандитæ адтæй. Мæнæн дæр æма нæ хæстæгутæн дæр мæ фидæ радзурдта, и топ кутемæй бафтудæй

²³ Хамицаева Т. А. Историко-песенный фольклор осетин. Орджоникидзе, 1973. – С. 106-111.

²⁴ Аци хабар Константин фегъуста æ фидæ Христофорæй.

Туркмæ, ка адтæй æ хецау, цæмæй зундгонд æй æма цæмæн æй мæ фидæн хъазар.

Донифарси (Дигоргоми), Есе кæцæй æй, гъома, мæ фиддæл, аци топпи хæццæ еу цау адтæй. Кæсгон æлдæрттæ иснет кодтонцæ Дигори æма æнвахс гъæути сæ дæлбар бакæнун. Хъанухъти Есе сæ хæццæ фæббуцау æй, æма, зæгъун æнгъезуй, исæбæллаг сæ кодта стæрти цаун.

Хъанухъти Есе æ федæртти бадтæй. Еу æхсæвигон ба кæсгон æлдар, Сар-Аслæнбеги фург, хæстæгдзæф е 'фсæдти хæццæ æристадæй, æма ракурдта, цæмæй æхецæн дæр, æ адамæн дæр æма æ бæхтæн дæр æхсæвеуат ратта. Есе æ минæвари фæстæмæ рарвиста æма загъта:

– Бафæрсетæ уе 'лдари: ци хузи нæмæ æрбацудæй? Кæд иуазæги хузи æрбацудæй, уæд, куд æмбæлуй иуазæгæн, уотæ ин уодзæй алцидæр. Кæд нæмæ тухæгæнæгæй æрбацудæй, уæдта ма æркæссинан.

Минæвар фæстæмæ æрбаздахтæй æлдарæй, æма, дан, куд дæ фæндуй (гъома, иуазæги æви тухæгæнæги хузи), уотæ лæдæрæ, фал ци ранимадтон, уони ба æнæмæнгæ куд исæнхæст кæнай. Есе, дан, ин дзуапп равардта: «Æз мæ федæртти уодзæнæн, æма талинги цæмæй иссерай и федæрттæ, уой туххæй мæсуги цуппар тегъебæл исасоддзæнæн къудурон цирæгътæ, цæмæй дин мæхемæ над ниррохс кæнон, сæумæ ба топпæй æртæ æхсти фæккæндзæнæн».

Æхсæвигон æлдар нæ бандиудта бацаун, сæумæ ба намаз кæнунбæл æрбадтæй. Есе æй мæсуги сæрæй ниуидта æма фиццаг æхст фæккодта: æ къохтæ ци хъувгъанæй æхснадта, уой ин ниппурхæ кодта. Фат хъувгъанбæл исæмбалдæй æма æлдари къохи æрмæст æ хъур райзадæй. Æлдар ку рауидта, уой æхстонцæ, зæгъгæ, уæд æ бæхбæл фæббадтæй æма ледзæги фæцæй. Есе æй æ фæдбæл дуккаг æхст фæккодта æма ин æ ходæ æргæлста. Æртиккаг æхст фæккæнун ба ин нæбал бантастæй, уомæн æма æлдар къулдуни аууон фæцæй.

Иннае сæумæ бабæй æлдар минавар барвиста Есемæ, æма, дан, уотæ: «Уинун, бæгъатæр лæг ке дæ, фал нæдæр мæ фидæ Сар-Аслæнбег, нæдæр ме ‘нсувæртæ стæрæй некæд æриздахтæнцæ æфхуæрдæй, æма мæнæн дæр æфхуæрдæй раздæхæн нæййес нæхемæ. Гъæйдæ бафедауæн æма æнсувæртæй рахецæн уæн, уæдта, табауафси, цæмæй мæ æхстай, уой мæмæ бавдесай».

Есе æ мæсугæй æрхизтæй топпи хæццæ æма ‘ймæ бацудæй. Уой фиццагидæр бафæндадтæй топ фæууинун, райста æй, фал æнахур уæззау ке адтæй, уомæ гæсгæ æ къохæй æрхаудтæй. Есе топмæ фæллæбурдта, бавдиста ‘ймæ æма ин æхе домæнтæ ниввардта:

– Дæ хæццæ бафедаудзæнæн, иуазæги номæй мæмæ кæд цæуай, æрмæст уæд. Кæд уæхæн дзурд раттай, æма еунæг кæсгон дæр знаги хузи некæд æрбахездзæнæй нæ арæнбæл, нæ нифсæрдзæнæй нæ зæнхæбæл, уæд дин мæнæ мæ къох æма уодзинан æнсувæртæ.

Е исарази æй æма ин дзурд равардта, Дигори, Донифарси арæнбæл æзнаги номæй ке некæдбал æрбехездзæй. Уоййадæбæл бафедудтонцæ æма рахецæн æнцæ.

Еу рæстæги фæсте ба Хъанухъти муггагæй еу къуар Туркмæ фæллигъдæнцæ æма Есей топ дæр сæ хæццæ фæххастонцæ, кæци уоми фæцæй 1916-аг анзей уæнгæ. 1916-аг анзей фæсте ба, Турки хæццæ тугъди рæстæги, мæ фиди ‘рвадæ Хъанухъти Илиай фурт Василий службæ кодта дуккаг арæйнаг полкки, каций бафтудтонцæ Баранови корпусбæл. Мæ фидæ ку базудта, е ‘рвадæ Бейтлисæрдæмæ цæуй, Хъанухътæ кæми цардæнцæ, уордæмæ, уæд ин бафæдзахста, цæмæй æнаемæнгæ и топ иссера. Тугъд ке цудæй, уомæ гæсгæ æхе бон нæ адтæй уордæмæ бахаун, топпæн ба фесæфунæй тæссаг адтæй. Илиай фурт Василийæн бантаæстæй и гъæумæ бахаун æма Хъанухъти иссирдта, иссирдта и топ, æма зæронд лæгæн балæдæрун кодта, е ‘рвадæ муггаги хæццæ баст реликвитæ ке æмбурд кæнуй. Зæронд лæг ин загъта, мæнæн, дан, уæхæн байзæдтæгтæ нæййес, цæмæй еци топ багъæуай кæна, æма

дин, муггаги реликвитæ ка уарзуй æма гъæуай кæнуй, уæхæн æрвадæ кæд ес, уæд дин мæнæ и топ æма ‘й фæлласæ фæстæмæ Иристонмæ, цæмæй ма фесæфа.

Гъе, уæхæн таурæхъ мин ракодта мæ фидæ, æма ‘й æз дæр цубурæй радзурдтон.

Хъанухъти Константин²⁵

3. Хъанухъти Есей топпи хабар

Хъанухъти еу аул рахецæн æнцæ муггагæй æма фæллигъдæнцæ Туркмæ, топ дæр сæ хæццæ фæххæстгæй. Ми фидæ еудадзугдæр æ фæд агурдта, æма æппунфæстаг ба ‘й уæддæр базудта, Вани цаци фалдзостæ дигорон гъæуи ке ‘й.

Мæ фидæ æхуæдæг цæуйнаг адтæй уордæмæ, фал æй Турки хæццæ тугъди райдайæн бахъор кодта. Е ‘нсувар, Хъанухъти Илиий фурт Василий, æфсадагъ бауолæфунмæ иссудæй, уæдта фæстæмæ тугъдмæ цудæй. Службæ ба кодта арæйнаг дуккаг полк-ки, кæций бафтудтонцæ Баратови корпусбæл. Уонæн сæ над ба еци дигорон гъæубæл цудæй.

Мæ фидæ е ‘нсуварæн бафæдзахста, уæддæр, дан, уордæмæ кæми бафтуйдзæнæ, уоми еци топ дæ хæццæ æрбахæссæ. Е дæр и топ байагурдта. Топ кæмæ адтæй, еци Хъанухъти иссирдта, ба сæмæ цудæй, æма сæ зæронд лæгæн е ‘нсуварæи курдиати туххæй радзурдта, гъома, дан, нæ фиддæлти берæ уарзуй. Мæнæ, дан, Хъанухъти Есейæн æ мæсуг æркалдæй, е ба ‘й нæуæгæй райаразта. Æма, дан, Есей топ кæмидæр Турки ‘й, æма ‘й уотæ фæндуй, цæмæй ма фесæфа, фæстæмæ Дигорæмæ æ мæсугбæл ку исæмбæлидæ. Цæмæй бунисæвд ма фæууа. Зæронд лæгæн æ цæстисугтæ дæр ма æрæгъзалдæнцæ, æма уотæ бакодта: еци топ ка багъæуай кæна, мæнæ уæхæн байзæддаг нæййес, æма дæуæн ба уæхæн æнсувар кæд ес, уæд æй фæлласæ, цæмæй ами Турки

²⁵ НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 117, д. 379. – С. 5.

ма фесæфа, де ‘нсуварæн ба маенæй зæгъæ – багъæуай æй кæнæ фæлтæртæн. Хъанухъти Илиай фурт Василий дæр æй æрбаласта Туркæй маæ фидæмæ. Еци рæстæг мах цардан Гурдзий, Хашури, æма 1916-аг анзæй махмæ адтæй. Цæгат Иристони 40-аг анзи бæрæгбонмæ ба лæвард æрцудæй бæстæзонæн Музеймæ.

*Хъанухъти Константин*²⁶

4. Есе кæд цардæй, уой туххæй архивти финстæг æвзаргæй

Архивти ци финстæг ес, е финст æрцудæй 1950-аг анзи. Уæд автор æма Есей астæу 7 фæлтæри адтæй. Алли фæлтæрбæл дæр 33 анзи ку банимайæн, уæд Есе цардæй 230 анзей размæ, гъома, XVIII-аг æноси райдайæни. Уомæн æвдесæнтæ дæр ес историкон фактæй. Зæгъæн, зари ци Хъарадзаути Сафарали æма Хъайтухъти Аслæнбеги кой ес, етæ 1715-аг анзи Урузбийи-фурти арæнтæ бæрæггонд ку цудæнцæ, уæд æвдесæнтæй адтæнцæ. Уой туххæй нин игъосун кæнуй Лавров Л. И. æ кусти «Цæгат Кавкази эпиграфикон циртдæвæнтæ»²⁷.

Зундгонд куд æй, уомæ гæсгæ XVIII-аг æноси топпитæ парахат нæма адтæнцæ тугъдон гъуддæгути. Европи дæр ма еци рæстæгути «хуæцæнгæрзти паддзах» арцæ адтæй. Фернан Бродели загъдмæ гæсгæ, тугъди гъуддаг фендæрхузи ‘й 1630-аг анзи фæсте, «нæуæг мушкет ку æргъуди кодтонцæ æма 1703-аг анзи си французæг æфсад ку исефтонг кодтоцæ, уæд»²⁸.

Нæуæг хуæцæнгæрзтæ ку фæззиннуй, уæд тагъд ке рапарахат унцæ адæнти æхсæн, уой хинцгæй зæгъæн ес, æма еци рæстæги

²⁶ НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 117, д. 379. – С. 6.

²⁷ Лавров Л. И. Эпиграфические памятники Северного Кавказа. Ч. 2. М., 1968. – С. 50.

²⁸ Бродель Ф. Структуры повседневности: возможное и невозможное. М., 1986. – С. 418

Хъанухъти Есей топпи фæззиндæн дæр бундор ес. Хуæрзгъæдæ хуæцæнгæрзæн Цæгат Кавкази алкæддæр устур кадæ кодтонцæ, бустæги ба уездæнттæ, кæцитæ цийфæнди аргъ бафедунбæл дæр арази фæууиуонцæ. Уонæн сæ къохти алкæддæр тæккæ хуæздæр хуæцæнгæрз фæууидæ.

Цалдæр дзурди зæгъун гъæуй, Есей таурæхъти ци нæмттæ æмбæлуи, уони туххæй дæр. Зæгъун гъæуй уой, æма таурæхъти ци бунæтти кой ес, етæ æцæгæйдæр æмбæлунцæ Дигори коми. Зæгъæн: *Бæфони æфцæг*, Донифарси хумзæнхæ – *Мисигон* (уоми уайуй *Мисигони* дон дæр), Донифарси *Есей мæсуг*, Задæлески рауæн хуасгæрцæ æма хумзæнхæ *Моргæ* æма æндæртæ. Цагъати Анастасийæ Донифарси цори ци топоним ниффинста, «Æлдаррезæн циртдзæвæн», зæгъгæ, уой тæлмац кодта куд «Æлдар æ фуртæссæй кæми нириризтæй, еци бунат», æма и ном бæтгæ дæр кæнуи таурæхъти ци цаубæл дзурд цæуй, уой хæццæ.

Дигорон адæмон зартæ нин æвдесунцæ, æма Дигори коммæ бацæуæн адтæй æрмæст Бæфони æфцæгбæл. Зæгъæн, «Дигори зæронд зари» загъдæуй: «Бæфони æфцæгбæл æфцæггæс ниввæрæн, нæхе гъæуай кæнуни туххæй. Тæрсæн кæсæги Биаслантæй». Æфцæгбæл ци над цудæй, е хунгæ дæр *Бæфойнæ* / *Бæфон* кодта. Нур дæр ма и нади фæд бæрæг æй Моргæ æрдози. Цæуй Задæлескæй Урухи рахесфæрсти коми унгæгмæ, нури надæй дзæвгарæ бæрзонддæр.

Уотемæй, адæмон таурæхътæ, архивти документтæ, музейи коллекцитæ, уæдта раздæр зундгонд ка нæ адтæй, балхъайраг уæхæн таурæхътæ анализ искæнгæй бæлвурдæй нæ бон æй зæгъун, æма Хъанухъти Есей царди хабæрттæ (истори) равдесæн ес æнхæстæй.

Уарзиати Вилен²⁹

²⁹ Вилен У. Избранные труды. Книга первая. Этнология. Культурология. Семиотика. Владикавказ, 2007. – С.360-389.

Хъанухъти Есе
Yese Kanukti

ÖNSÖZ YERİNE

Kafkasya'nın merkezinde oturan ve çağımızda nüfusları pek kalabalık olmayan Osetler tarihin değişik dönemlerinde «İskit», «Sarmat», «Alan», «Yas», «As», «Os» gibi adlarla tanınmışlardır.

İskit/Sakalar'dan «İskit kültürü»nün taşıyıcısı olan halklar kast edilmektedir. M.Ö. 1. binyılda bu kültür Altaylar'dan Tunaboyu'na kadar yayılmıştı. Dil bakımından Hint-Avrupa ailesinin İranî grubuna mensup olan İskitler'i günümüz Osetler'ine bağlayan olgu, dil akrabalığının yanısıra kültürel ardılıktır. İskitler'in birçok adetleri ve dinsel-mitolojik görüşleri çağdaş Osetler'in etnografik, folklorik ve dini gelenekleriyle koşutluk ve devamlılık arz etmektedir.

V.İ. Abayev'e göre, İskitler eskidenberi Kuban Nehri ile Azak Denizi arasındaki Kafkasönü step alanlarında yaşamaktayken, daha sonra oradan Güneydoğu Avrupa'ya yayılmışlardır. Diğer bir görüşe göre ise, İskitler Kuzey Kafkas bozkırlarına kendilerine akraba olan İranî dilli Kimmer kabilelerini izleyerek doğudan gelmişlerdir³⁰. Kimmerler'i Kuzey Karadeniz ve Kafkasya bölgelerinin dışına ittikten sonra İskitler Ön Asya'daki olayları da önemli ölçüde etkilemeye başladılar. Mısır'a kadar sefer düzenleyen İskitler'in Asur, Urartu ve Mana gibi Eski Çağ'ın güçlü devletlerinin yıkılmasında bile payları olmuştur. Söz konusu seferlere Kuzey Karadeniz bölgesinin İranî dilli göçebeleleri olan Savromatlar ve çoğunlukla bugünkü Osetya'nın topraklarında yaşayan Koban kültürüne mensup kabileler de sıkça katılmaktaydılar.

Oset halkının daha sonraki oluşumu Alanlar'la ilişkilidir. Alanlar'ın Kuzey Kafkasya'ya gelmeleri M.Ö. 3-1. yüzyıllarda İranî dilli Sarmat kabilelerinin Orta Asya'dan göçleriyle olmuştur. M.S. 1. yüzyılın başlarında Sarmatlar'ın bu ilerleyişi Kuzey Karadeniz'i tamamen kendi egemenlikleri altına almalarıyla sonuçlanmıştır. 6. yüzyılda ise onların önemli bir kolu olan Alanlar Kuzey Kafkasya'da bir devlet kurmuşlardır. Bu dönem, Kuzey Kafkasyalı Alanlar'la mirasçıları

³⁰ Abayev V.İ. İskit-Avrupa İzoglosları. Doğu ile Batı'nın Kavşağında. Moskova, 1965.

olan Osetler'in türüm sürecinde yeni bir safhanın başlangıç noktası sayılmaktadır.

4. yüzyılın sonunda Hunlar tarafından batıya doğru harekete sürüklenen erken Alanlar, Avrupa'yı baştan başa katedip sonunda yerli halklar arasında erimişlerdir. Bundan farklı olarak, Kuzey Kafkasya'da kalan soydaşları 9. yüzyıla doğru önemli bir siyasi güç haline gelerek Bizans, Hazarya, Rusya ve Gürcistan gibi ülkelerle sıkı bağları olan bir devlet meydana getirebilmişlerdir. Nitekim, 10-13. yüzyıllarda Alanya Kuzey Kafkasya'daki en büyük politik ve etnik oluşumlardan biri durumundaydı.

13. yüzyılda Alanya Moğol-Tatar istilasına uğramıştır. Yaşanan bozgunu müteakip ovalık Alanya'nın büyük bir kısmı Altın Orda'ya bağımlı hale gelip dağlık bölgeleri bağımsızlıklarını korumuştur. Alanya'da Moğol-Tatar tahakkümü sonucunda başta savaşçı zümreleri olmak üzere ahalinin bir bölümü Moğolistan'a ve Çin'e göçürülmüştür. Alan-Aslar'ın bir bölümü de Kıpçaklar'la birlikte bugünkü Macaristan topraklarına göç etmiş ve orada yaşayan torunları Macar diline geçmekle beraber günümüze dek As (Yas) etnik kimliklerini muhafaza etmişlerdir.

14. yüzyılın ortası ve sonunda cereyan eden yeni feci gelişmeler ise Alan devletinin insani kaynaklarını artık kesin bir şekilde baltalayarak devletin kendisini yıktığı gibi Alan-Aslar'ı da fiilen fiziksel yok oluşun eşiğine getirdi. Nitekim, 14. yüzyılın ortalarında Alanya'yı kasıp kavuran kara veba, Avrupa'da olduğu gibi halkın çoğunluğunu kırıp geçirmiştir. Ne var ki, yüzyılın bitimine doğru Alan-Aslar'ı bir başka «veba», Orta Asyalı bir hükümdar olan Timurlenk'in ordularının salgını beklemekteydi. Timurlenk'in 1396, 1398 ve 1401'de Alanya'ya karşı giriştiği saldırılar Alan (As) nüfusunun toptan kırımıyla sonuçlanmıştır. Vebadan ve Timurlenk'in istilasından kurtulan münferit ova yerleşimleri 15. yüzyılda Kuzey Kafkas steplerini işgal eden Nogaylar, 16. yüzyılda ise Nogaylar'ın yerine eski Alan topraklarına gelen Kabardeyler arasında tamamen asimile olmuşlardır.

14. yüzyılın sonuyla 15. yüzyılın başlangıcının bu trajik olayları

dağlara sığınan Alan ahalisini de çok derinden sarsmış olmalı ki, yaklaşık 600 yıl geçtikten sonra bile yankıları halkın hafızasından silinmemiştir. Digorya’da Timurlenk’in saldırısıyla ilgili menkıbeler hala anlatılmaktadır. Adı bile Oset mitolojisinde ahir zaman kavramıyla bağlantılı kılınmıştır: örneğin, Ladarta sülalesine mensup yedi kardeş Timurlenk’le dövüştükten sonra kıyamet koparacaktır.

Zadaleski Nana (Zadaleskli Anne) hakkındaki şarkıda ise şöyle denmektedir:

Tapan-Digorya’nın³¹ üzerinde, Tapan-Digorya’nın üzerinde
Kanlı yağmur, kanlı yağmur.
Ahsak-Timur’un demir ağızlı kurtlarından
Yeşil tarlalar karardı.

Her yıl Digor vadisinin Zadalesk köyünde, ovada sağ kalan çocukları toplayıp dağlar üzerinden Digor vadisine geçirebilen ve onları orada yetiştiren Zadaleski Nana’nın anısına bayram yapılmaktadır. Yaşadığı ev ise günümüzde müze haline getirilmiştir.

15. ve 18. yüzyılların arası, Oset tarihinde zor ve karanlık bir dönemdir. Bu, daha yakın geçmişte kalabalık ve güçlü olan halkın neredeyse ortadan silindiği bir zamandı. Yabancı baskısı, son derece ağır doğal koşullar, dehşetli açlık ve defalarca tekrarlanan salgınlar nüfus miktarının katastrofik düşüşüne neden olmuştur. Bu ortamda yüzlerce köy yeryüzünden kaldırılmış, binlerce insan hayatını kaybetmiştir³².

15-18. yüzyıllar arasındaki dönemde Kırım hanlarıyla Nogaylar ve Kalmuklar Oset dağlarına sıkça akınlar düzenlemekteydiler. Uzun zaman Osetler ile Kabardeyler Kırımlılara karşı tek bir cephe halinde hareket etmişlerdir. Ancak 18. yüzyılın başlarında Kırım Hanlığı’nın Rusya tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Kuzey Kafkasya’daki nüfuzları artan Kabardey prensleri Osetya’ya gittikçe sıklaşan bir şekilde baskınlar yapmaya başlamışlardır.

O sıralarda Osetler kendi yazıya sahip olmadıklarından «tarihsel

³¹ Tapan-Digorya (harfiyen «Ovalık Digorya») – şarkıda tarihi Alan-ya’nın topraklarına verilen ad.

³² Magometov A. H. Oset Halkının Kültürü ve Gündelik Yaşamı. Vladikafkas, 2011. – S. 28.

hafıza»larını daha çok sözlü edebiyat eserleri oluşturmuştur. Osetler'in yabancı istilacılara karşı mücadelelerini anlatan ve günümüze ulaşan tarihi menkıbeler genellikle 15-18. yüzyıllarda meydana gelen feci, fakat aynı zamanda kahramanlıklarla dolu olaylara ışık tutmaktadır. Bu kitapta toplanan Yese Kanukti hakkındaki efsaneler ve destanlarda da geçmişte Digorya'nın Donifars topluluğunda cereyan eden bazı kahramanlıklar konu edilmektedir.

Bugün dünyada tahminen 670-700 bin Alan-Oset (Digoron ve İron) var. Bunlardan 528515'i Rusya Federasyonu'nda (bunların 459688'i Kuzey Osetya-Alanya'da), 45950'si Güney Osetya'da, 20-30 bin kadarı Türkiye'de yaşamaktadır. Ayrıca, Gürcistan, Özbekistan, Ukrayna, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Abhazya, Belarusya, Tacikistan gibi eski Sovyet cumhuriyetleriyle Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'da da bir miktar Oset nüfusu bulunmaktadır.

Oset dili Hint-Avrupa ailesinin İrani grubuna aittir. Osetçe gayet zengin folklor malzemesi kaydedilmiş olup, bu sözlü eserler masallar, kıssalar, menkıbeler ve mitlerin yanı sıra Narta destanları, Daredzanta destanları ve Tsartsiaata efsaneleri olmak üzere üç epik diziye de kapsamaktadır. Ayrıca, Oset dilinde oldukça gelişmiş bir edebiyat mevcuttur.

Çevirenin notu: Aşağıdaki Türkçe metinde geçen Oset soyadlarının yazılışında genellikle Osetçeye mahsus orijinal son ekler (tek. -ti, çoğ. -ta) muhafaza edilmiştir.

DONİFARS

Donifars köyü Kuzey Osetya'nın Digor vadisinde İraf (Uruh) nehrinin sol kenarında yer almaktadır. Yüksek Vaza dağı'nın tam eteğinde bulunan ve coğrafi bakımdan kapalı bir görünüm sergileyen köy, eskiden fethedilmez bir kaleye benzemektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Digor vadisini ziyaret eden bilim adamları ve gezginler burada yaşayan topluluğun sosyal yapısı hakkında bize ilginç bilgiler bırakmışlardır. Örneğin, 1781'de L. Städer Donifars toplumunun bir nevi cumhuriyet düzeninin özelliklerine sahip olduğundan söz etmekteydi. Ona göre, Donifars'ın ahalisi «birkaç yüzyıldan beri diğer Digoronlardan ayrılarak demokratik bir devlet ortamı içerisinde yaşamıştır»³³.

1807-1808 yıllarında buraları gezen akademisyen J. Klaproth da Donifars'ın bağımsızlığını vurgulayarak, «Uruh'un sol yakasında yer alan Lezgor ve Donifars köyleri diğer Digoronlardan tamamen izole bir şekilde hayat sürerler; onlar bağımsızlıklarını koruyabildiler ve istihkamları sayesinde kendilerini savunarak Badeliatalar'a boyun eğmediler...» diye yazmıştır³⁴.

«Cumhuriyetçi» ve «demokratik» düzenden kuşkusuz feodal bağımlılıktan arı ataerkil kabile düzeni kastedilmektedir. Bu tip topluluklar Digorya'da *voli* denen (Arapça *vali*'den) seçimli kişiler tarafından yönetilmektedir. Diğer Digorya topluluklarında yerli aristokratik feodal zümreleri olan Badeliatalar'la Tsargasatalar'ın nüfuzlarının artması sonucu seçimli idare sisteminin tamamen ortadan kalkmasına rağmen, Donifars'ta *voli* seçimleri 19. yüzyılın ortalarına kadar yapılmaktaydı. Nitekim, Tapan-Digorya'nın son volisi 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında yaşamış Digor-Kaban'ın oğlu Aydaruk iken, Donifars topluluğunun son volisi Digoronların hafızalarında efsanevi bir şahıs olarak kalan Yese Kanukti'dir.

Tarihi efsanelere göre, Lezgor, Donifars ve Kumbulta köylerinden

³³ Rus ve Yabancı Gezginlerin Gözüyle Osetler. Orconikidze, 1967. – S. 64.

³⁴ Klaproth J. 1807-1808 Yıllarında Yapılan Kafkasya ve Gürcistan Seyahati. Kuzey Osetya Bilimsel Araştırma Enstitüsü Belleteni. Cilt 12. – S. 220.

müteşekkil olan Donifars topluluğunun topraklarına ilk yerleşenler Sata ve Gagu adlı iki kişi olmuştur. Sata Lezgor'u, Gagu da Donifars köyünü kurmuştur.

Bazı efsanelerde Sata ve Gagu Lezgor'da yaşayan iki kardeş olarak geçmektedirler. Gagu kardeşinden ayrılmaya karar verince, ikamet yeri olarak o zamana kadar kimsenin oturmadığı Donifars'ı seçmiştir. Donifars ile Lezgor arasındaki sınırı ise, üzerinde mezar yapıları bulunan toprak parçası oluşturmıştır.

Diğer bazı efsanelere göre, Gagu Astan'ın ortanca oğluymuş. Astan avcıymış. Bir gün avlanırken kendini o sıralarda ıssız bir yer olan Digor vadisinde bulmuş. Dinlenmek için mola verip yorgunluktan uykuya dalmış. Uyandığında atını yanında görememiş. Atı ararken bir kuytu meskene rastgelmiş ve tam yanı başında hayvanını bulmuş. O evde oturan genç kadın Astan'ın gözünü tuttuğu için delikanlı onunla birlikte dağlarda kalmaya karar vermiş. Kadının adı Digor-han olduğuna göre vadiye de böyle denmeye başlanmış.

Astan ile Digor-han'ın üç oğulları doğmuş: Tarazon, Gagu ve Dzandar. Çocuklar büyüüp erkekleştiğinde, büyük kardeş Tarazon Vallagir vadisine göçüp orada kendisinden Tarazonta (İron lehçesiyle Tsarazonta) sülalesi türemiş; küçük kardeş Dzandar babası ile birlikte kalarak Tapan-Digorya'daki Astantalar'ın atası olmuş; Gagu ise Donifars'a geçmiş ve Kanuktalar, Kobegkatalar, Kabantalar ve Nayfontalar'ı kapsayan Gaguata sülalesini başlatmıştır.

Ayrıca, daha sonra adı geçen sülalelerden ayrılan bir takım aileler de Gaguatalar'dan sayılırlar: örneğin, Kobegkatalar'dan türeyen Yelbitalar, Nayfontalar'dan türeyen Asetalar, Kabantalar'dan türeyen Tinatalar vs.

Donifars toprakları üzerine hak iddia eden Kabardey prensi Sarı Aslanbeg Kaytuko'ya karşı koyan Yese Kanukti'nin adı tarihi efsanelere en çok yansımıştır.

Sözkonusu olayların doğruluğu, Yese Kanukti ile Sarı Aslanbeg Kaytuko hakkındaki şarkılar ve efsanelerde anılan kişilerin gerçekliğini gösteren tarihi verilerle gayet inandırıcı bir şekilde kanıtlanmaktadır.

Olaylar büyük ihtimalle 18. yüzyılın ilk üçte birinde meydana gelmiştir. Bu yargı iki mezar taşı üzerindeki kitabelerin içeriğinden, Aslanbeg Kaytuko hakkındaki Rus yazılı belgelerinden ve şarkının iki kahramanının eldeki şecerelerinden ortaya çıkmaktadır.

Şarkının bütün kaydedilmiş versiyonlarının (ki toplam sayısı 30’u geçmektedir) başlıca kahramanları Yese Kanukti, Sarı Aslanbeg Kaytuko, Safaralı Karadzauti, Murtazalı Biy-oğlu ve – birkaç versiyonda – Tulabeg Tarion’dur.

Digoronlar arasında Yese Kanukti ve Tulabeg Tarion ile ilgili tarihi menkıbelerin var olduğu bilinmektedir. Her ikisi de aynı zamanda «Tulabeg Tarion» adlı diğer bir tarihi şarkının kahramanıdır. Haklarında yazılı bilgilerden yoksunsak da, elimizde yaşadıkları dönemleri tahminen de olsa saptamamıza olanak veren iki tane şecere bulunmaktadır.

Konstantin Hristoforoviç Kanukov’un (Hristofor Kanukti’nin oğlu Konstantin) anılarında şu ifadeler rastlamaktayız: «...Kafkasya Genel Valiliği kançilaryasında tasdik edilmiş, Gagua ile başlayan yazılı soy ağacımızı görmüştüm. Başlığı, ‘Kanuktalar Familyasına Mensup Digoron Gaguatalar Soy’ şeklindeydi. Donifars sakinlerinin doğruladıkları bu şecere Gagua ile başlıyordu. Sözgelimi, ben bu Gagua’dan ondördüncüsüydim. Yese ise yedincisiydi»³⁵.

Böylece, 1950 yılında bu notu düşen anlatıcıdan Yese’ye yedi kuşak var. Her üç kuşağı yüz yıla denk sayarsak Yese Kanukti’nin yaklaşık 230 yıl önce, yani 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı ortaya çıkacaktır.

Öte yandan, kendini Tulabeg Tarion’un ahfadından sayan ses sanatçısı Kubadi Vadati’nin bilinen soyağacı, ceddinin tahminen 1700-1750 yılları arasında yaşamış olduğunu göstermektedir³⁶.

Şarkının bir diğer kahramanı olan Safaralı Karadzauti de tarihi bir şahsiyet olup Badeliatalar’ın Vallagir vadisine yaptıkları saldırılara öncülük eden maruf Mısırbı Karadzauti’nin babasıdır. Hakkında bir

³⁵ KOBŞAE Arşivi. Fon 379, dosya 117. – S. 5.

³⁶ G.A. Dzagurti Arşivi.

şarkı da düzülmüştür. Digorya feodal kesimine mensup olan Karadzautalar 17. ve 18. yüzyıllarda dağlar eteğindeki Karadzauti-ğau (Rusça «Karajayevo») köyünde oturmaktaydılar.

1961’de tanınmış Kafkas bilimci Leonid Lavrov Karadzauti-ğau köyünün terkedilmiş mezarlığındaki taş türbelerin duvarlarında yazılı kitabeleri okumuştur. Birisinde Arapça, «Ölüp bu dünyadan ahrete geçen Karadzautalar’dan Safarali’nin oğlu Ahmed-han medfundur. Arkasından ağlayanı Allah bağışlasın. (Hicri) sene 1166» denmektedir. Bu yazı Safarali’nin gerçek bir şahsiyet olduğunu, oğlunun ise 1753’te öldüğünü göstermektedir³⁷.

Sarı Aslanbeg Kaytuko bir Kabardey prensidir. Sözkonusu aileye mensup Kabardey prenslerinin soyağacında Aslanbeg adlı iki kişi bulunmaktadır. Biri 1589’da³⁸, öbürü ise 1746’da ölmüştür³⁹.

Yukarıda arz edilen tüm veriler ışığında, bizi ilgilendirebilecek kişinin ikinci Aslanbeg olduğu açıktır. Kabardeylerle ilgili Rus belgelerinde adı bazen Araslanbeg, bazen de Roslambeg şeklinde geçmektedir. Gerek yazılı kaynakların, gerekse halk şarkısının onu niteleyiş biçiminden Donifars seferine önayak olup Donifarşlıları haraca bağlamak isteyen kişinin ta kendisi olduğunu kuvvetle tahmin edebiliriz.

Aslanbeg Kaytuko adı 18. yüzyıla ait birçok belgelerde anılmaktadır. Kaynaklar onu dönemin faal bir siyaset adamı ve bir aralık hem Büyük hem de Küçük Kabarda’yı yöneten itibarlı bir prens olarak nitelirmektedir. Daha sonra prensler arası kavgalara katılarak Kaşkatau partisi olarak bilinen grubun başı olmuştur. Kırım hanıyla bağları varmış ve 1725-1732 arası dönemi Kırım’da geçirmiştir.

Kırım’a geçmeden önce Baksan çayı boyundaki *kabak*’larda⁴⁰ yaşamıştı. Belgelerden Aslanbeg Kaytuko’ya ait köylerin sayısının 21’e

³⁷ Lavrov L. İ. Haznidon Kitabeleri. Kuzey Osetya Bilimsel Araştırma Enstitüsü Belleteni. Cilt 23. Fasikül 1. – S. 111.

³⁸ 16-18. Yüzyıllarda Kabarda-Rusya İlişkileri. C.I. Moskova, 1957. – S. 399.

³⁹ A.g.e. – S. 155.

⁴⁰ Kabak – Kabardeylere mahsus tahkimli dairesel köy.

vardığı⁴¹ ve bunlardan bazılarının Donifars toprakları da dahil Digor-ya ile sınırdaş olduğu anlaşılmaktadır.

Böylece, şarkımızın tüm kahramanları 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamışlardır.

Üstelik, Aslanbeg Kaytuko'nun 1725'ten 1732'ye kadar Kırım'da bulunduğu, ondan sonra da diğer Kabardey prensleri tarafından eski mülküne sokulmayarak Kuban'da Abazinler arasında yaşamak zorunda kaldığına⁴² göre Donifars'a düzenlediği sefer 1725'ten önceki dönemde, yani 18. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelmiş olmalıdır⁴³.

Sarı Aslanbeg Kaytuko'nun Donifars'ı kendi egemenliğine tabi kılmak hevesinde olduğu, folklor metinlerinden açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sarı Aslanbeg Donifarlı Digoronlara ait Tatırs yaylasına iki altın boynuzlu boğasını otlamaya göndermiş. Bilindiği gibi, boğa ve özellikle altın boynuzlar egemenliğin, erkin sembolüdür. Böylece Sarı Aslanbeg Donifarlılara yalnızca boğaları değil, aynı zamanda bir işaret de göndermiştir. Onlar boğaları kesmeseydiler, bu Donifars'ın Sarı Aslanbeg'in otoritesini tanıdığı anlamına gelirdi. Fakat Kabardey prensinin mesajını çok iyi anlayan Yese Kanukti hemşerilerine boğaları getirip kesmelerini emretti. Bundan sonra Sarı Aslanbeg için Donifarlılara zorla boyun eğdirmekten başka yapacağı bir şey kalmadı.

«Kabarda, Balkarya ve oadaki Badeliatalar'dan topladığı yüz kişilik atlı» kuvvetiyle Aslanbeg Donifars üzerine hareket eder. Bafon geçidini aşarak Digor vadisine girerler ve Zadalesk köyü yakınındaki Morga alanında ordugah kurarlar. Buradan prens Yese'ye görüşmeler yapmak üzere ulaklarını gönderir. Köye yaklaşan iki atlıyı kulesinin üst katından gözlemleyen Yese Kanukti de, birinin «beleş ikram araya araya yaşlanmış» (*fing-dzau*) Safaralı, öbürünün ise «prense uşaklık ede ede yaşlanmış» (*kuvğan-dzau*) Murtazalı olduğunu farkeder.

⁴¹ 16-18. Yüzyıllarda Kabarda-Rusya İlişkileri. C.I. Moskova, 1957. – S. 114.

⁴² A.g.e. – S. 55.

⁴³ Hamitsayeva T.A. Oset Folklorunda Tarihi Şarkılar. Orconikidze, 1973. – S. 97-98.

Ulaklar patronları adına Yese'ye hitaben, «Topluluğun dışında dağlarda bana yıllık haraç ödemeyen topluluk yok. Haracımı hemen veresin. Şunu da bil ki, beslenmesi size ait olan bir orduyla bizzat geliyorum» şeklinde konuşurlar. Ünlü ressam ve folklor bilimci Maharbeg Tuyğanti'nin destancı Dzarah Saulati'den Zadalesk köyünde kaydettiği versiyona göre, Yese Kanukti prene arpa ekmeği, peynir ve bira göndererek şifahen şunları iletmış: *«Bu yemeğim, bu da içeceğim. // Sen orada yorulmazsan, ben burada güvenlik içindeyim. Size baka-cağım. // Yarın öğle vaktine kadar giderseniz iyi. // Yoksa pusatlarınızı boz kurşunlarla zedeleyeceğim. // Prens hiç bir şöleni kaçırmıyorsa sana buğday ekmeği ile bal gönderiyorum, eğer gidersen. // Aksi halde seni Kozitalar'ın ahırına benekli domuzların yanına yerleştireceğim».*

Balkarya'da Çegem topluluğu arasında kaydedilen versiyonda ise, «haraç ve yağ» talebine karşılık olarak «Kanuk-ulu biy Esen» şöyle der: «Çegem'in yaptığı gibi sana sarı vergiyi veremem». Bir de zorbalara bu gece kendisine konuk olmalarını önerir: *«...Size bir benekli mozak kesip ikram edeceğim. // Beyaz pusatlarınızı boz kurşunla boyayacağım».* Oset ve Balkar versiyonlarından alınan bu iki örnek aynı olaya tanıklık etmektedir.

Yese'nin verdiği cevap kendisinin daha da kararlı davranmaya hazır olduğunu göstermektedir. O, davetsiz misafirlere istedikleri erzak yerine yoksul dağlı köylülerin geleneksel yiyecek takımını göndermek suretiyle onlara itaatsizliğini vurgulamıştır. O devirde prenlere gösterilen çeşit çeşit saygı ve teşrifat kurallarını akla getirirsek, bu tür hareketin anlamı daha net olarak ortaya çıkacaktır. Örneğin, bir prens başka kişilerle birlikte bulunduğu zaman onlar kendisine en önde ve en iyi yer vermek, huzurunda oturmamak ve her türlü hürmet ve nezaket işaretlerini sergilemek zorundaydılar. Yese ise, bilinen feodal hukuk kaidelerine uymak bir yana, prene gönül rızasıyla çekilip gitmeyi tavsiye ediyor. Aksi takdirde Aslanbeg'in pusatını bozacağını, kendisini de domuzlarla birlikte ahıra koyacağını vadediyor. Yüz civarında silahlı süvarinin refakatinde gelen bir soylu Müslümana bu tür sözleri yöneltmek kuşkusuz büyük cesaret isteyen riskli bir davranıştı.

Ne var ki, Yese'nin sözleri prensi durdurmaz. Bu defa Sarı Aslanbeg doğrudan Donifars'a yanaşıp topluluğun ekili tarlaları bulunan Misigon alanında kamp kurar. Olup bitenlerden endişeye kapılan köylüler reislerinin yanına gelip ona şöyle sorarlar: «*Hani bize dağlar emindir diye vadetmiştin. // Şimdi sinemiz Misigon'a // Beyaz kartal kondu. // «Ussi» diyoruz, gitmiyor. // «Urri» diyoruz, uçmuyor*». Yese halkını teskin etti: «*Yarın sabaha kadar bekleyin. // Koca dağlarımız tanışımdır. // Kuleden ona öyle bir taş atacağım ki, geniş kanatları ağrıyacak*».

Gece mahsurlar kulenin en üst katının dört köşesinde ağaç kütüklerini yakarak etrafı ışıklandırır ve Yese'nin öncülüğünde şarkı söylemeye, dans etmeye ve eğlenmeye başlarlar. İlk bakışta, Donifars'ın reisinin bu eğlenme ve oynamaları düşmanlarına onlardan üstün ve gözüpük bir savaşçı olduğunu göstermenin ve zayıflık belirtilerini belli etmemenin bir yöntemi olarak görünmektedir. Böyle bir motif Kafkas halklarının folklorunda oldukça yaygındır. Uzmanlara göre, «bahadırlar arasındaki rekabet doğrudan savaş ve çatışmalarda gösterilen kahramanlıkların yanısıra kıvraklık yarışlarını, kazanılan en büyük zaferle övünmeleri ve kimin daha ustaca dans edeceği konusundaki tartışmaları da içermektedir». Ne var ki, işin aslı çok daha derinde yatmakta ve sırf kahramanın atılganlığıyla sınırlanmamaktadır. Çok sayıdaki etnografik malzeme dansın savaşçılara güç ve cesaret katmak ve şanslılıklarını artırmak işlevini gördüğünü göstermektedir. Böylece, Kanuktalar'ın kulesinde ateş ışığında ve düşmanın gözlerinin önünde düzenlenen oyunlar çarpışmanın arefesinde savaşçıların fiziksel ve psikolojik hazırlıklarına hizmet etmekte, hatta bunun da ötesinde, çarpıcı bir biçimde ifade edilen majik öneme sahiptir.

Ertesi sabah Sarı Aslanbeg, *kuvğan* denilen el yüz yıkama ibriğini taşıyan hizmetçisinin eşliğinde hacet görmeye çıkar. Bunu kulesinin üst katından gören Yese Donifarlılara, «Kendisine şimdilik dokunmuyorum, ama ibriğine bakın» der. Nişan alıp prensin yanında yerde duran ibriğe ateş ederek onu tam isabetle hurdahaş eder. Prens pantolonun uçkurunu bile bağlamadan kaçır. Tabii, Yese'nin Sarı As-

lanbeg'i öldürme niyeti yoktur. Gerçi attığı ikinci kurşunla prensin başındaki kalpağı düşürdüğünü hikaye eden metinler de mevcuttur, ama yine de bu atışla Yese sadece kendisi ve hemşerileri açısından hiç de istenmeyen olası aşırılıklar hakkında prensi uyarmış olur.

Yese'nin davranışı prensin savaş ihtirasını iyice soğutur. Bazı versiyonlara göre, ordusunu geri çevirerek Digor vadisinden eli boş ayrılacakken, Yese ona yetişip yoldan döndürmüş ve onuruna öküz kesip görkemli bir şölen düzenlemiş. Diğer bazı versiyonlara göre ise, prens bu dik başlı topluluğa zorla boyun eğdirme kararından vazgeçerek Donifars'a konuk sıfatıyla girmiş, Yese de onu «beyaz ekmek, bal ve *aloton'u* (çok kaliteli bir bira çeşidi) esirgemedен» cömertçe ağırlamış. Yese, şeref misafiri Sarı Aslanbeg'e bir şey armağan etmek bile ister, prens de bizzat ev sahibine ait Sauloh cinsinden yağız atta karar kılar. Yese, misafirinin isteğini reddetmekten çekinerek, «At avlunun kapısının dışına çıktıktan sonra geri neyi getirirse getirsin, o hiç bir durumda iade edilemez» diye bir şart koşar.

Zaten sarhoş olan Sarı Aslanbeg veda kadehini de boşaltıp hediye ata atlar ve yakındaki Misigon çayırlarında binicilik maharetlerini göstermeye koyulur. Ama bir ara Yese'nin tahkimli evine yaklaşıncı, atı zaptedemez ve Kanuktalar'ın avlusunun içine götürülür. Anlaşma uyarınca demir kapılar derhal kapanır, prensin maiyeti ise onu bu tuhaf hapisten fidye verip kurtarmak zorunda kalır.

Bütün bunlardan sonra prens Donifarlıları kandırmalarla ve tehditlerle uğradığı zararı tazmin etmeye ve birkaç yıllık haracı peşinen ödemeye eğindirmeyi yeniden denemesine rağmen, her defasında Yese'nin mertçe karşı koymasıyla karşılaşarak evine yüzü kara ve eli boş dönmek zorunda kalır.

Anlatılan olaylar bir bakıma gerçek dışı gibi görünebilir: düşman önce kovuluyor, çok geçmeden ise onuruna şölen çekilip kendisine savaş atı armağan ediliyor. Bu tür olgular yalnızca Ortaçağ davranış kültürüne özgü stereotipler bağlamında değerlendirilebilir. Bu kültürde şövalyelik değerler sisteminin idealleri ve kategorileri hakim durumdaydı. Bilindiği gibi, bir şövalye için «iyi bir soy»a mensup olmak

kadar güçlü, cesur ve daima şanı ve namı uğruna fedakarlığa hazır olmak da şarttı. Öte yandan, bu devamlı rekabet belirli bir bütünlük gösteren elitin iç dayanışmasını asla bozmamakta, üstelik sözkonusu dayanışma elit kesimine mensup olan düşmanları da kapsamaktaydı. O dönemde şan kazanmanın yolu, zafer elde etmekten çok savaşta belirli bir biçimde davranmaktan geçmekteydi. Bu davranış tarzı ise, öz saygı kadar düşmana karşı saygıyı ve insancılığı da içermekteydi. İşte bu karmaşık anlayıştı ki, rakibe mümkün mertebe eşit şans tanımayı zorunlu kılmaktaydı.

Bir asker olarak şövalyenin cesur ve mert olması şartken, her soylu insanın vazgeçilmez bir vasfı sayılan cömertliğe de en azından aynı derecede ihtiyacı vardı. Kendisinden bir şey isteyen herkese pazarlıksız olarak istediğini bağışlamak zorundaydı. Çünkü cimri diye şöhret kazanmaktansa maddi yıkıma uğramak daha yeğdi. Zaten hediye anlayışı alınan şeyin değerini daha sonra kat kat ödemeyi de gerektirdiğinden, ikinci durum geçici olabilirdi. Cimrilüğün bedeli ise saygınlığın ve konumun kaybı ve toplumdan dışlanmaydı.

Söz şövalyelikten açılmışken, sahibine pek bilinçli ve özverili bir biçimde bağlı kalan atın rolüne işaret etmeden geçmek olanaksızdır. Ayrıca, savaşçının çoğu zaman özel adı bile bulunan silahıyla oluşan tümüyle kişisel ilişkileri de anılmaya değerdir. Yese'nin atıyla ilgili durum ve tüfeğinin muhafaza edilmesi hikayesi buna birer çarpıcı örnektir. Soylu rakibi ağırlayışını ve ona Sauloh savaş atını armağan edişini anlatan destancılar gerçeği hiç de çarpıtmamışlardır. Tersine, bu anlatılarının kahramanlarının hareketleri Ortaçağ aristokrasisinin davranış kültürüne özgü gerekçe ve dürtülerle tam bir uyum halindedir⁴⁴.

Diğer taraftan, 18. yüzyılda cereyan eden yukarıda incelediğimiz olayların ve katılımcılarının gerçekliği konusunda hiç bir kuşku bulunmamakla beraber, Yese Kanukti adı gene tarihi menkıbelere konu olan ama çok daha geç dönemde meydana gelen diğer bazı gelişmelerle de bağlantı halindedir.

⁴⁴ Varziati V. Seçme Eserler. Birinci Kitap. Etnoloji. Kültüroloji. Semiyoloji. Vladikafkas, 2007. – S. 360-389.

Şöyle ki, Digorya Rus İmparatorluğu'na resmen 1815'te dahil edilmişse de, birkaç yıl sonra Donifars topluluğunu Rus çarının uyrukluğundan vazgeçmeye ve kendini bağımsız ilan etmeye iten bir takım olaylar meydana gelmiştir. İşin ilginç yanı, bu dönemde Donifarslıların direnişinin başına geçen kişinin adının yine Yese Kanukti olmasıdır.

Kafkasya'daki Rus idaresinin 19. yüzyılın başlarında düzenlediği resmi belgelerde adları geçen Donifarslılar arasında, «Kanuk-oğulları»ndan Dzanbeg, Aznaur, Kuli, Baza ve Yese de anılmaktadırlar. Hepsi de Vladikafkas'ta Rus ordusunda subay olarak hizmet etmekteydiler. Yese ile ilgili olarak, 40 yaşında olduğu ve Kaşnurzosta ailesinden olan ilk karısından Hazbi ve Kelemet adında iki, sülalesi belirtilmeyen ikinci karısından da Kasbolat, Kambolat, Dzambolat ve Dzasarbek adında dört oğlu olduğu kaydedilmiştir. Adının yanında bir de «asker kaçağı» ibaresi düşülmüştür⁴⁵.

Menkıbelerde ise, Yese'nin subay iken Rus yönetiminin yerli halka karşı olumsuz tutumunu sineye çekmeyip ordudan ayrıldığı anlatılmaktadır. O, doğup büyüdüğü köye döndükten sonra voli olarak seçilip ölümüne kadar Donifars direnişine önderlik etmiş.

Böylece Sarı Aslanbeg'in çağdaşı olan 18. yüzyılın ilk çeyreğindeki Yese ile 19. yüzyılın ilk çeyreğindeki Yese arasında tam yüz yıllık zaman aralığı var. Rus belgelerinde ikinci Yese'nin yaşı hakkında kayıt olmasaydı bile, Sarı Aslanbeg'e karşı koyan Yese'nin 140 küsur yıl yaşamış olduğunu farzetmek yine olanaksız olurdu.

Menkıbelerin değişik versiyonlarında adının Yese veya Esen olarak geçmesine karşın, bunların aynı adın farklı biçimleri olması kuşku götürmemektedir. Kanımızca, aralarında en az elli yıllık mesafe bulunan iki ayrı kahramanın adlarının böylece birleşip çakışmasının iki nedeni olabilir:

1. Bu kişiler aynı adı taşımış olabilirler. Üstelik, her ikisinin de halk arasında «Yese Kanukti'nin kulesi» olarak bilinen *Gaguon ku-*

⁴⁵ Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, fon 291, gömlek 1, dosya 11.

bus'taki («Gagua'nın tepesi») savaş kulesinin sahibi olduđu göz önüne alınırsa, ikinci Yese birincisinin direkt ahfadı (torunu ya da torununun ođlu) olabilir.

2. 1985'te Yese ile ilgili menkıbeleri (*tauraktæ*) anlatan ve o sırada 87 yaşında olan Nar köylü Butso Huadonti, Yese adı altında bir deđil, birkaç kişinin saklandığını vurgulamıştı. Ona göre, bunlardan sonuncusunun adı Yese olduđu için öncekiler de halkın hafızasında Yese olarak kalmışlar. Aynı şeyi 1970'lerde 120 yaşını geçmiş olan ve Yese'nin kendisini hatırlayan Donifarslı Bekmarza Hatagti de ifade etmişti ki, güya ufak çocukluğunda Yese'nin onu dizine oturtup salladığı da olurmuş.

I. BÖLÜM KANUKTA SÜLALESİNİN KÖKENİ

1.1. Gaguatalar'ın Kökeni

Sata ile Gagu iki kardeştiler ve Sata Lezgor'da kaldı.

Günün birinde Gagu Misigon'da avlanırken bir geyik vurdu. Etrafı inceleyip orasını beğendi ama, o sırada orada Fedantalar'dan başka kimse yaşamıyordu. Onlara, «Yanınıza yerleşirsem bir itirazınız olur mu?» diye sordu. Onlar da razı oldular.

Bunun ardından eve dönüp kardeşine, «Topraklarımızı paylaşalım, kardeşim! Seçme hakkı sende: istersen işte o sırttan buraya kadar olan topraklar senin olsun, istersen sırtın ötesine yerleş» dedi.

Kardeşi, «Sırtın ötesine gitmem» dedi ve eski yerde kaldı.

Gagu ise Donifars'a göçtü.

Sata'nın Lezgor'da Tembol ve Huti adında iki oğlu oldu. Gagu'nun ise üç oğlu oldu: Kanuk, Kobeg ve Kaban.

Böyle yaşamaya başladılar. Ne var ki, zamanla fakirleştiler. Lezgor'da prensler (aldarlar) yoktu, Donifars'ta ise gerek asilzadeler gerekse basit halk (kumayaglar) vardı. Yan yana oturdukları için cenazelerini aynı yerde gömerlerdi. Hıristiyanlara bizzat kendim yetiştim, ama daha sonra Müslümanlar çoğaldılar.

1.2. Donifars'ta Gaguata Sülalesinin Ortaya Çıkışı

Gaguata soyunun Donifars'ta nasıl ortaya çıktığı hakkında iki efsane mevcuttur.

Bir efsaneye göre, çok zaman önce Gaguatalar'ın ilk atası olan Gagu İraf nehrinin sol kenarına, sonraları Donifars adını alan yere yerleşerek, kendi güvenliğini sağlamak amacıyla orada taştan sağlam bir nöbetçi kulesini yaptı. O tarihten beri orada yaşayan Gagu özgür, üstünde hiç bir efendisi olmayan bir insandı. Gagu'nun ahfadı çoğaldıkça, toprakları da genişledi.

Gagu'nun torunları Donifars'a yerleşmek üzere komşu köylerden pek çok kişiyi davet ettiler ki, onlar kendilerine hem koruyuculuk yapıyor, hem vergi ödüyorlardı.

Kobegkata, Kanukta, Kabanta ve Nayfonta sülaleleri Gagu'nun Kobeg, Kanuk, Kaban ve Nayfon adlı oğullarından türediler.

Gaguata soyunun kökeniyle ilgili bir başka efsane de var. Onu Donifars topluluğuna mensup yaşlıların çoğu bilir ve anlatırdı. Şöyle ki:

Vaktiyle As ülkesinden iki kardeş Donifars civarlarında avlanıyorlardı. Bunlardan biri (büyüğü) Sata, öbürü Gagu'ydu. Öldürdükleri geyiği orman içindeki bir açık alana getirerek etinden pişirdikleri akşam yemeğini yediler, sonra orada konaklamaya karar verdiler. Sabah ise etrafı inceleyip beğendiler. Büyük kardeş Sata orada kalıp o alana Lezgor adını verdi. Gagu ise Lezgor'un güneyinde bulunan ve sonradan Donifars köyüne dönüşen Misigon alanına yerleşmeyi tercih etti. Ayrı köylerde oturan Sata ve Gagu kendilerine birer ev inşa ettiler ve evlenip çoluk çocuk sahibi oldular. Onlar Lezgor ve Donifars halkının ilk atalarıydılar. Bunun yanı sıra komşu köylerden davet ettikleri başka sülalelere mensup insanlar da bu iki köye yerleştiler. Onlar Gagu'nun ahfadını düşman saldırılarından koruyor, Donifars'takiler ise kendilerine vergi bile ödüyorlardı.

Gagu'nun Gagu, Ali, Kobeg, Nayfon, Horan, Kanuk ve Kaban adlı oğulları vardı. Donifars'ta bunlardan Gaguata, Aliyta, Kobegkata, Nayfonta, Horanta, Kanukta ve Kabanta sülaleleri türediler.

Bu sülalelerin Donifars'ta yaşayan ilk kuşaklarını, o insanların adlarını bugün kimse hatırlamıyor. Çünkü aradan çok zaman geçti ve çok şey değişti. Gaguata'lar'dan birçokları öldüren veba oldu, başka bazı olaylar meydana geldi.

1.3. Gaguata'lar Kimden Türediler

Astan avcıydı. Bir gün avlanırken ovoidan dağlara çıktı. Bir yerde, dinleneyim diye, attan inip otlara uzandı ve uykuya daldı. Uyandığında atı yanında yoktu. Onu ararken bir eve rastgeldi. İçeri girip orada

bir genç kız buldu. Adı Digor-han'dı (rivayete göre, Digor vadisi adını bu kadından almış). Astan'ın atı da oradaydı. Astan kızı beğenip onunla birlikte yaşamaya başladı. Çiftin Taraz, Gagu ve Dzandar diye üç oğlu oldu. Çocuklar büyüdüğünde büyük kardeş Taraz Vallagir vadisine göçtü ve orada kendisinden Tarazonta (İron lehçesiyle Tsarazonta) sülalesi türedi. Ortanca kardeş Gagu Donifars'a geçip Gaguata sülalesini başlattı. Küçük kardeş Dzandar ise babasının yanında kalıp Astantalar'ın atası oldu.

1.4. Kanuktalar

Kanukta sülalesinin atası, Gagu Gaguati'nin oğullarından Kanuk'tu. Kanuk babasından ayrıldıktan sonra sülalesine kendi adını verdi – Kanukta diye. Kanuk'un Donifars'ta çocukları, torunları ve onların evlatları oldu, fakat adlarını artık kimse hatırlamıyor.

Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti'nin merkez arşivinde saklı bir belgede⁴⁶ Gagu'nun Donifars'taki ahfadı arasında anılan birkaç kişi dikkat çekiyor. Kanuk'un yanısıra orada Dzanbeg, Aznaur, Kuli, Baza ve Yese adlı oğulları kayıtlıdır. Hepsi de Vladikafkas'ta çar ordusunda subaydılar. Yese'nin adının karşısında, «40 yaşında olup Kaşnurzosta ailesine mensup bir kızıdan (ilk karısından) Hazbi ve Kelemet adlı iki oğlu var, ikinci karısından da Kasbolat, Kambolat, Dzambolat ve Dzasarbek adlı oğulları var» şeklinde not bulunuyor. Adından sonra bir de «asker kaçağı» ibaresi düşülmüştür. Anlaşıldığı üzere, Yese çar ordusunda hizmet etmeyi reddederek yoksul halkın hakları uğruna çar ve memurlarına karşı savaşıyordu.

1886 genel nüfus sayımı sırasında Donifars'ta Kanuktalar'dan kimse kaydedilmedi, çünkü sözkonusu tarihten çok daha önce onlar ovadaki köylere göç ettiler. Aralarında Türkiye'ye göçenler de vardı.

Halen Donifars kökenli Kanuktalar, başta Çikola olmak üzere Osetya'nın bir takım yerleşim biriminde oturuyorlar.

⁴⁶ Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, fon 291, gömlek 1, dosya 11.

II. BÖLÜM

YESE KANUKTİ İLE SARI ASLANBEG KAYTUKO

2.1. Azau-han Kanukti Şarkısı

Oy, varayda, oy-oy, Kanukta soyunda erkekler neredeyse tükendiler.

Ve kaderlerine kahrılanmaya başladılar.

Azau-han ise gelinleriydi,

Hem en saygın erkeklerin dengiydi.

Ama gebeyken dul kaldı.

Bir gece bir rüya gördü ki,

O andan sonra eridikçe erimeye başladı.

Bu nedenle Kanuktalar'ın erkekleri,

«Şimdiye kadar bir derdi yokken, artık ne oldu ona?» diye endişelendiler.

Azau-han'ın sağdııcı Kaytuk Biy-oğlu'ydü.

En son, gelin Kanuktalar'ın ihtiyarlarını davet edip

Onlara yemek çıkarır ve

Ruhsal azaplarını anlayacaklarını umarak haftalarca ikramda bulunur.

Kanuktalar'ın ihtiyarları ise bunun nedenini bir türlü akıl edemezler.

Kaytuk Biy-oğlu da oradaydı ve en son onu geline gönderirler.

«Ne oldu sana, kızkardeşim? der. Kanuktalar'ın ihtiyarları neden göz göre göre eridiğini öğrenmek istiyorlar».

«Rüyamı yorarlarsa, kendilerine nedenini söylerim».

«Bana anlat, bense onlara ileteceğim. Belki de yorarlar».

«Senden bir şey saklayamam.

Rüyamda sanki içimden bir yanan öksü çıktı,

Hem öyle öksüydü ki, tüm Kanuktalar'ı aydınlattı.

Sonra ise ovaya doğru uçup orada söndü.

Erimem işte bundandır, çünkü anlamını bilemiyorum.

Onlara sorasın bunu!»
Sağdıç, «Onlara sormama ne gerek var?
Bunu sana kendim de yorabilirim.
Karnında bir döl var
Ve öyle bir oğlun doğacak ki,
Cesaretiyle Digoronlar arasında
Kanuktalar'ın şanını yükseltecek.
Ama sonra ovaya inip
Orada ölümünü bulacak.
İşte sana rüyan» der.
Azau-han, «Bense bunu anlamıyordum» diye karşılık verdi.
Kanuktalar'ın ihtiyaçları için esasını anlayınca
Hemen evlerine dağıldılar.
Ve gerçekten öyle bir çocuk doğdu ki,
Bütün Digorya çapında
Kanuktalar'ı yüceltti.
Sonra ise ovaya inip
Orada toprağa girdi.
Azau-han Yese'nin annesiydi.

2.2. Uğursuz Rüya Hakkında Şarkı

Diyorlar ki, Kaytukolar için
Artık kara günler basmış.
Geçmişteki sayısız hısım akrabadan
Sadece bir tek kadın kalmış.
Soyunda tek kalan bu kadıncağız ise,
Yüklü iken, rüyasında
Yanan bir öksüyü
Bebekmiş gibi doğurduğunu görmüş.
O öksünün, bela ile tehdit ede ede
Yanıp tüttüğünü görmüş.

Sanki Büyük Kabarda'nın üzerinde
Öksü üç kez döndü.
Sonra sanki, belasını ararcasına,
Digorya üzerinden geçti.
Ama ansızın sağanak yağmur yağdı
Ve duvar gibi yükselerek vadiyi korudu.
Ve kötülük yapmaktan artık aciz kalan
Öksü boş yere cızırdadı
Ve dumanını dökerek
Büsbütün susup söndü.
Uyanınca kadın şöyle demiş:
«Bu ne mucize gördüm?!
Bana bu haberci rüyamı kim açıklar?
Bana bu uğursuz rüyamı kim açıklar?
Bana bu Tanrısal lütufta kim bulunur?»
Diyorlar ki, kadın Dagada adında
Bir bilge kadına gitmiş.
Ama o yardım edememiş,
Gerçi, «Seve seve yardım ederdim» demiş.
Kadın gene de eve dönmemiş.
Başka bir bilge kadına gidip
Ona da, «Uğursuz rüyamı yorumla» demiş.
O ise sadece başını sallamış:
«Rüyan şunun ön habercisidir ki,
Kaytukolar'ın saygın soyu
Çok olmasa da daha sürecektir.
Oğlun Kabarda'yı emri altına alacak
Ve kudretinden sarhoş olarak
Başına bela ararcasına Digor ülkesine gidecek,
Orada ise talihi ters dönecek.
Aman, Digoron halkı çok gaddardır!
Yiğitler zorbaları sevmezler.
Ah, oğlunu dağlarda gözetleyip

Çarpışmada mahvedecekler.
Kimseye elveda bile diyemeden
Ağır ağır eyerinden kayacak.
Ve artık bu saygın soy,
Kaytuko'nun nesli kesilecek».

2.3. Sarı Aslanbeg Şarkısı

İki hizmetçi kadın suya çıktı.
Kaytuko da biraz önce ibriğiyle çıkıp
Şu şekildeki konuşmalarına tanık oldu:
«Tanrı vere de prensimiz daha kudretlisine rastlasın!»
«Daha kudretlisi nereden çıkabilir ki?»
«Digorya'da bizimkiden kudretlisi varmış diyorlar».
Kaytuko kızıp kendi kendine şöyle dedi:
«Daha iki yıl önce Digorya'dan haraç almayacak mıydım?»
Adamlarını toplayarak onlara niyetini bildirdi.
Ama kendisine,
«Onları tanıyan birisini yanına almadan oraya gidilmez» dediler.
O da ancak Karadzau-oğlu'na haber gönderdikten sonra
Ordusuyla birlikte yola çıkar.
Morga'da mola verirler.
Vadinin ucuna ise boz sis çöker.
Boz sis değil elbet,
Sarı Aslanbeg Kaytuko'nun
Atlarının nefeslerinden yükselen buğudur bu.
Boz buğunun önünde ise iki demir ağızlı kurt gözüktür.
Elbet ki, kurtlar değil,
İki atlıdır bunlar.
Büyük Yese Kanukti
Tek dürbünüyle bakar ki, iki atlı geliyor.
Sağdaki, beyaz yeleli beyaz kuyruklu
Boz bir at üzerinde oturuyor.

«Kim bu aceba ve ne yapalım?
Soylu Safaralı Karadzauti'dir galiba.
Ya solundaki kim,
Sıçankırı sağrılı, doru bir at üzerinde oturan?
Kim olacak aceba ve nasıl yapalım?
Bu da arkadaşı Murtazali Biy-oğlu'dur galiba,
Benzeri geçidinizden adım atmasın, aman!
Gelişlerinden beni önceden haberdar etmediklerine göre
Sıradan konuk değiller her halde».
Donifars'a varıp Yese'nin konukevine doğrulurlar.
O da omuzlarına kürkünü atarak,
Eline de uzun demir uçlu asasını alarak,
Bu halde karşılarna çıkıp selam verir:
«Hoş geldiniz, nadir konuklar!
Kusura bakmayın ama
Dağlılar yolculardan haberleri öğrenmeyi severler:
Düzlük köylerimizde ne var ne yok?»
«Bir yaramazlık yok, ama yeni haber de yok! derler.
Biz büyük Aslanbeg Kaytuko'nun elçileriyiz.
O sana şu sözü gönderdi:
Senden başka bana yılda bir haraç ödemeyen
Halk yok dağlarda.
Artık sen de ödemelisin.
Zaten ordumla birlikte Vaza üzerinden geliyorum.
Askerlerim aç
Ve karınlarını doyurmak da görevindir.
Bunlardan haberin olsun».
«Ey, Karadzau-oğlu! Kendi taşınla kendi kuleni
Yıkmaman gerekti!
Elimizden başka bir şey gelmezse bile,
Yine biz çayın üst yanında,
Sen de alt yanında oturuyorsun ki,
Gübre ve atlarımızın yaralı toynaklarıyla

Suyunu kırmızıya boyabiliriz.
Ey, Biy-oğlu! Seni yenmemiz de kolay:
Vadinden eşeğini bile alışveriş için
Dışarı bırakmayacağız
Ve çocuğun çocuğun perişan olacaklar».
Bundan sonra prene Digor arpa ekmeğiyle penir
Ve de bira gönderir:
«Bu yemeğim,
Bu da içeceğimdir.
Sen orada yorulmazsan, ben burada emniyetteyim.
Sizi bekleyeceğim.
Yarın öğleye doğru giderseniz, o zaman iyi.
Aksi takdire gelişinizi boz kurşunla süsleyeceğim.
Prens bir defalık sofraya doyamıyorsa,
O zaman size ekmek ve bal da göndereceğim.
Gidersen, iyi olur.
Yoksa seni aydınlık bir yere, Kozitalar'ın bodrumuna
Alaca domuzların arasına sokacağım».
Halk Yese'nin yanına yukarı çıkıp etrafında toplanır
Ve kendisine şöyle hitap eder:
«Sen hep dağlarımız emindir diye
Bizi umutlarla avuttun.
Şimdi ise Misigon'da kafamıza
Beyaz başlı bir kartal kondu.
Ona kış diye bağırıyoruz, uçmuyor.
Ona pist diye bağırıyoruz, kaçmıyor».
«Yarın sabaha kadar bekleyin.
Kadim dağlarımız bana tanık olsun,
Kulenin başından ona öyle bir zar atacağım ki,
Geniş kanadı sızlayacaktır».
Sabah gün ağarırken büyük Yese'miz
Kulenin tepesine çıkıp
Orduya göz gezdirir.

Derken ibriğiyle dışarı çıkan Kaytuko'yu farkeder.
«Şimdilik kendisine nişan almıyorum,
Ama ibriğine bir bakın!» der.
Atıp uzun beyaz boğazlı
Gümüş ibriği sahibinin tam yanı başında kırar.
Kaytuko da suratı asık geri döner:
«Bu adamdan mal almak harcım değil,
O malımızı almasın!
Haydi, buradan acele çekilelim!»
Hemen Lezgor üzerinden yola çıkarlar.
Yese, prene tekrar ateş edip kalpağını düşürünce,
O ileri eğilir.
Yese de ardından şöyle bağırır:
«Ey, Kaytuko, prens olduğuna göre
Uçtaki köyüme yerden selam vermen
Çok doğru oldu!»
Sarı Aslanbeg'in kuvvetleri
Vaza üzerinden geri döndüler.

2.4. Donifarslı Büyük Yese Kanukti Şarkısı

Biaslan-oğulları'nın Malades adlı genç ve şirin bir gelinleri vardı.
O bir gece rüya gördü:
Sanki kucığında bir altın başlı yılan sökün etti.
Ertesi sabah gelin rüyasını bilge kadına anlattı:
«Şaşılacak bir rüya gördüm, fakat ne anlama geldiğini bilemiyorum».
Ve rüyasını anlattı. Bilge ise ona şöyle dedi:
«Rüyan şuna işaret ediyor ki,
Doğuracağın oğul tüm Kabarda'nın yöneticisi olacak».
Çok geçmeden gerçekten bir oğlu doğdu ki,
Adını Sarı Aslanbeg koydular.

Sarı Aslanbeg büyüyüp erkek olunca
Kabarda'yı yönetmeye başladı.
Az sonra evlenmeye karar verip
Baksanlı zengin Kurğok Urusbi-oğlu'nun kızını aldı.
Kurğok ise kızına çeyiz olarak iki siyah boğayı verdi.
Hayvanlar arasında onlardan güzeli yoktu.
Başlarında beyaz burmalı boynuzlar güzelliğiyle dikkatleri çekiyordu.
Hele Kurğok boynuzların uçlarında açılan deliklere
Altın paraları bağlayıp
Boğaları bu halde kızına hediye etti.
Bir gün Murtazali Karadzauti
Sarı Aslanbeg'e konuk oldu.
Sarı Aslanbeg Murtazali'ye şöyle dedi:
«Digorya'ya saldırmak istiyorum da buna sadece bahanem gerek».
Murtazali ona, «Sana bahaneyi salık verebilirim.
Siyah boğalarını Tators'a sür de
Saldırıya bahane olsunlar» dedi.
Aslanbeg de, «Öyleyse onları sen sür ve de iyice gözet» dedi.
Biraz sonra Murtazali iki siyah boğayı Tators'a getirdi.
Bu haber Donifars'a, Yese Kanukti'ye,
«Topraklarında iki harikulade siyah boğa otluyor» diye ulaştırıldı.
Yese durumu ayrıntılı olarak soruşturdu,
Boğaların kime ait olduğunu, kimlerce getirildiğini, her şeyi öğrendi.
Sonra adamlarına,
«O güzel boğaları bana da gösterin» diyerek
Kendisine getirmelerini emretti.
Ve boğaları kestirip, Yese şölen (*kuvd*) çekiyor diye
Tüm Digorya'yı davet etti.
Böylece, bayram diye etlerini bütün Digorya'ya ikram etti.

O altın paralı boynuzlarından ise
Kadehler yaptırdı.
Murtazali Karadzauti bunu Sarı Aslanbeg'e bildirdi.
Karısı bu haberi duyunca
Kocasına şu şekilde sitem etmeye başladı:
«O boğalarını kesmedi,
O karını aldı.
Böyle bir hakareti yutmaktansa ölmen daha iyidir».
Sarı Aslanbeg de Kanuk-oğlu'na karşı
Kabarda'dan, Balkarya'dan ve ovadaki Badeliatalar'dan kuvvet
toplamaya karar verdi.
Kuvvetlerinin toplanma yeri olarak
İraf'ın kıyısında Karadzautalar'ın köyüne yakın Kodah koyağını
tayin etti.
İşte orada Kabarda'dan, Balkarya'dan ve ovadaki Badeliatalar'dan
yüz atlı bir araya geldi.
Atışlarının sesleri gök gürültüsü gibi,
Tüfeklerinden çıkan duman ve atlarından yükselen buğu ise sis
gibiydi.
Donifars'ta ise büyük Yese Kanukti kulesinin başından
Altın tek dürbünüyle etrafı gözlemliyor.
«Bu ne mucize? Şu güneşli havada
Vadinin girişine kesif bir sis çökmüş!» diyor.
Ona şöyle haber verdiler:
«Bu kesif sis değil.
Sarı Aslanbeg ordusuyla Digorya'ya geliyor da
Tüfeklerinin dumanı ve atlarının buğusu bu».
Yine onlara, «Ya bu ne, Elia'nın⁴⁷ gök gürlemesi mi?»
Diye soruyor.
«Bu da tüfek gürültüleri ve kamçı ısıklarıdır» dediler ona.
Yese altın dürbünüyle onları gözlemlemeye devam ediyor.
İşte Bafon geçidini aştılar.

⁴⁷ Elia – Oset mitolojisinde gök gürlemesinin ve yıldırımın hakimi.

Önde üç atlı geliyor.

«Aceba bu üç atlı kim?» diyor.

En öndekini tanıdı:

«Bu, ikram avlayarak yaşlanan Murtazalı Karadzauti değil mi?

Yelesi sola atılan yarım kan at üzerinde oturuyor.

Ama ardından soylu biri geliyor.

Atı da temiz kan,

Kendisi de.

Yelesi sağa atılmış Sauloh cinsinden sıçankırı bir at üzerinde

Kurumlu bir tavırla oturuyor,

Açık külrengi çuha kaftanı içinde».

Sonra üçüncü atlıya, bu da kim olacak diye bakıyor.

Nihayet onu da tanıdı:

«Bu da kim diye şaşırıyordum,

Oysa efendisine ibriği yetiştire yetiştire yaşlanan

Kabardey Safaralı Sivsi-oğlu çıkması mı?»

Bu iki zat, Sarı Aslanbeg'e Digorya'da kılavuzluk yapıyorlarmış.

İşte Zadalesk çayırılarında konaklamak üzere çadırlarını kurdular.

Oradan Sarı Aslanbeg Kanuk-oğlu'na ulaklarını gönderdi:

«Konuğu ağırlamak için ne gücün var?»

Kanuk-oğlu da ona cevabını yolladı:

«Konuk konuğa yakışır tarzda gelirse

İlk akşam ona katı Digor ekmeği ile tuzlu peynir

İkram edeceğiz.

Bunu beğenmezse

Ertesi akşam ona beyaz ekmek ile bal yedireceğiz.

Bunu da beğenmezse

Üçüncü akşam onu

Kozitalar'ın derin ahırına domuz sürüsünün içine atacağız».

Bu cevap Sarı Aslanbeg'e bildirildiğinde düşünceye daldı.

Sonra ordusuyla birlikte Donifars'a daha yakın bir yere geçmeye karar verdi.

Böylece ertesi gece Misigon'da⁴⁸ konakladılar.
Sabah ise hacetini görmeye çıkıp
İbriğini yanına koydu.
Ama Kanuk-oğlu kulesinin başından yaptığı tek atışla
İbriği paramparça etti.
Prens, «Ya bana nişan alsaydı
Bana da isabet ettirirdi!
Demek ki, kendisiyle savaşmaktan hiç bir şey kazanamam» diye
düşündü.
Ve kendilerini konuk olarak Kanuk-oğlu'nun velayetine teslim et-
tiler.
Yese onlara tüm hafta boyunca
Beyaz ekmekle bal
Ve Digor aloton birası ikram etti.
Hem Digor aloton birasını
Bu olaylara neden olan boğaların boynuzlarından yaptırdığı
Altın paralı kadehlerden içirdi.
Nihayet konuklar gitmeye karar verince
Kanuk-oğlu Sarı Aslanbeg'e,
«Söyle, sana ne hediye edeyim?» diye sordu.
Sarı Aslanbeg de,
«Bana atını hediye et» dedi.
Kanuk-oğlu'nun Sauloh cinsinden bir atı vardı ve prense şöyle
dedi:
«Onu sana şu şartla hediye ediyorum:
At avlumdan dışarıya taşıyacağı herhangi bir şeyi
Buraya geri getirirse,
O şey artık hiç bir surette iade edilemeyecektir».
Cevabın böylesi Sarı Aslanbeg'in gururuna dokundu:
«Ben bir Kabardey prensiyken,
Nasıl olur da at beni geri getirir?!»
Bu sözlerle Yese ona veda onur kadehi olarak

⁴⁸ Misigon – Donifars köyünün biraz yukarısında bulunan bir yer.

Digor aloton birasını uzattı.
Aloton birası Sarı Aslanbeg'i gevşettikten sonra
Yese'ye teşekkür edip Misigon düzündə atı oynatmaya başladı.
Tam atı çevirdiği anda
Hayvan birdenbire ona itaat etmez oldu
Ve prensle birlikte Yese'nin avlusunun içine ok gibi dalıverdi.
Aralarında bir söz vardı ya,
Yese onu bozamazdı
Ve prensin arkasında demir kapılar kapatıldı.
Sarı Aslanbeg ordusuyla birlikte Yese'den haraç almaya gelmiş-
ken,
Şimdi at yüzünden kendisi fidye karşılığında kurtarılacak duruma
düşti.
Arkadaşları çarnaçar prensi 324 (18 kere 18) altına kurtarıp
Böyle rezil olarak ayrıldılar.
Şan ise, Yese Kanukti'nin sayesinde Digoronların payına düştü.

2.5. Yese Şarkısı

Vadinin ucundan bir gök gürültüsü duyuldu. Gök gürlemesi değil, Aslanbeg'in askerlerinin ayak sesleridir bu.

Vadinin ucuna bir sis çöktü. Sis değil, Aslanbeg'in askerlerinin atlarından tüten buğudur bu.

İşte vadinin ucundan üç atlı gözüktü. Ve insanlar büyük Yese Kanukti'ye, «Vadimizin ucundan üç atlı geliyor. Bu ne olacak?» diye seslendiler.

O da, «Öyleyse, bana dürbünümü getirin, onlara bir bakayım» dedi.

Bakınca da şöyle dedi: «Gerçekten, Dommayta dönemecinde üç atlı ilerliyor. Biri siyah kuyruklu siyah yeleli kır bir Sauloh atı üstünde oturuyor ki, bu Dzambolat Kaytuko olmalı. Ortadaki doru sarı benekli bir at üstünde oturuyor ki, bu kudretli Aslanbeg olmalı. Soldaki de onlara kılavuzluk yapan Safarali Karadzauti'dir».

Donifarşlılar Yese'ye, «Nasıl davranalım?» diye sordular.

O da, «Ona nasıl mı davranalım? Boynuna kement geçirirsek kement ona yetmez, iple bağlarsak ip onu sıkmaz, bize davet edersek uğramaz, kış kış dersek buradan uçmaz» dedi.

Halk, «Demek ki, bize beyaz başlı kartal yaklaşıyor» dedi.

Yese onlara, «Ona şöyle davranacağız. Bize uğramazsa kendisine ekmek ve balımızdan göndereceğim. Yok eğer bize uğrarsa kendisini Kozitalar'ın aşağı ahırına alaca domuzların arasına sokacağız» dedi.

Ama yine de kudretli Aslanbeg Donifars civarına geldi ve tam tarlalarla çayırların ortasına yerleşerek atlarından eyerlerini ve gemlerini bile çıkarmadan onları meralara ve ekinlere salıverdi. O zaman Yese kararını verdi ve kadınları, kızları, küçük oğlanları, yani savaşacak hali olmayan herkesi Hatagtalar'ın büyük kulesinde barındırdı. Eli silah tutan herkese de Kanuktalar'ın demir kapılı dev kulesinin mazgallarına mevzilenmesini emretti. Kendisi ise koskoca fitilli tüfeğini kulenin başına çıkarıp orada doldurdu. Ve kudretli Aslanbeg ibriğiyle bir kırma taş yığınının dibine inip ibriği önüne yere koyduğu anda, Yese tüfeğini patlatıp o ibriği üç parça etti.

Kudretli Aslanbeg ayağa fırlayarak kılavuzları Alimarza Biy-oğlu ve Safarali Karadzauti'ye, «Bize yıldırım mı çarptı yoksa?!» şeklinde seslendi.

Onlarsa ona, «Bize yıldırım çarpmadı, Yese Kanukti'nin tüfeğiymiş o» diye cevap verdiler. O zaman prens, «Herkes hemen atını yakala-sın! Bizi teker teker kurşunlayıp yok etmesi işten bile değildir. Nasıl da uğursuz bir yere getirdiniz beni ama! Ne kendisiyle dövüşebiliriz, ne de buradan selametle kurtuluruz» dedi.

Herkes atını yakalayıp yedeğine aldı.

Kudretli Aslanbeg kılavuzlarına, «Gene bu adamı bana bir göster-senize! Ancak kendisiyle çarpışmam mümkün değil, çünkü ondan sağ salim kurtulamam» dedi. Kılavuzlar, «Oraya çıkarsak bizi öldürür» diye uyarıda bulundular. Prens de, «Ata binersem, ibriğime isabet etti-ren biri beni de vurur. Onun için oraya aracı olarak gitmenizden başka çare yok» dedi.

Kılavuzlar Yese'ye çıkıp kendisine, «Günaydın» dediler.

Yese de, «Bugün bize yaşattığınız zorlu anları siz hiç bir zaman yaşamış olmayasınız» dedi ve şu şekilde devam etti: «Karadzau-oğlu! Sen vadimin ucunda oturmuyor musun? Sana başka bir şey yapmak elimden gelmezse bile, en azından atlarımı çaya sokup ayaklarıyla bulandırdıkları suyu sana içirebilirim. Ya sen, Biy-oğlu! Vadinin ağzında sana karşı bir hasır kapı koyarsam çoluk çocuğun açlıktan ölmez mi?»

Bu sözlerden sonra şunları ekledi: «Ey, artık hoş geldiniz! Atlarınız aç olmasına rağmen niye onları yakalayarak yeteri kadar otlatmıyorsunuz? Bir tek atışım yüzünden atları yakalamanıza gerek yoktu. Hiç olmazsa bir sonraki atışıma kadar beklemeniz gerekti».

Onlar kendisine prensin, «Yese ile savaşmak niyetinde değilim, sadece yüzünü görmek ve kendisiyle barış içinde yaşamak isterim» yolundaki dileğini iletiler.

Buna karşılık Yese kendilerinden, prense gidip ona, «İlk atışım bir konuk olarak sana lütfumdu, fakat ikinci atışımı bekleseydin hayır duamı da almış olurdun (yani vurulurdun)» demelerini istedi.

Onlar, «Prens senin oraya gelmeni rica ediyor» dediler.

O da, «Gidin, size yetiyeceğim» dedi.

Onlar atlar üstünde yolda dönüp dolaşırken, Yese kısa çuha kaptanıyla arke denen ham deriden yapılmış pabuçları giyerek, omzuna da fişekliğini atarak avcı kılığına girdi ve dolaylı dağ patikalarından geçip bu hal ile prensin karşısına çıktı. Kendisine yaklaşp elini sıktı ve, «Hoş geldin, prens!» dedi.

Böylece prens, «Her halde Yese artık aracılarımıla birlikte gelmek üzere» diye düşünürken, Yese bizzat önüne dikildi. Ama prens onun kim olduğunu nereden bilebilirdi?

Aracılar dönünce prens onlara, «Ya kendisi nerede?» diye sordu. Onlar da, «Arkamızdan geliyor» karşılığını verdiler. O anda Yese, «Zaten burada değil miyim? Çoktan gelmişimdir» dedi. Prens kendisine bakıp, «Sen Yese misin?» diye sordu.

O da, «Evet» dedi.

Prens kendisine Őu soruyu yöneltti: «Demek ki, üzerime ateŐ eden sen miydin?»

O da yine, «Evet, bendim» dedi.

Prens, «AteŐ ederken bana mı, ibriĐime mi niŐan aldın?» diye sordu.

Yese Őu cevabı verdi: «İbriĐine.    parça olmadı mı? Ne var ki, sana ateŐ etseydim en az beŐ parça olurdu».

Prens ona Őöyle dedi: «Senden bir ricam var. Atının sırtında olduĐun halde bana kendini göster?»

Yese, «DaĐlı bir atlının görünümü de, kendisi de hiç bir Őey deĐil (yani görülmeye deĐer deĐil)» dedi.

Prens, «Yine de görmek isterim» Őeklinde ısrar etti.

O zaman Yese birilerine atını getirmelerini söyleyip onları, «Atım avluma her kimi getirirse, siz onları yakalamaya, atımı da hemen bana geri yollamaya bakın» Őeklinde uyardı.

At getirildiĐinde, Yese prenten askerlerinden birini hayvana bindirmeyi rica etti. Prens de Anamat Kudaynat-oĐlu’nu se ti. Tüm arkadaŐları binicilik hünerlerini görebilecek biçimde etrafa dizildiler. Anamat atı oynata oynata askerlerin arasından bir tarafa doĐru ilerledi, ama atı öbür tarafa çevirince onu zaptedemedi ve at kendisini hızla Yese’nin avlusuna götürdü. Yese’nin uyarısı gereĐince atı geri yolladılar, adamı ise konukevine aldılar. Yese prensin yanına gelip, «Ne yapıyorsun?! Dizgin kullanmasını bilmeyen birini atıma bindirerek hayvanı rezil ettin. Artık atı dizginle durdurabilecek birini seç de bindir!» dedi.

Bu defa kudretli Aslanbeg askerlerine göz gezdirdikten sonra Kaurbeg Tambiy-oĐlu’na ata binmesini söyledi. O bindi ve atı kam ılayıp askerlerin önlerinde önce bir tarafa, sonra diĐer tarafa doĐru atı oynatarak ilerlediyse de, daha fazla dayanamayarak atın sırtı üstünde yine Yese’nin evine doĐru götürüldü. Onu da aynı Őekilde konukevine alıp atı geri teslim ettiler. At geri geldiĐinde Yese prene hitaben, «Lütfen artık kendin bin!» dedi.

Ama prens, «Hayır, atının sırtında kendini görmezsem memnun olmam» diye itiraz etti.

Yese, «Peki, ama atım fazla terbiye görmedi. O yüzden bindiğim zaman herkes savulsun» diye uyarıda bulundu.

Bütün askerler, ben de görmüş olayım diye, sıra sıra dizildiler.

Yese atı kamçıladığında arka ayak toynaklarının altından sıçrama-ya başlayan taşlar kimini gözünden, kimini burnundan etti, kiminin ise kolunu kırdı. Bu yüzden askerler var güçleriyle etrafa kaçıştılar, sadece kudretli Aslanbeg yerinde kaldı. Yese de atını ona doğru saldı. At prense doğru öyle yürüdü ki, semiz ilkbahar koçu bile öyle olanca gücüyle oynayarak gidemez.

Prens korkudan bir koşu tutturduysa da, Yese ona, «Ey, atalığım, kaçma!» diye seslendi.

Prens durup dönünce Yese atından inip onu elinden tuttu ve, «Artık elveda» dedi. Sonra yine atına atladı ve köye doğru yöneldi.

Prens de ona «Elveda» dedikten sonra askerlerine doğru yürüyerek derhal atlarına binmelerini emretti.

Yese eve döndüğünde koca tüfeğiyle kulesinin üst katına çıktı ve kudretli Aslanbeg İraf çayını geçer geçmez kalpağına nişan alıp ateş etti. Kurşun kalpaktan bir küçük parçayı koparınca, Yese prensin arkasından şöyle seslendi: «Biz konuğumuzun sırtını yüzünden daha sık görürüz».

Kudretli Aslanbeg ise kılavuzlarına dönerek, «Durumu doğru dürüst keşfetmeden beni buraya getirenler hayır görmesinler! Tek başım buradan kurtulsun da...» dedi.

Zadalesk'in ötesindeki Morga alanında askerler atlarından indiler. Prens bir taşa oturunca kılavuzları aralarında şöyle ölçüp biçmeye başladılar: «Kudaynat-oğlu'yla Tambiy-oğlu orada kaldılar ya, onlar için ne yapalım? Prense şimdi söylersek bizi onları almaya gönderir. Ama biraz daha yol aldıktan sonra söylersek yine gönderir ki, başımız daha büyük belaya girer. İyisi, hemen söylemektir».

Böyle karar verip prensin yanına geldiler ve, «Askerlerinin en iyileri orada kaldılar. Onlar için ne yapabiliriz?» dediler.

Prens, «Ben bu adamdan haraç alacakken, kendisi benden almadı mı?» diyerek aniden oturduğu taştan fırlayıp bir başka taşa oturdu.

Prensın bu taştan taşa geçmesi büyük bir öfkesındendi. Böylece her taşa beşer kere oturup kalktı.

Prens buna kafa yorarken, Yese o tutsakları birer ata bindirip onlarla birlikte Aslanbeg'in askerlerine altı at yükü erzakla dört tane semiz ve besili öküz gönderdi.

Prensın yoldaşları onları uzaktan görünce, sevinçle kendisine, «Arkadaşlarımız geliyor» diye haber verdiler.

Prens de bunu duyar duymaz bir taşın üstüne çıkıp yukarıdan yola baktı. Yaklaşan askerlerini tanıyınca büyük bir sevinç içinde Tanrı'ya dua etti: «Tanrım, sana çok şükür! Ben onların öldüröldüklerini sanıyordum, onlarsa işte sağ salim geliyorlar!»

Biraz sonra öküzleri de gören kudretli Aslanbeg sonsuz sevinçten ne yapacağını şaşırarak, «Öküzleri kesip karınlarınızı doyurun da hızla yolumuza devam edelim» diye bağırdı.

Prens önce bunların sıradan (yani askerlerince yolda çalınan) birer öküz olduğunu sanmış, ama iki kurtulan tutsak, «Bu öküzleri Yese askerlerin için göndererek aç kalmalarını önlemek istedi» şeklinde açıklamada bulundu.

O zaman kudretli Aslanbeg onlara, «Siz tutsakları böyle memnun ederek gönderen adamı lütfen bana bir daha gösterin!» dedi.

Onlar da geri dönerek, Yese'ye prensin, «İkramının beni hoşnut etmesini istersen, bana bir daha yüzünü göster» yolundaki ricasını ilettiler.

Prens Yese'yi ilk kez gördüğü zaman o avcı kıyafeti içindeydi. İkinci görüşmeden önce ise Yese süvari kıyafetini giydi. Prensın bulunduğu yere yaklaştıklarında Yese yol arkadaşlarından biraz geri kaldı. O yüzden prens askerlerine, «Kim bu arkanızdan gelen? Doğrusu, Tanrı'nın yarattığı bir meleğe benziyor» diye sordu.

Büyük Yese Kanukti o kadar zarif giyimli ve endamlıydı ki, prens işte böyle düşündü.

Askerler ona, «Bu Yese Kanukti'dir» dediler.

Yese prensın yanına geldiğinde Aslanbeg ayağa kalktı ve elini omzuna koyarak yanına başına taşa oturttu.

Sonra, «Seninle düşman değil, kabul edersen ancak dost olmak isterim» dedi.

Yese de ona, «Senden, bundan daha kıymetli bir şey isteyemezdim. Dostluğunu teklif ediyorsan, bana da başka hiç bir şey gerekmiyor» dedi.

Bunun üzerine kudretli Aslanbeg Yese'ye, «Benden nasıl bir hediyeye almak istersin?» diye sordu.

O da, «Prensten hediye olarak kamçı sapı bile almak hoştur» cevabını verdi.

Prens bin ruble değerindeki altın tüfeği varmış. İşte onu çıkarıp Yese'ye uzattı.

Yese çuha kaftanının yenlerini aşağı indirdi ve bu suretle hediyeyle ellerine alarak, «Bana hayırlısı olsun!» dedi.

Ve prens o tüfeği Yese'ye hediye ettiği anda barışmış oldular. Kudretli Aslanbeg Yese'ye şöyle dedi: «Digoronlardan başka haraca bağlayamadığım hiç kimse yok».

2.6. Kabardey Prensinin Donifars'ı Basması

Bir zamanlar Kabarda'da iki çok güzel siyah boğası olan bir prens vardı. O hayvanların yer yüzünde eşi benzeri yoktu. Prens onlara özenle bakardı. Boynuzlarına altın başlıklar taktırdı, toynaklarına da nallar çaktırdı.

Sonra aklına bir düşünce geldi: «Bu yıl boğalarımı Digorya dağlarında Tators çayırlarının gölgesinde bir otlattırsam!...»

Safarali Karadzauti ile dost oldukları için boğalarını ona gönderdi. O da hayvanları alıp Tators'taki çobanlara şu sözlerle teslim etti: «Bu iki boğa Kabardey prensinin malıdır. Başlarına bir şey gelmesin de sonra emeğinizin karşılığını size ödeyecektir. Ama bunlara bir şey olursa prensten hepimiz zarar göreceğiz».

Çobanlar da boğaları hiç kimseye bir şey söylemeden gizlice otlat-

maya başladılar. Fakat ne çare ki, kendi hayvanlarını almaya gelen köylüler onları da farkederek, «Ne güzel boğalar!» diye hayret ederlerdi.

O sıralarda tüm Digorya'nın yöneticisi Yese Kanukti'ydi. Gaguon kayasının başında öyle bir kuleyi örmüştü ki, üzerinden düşmanı daha vadinin girişinde belirdiği anda görebiliyordu.

Bu boğalar şayiası Yese'nin kulağına ulaştığında çobanları yanına çağırıp kendilerine, «Ne boğalar o? Herkes niye hayrete düşüyor? Sahibi kim?» diye soruştu.

Çobanlar, «Bizim de haberimiz yok. Ama boğaları buraya gönderen Safarali Karadzauti'dir ki, Kabardey prensine ait olduklarını söylüyor» şeklinde cevap verdiler.

Yese onlara şöyle dedi: «Siz hayvanları otlatmaya devam edin. Yakında ot biçme başlangıcı bayramı (*tsirğesæn*) olacak ya, o zaman buraya getirip bayram için keselim».

Çobanlar, peki deyip gittiler. Boğalar bir süre daha orada otladılar. Safarali, boğalara bir şey olmasın diye zaman zaman adamlarını gönderiyor, ama her defasında boğaların emniyette olduğu haberini aldığından hiç telaş etmiyordu. Çobanlar ise Yese'nin onlara söylediklerini açığa vurmuyorlardı.

Bu arada ot biçme bayramı yaklaştı. Yese iki kişiyi, «Gidin, Kabardey prensinin boğalarını buraya getirin» sözleriyle çayıra gönderdi.

Onlar gidip boğaları getirdiler ve Digoronlar ikisini de kesip bayram (*kuvd*) sofrasında yediler.

Bu arada Safarali'nin yine boğaları denetlemek için Tators'a gönderdiği adamlar çobanlardan şöyle bir cevap aldılar: «Artık boğalar yok. Yese Kanukti onları ot biçme bayramı vesilesiyle götürüp kestirdi, Digoronlar da yediler».

Boğaları yoklamaya gelenler Karadzautalar'ın köyüne (*Karadzauti-ğæu*) dönüp durumu Safarali'ye bildirdiklerinde o, artık Kabardey prensinin karşısına nasıl çıkacağım diye, endişeye kapıldı.

Ama başka çaresi olmadığı için Kabardey prensine ulağını gönderdi: «Acı bir olay oldu, boğaların artık yok. Yese Kanukti onları bayram için kestirdi».

Kabardey prensi bunu duyunca, «Peki, bir çaresini düşünüp bulacağız, hesaplarını soracağız» dedi. Safaralı'ye ise, «Falan gün savaşa tamamen hazır biçimde yola çıkacağım» şeklinde mesaj gönderdi.

Prens Kabarda'da kalabalık bir atlı kuvveti topladı.

Haznidon⁴⁹ sakinleri bunu öğrenir öğrenmez Yese'ye, «Kabardey prensi boğaları için savaşılmaya geliyor!» diye haber saldılar.

Yese bundan korkmamakla beraber Digoronlara şöyle bir çağrıda bulundu: «Herkes danışmak üzere bende toplansın! Üzerimize Kabardey prensi geliyor. O yüzden gereği gibi hazırlanmalıyız».

Digoronlar Donifars'ta Yese'nin kulesinin dibinde toplandılar. Kendisi ise kulesine kapanarak ve gece bile yatmayarak mazgallardan aşağıdaki vadiyi gözlemliyordu.

Beklenildiği gibi, az sonra prensin ordusu vadinin içine girince, Yese hemen onu görmüş oldu. Askerler Zadalesk eteklerine kadar ilerleyerek armut ağaçları arasında bir alanda atlarından indiler.

Yese halka şu biçimde hitap etti: «Onlara ulaklarımızı göndereyim de kendilerine şunu desinler: Eğer atlarınızdan inip de bize barışla geliyorsanız, o zaman size hoş geldiniz diyerek misafirperverliğimizi göstereceğiz: kuzu etinin en lezzetli parçalarıyla beyaz ekmek yemeğiniz, aloton birası içeceğiniz, en yumuşak kuştüyü döşek ve yastıklar da yatağınız olacaktır. Yok, eğer bize kötülükle geliyorsanız, o zaman yine hoş geldiniz diyeceğiz, ama bu defa size çiğ arpa ekmeğiyle salamura'yı yedirecek, soğuk suyu içirecek, yatağınızı da kulenin altında Kozitalar'ın domuz ahırında yapacağız. Kısacası, ne sıfatla isterseniz o sıfatla hoş geldiniz, seçim sizin».

Gerçekten de, Yese'nin gönderdiği ulaklar prense, «İster iyilikle, ister kötülükle, yine gelin!» dediler.

Kabardey prensi ise onlara, «Yarına kadar size zaten gitmiyoruz, ama yarın gidip bakarız» şeklinde cevap verdi.

Ulaklar Yese'ye prensin yarına kadar gelmeyeceğini ilettiler.

Yese bu haberi duyunca Tulabeg Tarion'u yanına çağırıp ona şöyle dedi: «Elçilerimiz hiç de sevinçli olmayan bir haber getirdi-

⁴⁹ Haznidon – Karadzauti-ğæu köyünün günümüzdeki adı.

ler. Ama yine atıma bin ve bir kez daha onlara gidip şunu de: ‘Elçilerimiz hoş olmayan haberi getirdiklerinden sizi tekrar uyarmak istiyoruz: Sakın hata işlemeyin, çünkü düşmanlıktan ne siz ne de biz kazanç sağlayacağız. O yüzden en iyisi barışmaktır’. Bunu söyledikten sonra da onlara binicilik maharetini göster, hem öyle göster ki, sana gıpta etsinler».

Tulabeg Tarion Kabardey prensine gidip onu selamladı: «Cevabın pek iç açıcı değil. Onun için Yese, birbirlerimizle hayırlı bir şekilde anlaşsaksak hiç de savaşmak istemediğimizi size bir kez daha bildirmek için beni buraya gönderdi».

Ama Kabardey prensi, «Daha önce söylediğimden başka cevabım yok» dedi.

Tulabeg Tarion da, «Sen bilirsın» deyip atını mahmuzladı ve aralarında bir sağa, bir sola doğru oynatmaya başladı. Kendilerini yere yıkacağından ürken Kabardeyler maharetine şaşarak köşelere sindiler.

At oynatmasına son verdikten sonra Kabardeylerden biri yanına koşar adımla gelip, «Ben de bir binsem, atını bana vermez misin?» diye rica etti.

Tulabeg Tarion ona, «Vermesine vereceğim ama, atı idare edemeyerek sakatlanacağından korkarım» dediyse de adam, «Merak etme, atı ver de gerisini ben bilirim» dedi.

O da peki dedi. Adam atı güçlkle zaptederek sırtına bindi ve onu oynata oynata vadi aşağı yöneltti. Fakat dönüp yukarıya doğru gitmeye başladığında at kuş gibi uçarcasına ileri atılarak Kabardey atlısını bir anda Donifars’a Yese’nin kulesinin önüne getirdi. Orada bekleyen Digoronlar ise kendisini attan indirdiler ve Kozitalar’ın domuz ahırına atıp kapadılar. Sonra atın eyerini düzelttiler, dizginini kaşa bağladılar ve at yine kuş gibi uçarcasına ileri atılarak bir lahzada Tulabeg Tarion’un önünde dikilip heyecan içinde yanında oynamaya başladı.

Atın huyunu ve sahibinin yanında nasıl oynadığını gören prensin içine artık, bu işin içinde iş var diye kuşku düştü.

Bu arada bir diğer asker Tulabeg Tarion’a, «Atı bana da ver» diye rica etti.

Tulabeg Tarion ona da önce, «Vermesine vereceğim ama zaptedemezsin» şeklinde cevap verdiyse de sonuçta razı oldu.

O asker de biraz vadi aşağı ilerledi ama dönünce – öyle bir şey düşmanının başına gelsin! – at onu öyle müthiş bir hızla götürdü ki, hemen Donifars’a, kulenin tam önüne getirdi. Digoronlar onu da attan indirip Kozitalar’ın domuz ahırına arkadaşının yanına attılar, atı ise derhal geri gönderdiler. O da bir solukta Tulabeg Tarion’un yanında dikiliverdi.

O zaman üçüncü bir Kabardey Tulabeg Tarion’a yaklaşıp, «Atını bana da versene» dedi.

Tulabeg Tarion yine, «Vermesine vereceğim de, atı zaptedemeyerek sakatlanacağından korkuyorum» dedi.

Ama bu adam da, «Korkma, atı ver, gerisini bana bırak» şeklinde cevap verdi.

Tulabeg Tarion atını ona verdi. Kabardey hayvanın sırtına atlayıp önce onu oynata oynata vadi aşağı gitti, ama dönüp vadi yukarı gitmeye başlayınca at yine başını eğerek kuş gibi uçarcasına ileri atıldı ve binicisiyle birlikte ancak Donifars’taki kulenin önünde durdu. Tabii ki Digoronlar onu da indirip domuz ahırına arkadaşlarının yanına atıp kapadılar. Sonra atın eyerini düzelterip dizginini kaşa bağladılar ve at kuş gibi uçarcasına giderek Tulabeg Tarion’un önünde dikildi.

At üçüncü defa da Tulabeg Tarion’a dönünce kendisi tekrar sırtına atlayıp onu oynatmaya başladı. Binicilik hünerlerini gören Kabardeyler ise hayretlere düştüler.

Sonra Tulabeg Tarion köye dönüp Yese’ye, «Sözümü dinlemediler, yarına kadar cevap vermek istemiyorlar» dedi.

Böylece gece oldu. Nöbetçiler de tetikteydiler. Gün ağarınca Kabardey prensi yanında bir adam olduğu halde ibriğiyle dışarı çıktı. Bunu kulesinin başından seyreden Yese, içinden «Ne yapayım, onu korkutayım mı gerçekten vurayım mı? Neyse, korkutmakla yetinirim» diye geçirdi.

İbriğe nişan alıp ateş etti. İbrik hurdahaş olduğu gibi prens de kordudan yüzükoyun yere kapandı. Kabardeyler öldürüldüğünü sanarak etrafında topluştılar.

Prens şöyle dedi: «Aman, Tanrım, meğer belaya çatmışız! İbriği-mi kıran isteseydi beni de vurabilirdi. Şimdi tutsak askerlerimize ne yapalım, onları nasıl geri alalım? Oraya ulakları göndermem gerek».

Askerleri için epey yalvardılar ve sonuçta alabildiler. Yese o tut-saklara şöyle dedi: «Sizi serbest bırakıyor ve affediyorum. Ama pren-sinize bir daha Digorya'ya savaşıla gelmemesini söyleyin!»

Kabardey prensi ve adamları atlarına binip ezgin bir halde Digor-ya'dan ayrıldılar.

2.7. Yese İle Kabardey Prensi Şarkısı

Kabardey prensi Toturta⁵⁰ günlerinde doğan iki siyah boğasının
Boynuzlarını altınla süsleyip
Dört bir tarafa haber gönderdi:
«Yaz sıcağında iki siyah boğamı
Sinek olmayan bir otlığa sürecektir arkadaşım bulunur mu?»
Karadzautalar eskiden beri
Onur peşinde koştukları için
Safarali Karadzauti kendisine şöyle haber salar:
«Boğalarını Tators'un sinek olmayan
Kuzey yamacına süreceğim».
Ve hayvanları alıp Donifars topraklarına,
Tators yamaçlarına sürer.
Günün birinde Yese Kanukti
Kulesinin tepesinden Donifars'ın etraflarına
Dürbünüyle göz gezdirmeye başladığında
Tators'un yamaçlarında
İki siyah boğayı farkeder.
«Ne mucize?! Kaç zamandır

⁵⁰ Toturta – eskiden Osetlerde ilkbahar ılımlına öngelen iki hafta zarfında kutlanan yeni yıl bayramı. Totur öküzlerle kurtların hamisi sayıldığı için, To-turta döneminde doğan öküzler üstün tutulurdu.

Kuş bile topraklarıma girmeye
Cesaret etmemiştir?!
Haydi gençler,
Bunları buraya getirsenize!»
Boğaları getirirler.
Digorya vadilerinde yaşayan halk
Şöyle hayret eder:
«Nedir bu, ne mucize?
Eskiden tek bir güneş görüyorduk,
Ama şimdi Donifars'ın üzerinde
Tam dört güneş açtı!»
Yese Kanukti o boğaları koskocaman kulesinin karşısında
Ot biçme bayramı münasebetiyle kesti.
Safarali Karadzauti ise
Boğaları her hafta yokluyormuş.
Bu kez onları yerinde bulamayınca,
Durumu hemen Kabardey prensine bildirdi.
Kabardey prensi ordusuyla birlikte gelip
Morga denen bir yerde gecelerler.
Donifars'a büyük Yese'ye söz gönderir:
«Boğalarımı iyilikle geri ver,
Aksi halde sana savaş açacağım».
Yese şöyle cevap verir:
«Madem ki bana geldin, demek ki konuğumsun:
Akşam yemeğin için et ve aloton birası alırsın.
Ama kötü niyetlerle geldiyseniz,
O zaman sizi
Kulenin altındaki derin ahıra,
Kozitalar'ın domuzlarının yanına sokacağız».
İşte Kabardey prensi
İbriğiyle dışarı çıkar.
Yese Kanukti ise kulesinin başından
Çakmaklı tüfeğiyle nişan alıp

Prensın elindeki ibriđi kırar.
Prens, «Haydi gençler, atıma eyer vurun!
Buranın hiç bir hayrı yok bize!» diye bağıırıp
Selameti kaçmakta bulur.

2.8. Yese İle Sarı Aslanbeg Şarkısı

Sarı Aslanbeg Kaytuko'nun ineđi ikiz buzađıladı, karısı da onları hediye olarak alıp hizmetçileriyle birlikte beslemeye başladı. Zamanla buzađılar iki harikulade bođa oldu. Hizmetçi kadınlardan biri, «Bu sııcakta niye bođaları burada bulunduruyorsunuz? Onları Donifars topraklarına, Tators'a gönderin ki, hem boy hem kütle alsınlar!» dedi.

Kaytuko Yese'ye ulađıyla şöyle talimat verdi: «İki bođamı Tators'a sürdüm. Her cuma günü onları yoklayıp kendi elinle tuz ve su vereceksin!»

Yese de ona, «Hiç merak etme, onlara göz kulak olacađım!» diye cevap gönderdi.

Gel gelelim bir gün Donifars gençlerine oraya gidip bođaları köye getirmelerini emretti. Sonra Fars'ın⁵¹ tüm halkını toplayarak o iki bođayı kesip herkese ikram etti. Bu haber etrafa yayıldıysa da, kimse onu Sarı Aslanbeg'e duyurmaya cesaret etmiyordu.

Günlerden bir gün iki hizmetçi kadın kendi aralarında sohbet ederken, prens konuşmalarına kulak misifiri oldu. Kadınlardan biri şöyle dedi: «Prensimizden daha güçlü bir adam yer yüzünde bulunur mu hiç?»

Öbürü ise gülerek, «Karısının kendi sofrasından seçtiđi lokmalarıyla beslemiş olduđu o iki bođayı kesip etlerini hemşerilerine yediren adam nasıl olsa prensimizden güçlü olmalı!» şeklinde karşılık verdi.

Prens bu haberi duyduğunda Baksan ile Digorya arasındaki bütün köylere ulaklarıyla şu çağırını saldı: «Bugün cuma günü, tam bir hafta sonra herkes seferber olup toplansın!»

⁵¹ Fars – Donifars topluluğunun kısa adı.

Kararlaştırılmış tarihte ordusu toplanıp Digorya'ya doğru hareket ettiler. Kılavuzu Murtazali Biy-oğlu, ikinci aracısı da Safarali Karadzauti'ydi.

Derken Kanuk-oğlu'nun kulesinin dibinde bir horoz öttü. Soylu Yese Kanukti, «Siyah atmaca götürsün seni, horoz! İyi bir konuğu müjdelemiyorsun bize. Gençler, dürbünümü getiriverin!» deyip, kulenin tepesine çıktı ve oradan vadi girişini gözlemeye başladı. İşte vadinin ta ucunda kesif sis yükseliyor. Kesif sisin önünde ise iki demir ağızlı kurt ilerliyor.

Hayır, iki demir ağızlı kurt değil, iki atlıdır bu. Sağdaki, Sauloh cinsinden beyaz yeleli beyaz kuyruklu bir at üzerinde oturuyor. Bu, Safarali Karadzauti'dir. Soldaki ise sarı yeleli sarı kuyruklu sıçankırı yarımkan at üzerinde oturuyor. Bu da Murtazali Biy-oğlu olmalı.

Yaklaşp Yese Kanukti'nin konukeyinin yakınında atlarından indiler. Yese Kanukti kürkünü omuzlarına atıp karşılarına çıktı: «Hoş geldiniz, konuklar! Dağlı insan yeni haberleri sormayı sever. Ovadaki köylerimizde ne var ne yok?»

«Haberleri anlatacağız biz. Sarı Aslanbeg Kaytuko'nun selamı var sana. Diyor ki, selamımdan sonra şunu bilsin ki, ordumun karnını doyurmak da ona ait. Ondan sonra tüm Digorya'ya bana yedi yıllık haracı hazırlamasını duyursun» dediler.

Yese onlara şöyle der: «Tanrı seni bağışlasın, kendi taşınla kendi kuleni yıkan Safarali Karadzauti! İçtiğin suyun doğduğu yerde yaşıyorum ve onu atlarımın ayaklarıyla bulandıracam. Ya sen, Murtazali Biy-oğlu, ne diye uğraşıyorsun? Digorya dağlarıyla Balkarya dağları arasına bir çit çekeceğim ve küçük çocuklarınız açlıktan ölecekler. Prense ise beyaz ekmek ve bal göndereceğim. Bunu sindiremezse (beğenmezse), arpa ekmeği ve et göndereceğim. Bunu da beğenmezse, Kozitalar'ın yer altısının tam üçüncü katına, alaca domuzların arasına sokacağım. Yok, eğer bunu da beğenmezse, o zaman geldiğine fena halde pişman ederek eve yollayacağım».

Askerler yukarı tırmanıp Misigon düzünde atlardan indiler. Yese Kanukti Sarı Aslanbeg'e davetini ilettiler: «Gel, dağlı taş evime konuk ol!»

Ama o gelmedi.

Sabah erken Yese yine kulenin tepesine çıktı: «Donifarşlılar! Misigon düzüne bir beyaz başlı kartal kondu. Ona ‘Kış!’ diye bağırırsak uçmaz. Ona ‘Hoş geldin!’ diyoruz ama bize uğramayı da kabul etmiyor. Gelin ona bir katı yuvarlak tohumcuk atalım da, ya uçuşsun ya da bize yaklaşsın!»

Sabah erken Sarı Aslanbeg hacetini görmek için Misigon alanında gümüş ibriğiyle çömeldiğinde, soylu Yese kulesinin başından bir atış yapıp prensin gümüş ibriğini hurdahaş etti. Kırıkları göğsüne çarpınca prens askerlerine, «Derhal atlarınıza binin!» diye bağırdı.

Ve arkalarına baka baka ileriye doğru atılıp Digorya’dan kaçtılar.

2.9. Biaslan-oğulları’nın Digorya Seferi

Biaslan-oğulları’nın prensine Kaytuko derlerdi. Karısı gebeydi ve gece ateş doğurdu. Ateş fırladı, uzun süre dönüp dolaştı, sonra dağlarda söndü.

Sabah erken kadın rüyasını kacasına anlattı. O da şöyle dedi: «Erkek çocuğu doğuracaksın ki, Biaslan-oğulları’nın prensi olacak. Adını Sarı Aslanbeg koyuyorum».

Gerçekten de kadın bir erkek çocuk doğurdu. Çocuk büyüdü ve o kadar güçlü ve akıllı biri oldu ki, Biaslan-oğulları’nı ilgilendiren bütün sorunları tek başına çözebiliyordu.

Bir keresinde Digorya’ya girmeyi aklına koydu. Ancak bunu ne suretle yapacağını bilmiyordu. Bu yüzden Safaralı Karadzauti’yi çağırttı. O da huzuruna gelip, «Ne emredersin, beni niçin çağırdın?» diye sordu.

Prens, «Digorya’ya baskın yapmak istiyorum, ama bunu nasıl gerçekleştireceğimi bilmiyorum» dedi.

Safaralı ona şöyle cevap verdi: «Digorya’ya saldırmak o kadar kolay değil. En iyisi, iki siyah boğanı Donifars çayırlarına, Tators’a göndermek, sonra ise boğalarının orada otlanmakta olduğunu bahane ederek oraya girmektir».

Prens de, «Kötü bir öğüt değil» diyerek ona uydu.

Boğalar gerçekten Tators otlağına gönderildi. Orada yağ bağladılar. Haklarında kimse bir şey bilmiyordu, yani nereden geldiklerinden, kime ait olduklarından hiç kimsenin haberi yoktu.

Yese Kanukti bunu duyunca, boğalar kendisine getirilirse haklarında her şeyi öğreneceğini belirtti.

Boğalar Donifars'a getirildi ve Yese'nin girişimi üzerine köyün tüm sakinlerinin katıldığı bir şölende (*kuvd*) kesildi. Fakat hiç alçaksız köy olur mu? İşte köylülerden biri Safarali Karadzauti'ye boğaların nasıl getirilip kesildiğini anlattı. Yese Kanukti'nin beyaz boynuzlarını evinin kapısına mıhladığını bile ihbar etti.

Safarali o adama, «Boynuzlardan birini bana getir de, sana bir çuval dolusu tahıl vereceğim» dedi.

Adam sevinerek boynuz temin etmeye gitti. Bir tanesini çalıp eşekle Karadzau-oğlu'na ulaştırdı. Karadzautalar da karşılık olarak kendisine bir çuval darı doldurdular. Adam şarkılar söyleye söyleye eve döndü.

Safarali Karadzauti ise boynuzu Biaslan-oğlu'na götürüp ona, «Böyle aksilik oldu işte!» dedi.

Bunun üzerine onlar Digorya'ya baskın düzenlemeye karar verdiler. Biaslan-oğulları'ndan yüz atlıyı topladıktan sonra prens şöyle dedi: «Orduma yanım sıra kim öncülük eder? Her halde Safarali Karadzauti ile Murtazali Biy-oğlu önde giderler».

Ordu harekete geçti. Ahsarisar'a vardıklarında öğle yemeği için mola verdiler. Derken Digorya yolu üzerinde bir atlı görüldü. Onu farkedenden Biaslan-oğlu meçhul atlının yemeğe çağrılmasını emretti.

Fakat atlı kabul etmeyince kendisini gereği gibi davet etmek üzere yanına iki kişi gönderildi. Sonuçta atlı razı oldu ve onlara yaklaşıp selam verdi.

Yemeğin ardından taşkın Kabardey gençleri atış yarışmasını düzenlediler. Ne var ki, kurdukları hedefe hiç birisi isabet ettiremiyordu. O zaman konuğu da yarışmaya davet ettiler.

O teklifi reddettiye de, ısrarları üzerine hedefi daha öteye koyma-

larını rica etti. Hedef öncekinden iki kat daha uzak bir yerde kurulduktan sonra konuk silahını ateşledi ve hedefi parampaça etti.

Bunun üzerine Yese Kanukti onlara teşekkür etti ve atına binip ayrıldı. Digorya'ya varır varmaz ise, Digoronlara yakında kendilerine Biaslan-oğulları'ndan konuklar geleceğini bildirdi.

Safarali Karadzauti döndüğünde, ona o meçhul atlı hakkında bilgi verildi. Ama o, «Bu yoldan gelip geçen atlılar az mı?» şeklinde karşılık verdi.

Ordu yine hareket etti. Zadalesk'e yakın Morga'ya vardılar ve orada kamp kurup saldırıya hazırlanmaya başladılar. Digoronlar artık telaşa kapıldılarsa da, Yese Kanukti onları şöyle sakinleştirdi: «Korkmayın, onlara beyaz ekmek ve bal göndereceğim. Bunu beğenmezlerse siyah darı ekmeğiyle et göndereceğim. Yine beğenmezlerse o zaman Kozitalar'ın domuz ahırına domuzların yanına süreceğim».

Derken üç atlı görüldü. Ortada kır bir at üzerinde Sarı Aslanbeg Biaslan-oğlu ilerliyor. Solunda al bir savaş atı üzerinde oturan Safarali Karadzauti, «Bize karşı gelmeye nasıl cüret etti? Herif atışlarımdan saklanacak bir yer bulamayacaktır!» diyor.

Prensin sağında doru bir arfan⁵² üzerinde oturan Murtazali Biy-oğlu da, «Bize karşı gelmeye nasıl cesaret etti ki? Onu kamçımın ucuyla atıma kaldıracam!» diyor.

Ama Yese Kanukti Digoronlara kimin ne yapacağı konusunda gerekli talimat verdiği için, her tür «konuk»u karşılamaya hazır dılar. Ayrıca Yese Kanukti'nin bol miktarda ilaton⁵³ birası vardı ve zaten her şeye hazırdı.

Ordu Morga'da geceledi. Sabah yanlarına Zadalesk'ten çıkan Tebo Tekoyti, «Ey, konuklar! Köyümüze niye konuk olmayasınız? Yoksa Zadalesklilerin sizi ağırlamaya gücü mü yetmez? Ne olur, konduğumuz olun!» dedi.

Büyükler bu sözlere karşılık vermeyi onurlarına yedirmediler,

⁵² Arfan (*arfen*) – özel bir at cinsi.

⁵³ İlaton (*ilaton*) – koyun eti ile birlikte pişirilen özel bir bira çeşidi; «aloton» olarak da geçer.

ama gençler Tebo'yu selamladılar. Sonra büyükler gençlere, «Buna bir sorun ki, Yese Kanukti'nin Digoronlarla aramızda arabuluculuk yapmaya razı olup olmayacağı hakkında düşüncesi nedir» dediler.

Tebo, «Gidip kendisine sorayım» deyip yanlarından ayrıldı. Ama az sonra evden tüfeğini alıp ağzına çubuk sokarak geri döndü ve, «Size nasıl bir arabulucu gerek?» diye sordu.

Onlar, «Yese'ye gidip kendisine Biaslan-oğulları'nın yedi yıllık haracı almaya geldiklerini ve bunu derhal hazırlaması gerektiğini söyle» şeklinde cevap verdiler.

O zaman Tebo Tekoyti uzun namlulu tüfeğinin altına ucu çengelli bir değnek yerleştirerek Yese Kanukti'nin kulesinin yanında yanan bir odun parçasına ateş etti. Odun ikiye ayrılarak yarıları sağa sola uçtu. Bir kez daha nişan alıp ateş edince odundan artık kıvılcım yağmuru sıçradı.

Yese Kanukti ise, kulesinin başından bakarak kendi kendine, «Tebo Tekoyti'nin silahını patlattığına benziyor. Bana bir iletisi var her halde» dedi.

Bunun üzerine o da tüfeğini kuleden dışarıya çıkarıp Biaslan-oğulları'nın bulundukları tarafa doğru havaya ateşledi. Bu atıştan atları epey ürküttü ve uzun süre sakinleşemedi. Tebo ise Biaslan-oğulları'na, «Artık o her şeyi anladı» deyip oradan uzaklaştı.

Askerler koşuşmaya, yüpürmeye başladılar. Bu tür atışları duyunca içlerini korku kapladı ve üç gruba bölünerek ayrı ayrı gecelemeye karar verdiler. Sabah erkenden ise tekrar bir araya geldiler.

Bu arada prens altın ibriğiyle dışarı çıktı. Ama çömelip ibriğini yanına koymasına kalmadan Yese Kanukti o ibriğe ateş etti. İbrik kırıldı. Gökten yıldırım düştüğünü sanan prens şaşkına döndü, sonra ayağa fırlayıp oradan seğirtti. Safaralı Karadzauti de kendisine bunun yıldırım çarpması değil, Yese Kanukti'nin silah atması olduğunu anlattı.

Bir süre sonra Yese avcı kıyafetiyle yanlarına gelip şöyle dedi: «Merhaba, konuklar! Niye bize uğramıyorsunuz? Aceba Donifarşlıların size fusunluk⁵⁴ yapamayacaklarını mı sanıyorsunuz?»

Prens ona Yese'yi tanıyıp tanımadığını sordu. Yese aradığı kişinin

⁵⁴ Fusun – konuyu kabul eden taraf, ev sahibi.

ta kendisi olduğunu söylediğine rağmen prens sorusunu tekrar etti: «Yese Kanukti'yi tanımıyor musun?»

Yese de tekrar, «Zaten ta kendisiyim» dedi.

O zaman Safarali Karadzauti prene, Yese Kanukti budur diye göz kırptı. Bunun üzerine prens kendisine elini uzatarak selam verdi.

Yese onları eve davet edip uzun sıralar halinde oturttu ve ilaton birası, çiğ arpa ekmeği ve yedi yıllık peynirle ağırlamaya başladı. Konuklar yemeği doğru dürüst yiyemediler, bıçakları katı peyniri kesemedi bile. Ama buna mukabil ilaton birasını bol bol içtiler. Çok geçmeden ilatonun etkisi kendini belli etti. Alışık olmadıklarından konukların midelerinde mayalanma süreci başlayınca, ikide bir doğal ihtiyaçlarını görmek için dışarı uğramak zorunda kaldılar.

Böylece yiyip içtikten sonra konuklar kalktılar. Prens ev sahibine güzel ağırlaması için teşekkür etti. Şölenin en sonunda da prens Yese Kanukti'ye hitaben şöyle dedi: «Kendini görmüş oldum, artık atına da bir göz atayım».

Yese, «Sana atımı da göstereceğim» dedi.

Sonra uşaklara, «Atım buraya kimi geri getirirse getirsin, onları kalenin içine kilitleyip dışarı bırakmayın» dedi.

Biraz sonra atı ahırdan çıkardılar. Konuklardan bir genç hemen sırtına atlayıp onu önce bir yana, sonra öbür yana koşturdu. Birdenbire at onu hızla ahıra doğru götürmeye başladı. Kaleye vardığında uşaklar genci orada kilitleyip atı tekrar dışarıya çıkardılar. Sırtına bir başkası atladı. At kah öteye, kah beriye gitti ve yine ahıra doğru bir koşu tutturdu. Bu genç de öncekinin akıbetine uğradı. Atı yeniden çıkardılar. Bu defa Yese Kanukti şöyle dedi: «Prens, gençlerin atımı rezil ettiler. Şimdi kendin bin!»

Ama prens, «Gençlerin önünde bunu yapmak bana yakışmaz. Önce kendin atına bin, sonra biz de deneriz» şeklinde cevap verdi.

Yese atına atlayıp onu istediği gibi oynatmaya başladı. Toynaklarının altından etrafa sıçrayan taşlar kiminin burnuna, kiminin de gözüne çarparak birçok konuğun yara bere içinde kalmasına neden oldu. Konuklarına bu şekilde ıstırap çektirdikten sonra Yese atını durdurup

aşağı indi. Konuklar da Yese Kanukti'ye teşekkür edip hareket ettiler. Ama Bora'ya vardıklarında askerlerden biri, «Böyle dönersek sonra kendimizden utanmaz mıyız? İki kişimiz orada kaldı ya!» dedi.

Mecburen Morga'ya geri dönüldü. O asker de Kanuktalar'a gitti. Yese ona, «Bir şey mi unuttun?» diye sordu.

Asker, «Prens burada kalan gençlerimizi salıvermeni rica ediyor» dedi.

Yese, «Pekala» deyip kendisini odaya davet etti.

O iki genci de oraya getirterek onlar için sofrayı kurdurdu. Onlar yerken, Yese beş eşeğe etle ekmek, beş eşeğe arak⁵⁵, beş ata ise bira yükledi. Bütün bu erzaklarla hep birlikte Morga'ya hareket ettiler. Tebo Tekoyti'yi de çağırttılar. O da geldi. Sonra Yese prense, «Konuklarım aç ayrılmamalı» diyerek onları oturttu ve öğle yemeği yedirdi. Yemekten sonra onlar Yese Kanukti'ye teşekkür ettiler ve gittiler.

Digoronlar pek çok defa bu tür zor anlar yaşadılar, ama konuk-severliklerinden asla ödün vermedikleri gibi dağlık ülkelerini de hiç kimseye bırakmadılar.

2.10. Yese Kanukti Menkıbesi

Yese Kanukti Donifarslıydı. Bir gün ovaya inip bir geyik avladı. Ama yolda Kabardey prensi Kaytuko'nun muhafızlarına rastladı. Onlar, «Geyik senin değil, zaten burada ne bulunmaya, ne de avlanmaya hakkın var» diyerek geyiği elinden aldılar.

Buna kızan Yese, Kabardey prensinin cins atıyla besili boğasını ve koyununu çaldı. Kaytuko bunları duyunca, Donifars'a saldırmaya ve halkını kendisine haraç ödemeye zorlamaya karar verdi. Askerleri sefere çıkarak Tsifgun'da⁵⁶ mola verdiklerinde birdenbire Yese'nin presten çaldığı at üzerinde kendilerine yaklaşmakta olduğunu gördü-

⁵⁵ Arak – tahıldan üretilen geleneksel sert alkollü içki.

⁵⁶ Tsifgun – Digor vadisinin girişine yakın bir yerde, bugünkü Kaluh köyünün civarında bulunan bir arazi.

ler. Hemen prense haber verip Yese'ye nasıl davranmaları gerektiğini sordular. O da cevap verdi: «Yaklaşın! Bizi selamlayıp sakince yoluna devam ederse, geçmesine izin verip arkasından gideriz. Yok, eğer kaçmaya kalkışırsa, yetişip yakalarız».

Yese yanlarına varınca onlara selam verdi ve temposunu hiç bozmadan önlerinden geçti. Ordu da arkasından ilerleyerek Zadalesk yakınlarındaki Morga alanında mola vermek için durdu. Yese ise Donifars'a vardktan sonra yedi yıl boyunca semirttiği koyunu kesip Digor birası içinde pişirmeye başladı. Et hazır olunca onu kazandan çıkardı, birayı da soğuması için bir tarafa koydu. Sonra Morga'da kamp kuran Kabardey prensine Digor arpa ekmeği, kuru kaşar peyniri ve yedi yıl içinde semirttiği koyunun budunu, bir de bir tas dolusu birayı şu sözlerle gönderdi: «Bu, oduncularımızın yemeğidir. Konuklarımızın yemeğini de biraz sonra göreceksin».

Prens bu yiyecekleri görünce, «Buranın oduncularının yediği yemek böyleyse, bu halk hiç de güçsüz olmamalı» diye düşünceye daldı.

Bu arada Yese adamlarını ormana göndererek birkaç yük odun getirtti. Odunları kulesinin tepesinde istif etti, karanlık bastıktan sonra da ateşler yakarak civar dağları aydınlattırdı. O ışıklar yüzünden askerler Donifars'a geçmeyi sabaha kadar göze almadan geceyi Morga'da geçirmek zorunda kaldılar. Sabah prens ibriğiyle dışarı çıktığında, Yese kulenin başından nişan alıp ibriği kırdı. Öyle bir atıcıydı işte.

Ayağa fırlayan prens, kendisine mi yoksa ibriğine mi ateş edildiğini öğrenmek amacıyla Yese'ye elçilerini gönderdi. Yese de onlara şöyle dedi: «Prensinize sorsanız: kendisi mi, ibriği mi daha büyük?»

Bu tür cevabı duyan prens derhal askerlerini çağırıp oradan kaçtı.

2.11. Yelkan Kanukti Şarkısı

Ne kesif bir sis yaklaşıyor vadinin girişinden? Kesif sis değil, Bi-aslan-oğulları'yla Tausoltan-oğulları atlarının en cesur ve en güzel olanını belirliyorlar da, tüfeklerinden çıkan duman o.

Küçük Yelkan Kanukti bu mucizeyi seyretmeye çıkıp kalabalığın tam ortasına doğru doğruldu. Onlarsa, «Bu dağ kuşu da nereden geldi?» diye kendisiyle eğlenmeye başladılar. Onu ayaklarıyla tekmeleyerek, «Cesaretini sınamaya mı geldin?» diyorlardı.

Yelkan da onlara, «Beni rahat bırakın, kibirliler!» deyip Haran kurganının tepesine çıktı ve oradan iki gruba da ateş etmeye başladı. Birçoklarını öldürdükten sonra onlar kendisine, «Kimsin, ne biçim adamsın? Eğer Tanrı'nın bir yaratığıysan, bizi bırak!» şeklinde yalvardılar.

O ise, «Babamın üzerine yemin ederim: İraf çayı kanınızla kaplanmadan ve rüzgar kanınızın kokusunu burnuma getirmeden sizi bırakmayacağım» dedi.

Böylelikle muazzam orduları epey seyrekleşti. Kılıç artıklarını da küçük Yelkan Kanukti dağıtıp yüz geri ettirdi.

III. BÖLÜM YESE KANUKTİ İLE KUBADTALAR

3.1. Digorya ve Donifars'ın Düşmanlığı

Donifars sırtı sarsılınca
Aydaruk Kobegkati yataktan yuvarlandı.
«Mucize mi oldu? Dışarıya bir bakın!» dedi Aydaruk.
Baktılar ki, Fasnal'ın üzerinde gök kapısı açılmış.
«Çabuk Tulabeg'i bana çağırın! dedi,
Bunu o çözmezse, başka hangimiz anlar ki?»
Kambur Dzanay Dzanayti'yi de çağırdı:
«Nasıl da ölü gibi uyumuşsun! Bizim sırt temelinden oynarken,
Böyle uyunur mu?»
Sonra, «Her ne olduysa, her nasıl olduysa,
Ama Tanrı onu Donifars'ta yaratsın!» dedi.
Tulabeg de dolaştı,
Fakat ne Kumbulta'da, ne Lezgor'da, ne de Donifars'ta
Buzağılamış bir inek bile bulabildi.
«Tanrı onu Stur-Digorya'da yaratsın» dedi.
Orasını da dolaştı ama
Orada da kimse bulunamadı.
Orası da olmayınca şöyle dedi:
«Digorya'da dünyaya geldiyse, Tanrı onu Kubadtalar'da yaratma-
sın aman!
Onu Abisaltalar'da veya Tuyğantalar'da yaratsın!
Tuyğantalar'dan olursa, onlar yuvarlak finga'nın⁵⁷ başında otur-
maktan hoşlanırlar
Ve o sayede kendileriyle anlaşırız.
Abisaltalar da uzaktan cesur ama kolları kısa⁵⁸,
Yüksek sesle bir şey söylerlerse bile

⁵⁷ Finga (*fingæ*) – Osetlere mahsus geleneksel alçak üç ayaklı yuvarlak masa.

⁵⁸ «Uzaktan cesur, fakat yüz yüze gelindiğinde kararsız» anlamında.

Elleriyle yine bir şey yapamazlar.

Kubadtalar ise tatlı sözlü ama hain kalpli, o yüzden Tanrı onu Kubadtalar'da yaratmasın!»

Tulabeg çıktı ve daha yolda yürürken gün ağarmaya başladı.

Digorya'yı da ziyaret edeyim diye Digorya'ya gitti

Ve çın sabah şarkılar söyleye söyleye gelen odun kırıcılara rastladı.

«Ne vesileyle şarkı söylüyorsunuz, Digoronlar?

Yoksa sabah yeli gözlerinizi yakmıyor mu?

Dönüşte de Ahsinta⁵⁹ tarafından esen rüzgar bağırılarınızla dizlerinizi dondurmuyor mu?»

Onlar şöyle cevap verdiler:

«Şarkı söylemez olur muyuz? Tazret Kubadti'nin ihtiyarlıkta bir oğlu oldu, İnaluk Nigkolti ise onu yetiştirmek üzere kendine alıyor. Onlarda siyah bira bol olup tosun kesilecek, biz de o ziyafette yeyip içeriz».

«Demek ki, onun küçük yaşı sevindiriyor sizi.

Neyse, Tanrı onu olgunluk yaşına kadar yaşatmasın!» dedi.

Nar'a da gidip Nigkoltalar'a uğradı

Ve İnaluk'a, «Ölülerini yad ediyorsan,

Tanrı'nın rızasıyla ölülerin seni koruyadursunlar!» dedi.

O ise, Tulabeg'i tanıyordu.

«Ölülerimize, kendilerine şimdiye kadar verdiklerimiz de yeter. Ama sen nereden çıktın, kurdun birisi? Biz sevinç içindeyiz. Tazret Kubadti'nin ihtiyarlıkta bir oğlu oldu, ben de onu büyötmek üzere alıyorum. Kazanları hazırlamam işte ondandır».

Ona da, «Peki, peki! dedi. Sen küçük yaşına seviniyorsun, ama Tanrı sana onun olgunluk yaşını göstermesin!»

Oradan çıkıp Kubadtalar'ın oturdukları Fasnâl'a yöneldi. Orada ziyafet vardı ve kendisini kimse şahsen tanımadığı için bir Vallagkomlu'ymuş⁶⁰ gibi yaparak yeyip içenlere katıldı.

⁵⁹ Ahsinta (*Æhsintæ*) – Digor vadisinin başlangıcında bulunan bir kan-
yon.

⁶⁰ Vallagkom – Digor vadisinin Songuti-don çayının üst kesimindeki bölü-
mü.

Sonra odaya dalıp loğusanın yanbaşındaki bebeği kavradı ve çuha kaftanının eteğine sardı. Ama kapıya yaklaşıp yaklaşmaz, çocuk ağlamaya başladı.

«Bu yine kurdumuz!» diye bağırıp çocuğu elinden aldılar, fakat kendisi kaçmayı başardı.

Donifarslılar artık korkuya kapıldılar.

Tazret Kubadti de şöyle dedi: «Dünyaya yeni gelen oğlum büyüdüğü zaman Kanuktalar'ın kapılarının demirlerinden atı için dört tane nal yapabilecek bir bahadır olsun!»

Onlarsa, «Kendisiyle nasıl baş edebiliriz?» diye düşünüyorlardı.

Bir Donifarslı kız Narlı birisiyle evliydi. «Çocuk Donifarslı bir kadının memesini tatsa, belki de kalbi yumuşar» dediler.

Ve gerçekten, o Donifarslı kız memesini ağzına soktu, ama o bağırmaya başlayıp Donifars sütünü boğazına sızdırmadı.

Böylece kendini büyütölmek üzere onlara bir türlü aldırmadı ki, rivayete göre demir kapılardan ufak bir parçayı koparıp nalları yapması da o yüzdenmiş. Sonra babasının mezarına gidip mezarın kapısını çaldılar:

«Vasiyetin yerine getirildi: oğlun Kanuktalar'ın önlü demir kapısından atına nallar yaptı».

3.2. Büyük Yese Kanukti İle Tazret Kubadti Şarkısı

Taze Kubadti'nin karısı gebeydi,

Gece yarısında ise bir erkek çocuk doğurdu.

Tam o sırada Fasnal'ın⁶¹ üzerinde gök kapısı açıldı,

Vakats'ın⁶² üzerindeki siyah dağlar ise

Güneş gibi gülümsedi.

Donifars'ın beyaz dağları da bir kız gibi ağlamaya başladı,

⁶¹ Fasnal – Tapan-Digorya'da bir köy.

⁶² Vakats – Tapan-Digorya'da Fasnal'a 6 km uzaklığında bulunan bir köy.

Kanuktalar'ın Gagu tepesi⁶³ temelinden sarsıldı,
Büyük Yese Kanukti de yatağından (koltuğundan) düştü.
Kumayag⁶⁴ olan karısından Tulabeg Tarion adlı
Bir oğlu vardı.

Onu uyandırıp Tanrı'ya dua etti:

«Tanrım! Bir çocuk dünyaya gelmiş, ne olur Gaguatalar'dan olsun!

Onlardan olmazsa

Yine Donifars diyarından olsun.

Oradan olmazsa

Digorya fukara halkından olsun.

Onlardan da olmazsa

En yukarıdaki Kussu⁶⁵ Taymazztalar'ından⁶⁶ olsun:

Onlar besili bir öküz gibi ağırkanlı,

Oturma yastıklarından konuğa doğru bile ayağa kalkmazlar.

Onlardan da olmazsa

O zaman, Tanrım, Kantemurtalar'dan⁶⁷ olsun:

Mirasları kötü olduğu için hep hakaret gördüler.

Onlardan da olmazsa, Tanrım,

Karabuğatalar'dan⁶⁸ olsun:

Onlar, adları üstlerinde, yüreksiz⁶⁹.

Yine onlardan da olmazsa

O zaman Abisaltalar'dan⁷⁰ olsun:

⁶³ Gagu tepesi – efsanelere göre Gaguata soyunun ilk atasının yerleştiği tepe. Yese Kanukti'nin kulesi de bu tepenin üzerindedir.

⁶⁴ Kumayag – alt sınıf kökenli (genellikle ikinci) karı veya odalık.

⁶⁵ Kussu – Stur-Digor topluluğuna ait, Stur-Digora köyünün 2 km yüksekliğinde bulunan bir köy.

⁶⁶ Taymazztalar, Stur-Digor topluluğunun ayrıcalıklı tabakası olan Tsargasata soyundandırılar.

⁶⁷ Kantemurtalar Tsargasata soyundandırılar.

⁶⁸ Karabuğatalar Tsargasata soyundandırılar.

⁶⁹ Karabuğa (*kærabuğa*) Digoronca 'yüreksiz, iradesi zayıf, korkak' anlamına gelmektedir.

⁷⁰ Abisaltalar Badeliata soyundandırılar.

Abisaltalar beleş ikrama düşkün.
Onlardan da olmazsa
Tuyğantalar'dan⁷¹ olsun:
Dilleri dikenli ama gönülleri yumuşak.
Yeter ki Kubadtalar'dan olmasın:
Onlar tatlı sözlü ama katı yürekli».
Ve Tulabeg Tarion'u Donifars'a gönderdi.
O da köyü dolaşp hiç kimsede yeni doğmuş bebek olmadığını bildirdi.
Gün ağarınca ise onu Digorya'ya⁷² gönderdi,
Yeni doğmuş bebek olup olmadığını öğrenip bana bildir diye.
O da Matsuta'ya⁷³ vardığında
Yukarıdan odun kırıcıların şarkı söyleyerek geldiklerini gördü.
Onları bekleyip sordu:
«Ne oldu, ne vesileyle şarkı söylüyorsunuz?»
Onlar da şöyle cevap verdiler: «Taze Kubadti'nin bir oğlu oldu
Ölümünden sonra.
Bugün cuma, haftaya da
Naluk Nigkolti onu eğitmek üzere Nar'a⁷⁴ evine alacak,
Biz de bu büyütme getirilişi törenine katılacaklardanız.
Bu vesileyle orada bize bir ziyafet çekilecek.
Onun için seviniyoruz».
Tulabeg Tarion oradan hemen dönüp
Büyük Yese'ye
Bebeğin kimin olduğunu bildirdi.
Ve Büyük Yese evine girip,

⁷¹ Tuyğantalar Badeliata soyundandılar.

⁷² Tapan-Digorya kastedilmektedir.

⁷³ Matsuta – üç vadinin birleştiği ve Stur-Digora, Fasnal ve Zadalesk taraflarına giden yolların birbirinden ayrıldığı yer. Yese Kanukti'nin döneminde burada «Nartlar'ın nihası» olarak bilinen toplantı yeri bulunmaktaydı. Ayrıca, Matsuta'da «Nart Soslan'ın mezarı» dahil çok sayıda mezar yapıları vardı. Halen bir köy kent görünümündedir.

⁷⁴ Nar – Digor vadisinde Matsuta yakınında bulunan bir köy.

«Ah, başım derde girdi, tam da korktuğum oldu» sözleriyle
Asasıyla başına darbe üstüne darbe indirdi.
O cumadan ertesi cumaya kadar bekledi,
Sonra Tulabeg Tarion’a şöyle dedi:
«Git, büyütmeyi götürenlerin karşısına çık
Ve onlardan çocuğu çal ki,
Midesine ilk bizim süt girmiş olsun»⁷⁵.
Tulabeg onlara gelip şöyle sordu:
«Büyütme getirildi mi?»
Onlar da, «Evet» dediler.
«Öyleyse onu bana da versenize biraz taşımış olayım» dedi.
Ve çocuğu ona da verdiler.
Bir süre oynadıktan sonra ise
Çocuğu kaçırdı.
Onlarsa onu yakalayamadılar.
Çocuk getirilince, ona Donifars sütünü içirdiler.
Ve yanlarında büyüüp erkek oldu.
Ama babası Taze’nin vasiyetini de yerine getirdi:
Yese Kanukti’nin demir kapısından dört parçayı kopararak
Onlardan babasının atına dört tane nal yaptırdı.

3.3. Yese Kanukti Kubadtalar’ın Düşmanı Nasıl Oldu

Tazret Kubadti’nin karısı Koğolko⁷⁶ sülalesindendi. Ondan üç oğlu doğdu: Gappa, Hroma ve Baytsa. Ayrıca, hizmetçilerden bir odalığı vardı. Bir gün hizmetçi kadın fiçıyla su getirdi. Prenses kepçe ile suyu çekip içti, sonra kepçeyi dibinde kalan su artığıyla birlikte fiçıya geri attı. Bunları gören Tazret şöyle dedi: «O, soylulardan (özdenlerden) değil».

⁷⁵ Oset geleneğine göre, çocuk kimin sütünü tadarsa onun akrabası olur.

⁷⁶ Koğolkolar (Kogolkinler) Kabarda’nın üst tabakasına mensuptular.

Bu nedenle karısını odalık (kumayag) konumuna getirdi, kendisi de soylu bir Digoron sülalesinden olan başka bir kadınla evlendi.

Koğolkolar kızlarının orada Tazret'in odalığı olarak kalmasını istemediklerinden onu alıp eve götürdüler. Üç oğlu, yani Gappa, Hroma ve Baytsa da, o günden beri kumayag durumuna düştüler. Hatta yakın zamana kadar Kubadtalar bu üç sülalenin temsilcilerine «kumayag'ı mızsınız» derlerdi.

Donifars'ta toplumsal bölünme yoktu. Onlar özgür insanlar (huadaldar⁷⁷) olup Digoron özenleriyle (soylularıylar) düşmanlıkları vardı. Yese'ye ise, «Kara Kartal», «Kandzargas»⁷⁸ derlerdi.

Günün birinde Yese ak dağın civarında avlanırken, Tazret Kubadti'ye rastladı ve içinden, «Kendisiyle hesaplaşmam gerek» diye geçirdi.

Silahını ateşleyip Tazret'in dizini parçaladı. Tazret'i eve getirdiler ve ölüirken karısını çağırıp ona şöyle dedi: «Karnında düşmanımı haklayacak ve öcümü alacak bir döl var. Onu doğururken, 'Tanrım, öyle biri dünyaya gelsin ki, Fasnal'ın üzerinde melekler için gök kapıları açılsın, Vakats'ın üzerindeki siyah dağlar kız gibi gülümsesin, Donifars'ın üzerindeki yüksek dağlar ise gelin gibi hüngür hüngür ağlasın. Evladım da Kanuktalar'ın yüksek kulesinin demir kapılarından atına dört nal yapsın!' biçiminde dua et».

Ve Tazret Kubadti'nin Naluk adında bir oğlu doğdu. Gerçekten o sırada Fasnal'ın üzerinde gök kapıları açıldı, Vakats'ın üzerindeki siyah dağlar kız gibi gülümsedi, Donifars'ta ise taşlar bile küçük çocuk gibi hüngür hüngür ağladı ve Gaguon kayası (tepesi) temelinde sarsıldı. Tam o anda büyük Aydaruk Kobegkati yatağından düştü, sonra ayağa kalkıp şöyle dua etti: «Ey, Yaradanım! Bu gece bir çocuk dünyaya geldi ki, Tanrı vere de bizden ola! Bizden olmazsa

⁷⁷ Huadaldar (*huædældar*; harfi harfine «kendi başına prens») – Donifars topluluğuna mensup olanlara üzerlerinde hiç bir otoriteyi tanımadıkları için verilen ad.

⁷⁸ Kandzargas (*kandzærgæs*) – Digoron mitolojisinde yedi başı ve kara ve deniz üzerinde uçabilmesini sağlayan, bazen de vücudundan ayrılan iki kanadı bulunan dev bir canavar.

Kanuktalar'dan ola! Böyle de olmazsa Fars haricinde olmaya! Olursa Tapan-Digoryalı ola! Yine onlar arasında doğmuş da olmazsa Tanrı vere de Abisaltalar'dan ola! Abisaltalar uzaktan cesur ama kısa kollu ve dadamığa alışmış bir at gibi ikrama düşkün, o yüzden bize bir şey yapamazlar. Yok eğer çocuk onlardan da olmazsa, Tanrı vere de Tuyğantalar'dan ola! Onlar kan görünce bayılırlar, o yüzden bize zararları dokunmaz. Onlar da değilse çocuk Stur-Digoryalı ola! Yine adaletli Stur-Digoryalılarından da olmazsa, o zaman Tanrı onu Taymaztalar'da yaratmış olsun! Taymaztalar besili Hares⁷⁹ tosunu gibi ayaklarına zor kalkarlar. Onlardan da olmazsa Karabuğatalar'dan ola! Adları üstlelerinde, o yüzden bize tehlikeli değiller. Yine onlardan da olmazsa, Tanrı onu Kulitalar'da yaratmış olsun! Onlar bir olay durumunda işi hep ağırdan alırlar, o yüzden de hiç bir şey beceremezler. Ama yeni doğan çocuk onlardan da değilse, yeter ki Tanrı onu Kubadtalar'da yaratmış olmasın! Onlar tatlı sözlü fakat katı yürekli, yumuşak konuşurken topukların damarlarına yapışmaya çalışırlar, onlara inanılmaz. Şimdi kimi göndereyim? Kim bana haber getirir?»

Tulabeg Tarion'u çağırıp yolladı.

Tulabeg Fars'ı dolaşıtıysa da, orada hiç kimse bulunamadı. Sabah erken de Digorya'ya gitti. Suğdaskatta'yı⁸⁰ geçince Aygomug vadisinden şarkılar söyleyerek gelen odun kırıcılara rastladı. Matsuta yakınında yollarını keserek, «Geçitten esen soğuk rüzgar yüzlerinize çarparken, böyle ne diye seviniyorsunuz?» diye sordu.

Oduncular, «Tazret Kubadti'nin bir oğlu oldu, Nigkoltalar da çocuğu büyötmek üzere alıyorlar. Buna göre zaman zaman biz de yer içeriz. Gördüğün bu odun da bira pişirmek içindir» şeklinde cevap verdiler.

Tulabeg geri dönerek Yese Kanukti'ye Tazret Kubadti'nin bir oğlu doğduğunu bildirdi.

Yese endişelenerek şöyle dedi: «O oğlan büyüyüp erkek olduğun-

⁷⁹ Hares – Stur-Digorya'da bulunan otu bol ve gür çayırılar.

⁸⁰ Suğdaskatta (*Suğdaskettæ*; harfi harfine: «yanık ahırlar») – Matsuta ile Donifars arasında bulunan bir arazinin adı.

da beni tam ihtiyarlık çağında yakalayacak ve bizde taş taş üstünde bırakmayacak. Bizim Fars'ta ise dayanılabilecek hiç kimseyi göremiyorum. Ne yapalım ona? Bir surette çocuğu bu tarafa kaçırabilirsek...»

Tulabeg ona çocuğu getireceğini vadetti.

Ertesi gün Tulabeg Nar'a giderek Nigkoltalar'ın ihtiyar adamını kazanı hazırlarken buldu ve kendisine, «Anmaya karar verdiğin ana-babanın emekleri sana helal olsun!» şeklinde hitap etti.

O ise, «Onlara ödemediğim borç kalmadı, ama Tazret Kubadti'nin bir oğlu oldu, ben ise onu büyütmek üzere alıyorum, işte bira pişirmem bu vesileyledir. Çocuk buraya Vakats'taki Tuyğantalar üzerinden getirileceği için orada bir süre şölen yapılacak. Oradan onu Abisaltalar alıp onlarda da sofra kurulacak. Sonra bize getirecekler» dedi.

Tulabeg, ancak ihtiyar ona günleri de sayıp döktükten sonra yanından ayrılarak Donifars'a döndü.

Tulabeg günlerin hesabını unutmadı ve çocuk Nigkoltalar'a getirilmeden bir gün önce eski çuha kaftanıyla pabuçları giyerek yoksul bir odun kırıcı kılığına girdi ve Mahçesk'in yolunu tuttu. Orada kuarebalasa⁸¹ denen tören ağacını hazırlamakla meşgul zenginler bir yandan da şölene devam ediyorlardı. Tulabeg onlara uğrayıverdi. Sarhoş zenginler, bunu dans ettirelim diye, kendisini itip dürterek eğlenmeye başladılar. Sonra, karnını doyuralım deyip sofraya oturttular. Tulabeg de sofrayı silip süpürdü.

Tulabeg zeki bir adamdı ve gereğinde hileye de başvurabilirdi. Üstelik güçlü kuvvetli, kaburgaları kaynaşık biriydi.

Tulabeg şöyle dua etti: «Ey, Tanrıların Tanrısı, bu gece o kadar kar yağdır ki, yarın her yer geçilmez olsun, kargalar konacak yer bulmasın!»

Gerçekten de inanılmaz derecede derin kar yağdı.

Sabah evlatlığı götürecek olanlar çocuğu ipekli kumaşlara sarıp derin kar içinde yollarını aç aça ilerlemeye başladılar. Tulabeg de

⁸¹ Kuarebalasa (*kuarebałasæ*) – burada olduğu gibi, yeni doğan bir çocuğun şerefine ya da başka bir önemli olayını kutlamak üzere çeşitli gıda maddeleriyle donatılan törensel «ağaççık». Bir hafta içinde sözkonusu vesileyle sofra hazırlayanlara bayrak gibi devredilirdi.

onlarla birlikte çıktı. Karda yol açmaktan yorgun düştükleri zaman Tulabeg kendilerine, çocuğu bana da verin, biraz da ben taşımış olayım diye öneride bulundu.

Çok geçmeden de çocukla birlikte ötekilerden çözülmeye ve ara sıra başını çevirerek daha hızlı yürümeleri gerektiğini bağırmaya başladı. Fakat onlar Tulabeg'in kendilerini rezil edeceğinden hiç kuşku lanmadılar.

Nar geçidini aştıklarından hemen sonra ise Tulabeg Suğdaskatta tarafına saptı ve çocuğu doğrudan Donifars'a Kanuktalar'a getirdi. Çocuk on yaşına kadar orada yetiştiriliyordu.

Ne var ki, yaşlıları Yese'nin babasının katili olduğunu yüzüne vurmaya başladılar.

Naluk da sinirlenmeye başladı. Yese bunu öğrenince büyütmesini kama, silah, at ve ötesiyle donatarak usule uygun bir biçimde Kubadtalar'a gönderdi.

Naluk erkekleşip intikam alabilecek yaşa geldiğinde annesi ona babasının vasiyetini anlattı. Naluk Donifars'a geldi. Artık yaşlı olan Yese asasıyla karşısına çıkıp şöyle dedi: «Ey, oğlum! Aramızda beyaz sütle sarı ekmek var! Kemik kırıp kan dökme!»

Naluk da kimseye dokunmadı. Yalnız Kanuktalar'ın kulesinin demir kapılarından atına dört nal yapmak üzere bir parçayı kopardı. Böylece babasının intikamını alıp vasiyetini yerine getirmiş oldu.

3.4. Tazret Kubadti ve Donifarslılar Şarkısı

Eh, Tazret Kubadti Donifars'a
Çabucak elçilerini gönderdi:
«Artık yeter, Donifarslılar!
Digorya⁸² yolcularıyla benim yolcularımı
Rahatsız etmeyin, ey!»
Eh-eh, elçilerini gönlü kırık

⁸² Tapan-Digorya kastedilmektedir.

Geri gönderdiler, ey!
Tazret Kubadti şöyle dua etti:
«Ey, Tanrım Yaradanım!
Kubadtalar'ın öyle bir kalıtcısı
Dünyaya gelsin ki,
Donifarslılardan gördüğümüz kötülükleri
Belleğinde tutarak
Onlara bunun kefareтини ödetebilsin!»
Ve işte Fasnâl'in üzerinde gök kapısı açıldı.
Tazret Kubadti'nin İnaluk adında bir oğlu oldu.
Vakats'in üzerindeki dağlar güldü,
Lezgor'un üzerindeki dağlar hüngür hüngür ağladı.
Donifars'taki Gaguon tepesi
Üç defa temelinden sarsıldı.
Şanlı Aydaruk Kobegkati
Üç defa yatağından düştü.
Sabah erken kalkınca da,
Tulabeg Tarion'u yanına çağırdı.
Bu gece çok güçlü,
Çok uğurlu bir bahadır dünyaya geldi.
Tanrı onu bizim tarafımızda yaratmış olsun!
Gît, bütün Fars'ı⁸³ ev ev dolaş!
O da dolaşıp az sonra döndü,
«Yeni hiç bir haber yok» dedi.
O zaman şanlı Aydaruk Kobegkati şöyle dua etti:
«Ne olur Tsargasatalar'dan olsun:
Onlar ikrama düşkün de uyuşacağız.
Tsargasatalar'dan olmazsa
Tanrı onu Tuyğantalar'a bağışlasın:
Bol sofraya ve dolu kadehe uğramayı severler.
Onlarda da doğmadıysa
Tanrı onu Abisaltalar'a bağışlasın:

⁸³ Fars – Donifars bölgesi için kullanılan kısa ad.

Uzaktan cesurlarsa da kolları kısa.
Onlar da değilse, Tanrı öyle buyursun ki,
Kubadtalar'nın soyuna mensup bir kadından doğmuş olsun:
Biz onu entseg⁸⁴ olarak alıp
Nesilden nesle dost olacağız.
Ama Kubadtalar'ın erkek kesimine mensup birisinden doğmuşsa,
O zaman aramızda dargınlıklar fazla,
Onlarsa hınçlı ve kindar,
Yüzümüze okşayıcı sözler söyleyerek
Arkamızdan topuklarımızın kirişlerini
Çıkaracaklar».
Aydaruk Kobegkati Tulabeg Tarion'u,
«Kimin talihinin yüzüne güldüğünü araştır» diye
Digorya'ya gönderdi:
O da Matsuta'ya vardığında baktı ki,
Oduncular şarkılar söyleyerek iniyorlar.
Onlara sordu:
«Ey, Fasnalı oduncular! Sevincinizden kabınıza sığmıyorsunuz,
Neden aceba?»
«Nasıl kabımıza sığalım ki,
Aldarımızın bir oğlu dünyaya geldi.
Kendisine her taraftan
Bira ve semiz kuzularla yüklü atlar geliyor.
Bütün bu yemekler ve içkiler bizi bekliyor.
Şanlı İnaluk Nigkolti
Boynuna kırmızı ipek kurdele takılmış bir siyah tosunla geldi.
Yeni doğan bebeği entseg olarak almak istiyor».
Tulabeg Tarion büyük bir üzüntü içinde
Hemen Donifars'a döndü:
«Ey, Donifarlılar, sonumuz geldi!
Tazret Kubadti'nin bir oğlu oldu.
İnaluk Nigkolti de ona ad koydu

⁸⁴ Entseg – yetiştirilmek üzere getirilen çocuk, evlatlık.

Ve yetiştirmek üzere kendine alıyor».
Donifars gençleri kendisini karşılamak için
Matsuta'ya çıktılar
Ve Tulabeg Tarion onlara şöyle dedi:
«Ben de beşiği taşıyanlara katılarak
Bebeği kaçıracağım,
Ancak yardımınıza ihtiyacım olacak».
İşte beşiği taşıyorlar,
Tulabeg Tarion da
Matsuta'da karşılarına çıktı
Ve onları şöylece kutladı:
«Yeni doğan mutlu olsun!
Onu biraz da ben taşıyayım,
Beşiğinizi bana da verin!»
Ve bebeği onlardan kaçırdı.
Donifars gençleri ise yardımına koştular.
Bebeği yetimlerin annesi bir kadına getirdiler
Ve kadın onu oğlunun yanısıra emzirmeye başladı.
O da büyümeye başladı ve günden güne
Güçleniyordu.
Donifarslı oğlanlarla oynayabilecek
Yaşa geldiğinde
O kadar güçlü oldu ki,
Oynaya oynaya kiminin dirseğini,
Kiminin de kolunu kırardı.
Donifarslılar da onu öldürmeyi akıllarına koydular.
Ama kendisini yetiştiren anne
Gece onu alıp
Tazret Kubadti'nin evine götürdü
Ve kendisine her şeyi anlattı.
«Donifarslılar onu öldüreceklerdi,
Ben de onu alıp sana getirdim,
Ömrü uzun olsun!» dedi.

Tazret kadına teşekkür ederek şöyle dedi:
«Tanrı emeklerini boşa çıkarmasın!
Fakat benim de bir niyazım var:
Tanrı onu öyle bir bahadır yapsın ki,
İlk başta Kanuktalar'ın demir kapılarını yıkıp
Sonra o kapıların kırıklarından
Atına dört tane nal yapabilsin!»
Bu sözleri oğul belleğinde tuttu.
Günün birinde de
Babasının silahlarını takıp
Atına atladı
Ve pürsilah Donifars'a girdi.
Başlarına öyle belalar getirdi ki,
Kalpleri büyük üzüntüye boğuldu.
Sonra gidip Kanuktalar'ın demir kapılarını yıktı.
O kapıların kırıklarından ise
Atı için dört nal kadarını alarak
Evine getirdi ve şöyle emretti:
«Gidin, bu demir kırıkları
Yaşlı babama götürün:
İşte sana Kanuktalar'ın demir kapılarının kırıkları diye!»
O da yarım doğruldu
Ve üzerlerindeki Kanuktalar'ın damgasını görünce
Şöyle dua etti: «Tek Tanrım, sana çok şükür!
Madem ki Donifars'tan öcümü alan biri bulundu,
Artık ölmeye hazırım!»
O gün bugündür
Donifars Digorya'ya baskın yapmayı kesti.

3.5. Yese Kanukti'nin Demir Kapılarının Yıkılışı

Gök kapısı açılınca Donifars'ta Kanuktalar'ın yüksek tepesi temelinden sarsıldı.

Büyük Yese Kanukti de altın karyolasından gümbedek düştü.

Ve şunu sezdi: «Gece bir çocuk dünyaya geldi,

Öyleyse Tanrı onu bizde, Donifars'ta yaratmış olsun».

Ve adamlarından ikisini gönderdi.

Onlar Donifars'ın üç köyünü de dolaştılar,

Ama orada yeni doğan bir bebek bulunamadı.

«Ey, Tanrım, ne olur onu Badeliatalar'ın çocuğu olarak yaratma!

Gene de Badeliatalar'da doğduysa,

Tanrım, onu Kubadtalar ya da Abisaltalar'ın çocuğu olarak yaratma!

Kubadtalar tatlı sözlü ama katı yüreklidirler.

Abisaltalar da yumuşak konuşurlar ama adamın topuklarından kırımlarını çekip çıkarırlar.

Hiç değilse, Tanrı onu Tuyğantalar'da yaratmış olsun:

Tuyğantalar koyun gibidirler».

Ve sabah erken Yese adamlarını keşfe gönderdi.

Onlar da yanık ahırların köşelerinden gözetlemeye başladılar.

Baktılar ki, Nar'dan oduncular şarkılar söyleye söyleye iniyorlar.

Onlara sordular:

«Bu şarkı söylemeniz, sevinmeniz ne diye aceba?»

«Taze Kubadti öldükten sonra bir oğlu dünyaya geldi, adını da Taze-oğlu Tazret koydular».

Yese Kanukti şöyle dedi:

«Korktuğum şey oldu.

Artık onu yetiştirmek üzere bize getirmemiz gerek,

Ona meme vermemiz gerek.

Biz onu yetiştirmesek hayatımı dayanılmaz hale getirecek».

Ve onlara entseg istemeye elçilerini gönderdi:

«Kubadtalar! Bir çocuğunuz olmuş da,

Yese onu entseg olarak kendisine vermenizi rica ediyor». Ama onlar işi hileye döktüler: bir hizmetçi kadının da oğlu olmuş, İşte onu verdiler. Kanuktalar ise Tazret'i hiç görmedikleri için, Onu besliyoruz diye, Çocuğa meme verdiler. Bu arada Tazret büyüdü Ve Yese'yi ezmeye başladı. Yese kendisine elçileri gönderdi: «Aramızda süt bağı var, Niye yaşlılığımı başıma kakıyorsun?» Tazret de ona şöyle dedi: «Aramızda hiç bir süt bağı yok. Sana ne yaparsam yapayım, ne günah ne de ayıp olur. Atalarım senden pek çok kötülük biliyorlar. Sen entseg olarak hizmetçi kadının oğlunu yetiştirdin. Bugüne dek Tazret'i yetiştirdiğini sanıyordun, Ama gerçekte hizmetçimizin oğlunu yetiştirdin. Bugün seni bundan haberdar ediyorum». Taze ölürken, Tazret de daha annesinin karnındayken, Şu vasiyette bulunmuş: «Benden sonra öyle bir bahadır dünyaya gelsin ki, Yese Kanukti'nin demir kapılarından Atı için dört tane nal yapsın». Yese yaşlandı, Tazret de tam delikanlılık çağındaydı. Ve demir kapıları söküp atı için dört nal yaptı. Taze Fasnal bodrummezarında iki çay arasında gömülüdür. Tazret doru atını oynata oynata oraya yaklaştı Ve kamçısıyla babasının mezarının kapısını çaldı: «Doğdu işte senden sonra Vasiyetini yerine getiren bahadır! Kendinle birlikte Kanuk-oğluna karşı dargınlığı götürdüysen

Artık öbür dünyada ruhun huzura kavuşsun!»
Bu sözlere karşı ölü üç defa yarım doğruldu,
İşte Badeliatalar'ın Digorya'nın koruyucusu Büyük Yese Kanuk-
ti'ye besledikleri kin öylesine şiddetliydi.
Genç yaşında kendisine kimse kafa kaldıramazken, yaşlanınca
tahkir edildi.
Ahfadı yoktu Yese'nin ve kederden öldü.

IV. BÖLÜM YESE KANUKTİ’NİN AYAKLANMA ÖNDERLİĞİ

4.1. Donifars’ın Yöneticisi Yese

Yese Rus ordusunda subaydı. Fakat Rus makamlarının dağlılara karşı olumsuz tutumunun farkına vardıkça onlara hizmet etme arzusu giderek azalıyordu. Yaptıklarına bakmaya artık tahammülü kalmadığında ordudan ayrıлып Digorya’ya döndü. Donifarşlılar da onu başlarına yönetici (*voli*) olarak seçtiler.

Tam o dönemde Ruslar Donifars’a kendi idarecilerini ve polis memurlarını atadılar ki, onlar fakir halka eziyet ediyordular. Yese voli olarak seçildikten sonra, emri üzerine bu idareciler ve memurlar Donifars’tan kovuldular, hatta dövüldüler.

Çar idaresi, «Üzerinize koyduğumuz kişileri neden kovdunuz?» diye onlara görevlileri gönderdi. Buna karşılık Yese Donifarşlılara Müslümanlığı kabul etmelerini tavsiye etti. Çünkü bu durumda Ruslara, «Biz Müslümanız, siz Hristiyanınız, bu yüzden yollarımız farklıdır» şeklinde cevap verebilirlerdi.

Böylece kendilerini Müslüman ilan ettiler.

O zamana kadar Donifarşlılar resmen Hristiyan sayılırlardı, hatta orada bir Gürcü papazının ayin yaptığı bir kilise de vardı. Dzinağa’da ise bir cami vardı. Onu satın alıp getirdiler ve Donifars’la Lezgor arasındaki bir yerde koydular. Oradaki hocayı da kendilerine davet ettiler, papazı ise Dzinağalılara verdiler. İşte böyle Müslüman oldular.

Rus hükümeti birkaç defa üzerlerine asker gönderdi. Ama Yese’nin aklı ve bilgisi sayesinde Donifarşlılar güçlüydüler. O yüzden askerler hep ters yüz geri dönerlerdi. Yese o kadar keskin bir nişancıydı ki, kulesinin başından büyük tüfeğini ateşleyerek İraf nehrinden hiç kimseyi geçirmiyordu.

Bir gün hükümet onlara boyun eğdirmek için yine kuvvet gönderdi. Askerler Zadalesk civarında kamp kurup İraf nehri üzerinden Donifars’a geçmeye hazırlanmaya başladılar. Bunu gündüz yapama-

dıkları için gece geçiş yapmaya karar verdiler. Ama Yese Kanukti, kulesinin dört köşesinde dört meşaleyi yerleştirip onların ışığında düşmana ateş ediyordu.

Ruslar kendisiyle baş edemeyeceklerini anlayınca, Yese gibi keskin bir nişancı olan Zadaleskli avcı Gizo Kalisti'den yardım istediler. Kendisinden o meşaleleri yere düşürmesini rica ederek bunun karşılığında cömertçe ödüllendirileceğini vadettiler.

Kalis-oğlu, beni tanırılar diye, teklifi kabul etmiyordu, fakat Rus subayı ona kimseye bir şey söylemeyecekleri konusunda güvence verdi.

O zaman Kalis-oğlu nişan aldı ve meşalelerden birini yere düşürdü. Donifarslılar arasında, kalan meşaleleri de düşürürlerse mahvolacağız diye panik baş gösterdi. Ama Yese, «Korkmayın, bu bizden olan birisinin atışydı» diyerek onları sakinleştirdi.

Sonra karşı kıyıya, «Ey, Kalis-oğlu, seni tanıdım, bu senin atışın!» diye seslendi.

Kalis-oğlu da, Rusların kandırmalarına rağmen, geriye kalan meşaleleri düşürmekten vazgeçti.

Rus kuvvetleri orada bir süre daha kaldıktan sonra bir şey yapamayacaklarını anlayıp geri döndüler.

Digorya'da yılda bir hakem mahkemesi toplanırdı ve Yese, Gizo Kalisti'yi oraya şikayet etti.

Hakem mahkemesi Kalis-oğlu'nun davranışını suç sayarak Kanuk-oğlu'nun tarafını tuttu. Kalis-oğlu'nun giydiği hüküm şu şekildedeydi: tüm Digorya'da gerek bayram gerekse cenaze sofralarından Kalista sülalesine artık onur payı verilmeyecekti.

Bunun sonucunda tüm Kalista sülalesine kimse onur payı vermez oldu. Cezanın böylesi çok utanç verici sayılırdı. Çünkü eskiden insanlar şereflerini korumaya can atarlardı.

Ertesi yıl hakemler mahkemesi yeniden toplandığında, Kalistalar bu yüz kızartıcı hükümden kurtulmak için dilekçe verdiler. Ama hakemler onlara şöyle dediler: «Sizin için yapacağımız bir şey yok. Eğer Yese Kanukti sizi affederse, o zaman biz de affederiz».

Kalistalar da Yese'den kendilerini bağışlamasını rica ettiler. Yese buna, Kalistalar'ın Donifarslılar için barışma sofrası düzenleyecekleri şartıyla razı oldu. Kalistalar Donifarslılar için barışma şöleni düzenleyince, Yese onları affetti, hakemler de cezayı kaldırdılar.

Yese Kanukti işte böyle biriydi.

4.2. Donifars İle Kabarda Arasında Sözleşme

Yese Kanukti çarla mücadele ediyordu. Ne prensleri, ne de memurları Donifars'a sokardı. Bu yüzden gerek çar, gerek Badeliatalar ona düşman gözüyle bakarlardı. Fakat bir şey yapmaktan acizdiler.

Donifarslılar, çar onlara dokunmasın diye, kendilerini Müslüman bile ilan ettiler.

Kabardeyler de Müslümandılar. Onun için Yese Kanukti Kabardey prensleriyle anlaşarak Donifars'la Kabarda Tatartup'ta⁸⁵ bir sözleşme yaptılar.

Donifarslılar sürekli çarla savaştıkları için geçim şartları epey ağırlaştı. Kışın hayvanlarını besleyecek yemleri bile kalmazdı.

Yese'nin Kabardey prensleri arasında büyük bir itibarı olduğu için kış geldiğinde Digoronlar sürülerini Kabardey düzlüğüne sürüp bu sayede kış mevsiminde hayvanlarını kurtarırlardı. Yaz sıcağında ise sinekler hayvanların canını sıkmaya başladığında Kabardeyler sürülerini Tators'a getirirlerdi.

Yine bir seferinde çar Donifars'ı fethetmek için oraya Kazakları gönderdi. Bütün halk savaşa hazırlandı. Yese ise, mutadı üzerine, tek dürbünüyle vadinin girişini gözlüyordu. Kulesinin tepesinden çok baktıysa da, çarın askerleri bir türlü görünmüyordu. Onlar görünmeyince Yese, «Her halde geri döndüler» diye düşündü.

Ne var ki, çok geçmeden bir haber yayılıverdi. Meğer Kabardeyler

⁸⁵ Tatartup (*Tætærtupp*) – Terek nehrinin sol kenarında Elhot köyünün yakınında bulunan kutsal bir yer.

bu Kazaklar olayını öğrenmişler ve Donifars'ı basmasınlar diye endişelenerek kuvvet toplayıp vadinin girişindeki bir koruda onlara pusu kurmuşlar. Kazaklar, ovada kendilerini böyle bir felaket beklediğini akıllarından bile geçirmediklerinden Kabardeyler tarafından bozguna uğratılmışlar.

Böylece, Yese Kanukti'nin gücü kuvveti yerindeyken, Donifars güvenlik içindeydi. Ama zamanla Yese ölümün eşiğine geldiğinde Kazaklar Donifars'ı basmayı başardılar. Donifarslılar çarın uyuğuna girince, çar onlara ovaya göçme iznini verdi ve birçokları ovaya yerleştiler. Sonra ise Kabardeylerin hayvanlarını Tators'a sokmaz oldular.

4.3. Donifars'ın Çar Ordusuyla Çarpışması

Donifarslılar özgür insanlardı ve saflarına prensleri sokmazlardı. Rus çarını bile kendilerine sokmadılar. Çar uzun süre Donifars'la savaştı, fakat elinden bir şey gelmedi.

O sıralarda Donifars'ı büyük Yese Kanukti yönetiyordu. Kendisi hünerli bir komutandı, hele bir süre Rus ordusunda hizmet ettiği için Rusları da iyi tanıyordu.

Ruslar Kafkasya'da güç sahibi olduktan sonra Donifars'ı fethetmek amacıyla Beştau dağı yakınlarında ordu toplamaya başladılar.

Stur-Digoryalı Dzalliko Lagkuti oralara sıkça gidip geldiği için bu planlarından haberi oldu. Yese ile arkadaştlar. Onun için derhal Donifars'a gidip Yese'ye Rusların ordu toplamakta olduklarını bildirdi.

Durumu görüşmeye başladılar ve Dzalliko Yese'ye, «Donifars bu kadar kuvvete karşı koyamaz. Badeliatalar'la Tsargasatalar için sen en azılı düşmansın, o yüzden onlardan da yardım ummak yararsızdır. Ama Kabardeyler Türkiye'ye göç ediyorlar ya, sen de onlarla birlikte gidesin» dedi.

Ama Yese ona şöyle cevap verdi: «Türkiye'ye gitmem. Ne farkı var, burada Kazakların atlarının ayakları altında mı ölelim, Türkiye'de mi? Kendi çitimizin dibinde ölmek yine yeğdir».

Yese bir ulak aracılığıyla Tulabeg Tarion'u çağırdı. Tulabeg geldi ve olup bitenler kendisine anlatıldığında şöyle dedi: «Onlar buraya kadar gelirlerse, artık yapacak bir şeyimiz kalmayacak. İyisi, onlar kuvvetlerini birleştirmeden kendimiz karşılarına çıkalım».

Yese de bu düşünceyi kabul etti ve hemen hazırlıklara başladılar. Vaza geçidini aşarak akşama doğru Kabardey yerleşimlerine ulaştılar. Kabardeylerin, onları farkettiler takdirde Rusları uyatabileceklerinden korktukları için gece köyleri dolanıyor, gündüz ise ormanın derinliklerinde dinleniyorlardı. Bu suretle Beştav'a vardılar.

Rus kuvvetleri çadırlarında rahatça uyuyorlardı. Digoronların bu kadar uzak bir mesafeyi katederek karşılarına çıkabilecekleri akıllarından bile geçmezdi. Birçoklarını öldürdüler, birçokları da kaçtı. Donifarşlılar ise şehitlerini toplayıp Rus askerlerinin silahlarıyla birlikte geri döndüler.

Büyük Yese çar kuvvetleriyle uzun zaman savaştı, fakat yaşlanınca onlar Donifars'ı ele geçirmeye muvaffak oldular.

4.4. Kazaklar Donifars'a Nasıl Saldırdılar

Donifars özgür, çara boyun eğmeyen bir yerdi. Yöneticisi (*voli*) ise Yese Kanukti'ydi. Yese akıllı ve cesur bir adam, hem de her attığı kurşunu isabet ettirecek kadar keskin bir nişancıydı. Tapan-Digorya çarın uyrukluğunda olduğu halde, Donifarşlılar gururlu ve dik başlıydılar. Ve çar onlara baş eğdirmek için oraya ordusunu gönderdi. Ordu Morga'da kamp kurdu.

Donifarşlılar Yese'nin kulesinin başında meşaleler asarak orduyu nehirden geçirmiyorlardı. Dönmek zorunda kalan askerler, Karadzauti-ğau köyünde Karadzau Karadzauti'ye uğradılar. O da kendilerine Donifars'ı nasıl ele geçirebilecekleri konusunda öğüt vererek Assi vadisinden giden bir patikayı gösterdi.

Assi, Lezgor'un yukarısında bulunan geçilmesi güç dar bir vadi-
dir. Orada her zaman nöbetçiler dikilirdi. Fakat bu defa Karadzau-oğlu

ot biçme bayramının başlangıç gününü (*Tsirğesæn*) seçti, çünkü o sırada bütün halkın orada olduğunu biliyordu.

Yese de artık yataktan kalkmıyordu ve nöbetçileri dikmeyi düşünecek kimse çıkmadı. Yoksa o vadide nöbetçiler olsaydı, onlar orduyu ya bire kadar kırar, ya da yüz geri ettirirlerdi.

Kazakların dağların içine girdiklerini öğrenen insanlar bayramı unutup kaçmaya başladılar. Bir kısmı Yese Kanukti'nin kulesinin demir kapılarının arkasına, bir kısmı da Kumbulta'daki kalenin demir kapılarının arkasına sığındı.

Durum Yese'ye bildirildiğinde o, «Onları dağların içine bırakmanız gerekti, şimdi ise bunca askere hiç bir şey yapamazsınız» diyerek Donifarslıları çatışmaya girmekten menetti.

Yataktan kalkacak hali olmadığı halde, Yese Kazak müfrezesinin komutanıyla görüşmelere girişti ve ona, «Kazaklar Donifars sakinlerinden kimseye dokunmazlarsa, çarın uyrukluğunu kabul etmeye razıyız» dedi.

Bunun sonucu olarak Donifarslılar, diğer Digoronlar gibi, çarın uyrukları oldular ve bundan böyle onlara da düzlüğe göç etme izni tanındı.

Ek MAKALELER VE BELGELER

1. Yese Kanukti Şarkısı

Yese Kanukti hakkındaki şarkının üç ana redaksiyonu ve birçok versiyonları vardır. Şarkının redaksiyonlarından biri – şartlı olarak ona birinci deriz – büyük Kabardey prensleri Kaytukolar’ın soyunun erkek çizgisinin kesildiğini anlatmaktadır. Ailede sadece hamile olan bir dul kadın kalır. Bir gece kadın mucizevi bir rüya görür: sanki altından yanarak fırlayan bir öksü bütün Kabarda’nın üzerinde dönerek orasını olağanüstü bir biçimde parıl parıl aydınlattıktan sonra Digorya’ya doğru uçtu, ama orada şiddetli bir sağanağa yakalanıp yavaş yavaş söndü. Bu tuhaf ve korkulu rüyadan kadın üzüntüye kapılıp Godaga (Gosama) adlı bir kahin kadına başvurur, o da rüyayı şöyle yorumlar: dulun bir oğlu doğacak ki, büyüüp erkek olduktan sonra Kabardey prenslerinin başına geçecek, ama daha sonra gücüne ve kudretine kandırılarak Digoronları fethetmeye gidecek, savaşçı Digoron gençleri de onu oradan sağ salim koyuvermeyeceklerinden şanı sönmüş olacak. Ayrıca, kahin kadın daha annesinin karnında bulunan çocuğa bizzat Sarı Aslanbeg diye ad koymaya karar verir. Destancı, şarkıyı bu kehanetin aynen gerçekleştiğini bildirerek bitirmektedir.

Bu redaksiyon tarihi olgulardan yoksundur: metinde Sarı Aslanbeg’e karşı direnişe önderlik eden Digoron kahramanı Yese anılmadığı gibi, olayın yeri de somut olarak belirtilmemiştir. Ne var ki, dinleyicilerin duygularını etkileyen şarkı genellikle soru furyasını doğurur, buna cevaben de destancı Kabardey prensinin ne zaman, nasıl ve neden Donifars’a sefere çıktığını, kendisiyle mücadele sırasında Digoronları kimin yönettiğini artık ayrıntılı bir biçimde anlatır. Destancı şanlı Yese’nin soy ağacı üzerinde de durur, ünlü tüfeğini⁸⁶ de hikaye eder. Başka bir deyimle, destancı sunduğu şarkıyı onun kahramanlarıyla ilgili menkıbeler aracılığıyla yorumlayıp tamamlar.

⁸⁶ Donifarslı Yese Kanukti’ye ait olduğu iddia edilen tüfek Kuzey Osetya Etnografi Müzesi’nde sergilenmektedir.

İkinci ve üçüncü redaksiyonlar birbirine yakın olup, süjeleri de esas itibarıyla birbirleriyle çakışmaktadır. Gene de, ikinci redaksiyonun ayırıcı niteliği, sosyal yönünün daha keskinleştirilmiş olmasıdır. Nitekim, üçüncü redaksiyonun versiyonlarında Sarı Aslanbeg'in Donifars seferi iki boğasını kesen dağlıları cezalandırmak isteğiyle açıklanırken, ikinci redaksiyonda boğalar bu saldırıya sadece bir bahanedir, Kabardey prensinin temel amacı ise Donifarslılardan çoktan elde etmek istediği haracı kesmektir.

İkinci redaksiyonun içeriği aşağıda olduğu gibidir.

Kabardey prensi Sarı Aslanbeg Kaytuko haraç almak için Digor-ya'ya, Donifars'a sefer yapmayı aklına koyar. Ama oraya bahanesiz nasıl gitsin? Oset aldarı Safarali Karadzauti kendisine önce iki boğasını Donifars'a ait Tators çayırına gönderip sonra Donifarslılara taleplerini öne sürmesini tavsiye eder.

Sarı Aslanbeg iki boğasını Tators'a göndererek Safarali Karadzauti'yi onlara bakmakla görevlendirir. Bir gün Safarali hayvanları çayırda bulamaz: meğer Donifars sakinlerinden Yese Kanukti bu boğalar olayını öğrenmiş ve köy gençlerine onları getirip kesmelerini ve ot biçiminin başlaması vesilesiyle tüm Donifarslılara ikram etmelerini söylemiş.

Bu inanılmaz cüreti haber alan Sarı Aslanbeg askerlerini çağırarak bir kuvvet toplar ve Donifarslıları cezalandırıp haraca bağlamak niyetiyle sefere çıkar.

Oset aldarı Safarali Karadzauti ve Balkar derebeyi Murtazali Biy-oğlu⁸⁷ da kendisine katılırlar.

Şarkıda düşmanın gelişinin tasviri bir «genel yer» olup açındırılmış olumsuz paralellik yöntemi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir ki, bunun çerçevesinde saldırganlar demir ağızlı kurtlara ve siyah sise benzetilmektedirler:

Vadinin ucuna kesif sis çöktü.

Kesif sis değil,

⁸⁷ Balkar sosyal terimi olan ve «bey, prens» anlamına gelen *biy* kelimesi şarkıda özel ad (soyadı) olarak yeniden kavranmıştır.

Sarı Aslanbeg Kaytuko'nun
Atlarının nefeslerinin buğusudur bu.
Kesif sisin önünde iki demir ağızlı kurt var.
İki demir ağızlı kurt değil,
İki atlıdır bu,
Biri Safarali Karadzauti,
Öbürü de Murtazali Biy-oğlu.

Kabardey prensinin kuvvetleri Donifars'a ait Misigon alanında durur. Prens, Yese Kanukti'ye gönderdiği elçiler aracılığıyla kendisine iradesini ilan eder: Donifarşlılardan yedi yıllık haracı toplamak.

Ama Yese prensin ultimatomuna kendi ultimatomuyla karşılık verir: prens iyi niyetli bir konuksa Donifarşlılar ona sabah yemeği için arpa ekmeğiyle peynir, öğle yemeği için de etle aloton⁸⁸ gönderecekler, fakat bunlarla yetinmezse Kozitalar'ın bodrumuna siyah domuzların yanına hapsedecekler.

Sabah prens aptes alırken, Yese, «Şimdilik kendisine değil, ibriğine nişanlıyorum» diyerek nöbet kulesinden tüfeğini ateşler ve prensin ibriğini hurdahaş eder. Sarı Aslanbeg, kendisine mi yoksa ibriğine mi nişan alındığını öğrenmek üzere Yese'ye adamlarını gönderir. Yese'nin onlara cevabı, «Prensinize kendisinin mi, ibriğinin mi daha büyük olduğunu sorun» şeklindedir. Prens burasının emin bir yer olmadığını anlayarak korkar ve askerlerine atlarını eyerleyip dörtnele geri dönmelerini emreder. Böylece Kabardey prensi eli boş eve döner. Aradan Donifars'a haraç için gelen olmamış.

Tüm tarihi şarkılarda olduğu gibi, «Yese Şarkısı»nda da olaya katılıp yön veren halk değil, kahramanlığı ululanan münferit bir şahsiyettir. Şarkıda Yese, tarihi bir olayın baş kahramanıdır. Düşman kuvvetinin geri püskürtülmesi, Kabardey prensinin hak iddialarına karşı Donifars'ın savunulması Yese'ye mal edilmiştir. Prensibriğine yaptığı tek bir isabetli atışla Yese düşmanı yüz geri ettirip Donifars topluluğunun onurunu ve özgürlüğünü kurtarmıştır.

Oysa halk menkıbelerinde ve şarkının değişik anlatılarında halk

⁸⁸ Aloton – özel bir Oset bira çeşidi.

kitlesi daha aktif bir görünümündedir. Nitekim, Mihal Gardanti'nin versiyonunda şunu okumaktayız:

Sarı Aslanbeg'in ordusu
Kaşkatau'daki alaçıklarda kamp kurmuş.
Orada aralarında şöyle konuşuyorlarmış:
«Donifarşlı şeytanlara dinlersen,
'Kaşkatau alaçılarındaki uyuz kulaklı kırsaklar
Bizden ne bekliyor?' diye
Acayip şeyler söylüyorlar».
Oysa Donifars'ta şöyle konuşuyorlardı:
«Sürülü tarlalarımızı yaylaklara dönüştüreceğiz.
Yoksullaşırsak bile, gene Hulam'la Avzange'nin yaptığı gibi
Sana koyun midesiyle yağ vergisini ölçmeyeceğiz.
Bunu aklından bile geçirme, Kaytuko!»

*(Oset Sözlü Halk Sanatı Eserleri. Fasikül 2.
Vladikaşkas, 1927. S. 124.)*

Görüldüğü üzere, Donifarşlılar bağımsızlıklarını savunmaya kararlıdır. Tutumları kesinlikle, «Sarı Aslanbeg hiç bizden haraç bekleme-sin» merkezindedir. Muhasara uzun olursa, hayvanlarını uzak bir yere sürmemek için ekilebilir arazilerini mera olarak kullanmaya hazırdır-lar. Donifars, Kabardey prensine yağı koyun midesiyle (belirli bir vergi ölçüsü olsa gerek) ölçerek haraç ödeyen Hulam ve Avzange'ye (yani komşu Balkarya'daki Hulam ve Bezengi topluluklarına) hiç bir zaman benzemeyecektir.

Bir başka menkıbede Kaytuko'nun kuvvetleri tarafından sıkı bir çembere alınan Donifarşlılar bütün gece Yese Kanukti'nin kulesinin damında yakılan dört kütüğün ateşinin ışığında dans ederek prensin askerlerine korku salarlar. Kabardeyler de, «Böyle tehlikeye aldırma-dan eğlenen halk olabilir mi?» diye hayret içinde kalırlar.

Bir menkıbe Donifarşlıların gücünü ve kudretini şu şekilde anlat-maktadır:

Donifarşlılar güçlü nasıl olmasınlar ki,
Rivayete göre Gagu tepesi üstünde

Şato kabilinden kaleleri vardır.
O kalede her birinin tahılı
Ve zor durumda gerekebilecek her şeyi saklı durur.
Kalenin toplam oniki kapısı var
Ve büyük Yese Kanukti'nin
Kulesinde bulunan
Demir kapı ile kilitlenir.

(*Oset Sözlü Halk Sanatı Eserleri. Fasikül 2.*
Vladikaşkas, 1927. S. 124.)

Böylece Donifarşlılar hiç bir düşmandan korkmazlar, zira uzun süreli bir muhasara halinde bile kalede var olan stoklar geçimlerini sağlamalarına yeterlidir.

Şarkının baş kahramanının toplum içindeki konumu nedir? Şarkının ta başında Yese'nin Donifars'ın sıradan bir sakini, alelade bir çiftçi olmadığını hissetmekteyiz. Kulesinin zirvesinden Donifars topraklarını gözlemleyen, Donifars sınırları içinde yabancı bir gücün sökün etmemesini denetleyen odur:

Yese Kanukti kulenin üst katından
Donifars topraklarını yokluyor.
Tators'un kuzeyinde
İki siyah boğayı gördü.
«Bu ne mucize?
Bunca yıl kuş bile toprağıma uçmaya cesaret etmedi ya!
Haydi, gençler, bunları bu tarafa sürün!»
Gençler boğaları süre süre getirdiler.
Digor vadileri ıslıl ıslıl parlayıp oynaşmaya başladı:
«Bu nedir? Ne mucize?
Şimdiye kadar tek bir güneşi görüyorduk,
Ama artık Donifars'ın üzerinde dört güneş parlamaya başladı».
Ve büyük Yese Kanukti onları kulesinin dibinde
Ot biçiminin başlangıcı vesilesiyle kestirdi.

(*G. A. Dzagurti Arşivi, T. Gadati Fonu.*)

Kabardey prensi de Yese'yi Donifars topluluğunun başı olarak tanıdığı için kendisine elçilerini göndererek haraç toplamaya memur etmeye kalkışır:

«Yese Kanukti'ye elçi olarak gidin de,
Bana yedi yıllık haracı ödesin».

(G. A. Dzagurti Arşivi, T. Tuyğanti Fonu.)

Bir diğer versiyona göre, Sarı Aslanbeg'in elçileri olan Oset aldarı Safaralı Karadzauti ve Balkar beyi Murtazalı Biy-oğlu Yese'ye şöyle hitap ederler:

«Sarı Aslanbeg Kaytuko'nun sana selamı var,
Selamından sonra askerleri için öğle yemeği hazırlamak da sana ait,
Ondan sonra ise tüm Digor vadisine
Yedi yıllık haracı ödemelerini bildirsin».

(KOBSAE Arşivi, fon 11, dosya 89.)

Ama toplumunun geleceğinden sorumlu olduğunun bilincinde olan bir öndere yakışır bir şekilde hareket eden Yese, Kabardey feodaline cevap vermeden önce halkını toplar.

Yese halka şöyle hitap eder:

«Donifarslılar! Bakın Misigon'da bir kırmızı kartal kondu.
Onu kovuyoruz, gitmiyor,
Ona tohum atıp kendimize çekiyoruz, gelmiyor.
Gelin, ona demir tohumumuzu atalım,
O zaman ya bize gelir, ya da uçar».

(KOBSAE Arşivi, fon 167, dosya 44.)

Hiç bir versiyonda Yese sırf kendi adına konuşmamaktadır. Verdiği cevap, hep bütün Donifarslılar'ın cevabıdır:

Yaklaş bize, sana Misigon arpasından pişirilen ekmekle
Tators sütünden yapılan katı peynir
İkram edelim.
Bunu beğenmezsen,
Önüne beyaz ekmeğimizle et
Ve de ballı börek koyacağız.
Bunu da beğenmezsen,

Seni Kozitalar'ın alt katına

Domuzların yanına kapayacağız.

(KOB-SAE Arşivi, fon 20, dosya 70, s. 18.)

Halk menkıbeleri Yese'nin Donifars toplumundaki konumuna defalarca değinerek daima aldar olmadığını vurgulamaktadır:

Hetsaudzinadæ sin kodta, fal sæmæ ældar næ uağta (Üzerlerinde otoritesi olup onları yönetir, fakat yanlarına aldarları sokmazdı).

Menkıbelerden birinde ise, «Yese'nin babası fakir halkı seviyor ve idare ediyordu, aldarları ise yanlarına sokmuyordu. Babasının ölümünden sonra Yese yerine geçip halkını, köylerini korumaya, onları düşman gücüne karşı savunmaya başladı» denilmektedir (KOB-SAE Arşivi, PO fonu, dosya 88, cilt 1, s. 2).

Bir başka destancı, Yese'nin kendine özgü toplumsal durumunu şöyle açıklamaktadır: «Yese Gaguata soyundandı. Gaguatalar asil ve imtiyazlı değildiler, fakat bu soyun erkekleri cesur olduklarından kendilerini yüceltiler. Yoksa başka açılardan alelaide Digoronlara benzerlerdi (harfî harfine: başları aynı düzeydeydi)... O devirde önemli olan cesaret olduğu için, kim daha cesursa o kendini daha yüksek konuma koyabilirdi».

Ne var ki, tarihi verilere ve halk belleğinde kalan tanıklıklara göre, Donifars'ın en büyük nöbet kulesi ve şatosu (*galuan*) Yese Kanukti'ye aitmiş⁸⁹. Bu da, Yese'nin hemşerileri arasında yalnız cesaretiyle değil, özel bir sosyal konumuyla da ayrıştığının tartışma götürmez bir delilidir.

Yese Kanukti, toplum içerisindeki konumu ve rolü ile bir başka tarih şarkısının kahramanı olan Aydaruk Kabanti'yi andırmaktadır. O da aldar olmamasına rağmen komşu Tapan-Digorya topluluğu halkını yönetmekte, korumakta ve adaletle muhakeme etmekte, yani reis görevlerini yerine getirmekteydi. Ne var ki, Badeli'nin Tapan-Digorya'ya gelişiyile birlikte bu bölgede reislerin yönetimi sona erdiği

⁸⁹ Bu kule halen de Donifars'ta Uruh çayı üzerinde yükselmektedir. Vadinin girişinden gelen yol, kulenin zirvesinden gerçekten de iyi gözlenebilmektedir.

halde, Donifars çok daha uzun süre demokratik düzenini devam ettirebilmiştir. Hatta 19. yüzyılın ortalarında Yese'nin ahfadından olan Gaguatahar'ın aldarlığa hak iddia ettikleri bilinmektedir. Aynı yüzyılın sonunda doktor V.B. Pfaff, haklarında «...onlar muhtemelen Badeliatahar'dan çok daha eski olduklarından, artık sınıf üstünlüklerini yitirmiş bulunuyorlar» diye bir mülahazada bulunmuştur⁹⁰.

Bizim bu konudaki görüşümüz daha farklıdır. Kanımızca, Donifars'ta toplumsal yapı feodal düzeye ulaşmamış; dolayısıyla bu kapalı, coğrafi açıdan da büyük ölçüde izole olan dağlık bölgede bütün topluluk üyelerinin eşit oldukları ve hem hakemleri hem de koruyucuları olan reislerden başka hiç kimseye itaat etmedikleri ataerkil ilişkiler uzun zaman varlığını sürdürebilmiştir. Bu bağlamda Yese ile ilgili destanlarda ifade edilen ve o çağda hiç kuşkusuz politik önemi ve güncelliği bulunan şu husus da dikkat çekicidir: şarkıda ve menkıbelerde Yese Donifars'ın ve hatta bütün Digorya'nın Oset aldarlarının hıyanetleri yüzünden zayıfladığına, Kabardey prenslerinin ise yanlarına geçen Oset feodallerinin destekleriyle saldırılar düzenlediklerine eseflenmektedir. Zaten bu durum, ta 19. yüzyılın başlarına kadar gerek kendi gerekse komşu derebeyleri tarafından gördüğü çifte baskıya maruz kalan Oset halkının baş belası olmuştur.

Oset feodallerinin Kabardey prenslerine yardımları karşılıksız değil, düzlükte toprak elde etmek uğrundaydı.

1935'te destancı H. Karadzauti'den kaydedilen materyallerde ilginç bilgiler aktarılmıştır. Safarali'nin direkt ahfadından olan bu anlatıcı, ceddinin Sarı Aslanbeg'e kılavuzluk yaptığının yüz karartıcı bir davranış olduğunu inkar etmemekle beraber, bu olguya bir nevi tarihsel mazeret bulabilmektedir:

«Safarali zamanında Slanbeg Kaytuko diye bir Kabardey prensi (kralı) vardı. Ve Safarali kendini bu güçlü derebeyine bağlamasaydı Kaytuko ona şu toprakları vermezdi» (KOBSAE Arşivi, fon 345, dosya 133, s. 161).

⁹⁰ Pfaff V.B. Osetler'in Eski Tarihi İle İlgili Materyaller. Kafkasya Dağlıkları Üzerine Bilgiler Derlemesi. C. V. 1871. – S. 85.

Versiyondan versiyona tekrarlanıp geçen «Kule kendi taşıyla yıkılır» (*Mæsug ahe doræy sastæuy*) yolundaki Oset atasözü ise, adeta şarkının ideolojik içeriğini yansıtmakta ve Kabardey prensleriyle ittifak kuran Oset aldarlarının kendi halkının gücünü ve kudretini kırarak dış düşmana ahaliyi sömürmede ve mallarını gasp etmede yardım ettiklerini dile getirmektedir. Bu atasözü, şarkıda Yese'nin Safarali Karadzauti'ye yönelttiği sitem olarak kullanılmaktadır:

«Tanrı senden razı olmasın,
Kuleni kendi taşınla yıkan (yani halkının düşmanlarına yardımcı olan)

Safarali Karadzauti».

(*KOBSAE Arşivi, fon 157, dosya 44, s. 18.*)

Bazen de destancı hainleri kendi adına kınayıp yergisel tarzda nitelendirmektedir:

İşte vadinin ucundan koyu sis yaklaşıyor.
Sis içinden önce iki demir ağızlı kurt beliriyor.
İki demir ağızlı kurt değil,
Sarı Aslanbeg'in uşaklarıymış bunlar.

Burada betimsel olarak «demir ağızlı kurt» şeklinde çevirdiğimiz, fakat aslında tek bir eşanlamlı kelime ile tercümesi olanaksız olan *æfsæntsuh* (æфсæнцъух) tanımı açgözlülük, gaddarlık ve kudret gibi birkaç kavramı bir arada kapsamaktadır. Söz konusu bağlamda bu kelime Donifars'ın barışçı sakinlerine amansızca saldırmaya hazır olan şahsiyetleri olumsuz yönde nitelemek amacıyla kullanılmıştır. Bunun yanı sıra aynı metinde «izleyici», «hizmetçi», yergisel olarak da «yardakçı», «uşak» gibi anlamlara gelen *fæsdzævin* (фæсдзæвин)⁹¹ tanımlaması da geçmektedir. Bir de şarkıda Safarali'ye sadece Sarı Aslanbeg'in uşağı denmekle yetinilirken, menkıbelerde Kabardey prensinin yararına yaptığı yordaklıklar daha ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.

Bir takım versiyonlarda Safarali prensin öğütçüsüdür. Sarı Aslan-

⁹¹ Miller V. Osetçe-Rusça-Almanca Sözlük. Leningrad, 1934. C. III. – S. 1399.

beg'e Digorya seferi için bahane bulan kişi ta kendisidir.

T. Tuyğanti'ye ait versiyonda Sarı Aslanbeg geleceğini önceden Safarali'ye bildirir, o da prensin askerlerine özel çadırlar, atına ise özel bir bağlama direği kurar (G.A. Dzagurti Arşivi, T. Tuyğanti Fonu).

Olumsuz kahramanların yergisel betimlemeleri başka versiyonlarda da göze çarpmaktadır:

Vay, ne mucize! Bu üç atlı da kim?

Öndekini tanıdı:

Beleş ikram araya araya yaşlanmış

Safarali Karadzauti bu.

Ya öbürü kim olacak?

Onu da tanıdı:

Bu kim aceba derken,

Prese ibrikle uşaklık ede ede yaşlanmış

Murtazali Biy-oğlu çıkmasın mı?

(KOBŞAE Arşivi, fon 15, dosya 8, s. 201.)

Safarali'yi olumsuz yönde niteleyen sosyal sıfatlandırmalar arasında şu tanımlar da bulunmaktadır: *adæmhvar* (адæмхвар) – «halka karşı kin besleyen», harfi harfine «halkı yiyen»; *tsuhhæs-sæg* (цъххæссæг) – «muhbir»; *kæsægæn nadamonæg* (кæсæгæн надамонæг) – «Kabardeylerin kılavuzu» vs.

Şarkıcı, Safarali'ye hain damgasını vurmakla kalmamakta, misyonunun başarısızlığını ima ederek kendisine alaycı bir tarzda hitap etmektedir:

Tators hayvanlarımızın merası.

Karadzau-oğlu, ona bakmaktan

Siyah sakalınla sağ gözün ağarmış.

Biy-oğlu, Donifarşlılar sana,

«Köpek gibi prensin ardında dolaşmak

Ayıptır» diyorlar.

(KOBŞAE Arşivi, fon 20, dosya 70, s. 18.)

Hainler ancak yanlarında Sarı Aslanbeg'in kuvvetinin bulunduğu

sürece güçlüdürler. Fakat destancının atasözünü şarkıya sokarak ifade ettiği gibi, «Su gider, kumsa kalır» (*Don tsæuy, æzmesæ ba izayuy*). Prens Kaytuko da aynı şekilde gidecek, Safarali Karadzauti ise Osetya'da kalacağına göre Yese'nin ve Donifarşlıların onun başına bela açmaları işten bile olmayacaktır. Onlar «içecek suyunu bulandıracaklar», yani kendisine önemli tatsızlıkları yaşatacaklar:

Tanrı seni bağışlamasın,
Kendi taşınla kendi kuleni yıkan
Safarali Karadzauti!
Ben çayının doğduğu yerde oturuyorum
Ve senin içecek suyunu
Atlarımın ayaklarıyla bulandıracığım.
Murtazali Biy-oğlu,
Ya sen ne yapacaksın?
Digor dağlarından Balkar dağlarına
Tahıl geçirmeyeceğim
Ve küçük çocukların
Açlıktan ölecekler.

(*KOBSAE Arşivi, fon III, dosya 89, s. 5.*)

Böylece, şarkı yalnızca halkının bağımsızlığını korumayı başaran bir insanın kahramanlığını ululamakla kalmamakta, aynı zamanda ciddi bir sosyal anlam da taşımaktadır. Şöyle ki, özgür Donifars'ın düşmanı Kabardey halkı değil, Kabardey hükümdarıdır, keza düşman sıradan bir Safarali Karadzauti de değil, Oset aldarı Karadzau-oğlu'dur. Bu bağlamda, menkıbelerde Yese'nin aldar olmadığı hususunun vurgulanması da bir rastlantı sayılmamalıdır.

Yese aldar olsaydı, diğer Oset feodallerinin yaptıkları gibi Sarı Aslanbeg'le avantajlı şartlarla anlaşıp bağımlı halka haraç ödebilirdi. Ama Yese, Donifarşlıları gerek yabancı gerekse yerli aldarların saldırılarına karşı mertçe savunduğu için şöhret kazanmıştı. Bu yüzden ki, Donifarşlı şanlı Yese Kanukti hakkındaki şarkı 18. yüzyılın başlarından bugüne kadar söylenip durmaktadır.

2. Konstantin Hristoforoviç Kanukov'un Yese Kanukti İle İlgili Hatıraları⁹³

Tiflis kentinde mukim ben Konstantin Hristoforoviç Kanukov (Hristofor Kanukti'nin oğlu Konstantin) yedinci kuşaktan ceddım olan Yese Kanukti hakkındaki menkıbeyi çocukluğumda, tahminen 1920'lerden sonra babamdan duymuştım. Onun böyle hafızamda kalmasının nedeni nedir?

1916'da babamın eline Türkiye'den Yese'nin tüfeği geçti. Bu tüfikle ilgili epey laf oldu. Babam gerek bize gerekse akrabalarımıza tüfeğin Türkiye'ye ne suretle düştüğünü, sahibinin kim olduğunu, öneminin nereden kaynaklandığını ve kendisi için neden değerli olduğunu anlatırdı.

Atamız Yese'nin doğduğu yer olan Donifars'ta (Digorya'da) bu tüfikle ilgili bir olay olmuş. Kabardey feodalleri Digorya'yı ve sınırına yakın bütün köyleri köleleştirmek istiyorlarmış. Yese Kanukti ise onlarla çatışmaya girmiş ve diyebiliriz ki, onları akın yapma, köyleri talan etme alışkısından tamamen vazgeçirmiştir.

Akşamüstü, Yese Kanukti kaledeyken, Kabardey prensi Sarı Aslanbeg'in oğlu ordusuyla birlikte yakın bir yerde mola vermiş ve ulaşını Yese'ye gönderip kendisine, adamlarına ve atlarına yiyecek sağlamasını ve yatacak yer ayırmasını istemiş. Yese ulaşığı şu sözlerle geri çevirmiş: «Prensine sor ki, buraya hangi sıfatla buyurdu? Misafir olarak buyurduysa, misafire yaraşan herşeyi alır. Yok eğer bir zorba olarak geldiyse, o zaman ne olacağını göreceğiz».

Kabardey prensinden tekrar dönen ulak patronunun, «Misafir mi,

⁹² Hamitsayeva T.A. Oset Folklorunda Tarihi Şarkılar. Orconikidze, 1973. – S. 106-111.

⁹³ Konstantin Hristoforoviç Kanukov bu hikayeyi babası Hristofor Kanukov'dan duymuştur.

zorba mı olduğumu kendin anla, ama saydığım her şey emrime hazır olmalıdır» şeklinde cevap verdiğini bildirmiş. Yese buna şöyle karşılık vermiş: «Ben kalede olacağım. Karanlıkta kalemi kolayca bulabilmen için üst katının dört köşesinde yolunu aydınlatacak tomrukları yakacağım. Sabah da tüfeğimle üç el ateş edeceğim».

Gece prens yaklaştırmaya cesaret etmemiş, sabah olunca da dua etmeye başlamış. Yese onu kaleden görmüş ve ilk atışla kurşununu bir Müslüman olarak ellerini ve ayaklarını yıkamada kullandığı ibriğe isabet ettirmiş. Öyle isabet ettirmiş ki, prensin elinde yalnız ibriğin boğazı kalmış. Prens, üzerine ateş edildiğini anlayınca, hemen atına atlayıp uzaklaştırmaya başlamış. Yese ardından ikinci kez ateş ederek sarığını uçurmuş ama prens bir tepciğin arkasına saklandığı için üçüncü atışı yapmayı başaramamış.

Ertesi sabah prens yine Yese'ye ulaşını gönderip, «Yiğidin biri olduğunu görüyorum. Ama ne babam Sarı Aslanbeg, ne de kardeşlerim akından yenik döndüklerine göre, ben de böyle yenik eve dönemem. Gel barışalım ve kardeş olarak ayrılalım. Bir de ne olur, bana neyle ateş ettiğini gösterebilirsin» diye öneride bulunmuş.

Yese tüfeğiyle kaleden inip kendisine yaklaşmış. Prens ilk iş olarak tüfeği muayene etmeye kalkışmış, ama ağırlığı fazlaca olduğundan tüfek elinden kaymış. Yese tüfeğini yakalayiverip prene göstermiş, sonra ise kendi şartlarını ileri sürmüştü: «Seninle ancak bana bir konuk sıfatıyla buyurursan barışabiliriz. Hiç bir Kabardey'in düşmanca amaçla sınırlarımızı geçmeyeceğine, toprağımıza ayak basmayacağına söz verirsen, o zaman işte sana elim, gel kardeş olalım».

O da kabul etmiş ve hiç bir zaman Donifars'ın, Digorya'nın sınırını düşmanca amaçla geçmeyeceğine söz vermiş. Böylece barışıp ayrılmışlar.

Bir süre sonra Kanukta soyunun bir kısmı Türkiye'ye göç edip o tüfeği de beraber götürmüşler. Tüfek 1916'ya kadar oradaymış. 1916'dan sonra, Türkiye ile savaş sırasında amcam Vasili İlyiç Kanukov (İlya Kanukti'nin oğlu Vasili) Baratov'un kolordusuna bağlı 2. hudut alayında hizmet etmekteydi. Babam da amcamın Van gölüne

yakın Bitlis tarafına doğru hareket ettiğini öğrenince, ona bu tüfeği mutlaka bulmasını söylemiş. Çünkü kendisi savaş yüzünden oraya kolay gidemezdi, tüfek de kaybolabilirdi. Vasili İlyiç o köye girip Kanuktalar'ı da, tüfeği de bulabilmiş ve sahibi olan ihtiyara ata yadigarı eşyaları toplayıp muhafaza eden kardeşinin olduğunu anlatmış. İhtiyar, «Benim bu tüfeği saklayacak varislerim yok. Senin, aile yadigarı eserleri seven ve onları hatırında tutup koruyan kardeşin varsa, tüfeği ona götür ki burada kaybolmadan Osetya'ya geri dönsün. Götür, kendisine hediye et ve tüfeği muhafaza etmesini söyle» demiş.

İşte babamdan duyduğum ve kısaca anlatabildiğim efsane böyledir.

*Konstantin Kanukov*⁹⁴

⁹⁴ KOBŞAE Arşivi, Folklor fonu, gömlek 117, dosya 379, s. 5.

3. Yese Kanukti'nin Tüfeği İle İlgili Efsane

Kanuktalar'ın ayrılıp Türkiye'ye geçen kolu bu tüfeği beraber götürdü. Babam elbette akıbetiyle ilgilendi, aradı ve nihayet Van gölü civarındaki bir Oset köyünde olduğunu haber aldı.

Babam ilkin kendi gidecekti, ama Türkiye ile çıkan savaş buna engel oldu. Yine de tüfeği Osetya'ya geri getirmek için savaşın bitimini bekliyordu. Bu arada kardeşi Vasili İlyiç Kanukov izinliydi, sonra tekrar cepheye gitti. Kendisi, Baratov'un kolordusuna bağlanan ve yolu tam o köyden geçen 2. hudut alayında görevliydi.

Babam kardeşine, «Madem ki oraya gideceksin, o tüfeği mutlaka getir» diye rica etti. O da çok aramış, araştırmış. Sonra Kanuktalar'dan olan ve tüfeği evinde muhafaza eden bir ihtiyarı bulup ona uğramış ve atalarını çok seven bir kardeşinin olduğunu anlatmaya başlamış. Kardeşinin Yese Kanukti'nin yıkılmış kulesini onardığından, rivayete göre Türkiye'nin bu yöresinde bir yerde bulunan tüfeğini de, kaybolmasın diye, tekrar o kaleye, yani Osetya'ya döndürmek istediğinden bahsetmiş. İhtiyarın gözleri bile yaşarmış ve, «Bu tüfeği saklayacak varisim yok, fakat senin böyle bir kardeşin varsa bu tüfeğin burada Türkiye'de kaybolmasına yer vermemek için kendisine götür ve ben-den armağan olduğunu söyle. Onu gelecek kuşaklar için saklasın» demiş. Vasili İlyiç Kanukov tüfeği alıp babama getirmiş. O sıralarda biz Gürcistan'ın Haşuri kentinde ikamet ediyorduk. Yaklaşık 1916'dan itibaren bu tüfek evimizde muhafaza ediliyordu. Sonra Bölge Etnografya Müzesi'ne bağışlandı.

Konstantin Kanukov⁹⁵

⁹⁵ KOBŞAE Arşivi, Folklor fonu, gömlek 117, dosya 379, s. 6.

4. Yese'nin Yaşadığı Dönemin Tarihlenmesi Konusunda Arşiv Belgesine Yorum

Yukarıdaki notlar 1950'de tutulmuştur. Onları yazanı Yese'den yedi kuşak ayırmaktadır. Kuşaklar arasındaki zaman farkını kabaca 33 yıl olarak tesbit edersek, Yese'nin bu tarihten yaklaşık 230 yıl önce, yani 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı ortaya çıkar. Bu husus, L. Lavrov'un «Kuzey Kafkasya'nın Epigrafik Anıtları» adlı eserinde yer alan bir tarihi olguyla da doğrulanmaktadır. Şöyle ki, 1715 yılında şarkı kahramanlarından Safarali Karadzauti ile Aslanbeg Kaytuko'nun, özdenlerden İ. Uruzbiy adlı bir şahsiyetin mülkiyetinde olan arazinin sınırlarının belirlenmesi sırasında şahitlik yaptıkları belgelere yansımıştır⁹⁶.

Bilindiği gibi, 17. yüzyılda hafif ateşli silahlar askerlik sanatında henüz hakim konuma gelmemiştir. Avrupa'da bile mızrak hala «silahların kraliçesi» durumundaydı. Fernand Braudel'in işaret ettiği gibi, bu alandaki değişiklikler «ancak 1630'da icat edilen ve 1703'te Fransız ordusunun donanımına konulan ıslah edilmiş misket tüfeğinin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur»⁹⁷.

Yeni silah tiplerinin kültürel değişim kanalları aracılığıyla oldukça hızlı bir biçimde yayıldığını göz önünde tutarsak, Yese Kanukti'nin tüfeği hakkındaki bilgilerin de sağlam olduğunu tahmin edebiliriz. Kafkasya dağlıları arasında kaliteli silahlar eskiden beri rağbet görmekteydi. Özellikle üst sosyal tabakalar onlara değer vermekte ve elde etmek için her türlü masrafı göze almaktaydılar. Bu sayede ellerinde son derece kıymetli silah modelleri toplanmış bulunmaktaydı.

Yese Kanukti ile ilgili incelediğimiz şarkı ve menkıbelerde geçen yer adlarına da kısaca göz atmamız gerek. Söz konusu metinlerin toponimisinin tümü gayet net bir biçimde dağlık Digorya'daki somut yerlerle özdeşleştirilebilmektedir. Örneğin, Bafon geçidi (*Bæfoni æftsg*), eskiden Donifars'a ait Misigon tarlaları ve üzerlerinden akan

⁹⁶ Lavrov L. İ. Kuzey Kafkasya Epigrafik Anıtları. Moskova, 1968. Kısım 2. – S. 50.

⁹⁷ Braudel F. Gündelik Hayatın Yapıları: Mümkün Olanlarla Olmayanlar. Moskova, 1986. – S. 418.

Misigonidon çayı, Donifars köyündeki Yese kulesi (*Yesey mæsug*), Zadalesk köyünün otlak ve ot biçme yeri olan Morga (*Morgæ*) alanı metinlerde anılan yerlerden sadece bazılarıdır. Bunlara, Anastasiya Tsağati'nin Donifars köyü civarında kaydettiği ve muhbirlerinin yukarıda anlatılan olaylarla ilgili olduğunu iddia ettikleri *Ældarrezæn tsirtdzævæn* («Aldarın (korkudan) titredığı yer») adlı bir toponimi de eklemek gerekmektedir.

Ayrıca, Digoron Osetlerinin tarihi şarkıları, o dönemde Digor vadisine yalnız Bafon geçidi üzerinden gidilebildiğini göstermektedir. Nitekim, *Digori zæronð zar* («Eski Digoron Şarkısı») olarak bilinen bir sözlü eserde, «Kabardey Biaslan-oğulları'ndan sakınarak // Güvenliğimiz için Bafon geçidine nöbetçiler koyarız. // Digorya'ya tek bir geçiş var, o da Bafon geçidinden» denilmektedir. *Morgæ* alanına yakın bir yerde ise, yine *Bæfoynæ/Bæfon* denen eski bir yolun izleri hala farkedilebilmektedir.

Böylece, folklor metinlerinin, çok sayıdaki arşiv belgelerinin, müze koleksiyonlarının ve daha önce Oset folklorcuları tarafından bilinmeyen Balkar versiyonlarının incelenmesi Yese Kanukti olayını azami derecedeki tamlığıyla restore etmemizi mümkün kılmaktadır.

*Vilen Varziati*⁹⁸

⁹⁸ Varziati V. Seçme Eserler. Birinci Kitap. Etnoloji. Kültüroloji. Semiyoloji. Vladikafkas, 2007. – S. 360-389.

Sülale ve Kişi Adlarıyla İlgili Açıklamalar

Astanta (Астантæ) – Digor vadisinde yaşayan ve ilk ataları Astan olan bir takım sülalenin ortak adı. Astan'ın Taraz, Gagu ve Dzandar diye üç oğlu vardı. Dzandar'dan türeyen sülaleler kendilerini Astan'ın doğrudan ahfadı olarak görürler. Söz konusu sülaleler şunlardır: Skodtata (Скъодтатæ), Tsakota (Цакъотæ), Gavisita (Гæуистæ), Tseboyta (Цæбойтæ), Tepsikota (Тепсихъотæ), Tsokta (Цохътæ), Okazta (Охъазтæ), Tavasita (Таваситæ), Naloyta (Налойтæ), Guluta (Гулутæ), Zaleta (Залетæ), Gasanta (Гасантæ).

Badeliaata (Баделиатæ) – Digor vadisinde yaşayan ve ilk ataları Badeli olan bir takım sülalenin ortak adı. Söz konusu sülaleler şunlardır: Abisalta (Абисалтæ), Kubadta (Хъубадтæ), Bituta (Битутæ), Tuıǵanta (Туйǵантæ), Kabanta (Хъабантæ), Karadzautta (Хъарадзаутæ), Çegemta (Черемтæ). Zamanla Badeli'nin ahfadı Tapan-Digorya'nın imtiyazlı sınıfı konumuna gelmiştir.

Biaslan-oǵulları (Биаслантæ) – Kabardey prenslerinin ilk atası olan İnal'ın Küçük Kabarda'da hükümdarlık yapan ahfadı; Gelestan-oǵulları olarak da bilinirler.

Biy-oǵlu (Бийи-фурт) – Çerek vadisinde yaşayan bir Balkar *taubiy*'i (prensi).

Gaguata (Гаргатæ) – Digor vadisinde yaşayan ve ilk ataları Gagu olan birkaç sülalenin ortak adı. Söz konusu sülaleler şunlardır: Kanukta (Хъанухътæ), Kobegkata (Кобегкатæ), Kabanta (Хъабантæ), Nayfonta (Найфонтæ), Aliyta (Алийтæ), Horanta (Хорантæ).

Kaytukolar (Хъайтухътæ) – Kabardey prenslerinin ilk atası olan İnal'ın Büyük Kabarda'da hükümdarlık yapan ahfadı.

Kudaynat-oǵlu (Хъудайнæдти) – Büyük Kabardalı bir asilzade.

Tambiy-oǵlu (Тамбити) – Büyük Kabardalı bir asilzade; bu sülale Gnarduko soyunun bir koludur.

Tarion (Тæрион) – Yese Kanukti'nin arkadaşı Tulabeg Tarion'un

soyadı (Tulayon şeklinde de geçer). Bu zat Uadata (Уæдатæ) ve Kulçita (Хъулчитæ) gibi çağdaş Oset sülalelerinin atası olarak bilinir.

Tausoltan-oğulları (Таусолтантæ) – Kabardey prenslerinin ilk atası olan İnal'ın Küçük Kabarda'da hükümdarlık yapan ahfadı.

Tsargasata (Цæргæсатæ) – Digor vadisinde yaşayan ve ilk ataları Tsargas olan birkaç sülalenin ortak adı. Sözkonusu sülaleler şunlardır: Kantemurta (Хъантемуртæ), Taymazta (Таймазтæ), Karabuğata (Хъарабугъатæ). Zamanla Tsargas'ın ahfadı Stur-Digorya'nın imtiyazlı sınıfı haline gelmiştir.

Yer Adlarıyla İlgili Açıklamalar

Ahsarisar (Æхсæрисæр) – İraf nehrinin sağ kenarında Haznidon köyünün güneyinde yer alan arazi ve köy.

Ahsinta (Æхсинтæ) – Digor vadisinin başlangıcında bulunan bir kanyon.

Assi vadisi (Ассий ком) – Lezgor köyünün kuzeyinde bulunan küçük bir boğaz; içinden geçen keçiyolundan ovaya inilebilirdi.

Bafon geçidi (Бæфони æфцæг) – Zadalesk köyünün civarındaki aynı adlı dağın eteğinde bulunan geçit. Digor vadisinden ovaya giden ana yol buradan geçmekteydi.

Baksan (Пахсан) – Kabarda-Balkarya’da bir nehir ve boğaz ile bunların çevresindeki bölge.

Beştay (Бестай) – bugünkü Pyatigorsk kentinin yakınında bulunan bir dağ.

Donifars (Донифарс) – Digor vadisinde bulunan ve 19. yüzyılın sonlarına kadar Donifars topluluğunun merkezi olan köy.

Dzinağa (Дзинагъа) – Karaugom çayının sağ kenarında Stur-Digora köyünün doğusunda bulunan bir köy.

Fasnal (Фæснал) – Tapan-Digorya’da bir köy.

Haran kurganı (Хæрани туппур) – Digor vadisinin girişinde yauvan bir tepe.

Hares (Хæрес) – Stur-Digorya’da bulunan otu bol ve gür çayırlar.

Haznidon (Хæзнидон) – Karadzauti-ğau köyünün günümüzdeki adı.

İraf (Ирæф) – Digorya’da, Stur-Digoridon ve Songutidon çaylarının Matsuta’nın yakınında birbirleriyle birleşmelerinden doğan ve ovaya çıktıktan sonra Terek’e dökülen nehir.

Karadzauti-ğau (Хъарадзаути гъæу) – İraf nehrinin sol kenarında ovada yer alan ve eskiden Karadzautalar’ın yurtluğu olan köy; günümüzdeki adı Haznidon’dur.

Kodah düzü (Къодахи будур) – İraf nehrinin sağ kenarında Haznidon ile Ahsarisar köyleri arasında bulunan bir alan.

Kumbulta (Къумбултæ) – Donifars topluluğunu oluşturan köylerden biri.

Kussu (Къуссу) – Stur-Digor topluluğuna ait, Stur-Digora köyünün 2 km yüksekisinde bulunan bir köy.

Lezgor (Лезгор) – Donifars topluluğunu oluşturan köylerden biri. Yukarı ve Aşağı Lezgor olmak üzere ikiye ayrılırdı.

Mahçesk (Мәхческә) – Songutidon çayının sol kenarında bulunan ve eskiden Tapan-Digorya topluluğunun merkezi olan bir köy.

Matsuta (Мәцутә) – Stur-Digoridon ve Songutidon çaylarının birbirleriyle birleştiği yerde bulunan arazi. Eskiden burada Yukarı ve Aşağı Nar köylerinin mezarlıkları ve vadiler arası halk toplantılarının ve kurultayların yapıldığı «Nart nihası» bulunmaktaydı. Çağımızda Matsuta’da aynı adlı bir köy kent kurulmuştur.

Misigon (Мисигон) – Donifars’ın yukarısında bir düzlük.

Morga (Моргә) – Zadalesk köyünün aşağısında orman içinde küçük bir açık alan. Rivayete göre Timurlenk’in ordularının saldırıları döneminde Zadaleskli Nana’nın kimsesiz çocukları saklayıp kurtardığı mağara da burada bulunmaktadır.

Nar (Нарә) – Digor vadisinde İraf nehrinin sağ kenarında Matsuta civarında bulunan bir köy.

Stur-Digorya (Стур-Дигорә, Устур-Дигорә) – Stur-Digoridon (Haresidon) çayının sol kenarında yer alan ve eskiden Stur-Digorya topluluğunun merkezi olan bir köy.

Suğdaskatta (Сугдәскәттә) – Matsuta ile Donifars arasında bir arazi.

Tapan-Digorya (Тәпәпән-Дигорә) – Digoron efsanelerinde tarihi Alanya’nın ova bölümüne verilen ad. 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar bu ad, Digor vadisinin Fasnal ve Zadalesk köyleri arasındaki araziye kapsayan kesimine, yani Tapan-Digorya topluluğuna atfen kullanılırdı: rivayete göre, söz konusu topluluğun kurucusu sayılan Digor-Kaban (Дигор-Хъабан) buraya kalabalık bir grupla birlikte ovoidan göç ettiğinden dolayı, yerleştikleri topraklara da Tapan-Digorya denilmeye başlanmıştır. Günümüzde «Tapan-Digorya» adı daha çok Digorya’nın ovalık kesimi anlamında kullanılır.

Tatartup (Тәтәртуп) – Elhot köyü civarlarında Terek nehrinin sol kenarında bulunan bir arazi. Eskiden Osetler, Kabardeyler ve

Çeçenler tarafından kutsal bir yer sayılırdı. Ayrıca, Oset panteonunda Tatartup ovada yaşayan Osetlerin koruyucusuydu. Burada içilen ant taraflarca asla bozulamazdı.

Tators (Тæторæ) – Digor vadisinin kuzey yamaçlarında Vaza dağının eteğinde yer alan, Donifars topluluğuna ait bir dağ otlağı.

Tsifgun (Цъифгун) – Digor vadisinin girişine yakın bir yerde, bugünkü Kaluh köyünün civarında bulunan bir arazi.

Vakats (Уæхъæцæ) – Tapan-Digorya topluluğunun topraklarında Songutidon çayının sol kenarında (Mahçesk köyünün güneyinde) yer alan ve eskiden Tuyğantalar'ın oturdukları bir köy.

Vallagkom (Уæллагком) – Digor vadisinin Songuti-don çayının üst kesimindeki bölümü.

Vaza (База) – Digor vadisinde Donifars'ın yukarısında bulunan ve Digoronlarca kutsal sayılan 3.529 rakımlı dağ. Vaza'nın eteğindeki aynı adlı geçit üzerinden Donifars'tan ovaya inilirdi.

Zadalesk (Задæлескæ) – Digor vadisinin başlangıcında bulunan bir köy.

Донифарс – башня Кануковых

Вместо предисловия

В центре Кавказа проживает небольшой по численности народ – осетины, известные в разные периоды истории под именами «скифы», «сарматы», «аланы», «ясы», «асы», «осы».

Под названием саки/скифы подразумеваются народы – носители «скифской культуры». «Скифская культура» была распространена от Алтая до Дуная в I тысячелетии до н.э. Скифы, относимые по языку к иранской группе индоевропейской семьи языков, связаны с современными осетинами не только родственными узами по линии языка, но и преемственностью культуры. Многие скифские обычаи, их религиозно-мифологические воззрения находят свое продолжение в этнографии, фольклоре и религиозно-мифологических воззрениях современных осетин.

Согласно В. И. Абаеву древнейшей областью обитания скифов были предкавказские степи по берегам Кубани и побережья Азовского моря, откуда распространились по юго-востоку Европы⁹⁹. Другие считают, что скифы в степи Северного Кавказа пришли с Востока за родственными им ираноязычными племенами киммерийцев. Вытеснив киммерийцев с Причерноморья и Северного Кавказа, скифы стали оказывать существенное влияние на ход событий в Передней Азии. Они совершали походы в Египет, даже приняли участие в разгроме таких могучих государств, как Ассирия, Урарту, Мана. Часто к походам скифов присоединялись савроматы (ираноязычные кочевники Северного Причерноморья) и кобанские племена (обитавшие на нынешней территории Осетии).

Дальнейшее формирование осетинского этноса связано с аланами. Появление алан на Северном Кавказе связано с миграцией в III-I вв. до н.э. ираноязычных племен сарматов из Средней Азии. Уже в начале I вв. н.э. продвижение сарматов завершается

⁹⁹ Абаев, В. И. Скифо-европейские изоглоссы. На стыке Востока и Запада. М., 1965.

установлением полного господства сарматов в Северном Причерноморье и алан, образовавшим к VI в. на Северном Кавказе государство. С этого времени начинается новый этап генезиса северокавказских алан и их приемников – осетин.

Ранние аланы в конце IV века были вовлечены гуннами в движение на Запад. Пройдя через всю Европу, они, в конце концов, растворились среди местных европейских народов. Аланы, оставшиеся на Северном Кавказе, к IX веку став крупной политической силой, сумели создать государство, имевшее тесные связи с такими государствами, как Византия, Хазария, Русь, Грузия. В X–XIII вв. Алания представляла одно из крупнейших политических и этнических образований на Северном Кавказе.

В XIII в. Алания подверглась татаро-монгольскому нашествию. Подвергшись монгольскому погрому, большая часть равнинной Алании подпала в зависимость Золотой Орды. Горная часть Алании сохранила независимость. В результате господства татаро-монголов в Алании, часть населения, главным образом воины, была переселена в Монголию и Китай. Часть алан-асов мигрировала с половцами на территорию нынешней Венгрии, где они проживают и поныне, перейдя на венгерский язык, сохранив, при этом, асское (яское) этническое самосознание.

Трагические события середины и конца XIV в. окончательно подорвали возможность сохранить человеческие ресурсы, что привело не только к гибели Аланского государства, но, фактически, поставили на грань физического исчезновения алан-асов. В середине XIV века в Алании начала свирепствовать черная чума, скосившая, как и в Европе, большую часть населения. Однако в конце XIV века алан-асов поджидала новая чума – нашествие орд среднеазиатского эмира Тимура. Вторжения Тимур-ленга в Аланию в 1396, 1398 и 1401 гг. завершились поголовным истреблением аланского (асского) населения. Отдельные поселения, пережившие и чуму, и нашествие Тимур-ленга, окончательно были ассимилированы среди ногайцев, занявшими степи Север-

ного Кавказа в XV в., а также среди кабардинцев, пришедшими в XVI в. на бывшие аланские земли после ногайцев.

Трагические события конца XIV века настолько потрясли аланское население, которым удалось спастись в горах, что и после почти 600 лет отзвуки тех событий сохранились в памяти народа. В Дигории до сих пор рассказывают легенды о вторжении Тимур-ленга. Даже имя его в осетинской мифологии связывается с концом света: с Тимур-ленгом сразятся семь братьев Ладарта, после чего наступит конец мира.

В песне о Нана Задалеской говорится:

Кровавый дождь, кровавый дождь
Над Тапан Дигорией, над Тапан Дигорией¹⁰⁰!
От волков Ахсак-Тимура с железными пастями,
Почернели их зеленые поля.

Ежегодно в с. Задалеск Дигорского ущелья проводится праздник в память о Нана Задалеской, которая сумела собрать на равнине оставшихся в живых детей и перевести их через перевал в Дигорское ущелье, где их и выходила. Дом, где она проживала, сегодня превращен в дом-музей Нана Задалской.

Период с XV по XVIII в. проходит тяжелой полосой в истории осетинского народа. Это было время, когда многочисленный и могущественный в недавнем прошлом народ был поставлен на грань полного исчезновения. Иноземный произвол, невероятно тяжелые природные условия, жесточайший голод, многократные эпидемии привели к катастрофическому сокращению численности населения. Стирались с лица земли целые поселения, поглощались тысячи человеческих жизней¹⁰¹.

В период с XV по XVIII вв. в горы Осетии часто совершали набеги Крымские ханы, ногайцы и калмыки. Долгое время про-

¹⁰⁰ Тапан Дигория – букв. «Равнинная Дигория», так называется в песне территория исторической Алании.

¹⁰¹ Магометов А. Х. Культура и быт осетинского народа. Владикавказ, 2011. – С. 28.

тив Крымских ханов осетины выступали единым фронтом с кабардинцами. Однако, после разгрома в начале XVIII в. Крымского ханства Россией, на Северном Кавказе усилилась власть кабардинских князей, которые стали совершать в горы Осетии частые набеги.

Несмотря на отсутствие у осетин в те времена письменности, произведения устного народного творчества стали «исторической памятью» народа. Дошедшие до наших дней исторические предания о борьбе осетин с иноземными захватчиками, свидетельствуют о трагических, с одной стороны, и героических, с другой стороны, событиях XV-XVIII вв. Предания о Есе Канукове, собранные в данной книге, также знаменуют один из героических эпизодов в жизни Донифарского общества Дигории.

Сегодня осетин в мире насчитывается около 670-700 тысяч. Из них в России – 528515, (Северная Осетия-Алания – 459688), Республике Южная Осетия – 45950, Турции – 20000-30000, а также в других странах – Узбекистане, Украине, Азербайджане, Казахстане, Туркмении, Абхазии, Белоруссии, Таджикистане, Европе, США, Австралии и др.

Язык осетин относится к иранской группе индоевропейской семьи языков. На осетинском языке записан богатый фольклорный материал: сказки, предания и легенды, мифология, притчи, а также три эпоса – сказания о Нартах, сказания о Даредзанте и легенды о Царциата. На осетинском языке также существует развитая литература.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Донифарс

На левом берегу р. Ираф в Дигорском ущелье Северной Осетии расположено селение Донифарс. Донифарс был похож на неприступную крепость. Географически обособленный, расположенный высоко, у самого подножья горы Уаза. Побывавшие в Дигорском ущелье ученые и путешественники во второй половине XVIII века сообщают интересные сведения о социальном устройстве этого общества. В 1781 году Л. Л. Штедер писал, что Донифарское общество содержало в себе черты республиканского государственного устройства. Жители Донифарса, писал он, «в течение нескольких столетий отделились от остальных дигорцев, жили в демократическом государственном устройстве»¹⁰².

Академик Ю. Клапрот, путешествовавший в этих краях в 1807-1808 гг., также подчеркивал самостоятельность Донифарса. «Расположенные на левом берегу Уруха Лезгор, Донифарс живут совершенно изолированно от остальных дигорцев, сохранили свою независимость и не были подчинены баделятам, от которых они защищаются в своих укреплениях...»¹⁰³.

Под «республиканским», «демократическим» устройством подразумевается общество с патриархально-родовым устройством, свободное от феодальной зависимости. Подобные общества в Дигории управлялись выборными лицами, называвшиеся «уоли». Если в других дигорских обществах выборная система управления исчезла с усилением роли Баделят и Царгасат, то в Донифарском обществе «уоли» выбирали вплоть до середины XIX столетия. Последним уоли в Тапан-Дигории был Айдарук,

¹⁰² Осетины глазами русских и иностранных путешественников. Орджоникидзе, 1967. – С. 64

¹⁰³ Клапрот Ю. Путешествие по Кавказу и Грузии, предпринятое в 1807-1808 гг. Известия СОНИИ, т. 12. – С.220.

сын Дигор-Кабана, живший в конце XV — начале XVI столетия. Последним уоли Донифарского общества был Есе Кануков, оставшийся в памяти дигорцев как легендарная личность.

Согласно историческим преданиям, первопоселенцами в Донифарском обществе, состоявшем из сс. Лезгор, Донифарс и Кумбулта, были Сата и Гагу. Сата основал с. Лезгор, а Гагу – с. Донифарс.

Одни предания Сата и Гагу называют братьями, жившими в Лезгоре. Когда Гагу решил отделиться от брата, то выбрал для проживания Донифарс, где еще никто не жил. Границей между Донифарсом и Лезгором служил участок земли между двух сел со склеповыми сооружениями.

По другим преданиям Гагу был средним сыном Астана. Астан был охотником. Как-то, охотясь, он оказался в Дигорском ущелье, где в те времена еще не было жителей. Остановившись на отдых, он, от усталости, уснул. Когда проснулся, он не обнаружил своего коня. Во время поисков своего коня Астан набрел на одинокое жилище, возле которого он обнаружил коня. В доме проживала молодая женщина. Она приглянулась Астану и он остался с ней жить в горах. Звали эту женщину Дигорхан, и, говорят, ущелье свое название тоже получило от ее имени.

У Астана и Дигорхана родились три сына: Таразон, Гагу и Дзандар. Когда братья возмужали, старший сын Таразон переселился в Алагирское ущелье и от него произошли Таразонта (по-иронски Царазонта). Младший сын Дзандар остался с отцом и от него произошли в Тапан-Дигории Астанта. А Гагу переселился в Донифарс и от него произошли Гагуата: Кануковы, Кобегкаевы, Кабановы и Найфоновы.

К Гагуата относятся и некоторые другие фамилии, отделившиеся от перечисленных фамилий: Елбиевы (происходят от Кобегкаевых), Асеевы (от Найфоновых), Тинаевы (от Кабановых).

Наибольшую популярность в исторических преданиях получил Есе Кануков, давший отпор притязаниям Кабардинского князя Сари-Асланбека Кайтукина на Донифарские земли.

Подлинность событий подтверждается историческими данными, свидетельствующими о реальности лиц, указывающихся в песнях и преданиях о Есе Канукове и Сари-Асланбеке Кайтукине.

Событие, по всей вероятности, произошло в первой трети XVIII в. Вывод этот основан на содержании двух надмогильных надписей, письменных данных об Асланбеке Кайтукине и двух родословных героев песни.

Основными героями песни во всех ее вариантах (всего записано более тридцати) являются Есе Кануков, Сари Асланбек Кайтукин, Сафарали Каражаев, Муртазали Биев и в нескольких вариантах – Тарион Тулабег.

Среди дигорцев об Есе Канукове и Тарион Тулабеге существуют исторические предания. Они же являются героями и другой исторической песни – «Тарион Тулабег». Письменных сведений о них нет. Однако мы располагаем двумя родословными, которые дадут возможность определить приблизительную дату жизни этих героев.

В воспоминаниях Константина Христофоровича Канукова мы находим следующее: «...мне была знакома родословная запись древа, начиная от Гагуа, заверенная в канцелярии наместника Кавказа. Озаглавлена она была так: «Фамилия дигорских Гагуатов фамилии Кануковых». Гагуа – это первый, с которого начиналась родословная запись, подтвержденная жителями Донифарса. От этого Гагуа я, например, четырнадцатый. Есе от него был седьмой»¹⁰⁴.

От рассказчика, который составил данную запись в 1950 году, до Есе – 7 поколений и, если на каждые три поколения считать по сто лет, то Есе Кануков жил около 230 лет назад, т. е. в первой четверти XVIII века.

Родословная певца К. Удаева, который считает себя потомком Тариона Тулабега, свидетельствует о том, что тот жил в 1700-1750 годы¹⁰⁵.

¹⁰⁴ НА СОИГСИ. Ф. ф, п. 117, д. 379. – С. 5.

¹⁰⁵ Архив Г. А. Дзагурова.

Сафарали Каражаев, следующий герой песни, – реальное лицо, отец небезызвестного Мисирби Каражаева, который возглавлял нападение баделят на Алагирское ущелье. О нем сложена историческая песня. Каражаевы, дигорские феодалы, в XVII-XVIII вв. жили в предгорье, в ауле Каражаево (Хъярадзаути гъаеу).

В 1961 г. Л. И. Лавров прочел надписи на стенах каменных мавзолеев заброшенного кладбища с. Каражаево. Одна из них на арабском языке гласит: «Погребенный, умерший, перешедший из этого мира в загробный Ахмед-хан, сын Сафар-Али, сына Караджаева. Да простит бог того, кто его оплачет. 1166 г. (хиджры)». Надпись свидетельствует о том, что Сафарали – реальное лицо и что сын его умер в 1753 г.¹⁰⁶

Сари – Асланбег Кайтукин – кабардинский князь. В родословной кабардинских князей Кайтукиных – два Асланбега. Один из них умер в 1589 г.⁴, второй – в 1746 г.¹⁰⁷

По всем предыдущим данным нам надо остановиться на втором Асланбеге, тем более, что он в кабардинских документах проходит как Арасламбег, или Росламбег. Осетинское «Сарасламбег» вероятно получилось из имени «Арасламбег» в результате метатезы. И по тому, как характеризуют его письменные источники и народная песня, можно предположить, что именно он и возглавил поход па Донифарс и хотел донифарсцев сделать своими данниками.

Имя Арасланбега Кайтукина упоминается в многочисленных документах 18 в. По ним он характеризуется как активный политический деятель своего времени, как авторитетный князь, который в одно время возглавлял обе Кабарды (Большую и Малую). Затем, участвуя в княжеских распрях, он стал главой кашкатовской партии. Имел связи с крымским ханом и несколько лет провёл в Крыму 1725-1732 гг.

¹⁰⁶ Лавров Л. И. Хазнидонские надписи. Известия СОНИИ. Т. 23. Вып. I. – С. 111.

¹⁰⁷ Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. I. М., 1957. – С. 399.

До переселения в Крым он жил в кабаках по р. Баксан. В описании кабаков оказалось, что Арасланбегу Кайтукину принадлежало 21 село¹⁰⁸, причем, некоторые из них граничили с Дигорией, с землями Донифарса.

Итак, все герои нашей песни жили в I половине 18 века.

Исходя же из того, что Арасланбег Кайтукин с 1725 г. по 1732 г. находился в Крыму, а после этого не был допущен остальными кабардинскими князьями в прежние свои владения и жил в Абазинах, на Кубани¹⁰⁹, то поход его на Донифарс мог произойти до 1725 г., т. е. в первой четверти 18 столетия¹¹⁰.

О желание Сари-Асланбека Кайтукина покорить Донифарс свидетельствует прием, используемый в фольклорных текстах. Сари-Асланбек посылает двух своих быков с золотыми рогами пастись на летнее пастбище Таторс, принадлежавшее дигорцам Донифарса. Как известно, бык, особенно золотые рога, – символ власти. Таким образом, Сари-Асланбек послал не просто быков, а знак донифарсцам. Если бы они не зарезали быков, это означало бы признание донифарсцами власти Сари-Асланбека. Однако Есе Кануков, прекрасно понявший послание кабардинского князя, распоряжается привести быков и зарезать их. Сари-Асланбеку ничего не осталось, как покорить Донифарс силой.

Собрав войско «в сто всадников из Кабарды, Балкарии и равнинных бадилат», князь Асланбек двинулся на Донифарс. Преодолев перевал Бафон, они вторглись в Дигорское ущелье и расположились на поляне Морга недалеко от с. Задалеск. Отсюда к Есе он посылает своих вассалов на переговоры. Наблюдая с верхнего яруса башни за двумя всадниками, приближающимися к селу, Есе Кануков узнает в них Сафарали, «состарившегося в поисках да-

¹⁰⁸ Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. I. М., 1957. – С. 114.

¹⁰⁹ Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. I. М., 1957. – С. 55.

¹¹⁰ Хамицаева Т. А. Историко-песенный фольклор осетин. Орджоникидзе, 1973. – С. 97-98.

рового угощения (фингдзау), и Муртазали, который состарился в услужении (хъувгъандзау) князю».

От имени своего сюзерена они заявили Есе: «Кроме твоего, в горах нет ни одного общества, не платившего бы мне ежегодной дани. Выдайте теперь мою дань. Сообщаю также, что иду сам с войском, кормление которого тоже будет вашей обязанностью». По варианту, записанному М.С. Тугановым в с. Задалеск от известного сказителя Дзараха Саулати, Есе Кануков послал князю чурек, сыр и пиво, а на словах передал: *«Это моя еда, а это мое питье // Если ты там не утомишься, то здесь я в безопасности. Посмотрю на вас // К завтрашнему полудню если уйдете, то хорошо // Иначе доспехи ваши попорчу серым свинцом // Князь не пропускает ни одного застолья – посылаю тебе пшеничный хлеб с медом // Если уйдешь, а не то помещу в сарае, в хлеву Козити, с пятнистыми свиньями»*.

В балкарской версии, записанной в Чегемском обществе, «Къанукъ-улу бий Эсен» в ответ на требование «дани и масла» говорит: «Подобно Чегему, тебе желтую дань не могу дать». Он предлагает насильникам быть в эту ночь его гостями: «...Вам на угощение пестрого поросенка зарежу // Белые ваши кольчуги серым свинцом покрашу». Два примера из осетинской и балкарской версии свидетельствуют об одном факте.

Ответ Есе показывает его решимость к дальнейшим действиям. Вместо требуемого провианта он отправляет непрошеным гостям традиционный набор горской бедняцкой еды и тем самым подчеркивает свое неповиновение. Все станет ясно, если вспомнить о многочисленных почестях, воздаваемых в эту эпоху князьям. Если князь находился в обществе других лиц, те обязаны были предоставить ему первое и лучшее место, не садиться в его присутствии и оказывать ему всяческие знаки внимания». Есе не только не придерживается известных ему норм феодального права, а более того, советует князю уйти по доброй воле. В противном случае он обещает испортить им доспехи, а самого Ас-

ланбека посадить в хлев со свиньями. Заявить подобное высоко-родному мусульманину, сопровождаемому сотней вооруженных всадников, дело рискованное и более чем смелое.

Слова Есе не остановили князя, он вплотную продвинулся к Донифарсу и расположил свое войско на поляне Мисигон, где были пашни общины. Обеспокоенные происходящим, жители пришли к своему предводителю. *«Обещал было нам, что горы мол безопасны // Теперь на грудь нашу Мисигон // Белый орел прилетел // «Усси» говорим и не уходит он // «Урри» говорим и не улетает он»*. Есе успокоил своих людей: *«До завтрашнего утра подождите // Наши старые горы мне свидетели // Я ему из башни такой камень брошу, что его широкие крылья заболят»*.

Ночью, на самом верху башни, по ее четырем углам, осажденные зажгли деревянные чурбаки, осветившие всю округу, а сами во главе с Есе начали петь, танцевать и веселиться. Может показаться, что предводитель Донифарса был таким отважным воином, который не хотел показать себя в слабости и выявлял свое превосходство перед врагом весельем и пляской. Такой мотив с различными вариациями бытует среди многих народов Кавказа. По мнению специалистов, «соперничество героев включает, кроме чисто ратных подвигов, и состязания в ловкости, хвастовстве лучшим подвигом, спор о том, кто лучше спляшет». Однако суть вопроса лежит много глубже и не ограничивается одной лихостью героя. Многочисленные этнографические материалы свидетельствуют о том, что танец вселяет в воинов силу, придает им мужество и сопутствует удаче. Таким образом, танцы, устроенные в башне Канукова при свете огня и на глазах у неприятеля, способствовали физической и психологической подготовке перед сражением. В этом смысле они имели ярко выраженное магическое значение.

Утром Сари-Асланбек в сопровождении слуги, который нес рукомойник (*хъуывгъан*), вышел по нужде. Увидев все это с верхнего яруса башни, Есе обратился к донифарсам: «Его пока не тро-

гаю, смотрите на его рукомойник». Прицелившись, он выстрелил в кувган, стоявший на земле рядом с князем, и точным выстрелом разнес его вдребезги. А сам князь убежал, не успев завязать учкур от штанов. Есе не собирался стрелять в Сари-Асланбека, хотя есть тексты, где он выстрелом сбивает с его головы шапку. Своим выстрелом он только предупреждает о возможных крайностях, которые очень нежелательны для него и всех его земляков.

Поступок Есе несколько охладил боевой пыл князя. По одним вариантам, повернув войско, он ни с чем собирался покинуть Дигорское ущелье. Есе догнал, вернул и, зарезав быков, устроил ему пышное угощение. По другим – князь изменил свое решение силой подчинить строптивцев и как гость вступил в Донифарс, где Есе устроил богатый прием «с белым хлебом, медом и алутоном (род очень качественного пива)». Есе решил преподнести Сари-Асланбеку, своему почетному гостю, какой-нибудь подарок. Выбор князя пал на черного коня саулоховской породы, принадлежащего самому хозяину. Есе не посмел отказать желанию гостя, но согласился с одной оговоркой. «Чего бы конь не принес, оказавшись за воротами, того уже не вернуть ни при каких условиях».

Охмелевший Сари-Асланбек, выпив прощальный бокал, вскочил на подаренного коня и начал джигитовать на ближайших полях Мисигона. В один из моментов он приблизился в джигитовке к укрепленному жилищу Есе и не удержал коня, который занес князя во двор Кануков. Согласно договоренности, железные ворота тут же закрылись, и пришлось спутникам князя выкупать своего предводителя из необычного заточения.

После случившегося он еще пытался то уговорами, то угрозами склонить донифарсцев к возмещению убытка и к выплате дани за несколько лет вперед. Но, встречая каждый раз мужественный отпор со стороны Есе, он, посрамленный, вынужден был вернуться домой ни с чем.

Изложенные события могут показаться ирреальными: то соперника изгоняют, то устраивают ему угощение и даже дарят

своего боевого коня. Понять эти факты можно лишь с помощью стереотипов поведенческой культуры средневековой эпохи. Большим подспорьем в этом могут оказаться идеалы и категории рыцарского этоса. Напомню, что этос предполагал для рыцаря происхождение из «хорошего рода» и вменял ему в обязанность быть сильным, мужественным и постоянно заботящимся о своей славе. В то же время неустанное соперничество не нарушало солидарности элиты как таковой, солидарности, распространявшейся и на врагов, принадлежащих к элите. Славу в ту эпоху приносила не столько победа, сколько поведение в бою. Мотивации поведения включали уважение к противнику, собственное достоинство и гуманность. Весь этот комплекс заставлял предоставить сопернику, по возможности, равные шансы.

Если мужество было необходимо рыцарю как человеку военному, то не меньшее значение для него имела щедрость, считавшаяся неперменным свойством благороднорожденного. Нужно было, не торгуясь, дарить любому то, чего он просил. Лучше разориться, чем прослыть скупцом. Первое – только на время, ведь понятие дара обязывает воздать за него сторицею. Скупость же ведет к потере звания, положения, к исключению из общества.

Коль скоро речь зашла о рыцарстве, нельзя не упомянуть о роли коня, совершенно сознательно и безгранично хранящего верность своему хозяину. Совершенно личностные отношения у воина складываются со своим боевым оружием, которое часто имело даже собственное имя. Эпизод с конем Есе и история сохранения его ружья – яркая тому иллюстрация. Сказители не исказили правды, описывая события, связанные с угощением высокородного соперника и преподнесением ему в дар боевого «саулоховского» коня. Действия и поступки героев находятся здесь в полном соответствии с мотивациями поведенческой культуры средневековой аристократии¹¹¹.

¹¹¹ Уарзиати В. Избранные труды. Книга первая. Этнология. Культурология. Семиотика. Владикавказ, 2007. – С. 360-389.

Факты, безусловно, говорят о реальности как происшедших в первой четверти XVIII в. событий, так и об их участников. В то же время, имя Есе Кануков связано и с другими событиями, так же ставшими объектом исторических преданий.

Дигория официально была присоединена к Российской империи в 1815 году. Однако через несколько лет произошли события, заставившие Донифарское общество отказаться от подданства русского царя и объявить себя независимым. Сопротивление донифарцев возглавил Есе Кануков.

В начале XIX века в официальных документах русской администрации на Кавказе перечисляются жители Донифарса, в том числе сыновья Канука – Дзанбег, Азнаур, Кули, База и Есе. Все они служили офицерами русской армии во Владикавказе. При этом о Есе говорится, что ему 40 лет. От первой жены (из рода Кашнурзости) у него два сына: Хазбий и Келемет. От второй жены – Касболат, Камболат, Дзамболат и Дзасарбек. После его имени записано – «дезертир»¹¹².

По преданиям же Есе, будучи офицером, не стерпел негативного отношения русской администрации к местному населению и покинул армию. Вернувшись в родной Донифарс, он был избран уоли, возглавил восстание и до самой своей смерти руководил донифарским сопротивлением.

Между Есе первой четверти XVIII века, современника Сари-Асланбека, и Есе первой четверти XIX века, 100 лет. Если бы о Есе (из XIX в.) в русских документах не был указан возраст, все же маловероятно, что Есе, давший отпор Сари-Асланбеку, мог прожить более 140 лет.

Хотя в различных вариантах его имя звучит или Есе, или Есен, однако, безусловно, это два варианта одного имени. Могло произойти наложение имен двух разных героев, которых разделяет не менее 50 лет, по двум причинам:

1. Они могли носить одно и то же имя. Возможно, учитывая

¹¹² ЦГА РСФСР-А, ф. 291, оп. 1, д. 11.

тот факт, что и первый, и второй Есе владели боевой башней на «Гагуон кьубус» («Холм Гагуа»), известной в народе как башня «Есе Канукова», последний мог быть прямым потомком (внуком, правнуком) первого Есе.

2. В 1985 году житель с. Нар Буцо Хуадонти (тогда ему было 87 лет), рассказывая предания о Есе, подчеркнул, что под именем Есе скрывается не один человек, а несколько. Просто последнего из них звали Есе, и все остальные тоже остались в памяти народа как Есе. То же самое говорил житель Донифарса Бекмарза Хатаг-ти, проживший более 120 лет и помнивший (в 1970-х гг.) самого Есе, который, якобы, качал его в младенчестве на коленке.

ЧАСТЬ I **ПРОИСХОЖДЕНИЕ ФАМИЛИИ КАНУКОВЫХ**

1.1. Происхождение Гагуата

Сата и Гагу были братьями, и Сата остался в Лезгоре.

Гагу охотился в Мисигоне и убил оленя. Осмотревшись вокруг, ему понравилась местность, однако там еще не было жителей, кроме как из Федановых, и он обратился к нему:

– Ты не возражаешь, если я поселюсь рядом? – спросил его и тот согласился.

Тогда он вернулся домой и сказал брату:

– Произведем раздел, брат мой! А право выбора – за тобой: хочешь, вот с того гребня досюда будут твоими землями, а если хочешь, можешь жить за гребнем.

– Я за гребень не пойду, – ответил ему брат, и остался на прежнем месте.

А Гагу переселился в Донифарс.

У Сата в Лезгоре родились два сына: Тембол и Хути; а у Гагу родились три сына: Канук, Кобег и Кабан.

Стали они жить, да со временем обеднели. В Лезгоре не было князей (алдаров), а в Донифарсе были и благородные, и кумяги. Своих покойников хоронили в одном месте, так они жили по соседству. Я сам еще застал христиан, но потом мусульман стало больше.

1.2. О появлении в Донифарсе рода Гагуата

О том, как появился род Гагуата в Донифарсе, есть два варианта предания.

Согласно одному преданию, прапрадед Гагуата – Гагу давным-давно осел на левом берегу реки Ираф, в местечке, которое

люди впоследствии назвали Донифарсом. А чтобы обезопасить себя, он построил в Донифарсе крепкую каменную сторожевую башню. С тех пор, проживая там, Гагу был вольным, не было над ним хозяина. Когда потомков Гагу стало больше, их земли расширились.

Для проживания в Донифарсе потомки Гагу пригласили из соседних сел много народу, которые и охраняли их, и дань им платили.

Фамилии Кобегкаевы, Кануковы, Кабановы и Найфоновы произошли от сыновей Гагу – Кобега, Канука, Кабана и Найфона.

Про происхождение рода Гагуата есть и другое предание. А этот вариант рассказали большинство прежних старожил Донифарского общества.

Когда-то давным-давно, два брата из Ассии, охотясь, оказались в окрестностях Донифарса. Один из них был Сата (старший), а второй – Гагу. Там они убили оленя и притащили его тушу на поляну, разделали его, поужинав, остались там на ночь. А утром, оглядевшись вокруг, братьям понравилась местность. Старший брат Сата остался там, а ту поляну он назвал Лезгора. А Гагу для проживания выбрал поляну Мисигон, которая находилась южнее Лезгора, ставшая впоследствии селом Донифарс. Сата и Гагу, каждый из них в своем селе, построили дома, затем женились и у них вскоре появились дети. Они стали первопредками жителей Лезгора и Донифарса. Помимо них в селах также поселились и представители других фамилий, которых пригласили из соседних сел. Они охраняли их от нападений врагов, а донифарсцы даже платили дань потомкам Гагу.

Сыновьями Гагу являлись: Гагу, Алий, Кобек, Найфон, Хоран, Канук и Кабан. От них в Донифарсе произошли фамилии: Гагуевы, Алиевы, Кобегкаевы, Найфоновы, Хорановы, Кануковы и Кабановы.

Кто был первыми потомками этих фамилий в Донифарсе, и как их звали, никто уже не помнит, так это было очень давно и с

тех пор много событий произошло. Была чума, от которой многие из рода Гагуата погибли, были и другие происшествия.

1.3. От кого произошли Гагуата

Астан был охотником, который пришел в горы с равнины, охотясь. В одном месте он сошел с коня, мол, отдохну. Когда он прилег на траву, он уснул, а проснувшись, не обнаружил своего коня. Он стал искать своего коня и набрел на какой-то дом. Астан зашел в дом и застал там молодую девушку. Ее звали Дигорхан (как говорят, и название Дигорского ущелья происходит от имени той женщины). Конь Астана также оказался у нее. Она понравилась Астану и он остался жить с ней. У них родились три сына: Тараз, Гагу и Дзандар. Когда они выросли, старший сын Тараз переселился в Алагирское ущелье и от него произошли Таразонта (по-иронски – Царазонта), средний сын Гагу переселился в Донифарс и от него произошли Гагуата. А младший сын Дзандар остался с отцом и от него произошли Астанта.

1.4. Кануковы

Предком фамилии Кануковых был сын Гагуати Гагу – Канук. Когда в Донифарсе Канук отделился от отца, он свою фамилию назвал своим именем – Кануковым. У Канука в Донифарсе появились дети, внуки, правнуки, однако никто не помнит их имена.

В Центральном архиве¹¹³ нашей республики с потомками Гагу в Донифарсе упомянуты несколько мужчин. Там записаны Канук и его сыновья: Дзанбег, Азнаур, Кули, База и Есе. Они служили в чине офицеров во Владикавказе в царской армии. А после имени Есе есть запись: «Ему 40 лет от роду, от девушки из рода Кашнур-

¹¹³ ЦГА СО АССР, ф.291, оп.1, д. II.

зости (первой жены) у него два сына: Хазбий и Келемет, а от второй жены – Касболат, Камболат, Дзамболат и Дзасарбек». После имени Есе записано – «дезертир». Как выяснилось, Есе отказался служить в царской армии и боролся за права бедного народа против царя и его чиновников.

В перепись 1886 года из фамилии Кануковых в Донифарсе никто не попал, так как задолго до переписи они переселились в равнинные села. Были среди них и такие, которые переселились в Турцию.

Донифарские Кануковы в настоящее время проживают в с. Чикола, а также некоторых местах Осетии.

ЧАСТЬ II

ЕСЕ КАНУКОВ И САРИ-АСЛАНБЕК КАЙТУКИН

2.1. Песня об Азаухане Кануковой

Ой, уарайда, ой-ой, осталось мало мужчин в роду Кануковых.
Над собой стали горевать.
Азаухан была их невесткой.
Она была равной самым достойным мужчинам.
Но когда умер ее муж, осталась она в положении.
И как-то раз она увидела сон,
И с тех пор она стала таять (худеть).
Из-за этого мужчины Кануковых стали беспокоиться:
До сих пор же с ней все было хорошо, что же теперь с ней случилось?
Шафером Азаухан был Кайтук Биев.
И вот она устраивает угощение,
Приглашает стариков Кануковских,
Неделями их угощает, надеясь, что они поймут ее душевные терзания.
Старики Кануковские никак не могли догадаться.
Канук Биев тоже был там, и его, наконец-то, засылают к ней:
– Что с тобою, сестра моя, из-за чего ты таешь на глазах, хотя ты знаешь старики Кануковых.
– Я бы им сказала причину, если бы они расшифровали мой сон.
– Ты расскажи мне, а я им передам, может и разгадают.
– Я не могу от тебя ничего утаить, – рассказала она ему свой сон, –
Во сне увидела сон, будто изнутри меня вышла горящая головня,
да такая, что осветила всех Кануковых,
но затем полетела в сторону равнины и там потухла.

Вот из-за этого я таю, не зная, к чему это,
вот об этом ты спроси их!
– Зачем же еще до них доносить,
я и сам могу тебе это объяснить.
В чреве твоём зародыш есть,
И родится у тебя сын, и станет он таким,
Что мужеством своим высоко поднимет
Славу Кануковых среди дигорцев,
Затем он прибудет на равнину,
И там найдет свою смерть,
Вот тебе твой сон, – сказал ей шафер.
– А я не понимала этого, – сказала на это Азаухан.
Когда старики Кануковых поняли, в чем суть дела,
Сей же час разошлись по домам.
И вот родился такой ребенок,
Который возвеличил всех Кануковых
Во всей Дигории.
Затем он прибыл на равнину
И там был предан земле.
Азаухан была матерью Есе.

2.2. Песня о зловещем сне

Черные для Кайтуковых дни
Наступили, говорят, надолго.
От былой бесчисленной родни
Женщина одна осталась только.
Эта женщина – в роду одна –
На сносях была, и ей приснилось,
Что горящей головней она
Словно бы младенцем разрешилась.
Ей приснилось, что, грозя бедой,

Головня горела и дымилась.
Будто над Большою Кабардой
Головня три раза обкрутилась. ‘
Будто головня потом на горе ей
Пролетела было над Дигорией.
Но неожиданно дождик проливной
Защитил ущелье, встав стеной.
И уже не в силах сделать зла,
Головня бессильная напрасно
Зашипела, дымом изошла
И совсем затихла и погасла.
Женщина, проснувшись, говорит:
«Что это за чудо мне приснилось?
Кто мне сон мой вещий объяснит,
Кто мне сон зловеший объяснит,
Кто окажет божескую милость?»
Говорят, что женщина пошла
К знахарке по имени Дагада.
Но и та помочь ей не могла,
Хоть сказала, что помочь бы рада.
Не вернулась женщина домой.
К знахарке другой пошла, сказала:
«Растолкуй ты сон зловеший мой!»
Та лишь головою покачала.
«Сон твой означает наперед,
Что настанет срок, и сын родится.
Что почтенный Кайтуковых род
Хоть и ненадолго, но продлится.
Под своё начало Кабарду
Сын возьмет и, опьянев от власти,
В край дигорский на свою беду
Он пойдет и не найдет там счастья.
Ой, народ дигорский слишком лют.

Удальцы насильников не любят.
Ой, они в горах подстерегут,
Сына твоего в бою загубят.
Медленно с седла он упадет,
Даже не успев ни с кем проститься;
И на этот раз почтенный род,
Кайтукова племя прекратится!»

2.3. Песня о Сари-Асланбеге

Две служанки вышли за водой,
Кайтукин тоже вышел ранее с кувганом,
И услышал их разговор:
– Дай Бог, чтобы наш князь встретил более могущественного.
– И где же может быть могущественней его?
– Говорят, в Дигории есть могущественней его.
Кайтукин разозлился и говорит:
– От Дигории я должен был еще два года назад дань получить!
Собрал свой народ и поведал им о своем намерение.
– Нельзя к ним идти без знающего их человека, –
Сказали ему.
К Каражаеву он посылает,
Только после этого с войском выступает.
В Морге устраивают привал.
В конце ущелья оседает серый туман, –
Это не серый туман, а
Пар от дыхания коней
Сари-Асланбега Кайтукина.
Впереди серого тумана – два железноротых волка.
Это, конечно же, не волки,
А два всадника.

Кануков великий Есе
В подозрную трубу смотрит: два всадника
Идут – тот, что едет справа,
На белогривом, белохвостом сером скакуне сидит.
Кто же это? Как же быть?
– Это, видимо, благородный Сафарали Каражаев.
Кто же слева едет,
На гнедом скакуне с мышастым крупом, кто же он?
Кто же это? Как же быть? –
Это, видимо, друг его – Муртазали Биев.
Да не переступит наш перевал подобный ему человек.
Тот, кто заранее не предупредил меня о своем визите,
Те люди не простыми гостями будут.
В Донифарс прибывают, направляются
В кунацкую Есе. Накидывает свою шубу из пушнины –
На плечи, у ноги – палка с железным наконечником, –
В таком виде к ним выходит: «Добро пожаловать,
Редкие гости, – приветствует их, –
Не обессудьте, но горец
Любит путников расспрашивать о новостях:
Какие новости в наших равнинных селах?»
– Ничего плохого! Да и свежих новостей нет!
Говорят: «Мы от великого Асланбега
Кайтукина посланцы:
«Нет в горах такого народа,
Кто ежегодно не платит мне дань,
Кроме тебя. И теперь мне дань
Ты должен заплатить. Я и сам через Уза
С войском вскоре прибуду. Мои воины
Голодными будут, и накормить их
Также будет твоей обязанностью. О чем тебя я извещаю».
– «Каражаев! Не надо было тебе собственным камнем
Свою же башню рушить!

Даже если ничего другого не сможем,
Все же мы живем в верховье реки,
Внизу же ты живешь, и мы тебе
Навозом и израненными копытами лошадей
Окрасим воду в красный цвет.
О, Биев!
С тобой же легко справиться: из ущелья твоего
Мы не выпустим для торговли даже осла:
Дети твои от холода погибнут».
Дигорский чурек и сыр ему
Вместе с пивом к князю посылает:
– «Это моя еда, а это
Мой напиток,
Если ты не устанешь там, тогда для меня здесь
Безопасно. Подожду я вас.
Если вы уедете завтра к полудню,
Тогда хорошо. В противном случае я украшу ваше прибытие
Серым свинцом. Князь не может насытиться
Разовым застольем: посылаю вам хлеб
С медом.
Если уедешь – хорошо, иначе
Загоню тебя в светлое помещение – в подвал Кожиевых –
Вместе с рябыми свиньями».
К Есе народ его поднимается.
К нему они обращаются: «Ты тешил нас
Надеждами, что горы наши безопасны.
А теперь нам на голову в Мисигоне
Белоголовый орел, оказывается, сел:
«Кыш», на него крикнем, но он не улетает.
«Брысь», на него крикнем, да он не убегает».
– «До завтрашнего утра погодите,
Вот горы древние наши мне свидетели,
Я ему с вершины башни такой игральный камешек

Кину, что его широкое крылышко занает».
Наутро, на рассвете великий Есе
Взошел на башню и войска
Взором своим окидывает, и Кайтукина,
Выходящим с кувганом замечает.
«Пока в него не буду целиться, – говорит, –
Глядите на его кувган!»
Стреляет и его серебряный кувган
С длинным белым горлышком возле него разбивает.
Мрачным возвращается Кайтукин:
«У этого человека я не отниму скота,
Он еще и наш скот отберет,
Надо уходить отсюда».
В тот же час отправились через Лезгор.
Есе стреляет в него и сбивает его шапку.
Князь наклоняется вперед.
Есе вдогонку ему кричит:
«Подобает тебе, Кайтукин,
Моему крайнему селу, будучи князем,
Совершить поклон!»
Войска Сари-Асланбега через Уаза
Обратно вернулись.

2.4. Песня о великом Есе Канукове из Донифарса

У Биаслановых была хорошая хозяйка маленькая Маладес.
Ночью увидела сон:
У нее на коленях лежала змея с золотой головой.
Наутро она рассказала свой сон ведунье:
«Удивительный сон видела, а что означает, не знаю».
Рассказала свой сон. Та ведунья ей сказала:

«Твой сон указывает на то, что у тебя родится сын,
Который будет править всей Кабардой».
Вскоре у нее родился сын,
И назвали его Сари-Асланбек.
Сари-Асланбек возмужал
И начал править Кабардой.
В скором времени он решил жениться,
Взял себе в жены дочь богача Урусбиева Кургока из Баксана.
Кургок в приданное дочери отдал двух черных быков:
Среди скота не было красивее их,
На головах у них красовались белые крученые рога,
На концах рогов были сделаны дырки,
И на них Кургок привязал золотые монеты,
В таком виде подарил их своей дочери.
К Сари-Асланбеку в гости пришел
Муртаз-Али Каражаев.
Обратился Сари-Асланбек к Муртаз-Али:
«На Дигорию хочу напасть, только повод мне нужен».
Муртаз-Али сказал ему: «Для повода я могу вам подсказать
способ:
Отгони свои черные быки в Таторс,
Они и послужат поводом на них напасть».
– «В таком случае ты их отгони и присмотри за ними».
Вскоре Муртаз-Али пригнал двух черных быков в Таторс.
Известие об этом дошло до Донифарса, до Есе Канукова:
– «На твоих землях пасутся два удивительных черных быка».
Есе расспросил о них подробно.
Чьи эти быки, кто их пригнал, все подробно разузнал,
Затем послал за ними людей:
– «Покажите и мне тех красивых быков».
Дал указание их к нему пригнать.
Зарезал их и пригласил всю Дигорию,
Есе устраивает, мол, праздник.

Так, под видом праздника, он угостил мясом тех быков всю Дигорию.

Из их рогов сделал бокалы,

Вместе с золотыми монетами на них.

Об этом Муртаз-Али Каражаев известил Сари-Асланбека.

Когда услышал эту новость Сари-Асланбек,

Жена его стала упрекать:

«Он не твоих быков зарезал,

А отобрал твою жену,

И не стоит тебе больше жить с таким унижением».

Сари-Асланбек решил собрать войско против Канукова:

В Кабарде, Балкарии и на равнине у Баделиат.

Местом сбора войск назначил возле Каражаево,

На берегу Ирафа в долине Кодах.

Застали там сто всадников: из Кабарды, Балкарии и от равнинных Баделиат.

Их ружейная пальба раздавалась подобно грому,

А дым от ружей и пар их лошадей поднимался подобно туману.

В Донифарсе Кануков великий Есе с вершины башни

Из своей золотой подзорной трубы наблюдает:

«Что за диво! В начале ущелья осел густой туман,

В такой солнечный день, вот чудеса?!»

Ему сообщили:

«Это не густой туман,

А Сари-Асланбек с войском идет в Дигорию.

И это дым от их ружей и от поднимающегося пара лошадей.

Он их спрашивает:

– А что это за гром Елиа?¹¹⁴

– А это, – сказали ему, – гром от ружей и свист плеток.

Есе продолжает наблюдать за ними из своей золотой подзорной трубы.

¹¹⁴ Елиа – в осетинской мифологии повелитель грома и молний.

И вот они перешли перевал Бафон.

Впереди едут три всадника:

– Интересно! Кто ж такие эти три всадника?

Узнал переднего:

– Это же Каражаев, состарившийся охотясь за угощением,
Муртаз-Али.

Сидит на коне-полукровке, с перекинутой на левую сторону
гривой.

За ним едет благородный,

И конь его чистой породы,

И сам тоже чистых кровей,

Восседает на мышастой шавлоховской породе лошадей,

А грива – на правую сторону.

На нем самом из водянистого цвета черкеска.

Глядит на третьего всадника, мол, кто же это будет.

Наконец узнал и его:

– А я гадал, кто ж это будет,

А это Сафар-Али Сивсиев – кабардинец,

Который состарился, подавая хозяину кувган.

Эти двое были проводниками Сари-Асланбека в Дигорию.

На лугах Задалеска расположили на ночлег свои шатры.

Оттуда Сари-Асланбек послал своих гонцов к Канукову:

«Какие у тебя есть силы принять гостя?»

Кануков отправил ему ответ:

«Если гость как подобает гостю придет,

То в первый вечер угостим его

Дигорским твердым чуреком с соленым сыром,

Если это ему не понравится,

Тогда на второй вечер накормлю белым хлебом с медом.

Если же и это не понравится ему,

Тогда на третий вечер брошу его

В глубокий хлев Кожиевых со стадом свиней».

Когда Сари-Асланбек передали такой ответ, он задумался.

И вот решил он с войском стать поближе к Донифарсу, к селу.
На вторую ночь переночевали в Мисигоне¹¹⁵,
А утром вышел он по надобностям,
Поставил возле себя кувган.
Но с вершины башни Кануков одним выстрелом
Разбил его кувган вдребезги.
– «Если бы он целился в меня,
Он бы и в меня попал.
Потому не стоит мне вступать с ним в бой».
И они отдали себя на попечение Канукова в качестве гостя.
И потчевал их Есе всю неделю,
Белым хлебом и медом,
А также дигорским пивом алотон.
И угощал их из бокалов с золотыми монетами,
Сделанных из рогов тех быков, из-за которых и произошли
события эти,
Дигорским пиво алотон.
Но вот решили гости ехать,
И спросил Кануков Сари-Асланбека:
– «Что тебе подарить, скажи».
Сари-Асланбек сказал:
– «Подари мне своего коня».
У Канукова был конь шавлоховской породы, и он сказал:
– «Дарю его с уговором:
Что он вынесет с моего двора,
Если принесет обратно,
Того уже нельзя будет отдать никоим образом».
Такой ответ покорило самолюбие Сари-Асланбека:
– «Как же он меня принесет обратно,
Когда я кабардинский князь?!»
С этими словами Есе подал ему дигорское пиво алотон,
Как почетный бокал на прощание.

¹¹⁵ Мисигон – местность чуть выше с. Донифарс.

Когда от пива алотон расслабило Сари-Асланбека,
Тогда он поблагодарил Есе и начал джигитовать на ровной поляне Мисигона.
В тот момент, когда он повернул коня обратно,
Конь перестал ему подчиняться,
И вот стремглав влетает с князем во двор Есе.
Меж ними был уговор,
Потому не мог Кануков нарушить свое слово:
Закрыли за князем железные двери.
Сари-Асланбек шел с войском к Есе за данью,
Теперь же его самого, из-за коня, потребуется выкупить.
Выкупили князя товарищи его за восемнадцать по восемнадцать¹¹⁶ золотых.
Уехали они с таким позором.
А слава осталась у дигорцев, благодаря Есе Канукову.

2.5. Песня о Есе

Из конца ущелья небесный гром раздается. Не гром небесный то будет, а шум от ног воинов Асланбега.

Туман спустился в конце ущелья: то не туман будет, а пар от коней воинов Асланбега.

Вот в конце ущелья показались три всадника. И кликнули люди великому Есе Канукову: «Из конца нашего ущелья три всадника показались: что это означает?»

Он же сказал: «Так принесите мне мою подзорную трубу, я посмотрю на них».

Он посмотрел и сказал: «И вправду на повороте Доммайта едут три всадника: из них один сидит на чернохвостом, черногривом сером коне-саулохе: это будет Кайтуков Дзамболат. Сред-

¹¹⁶ Восемнадцать по восемнадцать – дигорский счет по 18. В данном случае (18 x 18) равен 324.

ний сидит на гнедом, желто-пятнистом коне: это будет могучий Асланбег. С левой же стороны едет Каражаев Сафарали – он их проводник».

И сказали Есе донифарсцы: «Что нам с ним делать?»

Он же сказал: «Что нам с ним сделать? Аркан на него накинем, так аркана на него не хватит. Веревкой его свяжем, так она его не стянет; если пригласим в гости, то не завернет; если на него цыкнем, он не улетит».

– Это белоголовый орел к нам едет, – сказали люди.

Есе же им сказал: «Мы вот что сделаем: если он не завернет, то я ему вышлю нашего хлеба с медом. Если все-таки к нам завернет, то я его загоню в нижний хлев Кожиевых с пестрыми свиньями».

Могучий Асланбег все-таки прибыл на земли донифарсцев, засел он как раз посреди их пашен и лугов, пустил коней с уздами и с седлами в луга и пашни. Тогда Кануков Есе принял решение: будь то женщина, девушка, мальчик, которые не годились для боя, он всех их спрятал в большой башне Хатаговых. А кто только мог биться, им всем он велел занять бойницы огромной железно-вратной башни Кануковых. Сам же Есе взнес на верх башни большое фитильное ружье и там его зарядил. А когда могучий Асламбег вышел с кувганом к подножию кучи щебня и поставил кувган перед собою, то Есе из этого ружья выстрелил в его кувган и разбил его на три части.

Могучий Асланбег вскочил и крикнул своим проводникам – Биеву Алимарза и Каражаеву Сафарали: «Гром в нас ударил?»

Они же ему сказали: «Не гром в нас ударил, а был это выстрел ружья Канукова Есе». Тогда князь сказал: «Пусть поспешно каждый изловит своего коня: сейчас перебьет нас, истребит нас, привели же вы меня на гибельное место: с ним биться мы не сможем и по-доброму мы от него не уйдем».

Все поймали своих коней и держали их за уздцы.

Могучий Асланбег сказал своим проводникам:

– Все же дайте мне посмотреть на него: с ним биться я не смогу, так как подобрау от него не уйду.

Они сказали ему:

– Если мы поднимемся к нему, он убьет нас.

Князь сказал им:

– Если я сяду на коня, то тот, кто попал в мой кувган, живым не отпустит и меня самого. Другого выбора нет, как не пойти к нему посредниками.

Они поднялись к нему и сказали:

– Добрый день, Есе!

Есе же им сказал:

– Каким вы сегодня сделали этот день для нас, лучше пусть такого дня никогда не настанет для вас.

– Каражаев! Ты, – сказал он, – живешь в конце моего ущелья, и если я не в состоянии буду что-либо сделать тебе, все же загоню мулов в воду и заставлю тебя пить мутную от их ног воду».

– Сын Бия! Когда я для тебя у ущелья поставлю плетневые ворота, твои люди умрут с голоду.

Затем сказал он им вслед:

– Эй! А сейчас добро пожаловать! Ваши кони голодны, зачем вы их изловили, почему их не оставили пастись, – спросил он, – из-за одного выстрела не следовало своих коней вылавливать, нужно было их оставить хотя бы до следующего выстрела.

Они передали ему желание князя:

– Мне нежелательно биться с Есе, но хотел бы увидеть его лицо, и чтобы мы жили с ним в дружбе.

Есе ответил им:

– Первый выстрел был для тебя моей милостью, как гостю, но если бы ты подождал еще второго выстрела, то я снабдил бы тебя моим благословением.

Они сказали ему:

– Он просит, чтобы ты пришел к нему.

Он им сказал:

– Ступайте, я догоню вас.

Пока они на конях плутали по дороге, он снарядился охотником, надел свою короткую чоху, арке (башмаки из сыромятной кожи), копьё, накинул патронную сумку на плечо, и в таком виде предстал по окольным горным дорогам перед князем. Подошел к нему, поздоровался с ним за руку: «Добро пожаловать, князь!» – сказал он.

Князь подумал: «Вероятно, теперь Есе придет с моими посредниками».

А Есе уже стоял перед ним, но откуда князь мог знать, что это он?

Когда посредники вернулись, князь их спросил: «Где же он?». Они же ответили ему:

– Он идет за нами.

Тогда Есе сказал:

– Вот я, я ведь давно пришел.

Князь посмотрел на него и спросил:

– Ты Есе?.

– Да, это я, – сказал он.

Князь ему сказал:

– Тот, кто в меня стрелял, был ты?

Он сказал:

– Да, это был я.

– Ты стрелял в меня или в мой кувган? – спросил князь.

Есе ответил ему:

– Я стрелял в твой кувган. Твой кувган разлетелся на три части, а если бы я стрелял в тебя, то ты меньше, чем на пять частей, не разлетелся бы.

Тогда князь говорит ему:

– Прошу тебя, дай мне увидеть тебя на спине твоего коня.

Он сказал:

– Вид горца-всадника ничто, и сам он – ничто, не стоит на него смотреть.

– Нет, я все же хочу увидеть.

Тогда Есе послал за своим конем, велел его привести, а сам наказал:

– Кого мой конь принесет сюда, того задерживайте, а коня моего сразу же возвращайте обратно.

Когда привели коня, Есе просил князя, чтобы он посадил на него кого-нибудь из своих воинов. И тот посадил на него Анамата Кудайнатова. Все воины стали так, чтобы видеть джигитовку. Анамат проджигитовал посреди воинов в одну сторону. Когда же он повернул коня в другую сторону, то не мог его удержать, и конь понес его в дом Есе Канукова. Коня привели обратно, а человека ввели в кунацкую, как и наказал им Есе. Тогда Есе подошел к князю и сказал ему:

– Что ты творишь, ты осрамил моего коня тем, что посадил на него такого всадника, который не смог его удержать даже уздой. Посади же на него того, кто сможет его обуздать.

Тогда могучий Асланбег посмотрел на воинов и посадил на коня Каурбега Тамбиева. Тот также сел на коня, ударил его, прогарцевал в одну сторону перед воинами, повернул его в другую сторону, но не смог его сдержать. Конь и его отнес в дом Есе. Его тоже ввели в кунацкую, а коня доставили обратно. Когда привели коня, Есе сказал князю:

– Прошу тебя, сядь на него сам.

Князь сказал:

– Если не увижу тебя самого на коне, то я останусь неудовлетворенным.

Есе сказал:

– Мой конь не объезжен, потому, когда буду джигитовать, пусть все поберегутся.

Все воины стали рядами, стараясь, чтобы каждый увидел его джигитовку.

Есе ударил коня, и щепнем, отлетавшим из-под копыт задних ног коня, кому глаз вышибло, кому нос отшибло, кому руку сло-

мало. Поэтому воины разбежались, а могучий Асланбег остался на месте. Есе направил коня в его сторону, да так, что весной жирный барашек не запляшет изо всей силы так, как к нему, князю, гарцуя направился конь.

Князь испугался и пустился бежать. Есе ему крикнул:

– О, аталык мой! Не беги!

Когда он повернулся назад, Есе спрыгнул с коня и взял князя за руку:

– Ну, теперь прощай! – сказал он, сам же вскочил на коня и направился к своему дому.

Князь сказал ему:

– И ты прощай! – И он также направился в путь, крикнув своим воинам, – скорей, по коням!

Когда Есе вернулся, то отнес большое ружье в верхнее отделение башни, и когда могучий Асланбег переправился через Ираф, Есе прицелился в его шапку, выстрелил и оторвал у шапки клочок, а сам крикнул ему вслед:

– Мы у гостя чаще видим спину, чем лицо!

Тогда могучий Асланбег сказал своим проводникам:

– Пусть никогда не увидят добра те, которые, не разобрав дела толком, меня сюда привели. Только бы голова моя отсюда спаслась!

За Задалеском в местности Морга воины спешили. Когда князь сел на камень, его провожатые стали обдумывать:

– Ведь Куданетов и Тамбиев остались там, что нам с ними делать? Если скажем князю, то он нас пошлет за ними, если ему скажем, отъехав дальше, он все-таки пошлет нас за ними, на нашу погибель, лучше уж скажем ему сейчас.

Когда они решили так, то подошли к князю и сказали ему:

– Лучшие из твоих воинов остались там. Что нам для них сделать?

Князь сказал:

– Я сам хотел получить от него дань, а он теперь сам взял у меня.

С этими словами он соскочил с камня, на котором сидел, и пересел на другой камень. Он пересаживался с камня на камень в гневе. Таким образом, он пересел на каждый камень по пять раз.

Пока князь ломал над этим голову, Есе посадил тех пленников на коней и с ними послал воинам Асланбега провиант – шесть лошадиных нош и четыре тучных откормленных быка. Вот что он послал.

Спутники князя, увидев их, обрадовались и сообщили князю:
– Вот наши люди подъезжают.

Как только они сообщили князю, он вскочил на камень и с верху посмотрел на подъезжающих. Увидев их, он в великой радости взмолился Богу:

– Благодарю тебя, Боже, я думал, что их убили, а они вот, подъезжают!

Затем могучий Асланбег, увидев быков, от великой радости не знал, что делать, и крикнул:

– Зарежьте быков, насытитесь, чтоб быстрее покинуть эти места.

Князь Асланбег подумал, что эти быки простые, украденные его воинами по дороге. Тогда ему сказали:

– Этих быков прислал Есе для твоих воинов, сказав, чтобы их не отпускали без обеда.

Тогда сказал им могучий Асланбег:

– Теперь прошу вас, позвольте мне еще раз посмотреть того, кто вас (пленников) прислал столь довольными.

Они вернулись назад и передали Есе просьбу князя:

– Если хочешь, чтобы мне были приятны твои соль и хлеб, то еще раз покажи мне лицо твое.

Когда князь первый раз увидел его, он был одет как охотник, а когда он во второй раз просил увидеться с ним, Есе оделся всадником. Когда они подъезжали, то Есе отстал от них, и когда князь его увидел, то спросил их:

– Кто это? Кто это подъезжает позади вас? Пожалуй, Богом созданный ангел?

Так был наряжен и статен Великий Есе Кануков, что так о нем подумал князь.

Те же сказали ему:

– Это Есе Кануков.

Когда он приблизился к князю, князь встал, протянул к нему руку и посадил его рядом с собой на камне.

– Не хочу остаться с тобой врагом, и, если согласен, предлагаю дружбу, – сказал он ему.

Есе ответил ему:

– Ничего лучше этого не желаю я от тебя. Если ты предлагаешь мне себя другом, то мне ничего более не нужно.

Тогда могучий Асланбег молвил Есе:

– Что ты хочешь взять в подарок от меня?

Тот ответил ему:

– Как подарок от князя и кнутовище от плети хорошо!

И было у князя золотое ружье, ценою в 1000 рублей. Он вынес его и подал ему.

Есе спустил рукава черкески и таким образом взял подарок в свои руки, сказав:

– Пусть мне это будет впрок!

И подарил ему это ружье князь, и в этот час они помирились. Могучий Асланбег сказал ему:

– Нет никого, кроме дигорцев, с кого бы я ни брал дани.

2.6. Набег кабардинского князя в Донифарс

В одно время в Кабарде жил один князь, и было у него два черных быка; подобно им не было на земле скотины такой же красоты. Он их лелеял, разукрасил их рога золотыми оправками, а на копыта им одел подковы.

Потом ему пришла мысль:

– Вот бы в этом году их попасли в тени на лугах Таторса в горах Дигории.

Сафарали Каражаев был его другом, и он отправил их к нему. А тот принял быков и отогнал их к пастухам в Таторс, объяснив им:

– Эти два быка являются собственностью кабардинского князя, и чтобы с ними ничего не случилось, потом он заплатит за ваш труд. Если же с ними что-то случится, то будет очень плохо, мы все пострадаем от князя.

И пастухи пасли их втайне, никому про них не говорили, однако те, кто приходил за своими быками, обратили на них внимание и удивлялись, какие, мол, дивные быки.

А в ту пору предводителем всей Дигории был Есе Кануков, который возвел на вершине скалы Гагуон башню таким образом, чтобы мог заметить врага, как только он появлялся в начале ущелья.

Слух о быках дошел до Есе и он вызвал тех пастухов. Пришли пастухи и Есе спрашивает их:

– Что за быки, почему люди диву даются, чьи они?

– Не знаем, – сказали они, – мы тоже про них ничего не знаем. Сафарали Каражаев их к нам прислал, а он их называет собственностью кабардинского князя.

Тогда Есе говорит им:

Пасите их, скоро будет праздник начала косовицы (Циргъесаен), тогда пригоните их, мы их зарежем на праздник.

Пастухи сказали «хорошо» и ушли. Быки паслись некоторое время. Сафарали время от времени присылал к ним проводить,

мол, ничего не случилось с быками. Сафарали был спокоен, быки, мол, пасутся, ничего с ними не станется. А пастухи никому не сказали, что им наказал Есе.

К тому времени наступил праздник начала косовицы и Есе послал двух человек:

– Пойдите и пригоните быки кабардинского князя.

Те пошли и пригнали быков, дигорцы зарезали оба быка на праздник начала косовицы. Съели дигорцы быков на празднике.

А Сафарали снова послал в Таторс проводить быков. Пастухи сказали им:

– Нет уже быков. Есе Кануков приказал их пригнать к празднику начала косовицы и дигорцы их съели на празднике.

Тот, кто пришел проводить быков, вернулся в село Каражаево и сообщил о случившемся Сафарали. Сафарали забеспокоился, как, мол, теперь предстану перед кабардинским князем!

Другого выхода у него не было, и он послал гонца к кабардинскому князю:

– Случилась беда, твоих быков больше нет. Есе Кануков зарезал их на празднике.

Когда кабардинский князь услышал о случившемся, он сказал:

– Хорошо, придумаем что-нибудь, но мы их так не оставим.

Отправил сообщение Сафарали:

– Вскоре к тому дню отправлюсь в полной готовности!

Князь собрал в Кабарде большой отряд всадников. Когда об этом узнали в Хазнидоне, то сообщили Есе:

– Кабардинский князь идет войной из-за своих быков.

Есе то же, хотя и не боялся, призвал дигорцев:

– Всем необходимо собраться у меня, нам надо посоветоваться, к нам идет кабардинский князь и нам следует подготовиться.

Собрались дигорцы в Донифарсе у подножия башни Есе. Сам Есе засел в башне и наблюдал из окна вниз, в ущелье, даже ночью не ложился спать.

Вскоре, как и следовало ожидать, только вошли войска в ущелье, Есе заметил их. Войска дошли до подножия Задалеска и спешились на поляне среди грушевых деревьев.

Обращается Есе к народу:

– Отправим к ним гонцов: добро пожаловать к нам, если вы спешились и идете к нам с миром, тогда мы примем вас как гостей – вашим обедом будут мясные блюда из лучших кусков баранины с белым хлебом, пиво алотон будет вашим напитком, а постелью для вас будут матрацы и подушки из отборного пуха. Если же вы к нам идете со злом, и в таком случае добро пожаловать – накормим вас чуреком из сырого ячменя с рассолом, напоим холодной водой, а постелью вашей будут, – сказал он, – среди свиней в свинарнике Кожиевых под башней. Вот и добро пожаловать в качестве кого желаете, по вашему выбору.

Есе отправил к князю гонцов, и те сказали ему:

– С миром ли, со злом ли, все равно приходите!

А кабардинский князь им сказал:

– До завтрашнего дня мы к вам не пойдем, а завтра мы сами к вам придем, тогда посмотрим.

Принесли Есе сообщение:

– До завтрашнего дня, сказал князь, мы к вам не пойдем.

Когда Есе услышал весть, тогда призвал Тулабега Талиона, и сказал ему:

– Наши посредники принесли нерадостную весть, однако оседлай моего скакуна и сходи ты к ним и скажи им: гонцы наши принесли нерадостную весть, потому послал меня к вам еще раз: «Не совершайте ошибку, мы оба не будем в выигрыше от вражды, так лучше нам помириться». А сам покажи им свое мастерство джигитовки, да так, чтобы они позавидовали тебе.

Отправился Тулабек Талион к кабардинскому князю и приветствовал князя:

– Твой ответ показался нам не лучшим, потому Есе еще раз прислал меня к вам сказать, что мы не хотим воевать, если договоримся добром.

Кабардинский князь сказал:

– У меня нет другого ответа, кроме того, что сказал.

Тулабек Талион сказал ему:

– Твоя воля, – сказал, а сам пришпорил своего коня и начал между ними джигитовать то в одну сторону, то в другую, и кабардинцы, боясь, что он их сшибет, разбежались по углам, дивясь его мастерству.

Когда он прекратил джигитовать, то к нему подбежал один кабардинец, дай его, мол, мне тоже немного поджигитовать.

– Дать я тебе его дам, да боюсь, не справишься с ним и покалечишься.

– Не волнуйся, – сказал он, – ты мне дай его, а остальное мое дело.

Дал ему, и тот прогарцевал вниз по ущелью, с трудом его сдержал, когда же он направил коня вверх по ущелью, тот устремился подобно птице и вмиг принес кабардинского всадника в Донифарс к башне Есе. А там его ждали дигорцы, которые его спешили и отвели в свинарник Кожиевых, бросили его к свиньям и закрыли за ним двери. А коню поправили седло, привязали к луку уздечку и тот снова птицей полетел и встал возле Талиона Тулабека, и разгоряченный гарцует возле него.

Когда кабардинский князь увидел повадки коня и то, как он гарцует возле своего хозяина, к нему закрались сомнения, подумав, что тут что-то не так.

А к Тулабеку Талион обратился другой кабардинец, дай его, мол, и мне.

Тулабек Талион сказал ему:

– Дать то я тебе дам, только не справишься.

Дал его и ему. Он тоже проджигитовал вниз по ущелью, а когда повернул его вверх по ущелью, то конь понес его, и да будет то же самое с твоим врагом, его тоже принес в Донифарс к башне. Дигорцы его тоже спешили и бросили к товарищу в свинарник Кожиевых, а коня снова развернули и тотчас же оказался возле своего хозяина Тулабека Талиона.

Тогда к Тулабеку обратился третий кабардинец, мол, и мне дай его.

– Дать то я тебе даю, только боюсь, не справишься и ушибешься, – сказал Талион Тулабек.

– Не бойся, – сказал он, – ты мне его дай, а там уже мое дело.

Дал ему Тулабек Талион, и кабардинец, вскочив на коня, стал джигитовать вниз по ущелью, затем повернул его обратную сторону, и конь, нагнув опять голову, птицей полетел и предстал с ним в Донифарсе перед башней. Дигорцы и его сняли с коня и бросили к товарищам в свинарник, закрыв за ними дверь. А коню поправили седло, привязали к луку уздечку и тот снова птицей полетел и встал возле Тулабека Талиона.

Когда конь прискакал третий раз к Тулабеку Талион, тогда он сам вскочил на него, начал гарцевать, и кабардинцы удивлялись его мастерству.

Затем Тулабек Талион вернулся и сказал Есе:

– Не послушались они меня, до завтрашнего дня они не хотят дать ответ.

Таким образом, наступила ночь. Охрана стояла на страже. Рассвело. Когда рассвело, кабардинский князь встал и вышел по своим надобностям с кувганом, с ним еще один человек. Есе смотрит на него с вершины башни.

Есе говорит:

– Что мне делать: напугать его, или его самого подстрелить? Ладно, напугаю его.

Прицелился в его кувган и выстрелил. Кувган разлетелся на мелкие кусочки, а князь от испуга пал ниц. Кабардинцы собрались возле него, подумав, что он убит.

Князь сказал:

– Господи, господа, мы же в беду попали! Тот, кто разбил мой кувган, если бы захотел, убил бы и меня самого. Что же теперь делать нам с нашими воинами, каким образом их заполучить, пошлю к ним гонцов.

Выпросили своих воинов, и отдали им их. Пленникам этим Есе сказал:

– Отпускаю вас, прощаем вас, но скажите князю, пусть второй раз он больше не приходит в Дигорию с войной.

Кабардинский князь со своими людьми сели на коней и, подавленные, отправились из Дигории.

2.7. Песня о Есе и кабардинском князе

Кабардинский князь у двух черных быков, рожденных в дни Тотурта¹¹⁷,

Рога отделал золотом.

Во все сторону к друзьям рассылает:

– Найдется ли

У меня друг ровесник?

Кто бы отогнал двух быков на пастбище,

На период жары, где нет мошкары?

Каражаевы издавна

Готовы были пасть за честь.

Сафарали Каражаев к нему посылает:

– Я отгоню твоих быков

На северные склоны Таторса, что без мошкары.

Отгоняет их на земли Донифарса,

На склоны Таторса.

В один из дней

Есе Кануков

С вершины башни в подзорную трубу

Стал обозревать окрестности

Донифарских земель.

На склонах Таторса он замечает

Двух черных быков.

¹¹⁷ Тотуртаэ – осетинский Новый год, справлявшийся в течении 2-х недель до весеннего равноденствия; Тотур являлся покровителем быков и волков, потому быки, рожденные в дни празднования Тотурта, считались лучшими.

– Что за чудо? Столько времени
На мои земли даже птица залетать
До сих пор не смела?!
Ну-ка, младшие,
Пригоните их!
Пригнали их.
В ущельях Дигории диву даются:
– Что это? Что за чудо?
Больше одного солнца
Мы никогда не видели,
А над Донифарсом – четыре солнца
Выглянуло!
Есе Кануков возле своей громадной башни
Зарезал их на праздник косовицы.
Сафарали Каражаев же
Еженедельно их проводывал.
Не найдя их,
Сообщил кабардинскому князю.
Кабардинский князь прибывает с войском,
Заночевали в роще Морга.
В Донифарс посылает к великому Есе:
– Верни добром моих быков,
В противном случае пойду войной.
Отвечает ему Есе:
– Раз ты пришел ко мне, значит ты мой гость:
Будет тебе на ужин пиво алотон с мясом.
Если же вы пришли со злом,
Тогда мы вас загоним
В глубокий хлев под башней
К свиньям Кожиевых.
И вот кабардинский князь
С кувганом выходит.
Есе Кануков с вершины башни

Из кремневого ружья прицеливается.
Разбивает в его руках кувган.
– Ну же, мои младшие, седлайте моего коня!
Обратился в бегство князь,
Крикнув: «Ничего хорошего нас здесь не ждет!»

2.8. Песня о Есе и Сари-Асланбеге

Корова Сари-Асланбеге Кайтукина отелилась двумя телятами, а его жена взяла их в качестве подарка. Начала их кормить со своими служанками. Выросли в чудесных два быка. Одна из служанок сказала:

– Почему держите этих быков здесь в такую жару? Отошлите их на земли Донифарса в Таторс. И в росте, и в весе они прибавят. Отошлите их в Таторс.

Кайтукин отправил гонца к Есе:

– Двух быков я послал в Таторс, ты проводидай их каждую пятницу, чтобы из собственных рук давал им и соль, и воду!

Есе тоже отправил ему ответ:

– Можешь быть спокоен, я за ними присмотрю!

В один из дней он послал донифарскую молодежь и велел им пригнать в село. Есе собрал все население Фарса¹¹⁸, зарезал тех двух быком и угостил. Весть об этом разнеслась по всей округе. Однако никто не смел сказать об этом Сари-Асланбегу.

И вот как-то две служанки вели между собой беседу, а князь подслушал их разговор. Одна служанка говорила:

– Разве найдется земной человек, который бы оказался сильнее нашего князя?

А другая служанка засмеялась:

– Кто зарезал тех двух быков, которых его жена вскормила кусками со своего стола, и угостил их мясом жителей своего округа, тот сильнее нашего князя!

¹¹⁸ Фарс – краткое название Донифарского общества.

Когда князь услышал эту новость, он послал гонцов в села от Баксана до Дигории с призывом:

– Сегодня пятница, чтобы в следующую пятницу все собрались в боевой готовности!

Собралось в назначенный день его войско, и он отправился в Дигорию. Его проводником был Муртазали Биев, вторым посредником у него был Сафарали Каражаев.

Под башней Канукова закукарекал петух.

– Чтоб тебя черный ястреб унес, петух, не о добром госте возвещаешь! Принесите срочно мою подзорную трубу!

Благородный Есе Кануков поднялся на вершину башни, стал наблюдать с вершины башни в подзорную трубу за входом в ущелье. Вот в начале ущелья густой туман поднимается. Впереди густого тумана два железноротых волка идут.

Нет, это не два железноротых волка, а два всадника. Тот, кто едет справа, на белогривом и белохвостом шавлоховском скакуне сидит. Это – Сафарали Каражаев. Тот, кто едет слева, на желтогривой, желтохвостой мышастой полукровке сидит. А это будет Муртазали Биев.

Наконец они спешили возле кунацкой Есе Канукова. Есе Кануков вышел к ним с накинутой на плечи шубе из пушнины:

– Добро пожаловать, гости. Горец любит спрашивать о новостях. Что нового в наших селах на равнине?

– Расскажем мы тебе новости: Сари-Асланбег Кайтукин шлет тебе привет. После привета, говорит, накормить обедом мое войско – на тебе. После этого сообщи всей Дигории: приготовьте мне дань за семь лет.

Есе им говорит:

– Пусть Бог тебя не простит, Сафарали Каражаев, кто своим камнем башню рушит! В истоках твоей воды живу, и я сделаю мутным твою питьевую воду ногами моих лошадей. А ты, Муртазали Биев, чего добиваешься? От Дигорских гор до Балкарских гор поставлю плетневый забор, и ваши маленькие дети умрут с голода. А

князю я отправлю белый хлеб с медом. Если он не переварит это, тогда я отправлю ему чурек из горского ячменя с мясом. Если ему и это не понравится, тогда я загоню его на третий уровень подземелья Кожиевых с пестрыми свиньями. А если и это не понравится ему, тогда отправлю его домой с большими неприятностями.

Поднялись войска навверх и спешили на поляне Мисигон. Есе Кануков послал Сари-Асланбегу:

– Будь гостем в моей горской каменной кунацкой.

Однако тот не пришел.

Рано утром Есе поднялся на вершину башни:

– Донифарсцы, на поляне Мисигона сел белоголовый орел! «Кыш» ему крикнем, да он не улетит. «Добро пожаловать» ему говорим, да он отказывается заходить к нам! Давайте же мы ему кинем твердое круглое зернышко, и он либо улетит, либо направится к нам.

Утром спозаранку Сари-Асланбег на поляне Мисигона сел по своим надобностям с серебряным кувганом. Благородный Есе тоже произвел с вершины башни один выстрел и разбил вдребезги серебряный кувган князя. Осколки попали на его грудь, и он в тот же миг крикнул своим войскам:

– Немедленно садитесь на своих коней!

И они, оглядываясь назад, устремились вперед и бежали из Дигории.

2.9. Поход Биаслановых в Дигорию

Князя Биаслановых называли Кайтуком. Его жена была в положении. Ночью она родила огонь. Огонь вылетел, долго странствовал, затем погас в горах.

Это был сон. Рано утром она рассказала о своем сне мужу. Тот сказал ей:

– Ты родишь сына. Он будет князем Биаслановых, а сам даю ему имя Сари-Асланбег.

И действительно, она родила мальчика. Мальчик подрос и оказался таким сильным и умным человеком, что единолично решал все вопросы, касавшиеся Биаслановых.

Как-то раз он вздумал совершить поход в Дигорию, но не знал, каким образом это сделать. Тогда он послал за Сафарали Карадзаути. Тот явился к нему и спросил:

– Что тебе угодно, зачем ты позвал меня?

– Я хочу напасть на Дигорию, – сказал князь, – но не знаю, как это сделать.

Сафарали ответил ему:

– Не так-то легко на Дигорию напасть. Ты лучше отправь своих двух черных быков на луга Донифарса, в Таторс, а затем пойдешь туда под предлогом того, что твои быки пасутся там.

– Да, это неплохой совет, – сказал он, и последовал его совету.

Быки действительно были отправлены в Таторс на пастбище. Они обросли жиром. Никто о них ничего не знал, никто не знал, откуда и чьи они.

Когда о них услышал Есе Кануков, он сказал, что он узнает о них все, как только приведут к нему этих быков.

Быки были приведены в Донифарс и по инициативе Есе Канукова были зарезаны на сельском празднике для всех жителей. Но что за село, где нет негодяев! Кто-то из жителей села сообщил Сафарали Карадзаути о том, как привели и зарезали быков. Он сообщил даже о том, что белые рога быков Есе Кануков пригвоздил к двери своего дома.

Тогда Сафарали сказал ему:

– Ты достань мне один из этих рогов, и я дам тебе полный мешок зерна.

Радуюсь, он отправился доставать один из этих рогов. Украд один рог, он выехал на осле к Каражаевым. В обмен на рог, Каражаев наполнил его мешок зерном. Он с песнями вернулся домой.

А Сафарали Каражаев отнес этот рог к Биасланову и сказал ему:

– Случилась такая беда!

Тогда они организовали поход в Дигорию. Собрали сто всадников из Биаслановых, затем князь спросил:

– Кто поедет вместе со мной впереди войска? Новерное, – сказал он, – впереди войска поедут Сафарали Каражаев и Муртазали Биев.

Войско двинулось. Когда они прибыли в Ахсарисар, то расположились пообедать. Каражаев уехал домой. Вдруг на Дигорской дороге появился всадник. Биасланов, увидев его, приказал, чтобы незнакомого всадника пригласили на обед.

Всадник отказался. Тогда к нему было послано два человека, чтобы попросили, как следует. В конце концов, всадник согласился, подъехал к ним и поздоровался.

Пообедав, буйная кабардинская молодежь стала состязаться в стрельбе. Установили мишень, но ни один из них не попал в нее. Тогда они пригласили и гостя, чтобы и он принял участие в состязании.

Он отказался, но когда они стали настаивать, гость попросил их отнести мишень подальше. Мишень была установлена на расстоянии вдвое больше, чем до этого. Гость выстрелил, и мишени не стало.

Есе Кануков, поблагодарил их, сел на своего коня и уехал. Прибыл в Дигорию и сообщил дигорцам, что скоро к ним придут гости от Биаслановых.

Когда Сафарали Каражаев вернулся, то ему рассказали о незнакомом всаднике. Он сказал:

– Мало ли всяких всадников проезжает по этой дороге.

Войско двинулось. Прибыли в Морга. Здесь они расположились и стали готовиться к наступлению. Дигорцы забеспокоились, но Есе Кануков успокоил их.

– Не бойтесь, я пошлю им мед с белым хлебом, если это им не понравится, тогда я пошлю им черный просяной чурек с мясом, если и это им не понравится, тогда я загоню их в свинарник Кожиевых, вместе со свиньями.

Вот показались три всадника. Средним из них – Сари-Аслан-бег Биасланов, сидит на сером коне. Слева от него едет Сафарали Каражаев, на красном боевом коне:

– Как он осмелился пойти против нас, он не будет находить себе места от моих выстрелов.

Справа от князя – Муртазали Биев, он сидит на буром арфане¹¹⁹:

– Как он посмел пойти против нас, я подниму его кончиком своего кнута на коня своего.

Есе Кануков дал указания дигорцам, как и что делать. Дигорцы были готовы встретить любого «гостя». А у Есе Канукова было много пива илатон¹²⁰. Он был готов ко всему.

Войско заночевало в Морге. Утром к ним из Задалеска вышел Тебо Текоев и сказал им:

– О, гости, отчего бы вам не побывать в нашем селении как гости? Неужели же жители Задалеска не смогли бы принять вас? Будьте нашими гостями.

Старшие считали ниже своего достоинства отозваться на эти слова, но молодые приветствовали его. Затем старшие обратились к младшим:

– Спросите-ка его, как он думает, не изъявит ли он согласие стать посредником между нами и Есе Кануковым?

– Пойду и спрошу его, – сказал он.

С этими словами он удалился. Пришел домой, взял свое ружье, и, с трубкой во рту, вышел к ним обратно и спросил их:

– Какого порядка посредник вам нужен?

Те ответили:

– Иди к Есе Канукову и скажи ему, что Биаслановы пришли за семилетней данью, и чтобы немедленно приготовил эту дань.

Тогда Тебо Текоев подставил под свое длинное ружье палку

¹¹⁹ Арфан (Æрфæн) – особая порода лошадей.

¹²⁰ Илатон (Илатон) – особый сорт пива, сваренный вместе с бараньим мясом.

с крючком и выстрелил в горящее около башни Есе Канукова полено. Горящее полено разлетелось на две половинки. Прицелился еще раз, выстрелил, и из полена полетели искры.

Тогда Есе Кануков глянул с вершины своей башни и сказал про себя:

– Это не иначе, как выстрелы Тебо Текоева, он, очевидно, с посланием ко мне.

Есе тоже выставил свое ружье из башни и выстрелил в воздух в сторону Биаслановых, лошади которых испугались от звука выстрела и долго не могли успокоиться. Затем Тебо сказал Биаслановым:

– Он все понял.

С этими словами Тебо удалился.

Воины засуетились. Услышав такие выстрелы, они испугались, разбились на три группы и заночевали врозь. Рано утром собрались опять в одно место.

В это время князь вышел со своим золотым кувганом. Как только он сел и положил свой кувган возле себя, Есе Кануков выстрелил в кувган. Кувган был разбит. Ошеломленный князь вскочил и побежал прочь. Он подумал, что это удар молнии. Сафарали Каражаев объяснил ему, что это не удар молнии, а выстрел Есе Канукова.

Спустя некоторое время Есе явился к ним в охотничьей одежде и сказал:

– Здравствуйте, гости, отчего вы к нам не зайдете, неужели считаете, что донифарсцы не годны для вас в качестве «фусунов»¹²¹?

Князь спросил его, не знает ли он Есе Канукова? Есе ответил, что он и есть тот, о котором спрашивает. Князь спросил вторично:

– Не знаешь ли ты Есе Канукова?

– Я тот самый и есть, – сказал Есе вторично.

Тогда Сафарали моргнул князю, мол, это и есть Есе Кануков. Тогда князь протянул ему руку и поздоровался с ним.

¹²¹ Фусун – принимающая гостя сторона.

Есе пригласил их к себе домой, рассадил их длинными рядами и стал их угощать пивом «илатон», чуреком из сырого ячменя и сыром семилетней давности. Гости не в силах были кушать, их ножи не резали твердый сыр, но пива илатон пили вдоволь. Вскоре действие пива илатон проявилось. С непривычки в желудках гостей начался процесс брожения. Гости вынуждены были поминутно бегать по естественным надобностям.

Покушав и выпив, гости встали. Князь поблагодарил за хороший прием. В завершение же трапезы, обращаясь к Есе Канукову, князь сказал:

– Мне удалось увидеть тебя самого, хотелось бы посмотреть на коня твоего.

– И коня покажу, – сказал Есе.

Затем Есе сказал прислуживавшим:

– Заприте внутри замка тех, которых принесет сюда мой конь.

Вскоре вывели коня. Один молодой человек из гостей вскочил на него. Он пустился в одну сторону, затем в другую, и конь понес его в конюшню. Прислужники заперли молодого человека в замке. Коня вывели обратно. На него вскочил другой. Конь пустился в одну сторону, затем в другую, и опять понесся в конюшню. И с этим молодым человеком поступили так же, как с первым. Коня опять вывели. Тогда Есе Кануков сказал:

– Князь, твои молодые люди опозорили моего коня, садись на него ты сам.

Князь сказал:

– В присутствии младших мне не к лицу сделать это, садись на него сам, а потом и мы попробуем.

Тогда Есе сам вскочил на коня и пустился гарцевать на нем, то в одну сторону, то в другую. Из-под копыт коня во все стороны летели камни, попадая кому в нос, кому в глаз. Многие из гостей получили ушибы и ранения. Так, помучив своих гостей, Есе оставил коня и соскочил с него. Поблагодарив Есе Канукова, гости выехали. Доехав до Бора, один из воинов сказал:

– Нам стыдно уехать так: ведь двое наших остались там.

Они вернулись в Морга. А тот воин прибыл к Кануковым. Есе спросил его:

– Что тебе угодно?

– Князь просит, чтобы ты отпустил оставшихся здесь наших молодых людей, – сказал воин.

– Хорошо, – сказал Есе, и пригласил его в комнату.

Туда же привел тех двоих, и накрыли им стол. Пока они кушали, Есе приготовил пять выючных ослов с аракой, пять лошадиных выюков с пиво, пять выючных ослов с мясом и хлебом. Вместе со всей этой провизией они двинулись в Морга. Послали и за Тебо Текоевым. Он явился. Тогда Есе сказал князю:

– Мои гости не должны уехать голодными.

С этими словами он рассадил их и дал им пообедать. Пообедав, они поблагодарили Есе Канукова и уехали.

Дигорцы пережили много таких тяжелых моментов, но все же дигорцы никогда не отказывались от гостеприимства и никому не уступали свой горный край.

2.10. Сказ о Есе Канукове

Кануков Есе был из Донифарса. Как-то, выехав на равнину, он, охотясь, убил оленя. Едет, а по дороге ему повстречалась охрана кабардинского князя Кайтукина. Они отобрали у него оленя, это, мол, не твой, тебе вообще ни находиться, ни охотиться здесь нельзя.

Разозлившись, Есе украл у кабардинского князя скакуна, а также откормленного быка и барана. Когда Кайтукин услышал об этом, то решил пойти на Донифарс и сделать их своими данниками. Они отправились, и когда сделали привал в Цифгуне¹²²,

¹²² Цифгун – местность недалеко от входа в Дигорское ущелье, у современного села Калух.

то увидели направлявшегося в их сторону Есе на коне кабардинского князя. Когда они увидели его, тут же сообщили своему князю и спросили его, что им с ним делать. Он же им говорит:

– Подпустите его, и если он нас поприветствует и проедет дальше спокойно, тогда пропустите его, а мы отправимся за ним. Если он попытается бежать, то догоним.

Есе поравнялся с ними, поздоровался, и, не сбивая шаг, проехал мимо. Спокойным шагом он доехал до Донифарса. Войско тоже ехали за ним и остановились на привал под Задалеском на поляне Морга. А Есе, когда добрался до Донифарса, зарезал барана, которого откармливал 7 лет, и начал его варить в дигорском пиве. Вытащил мясо, а пиво поставил охладиться. Затем он отправил в рощу Морга для кабардинского князя дигорский чурек, сушеный овечий сыр, и берцовую часть баранины, откормленного в течение семи лет, а также чашу с пивом со словами:

– Это пища наших дровосеков, а пищу для гостей увидишь потом.

Когда князь увидел пищу, то задумался: если у их дровосеков подобная пища, значит, тамошний народ не бессилён.

Есе послал людей в лес и приказал принести несколько выюков дров для осветительных костров. Он сложил их на вершине своей башни, и, когда стемнело, поджег их, осветив горы. До утра войска не могли переправиться в Донифарс из-за света от костров, и всю ночь просидели в Морге. А утром, когда князь по своим надобностям вышел с кувганом, Есе прицелился с вершины башни и разбил его кувган: таким он метким был.

Вскочил князь и послал к нему посредников узнать, он в него стрелял, или в его кувган. А Есе им говорит:

– Спросите своего князя, кто из них больше: он сам или его кувган?

Услышав такой ответ, князь кликнул свое войско и тотчас бежал.

2.11. Песня о Елкане Канукове

Что за серый туман приближается со стороны начала ущелья?!
Это не серый туман, а Биаслановы и Тасолтановы выявляют
самого мужественного и самого лучшего коня, и это дым от
их ружей.

Кануков маленький Елкан выходит посмотреть на это диво
и направляется к ним, прямо в середину толпы.

Они начали над ним потешаться. Откуда, мол, прилетела гор-
ная птичка?

Свое мужество испытать, мол, вышел, пиная его ногами.

– Оставьте меня в покое, надменные, – говоря им, Елкан под-
нялся

на вершину кургана Харан и начал обстреливать оттуда обе
группы.

Когда он перебил многих из них, то они обратились к нему:

– Кто ты, что за человек? Оставь нас, если тебя сотворил Бог!

– Не оставляю вас, клянусь своим отцом,

пока Ираф не покроется пеленой от крови вашей,

и пока ветер не донесет до моего носа запах вашей крови.

Таким образом, огромное их войско сильно поредело,

а оставшееся рассеялось.

Так Кануков маленький Елкан заставил бежать остатки во-
йска.

Часть III Есе Кануков и Кубатиевы

3.1. Дигория и Донифарс – враги

Донифарская возвышенность затряслась, и Кобегкаев Айдарук упал с кровати.

– Что за чудо, выгляньте на улицу! – сказал Айдарук. Выглянули и увидели, что над Фасналом открылась небесная дверь.

– Быстрее зовите Тулабега!

Если он не расшифрует это явление, то кто ж из нас это поймет.

Позвал он и Дзанаева горбатого Дзана:

– Что заснул мертвецким сном! Скала наша до основания Затрясся, как же можешь спать?

Что было, как было, мол, но пусть его Бог В Донифарсе явит!

Тулабег тоже обошел, и ни в Кумбулта,

Ни в Лезгоре, ни в Донифарсе

Ни нашлась даже отелившаяся корова.

– Пусть Бог его явит в Стур-Дигории, мол.

И там он обошел, но

И там ничего не обнаружилось.

Когда и там ничего не обнаружилось, тогда сказал:

– Если он в Дигории появился на свет,

Пусть Бог тогда не явит его у Кубатиевых!

Пусть Бог явит его у Абисаловых или у Тугановых!

Если окажется из Тугановых,

Тугановы охочи за круглым фингом¹²³ посидеть —

С ними сладим благодаря этому.

¹²³ Фингæ – осетинский традиционный низкий трехногий круглый столик.

А Абисаловы смелы на расстоянии, да коротки у них руки¹²⁴,
Так если они и скажут что-либо вслух,
Все же рукой ничего не сделают.
Кубатиевы же сладкоречивы, а сердцем коварны,
И пусть Бог его не явит у Кубатиевых!
Вышел Тулабег, и утро застала его на дороге.
Пошел в Дигорию, мол, проведу я еще Дигорию,
И встретил спозаранку идущих с песнями дровосеков.
– По какому поводу поете, дигорцы,
Ведь утренний бриз глаза ваши щиплет,
А когда возвращаетесь, то ветер со стороны Ахсинта¹²⁵
Груди и колени ваши отмораживает?
А они ответили: «Как нам не петь?
У Кубатиева Тазрета на старости лет сын родился,
А его Иналук Никколов на воспитание берет,
И там черного пива будет вдоволь, бычка зарежут и будем пи-
ровать.
– Его незрелость радует вас, только пусть
Бог не допустит дойти ему до зрелости!
Отправился, и в Нар к Никколовым заглянул,
И сказал Иналуку: «Пусть по божьему благословению
Покровительствуют тебе твои покойники, если вспомнил по-
койников!
А тот знал Тулабега.
– Нашим покойникам достаточно и того, что мы им дали,
Но откуда ты, волчара?
Радость у нас, у Кубатиева Тазрета на старости лет сын ро-
дился,
А я его беру на воспитание, потому котлы готовлю.
– Хорошо, хорошо! – сказал он и ему, —
– Ты порадовался его незрелости, только,

¹²⁴ В значении «Смелы издалика, но нерешительны лицом к лицу.

¹²⁵ Ахсинта (Ахсинтга) – каньон в начале Дигорского ущелья.

Дай Бог, чтоб не увидел его зрелость!

Вышел оттуда и отправился в Фаснал, где проживали Кубатиевы.

Там был пир, и он примкнул к пирующим, под видом уаллаг-комца¹²⁶,

Так как его никто не знал в лицо.

Он забежал в комнату и схватил лежавшего возле роженицы ребенка,

И завернул его в подол черкески.

Когда оказался возле дверей, ребенок закричал:

Это ж опять наш волчара, – крикнули,

И отобрали ребенка у него, ему же самому удалось сбежать.

Донифарсцы боялись.

Кубатиев Тазрет говорил:

– Вот бы у меня родился такой герой,

Который бы из железных ворот Кануковых

Сделал для своего коня четыре подковы!

– Как с ним справиться, – думали они,

А одна донифарская девушка была замужем за наровца.

– Вот если бы он попробовал грудь донифарской женщины,

Может быть его сердце смягчилось бы.

Так вот, та донифарская девушка дала ему в рот свою грудь,

Но тот опять закричал и не пустил в глотку донифарскую грудь.

Не получилось взять его на воспитание, и, как говорят, из-за этого он оторвал небольшой кусок от железных ворот и сделал подковы.

Сходили на могилу его отца и постучали могилу:

– Твое завещание исполнено: от знаменитых железных ворот Кануковых он сделал подковы для своего коня.

¹²⁶ Уаллагкомец – житель Уаллагкома, части Дигорского ущелья в верховьях реки Сонгути-дон.

3.2. Песня о Великом Есе Канукове и Тазрете Кубатиеве

Жена Тазе Кубатиева была на сносях,
А в полночь у нее родился мальчик.
И в то же время над Фасналом¹²⁷ небесные врата открылись,
А над Вакацем¹²⁸ черные горы
Подобно солнцу улыгнулись.
А белые горы Донифарса подобно девушке заплакали.
Кануковский холм Гагу¹²⁹ до основания затрясся,
А Великий Есе Кануков с кровати упал.
От жены-кумайага¹³⁰ у него был сын –
Тарион Тулабег.
Разбудил его, и к Богу обратился с молитвой:
– «Господи, родился дитя, пусть он окажется из Гагуата,
Если же не у них,
Пусть он окажется из страны Донифарской.
Коль окажется он не оттуда,
Пусть он будет из среды бедного люда Дигории,
Если же и не из их среды,
Пусть он будет из крайнего верха в Куусу¹³¹ у Таймазовых¹³².
Они медлительны подобно откормленному быку,
Даже гостю не встанут со своих подушек для сидения.
Если он окажется и не у них,

¹²⁷ Фаснал – село в Тапан-Дигории.

¹²⁸ Вакац (Уакаца) – село в Тапан-Дигории, в 6 км от Фаснала.

¹²⁹ Холм Гагу – холм, на котором по преданиям поселился первопредок Гагуата. На этом холме стоит и башня Есе Канукова.

¹³⁰ Камайаг – наложница, жена (как правило – вторая) из низшего сословия.

¹³¹ Куусу – село в Стур-Дигорском обществе, в 2-х км выше с. Стур-Дигора.

¹³² Таймазовы – из рода Царгасата, привилегированное сословие в Стур-Дигорском обществе.

Тогда, Господи, пусть он окажется Кантемировым¹³³:
У них наследие плохое, потому их оскорбляли.
Если же и не у них,
Пусть, Господи, окажется из Карабугаевых¹³⁴:
Они, в соответствие с их именем, малодушны¹³⁵.
Если же и не у них,
Тогда пусть окажется из Абисаловых¹³⁶.
А Абисаловы падки на дармовое угощение.
Если же и не у них,
Пусть окажется из Тугановых¹³⁷:
У них колючий язык, но мягкое сердце.
Только, пусть, не окажется он из Кубатиевых:
Они сладкоречивы, но жестокосердны».
Послал он в Донифарс Тулабега Тарион.
Тот обошел село и принес весть, что ни у кого нет новорож-
денного.
Когда же рассвело, он его отправил в Дигорию¹³⁸:
Узнай мне, мол, что это за новорожденный.
Пришел тот в Мацута¹³⁹,
Туда сверху направлялись дровосеки с песнями,
Он их подождал и спросил:
– Что случилось, по какому поводу поете?
Они ему отвечают:

¹³³ Кантемировы – из рода Царгасат.

¹³⁴ Карабугаевы – из рода Царгасат.

¹³⁵ Карабуга (хъаеабугъа) – по-дигорски означает ‘слабодушный, малодушный, трусливый’.

¹³⁶ Абисаловы – из рода Баделиат.

¹³⁷ Тугановы – из рода Баделиат.

¹³⁸ Имеется в виду Тапан-Дигория.

¹³⁹ Мацута – местность на стыке трех ущелий, откуда расходились дороги в сторону Стур-Дигоры, Фаснала и Задалеска. Во времена Есе Канукова в Мацута был Нартовский нихас. В Мацута было много склеповых сооружений, в том числе склеп Нарта Сослана. Ныне Мацута – поселок.

– У Тазе Кубатиева после его смерти сын родился,
И сегодня пятница, а в следующую пятницу
Его к себе на воспитание Налук Никколов в Нар¹⁴⁰ принесет,
И мы тоже будем среди тех, кто понесет воспитанника,
И там для нас по случаю будет угощение,
По этому поводу и радуемся.
Тарион Тулабег оттуда в тот же час вернулся,
И Великому Есе сообщил,
У кого новорожденный родился.
И Великий Есе зашел в дом, покрыв свою голову ударами
своего посоха:

– О, горе, чего боялся, то и случилось.
С той пятницы до следующей пятницы ждал
Тарион Тулабег, затем Есе говорит ему:
– Пойди навстречу тем, кто понесет воспитанника,
И укради его у них,
Чтобы первым в его желудке наше молоко оказалось¹⁴¹.
Пришел к ним Тулабег и спросил их:
– Принесли воспитанника?
– О, да, – сказали они ему.
– Тогда дайте его и мне, – сказал он им, –
– Я тоже его понесу немного, – и дали ему его.
Поиграл с ним,
Затем он с ним сбежал от них,
И те его не смогли догнать.
Отнес его, и молоком донифарским его накормили:
И возмужал он у них.
Однако он исполнил завет своего отца Тазрета:
От железных врат Есе Канукова четыре куска оторвал,
И ими для коня своего отца четыре подковы сделал.

¹⁴⁰ Нар – село в Дигорском ущелье, возле п. Мацута.

¹⁴¹ По осетинской традиции, чье молоко ребенок попробовал, становится его родней.

3.3. Как Есе Кануков стал врагом Кубатиевым

Женой Кубатиева Тазрета была Коголкина¹⁴², и от нее родились у него три сына: Гаппа, Хрома и Байца. Была у него и служанка-наложница. Как-то служанка принесла в кадке воду. Княгиня зачерпнула воды из ковша, выпила, затем бросила ковш с остатками воды обратно в кадку. Тазрет все это увидел и сказал:

– Она не из благородных.

По этой причине он сделал ее наложницей, а сам женился на другой, на благородной дигорке.

Коголкины увезли домой свою дочь. Не захотели ее оставлять наложницей Тазрета. Три сына – Гаппа, Хрома и Байца – остались с тех пор в статусе кумиягов. До недавнего времени Кубатиевы представителей этих трех фамилий называли своими кумиягами.

В Донифарсе не было социального деления, они были вольными (хуадалдарами)¹⁴³. С узденями Дигории они были врагами. Есе они называли «Черный орел», «Кандзаргасом»¹⁴⁴.

Как-то раз Есе охотился возле Белой горы и встретился с Тазретом Кубатиевым.

– Надо мне с ним разобраться, – подумал про себя Есе.

Выстрелил и раздробил колено Тазрета. Принесли его домой, и перед смертью он позвал жену и завещал ей:

– В утробе твоей есть такой зародыш, который будет одолевать врага и станет мстителем. Когда будешь рожать, помолись: «Господи, пусть новорожденный окажется таким, чтоб для него над Фасналом открылись небесные врата перед ангелами, чтоб

¹⁴² Коголкины относились к высшему сословию Кабарды.

¹⁴³ Хуадалдар (хуаедаелдар) – Так назывались все жители Донифарского общества, букв. сам себе князь. Они не признавали над собой никакой власти.

¹⁴⁴ Кандзаргас (хъандзæргæс) – мифологическое существо у дигорцев, гигантское семиглавое чудовище с двумя иногда отделяющимися от него крыльями, на которых оно часто носится над морем и сушей.

над Вакацем черные горы подобно девице улыбались, а над Донифарсом высокие горы, подобно невесте, рыдали, и чтобы из железных ворот высокой башни Кануковых он сделал для своего коня четыре подковы!»

Родился у Тазрета Кубатиева Налук. Действительно, над Фасналом в это время открылись небесные врата, над Вакацем черные горы подобно девице улыбались, а в Донифарсе даже камни как маленькие дети рыдали, до основания затрясся тогда скала Гагуон. И в тот момент Великий Айдарук Кобегкаев упал из своей кровати. Встал и взмолился:

— О, Господи, в эту ночь появился новорожденный, и, дай Бог, чтоб оказался из наших! Коли не из наших, пусть окажется из Кануковых! Если и не от них, дай Бог, чтоб он не оказался вне Фарса! Если и не от них, дай Бог, чтоб оказался Тапан-Дигорцем! Если и не среди них он родился, дай Бог, чтоб оказался из Абисаловых! Абисаловы смелы издали, но вблизи короткоруки, они подобно коню, привыкшему к корму для приманки, падки на угощение, потому они нам ничего не сделают. В случае, если не у них родится новорожденный, дай Бог, чтоб он появился у Тугановых: они при виде крови в обморок падают, потому не смогут нам сделать зла. Минуя же их, дай Бог, чтоб он оказался стурдигорцем. Если он не окажется из праведных стурдигорцев, пусть тогда Бог явит его у Таймазовых! Таймазовы подобно откормленному Харескому¹⁴⁵ быку с трудом поднимаются. Если не у них, дай Бог, чтоб оказался у Карабугаевых! Они оправдывают свое имя, потому они не опасны для нас. Если же и не у них, пусть Бог явит его у Кулиевых! Когда доходит до дела, они всегда тормозят, потому им никогда ничего не удается.

Если и у них не окажется новорожденный, дай Бог, чтоб он родился не у Кубатиевых. Кубатиевы сладкоречивы, но жестокосердны. Мягко разговаривая, они наровят ухватиться за жилы пятки, нет им веры. Кого послать? Кто мне принесет весть?

¹⁴⁵ Харес — тучные пастбища в Стур-Дигоре.

Позвал Тулабег Тарион и отправил его в Фарс.

Тулабег обошел Фарс, но нигде никого не оказалось. А рано утром пошел в Дигорию. Когда миновал Сугдаскатта¹⁴⁶, встретил идущих с песнями из ущелья Айгомуг дровосеков. Перерезал им путь возле Мацута и спросил:

– По какому поводу радуетесь, в то время как ваши лица не щадит холодный ветер, дующий с перевала?

Дровосеки ответили ему:

– У Кубатиева Тазрета сын родился, и его Никколовы на воспитание берут, потому время от времени будем пировать, вот для пива и несем мы дрова.

Вернулся обратно Тулабег и передал Есе Канукову, что у Кубатиева Тазрета родился сын.

Есе забеспокоился и сказал:

– Когда возмужает тот мальчик, как раз застанет мою старость, потому он не оставит у нас камень на камне, а в нашем Фарсе я не вижу, на кого можно было бы положиться. Что нам с ним делать? Вот если бы каким-нибудь образом этот ребенок оказался у нас.

Тулабег сказал ему, что он принесет его сюда.

На второй день Тулабег пошел в Нар и застал старика Никколовых за приготовлениями котла и обратился к нему:

– Пусть будут тебе впрок труды твоих родителей, о которых решил вспомнить!

– Им я уже ничего не должен, но у Кубатиева Тазрета родился сын, и я его беру на воспитание, вот для этого и пиво варю. Понесут его через Тугановых в Вакаце, там будут пировать некоторое время. Оттуда его заберут Абисаловы: там также будут пировать. А оттуда уже принесут к нам.

Когда старик ему перечислил дни, тогда только вернулся Тулабег в Донифарс.

¹⁴⁶ Сугдаскатта (Сугдәскәттә) – (букв. «сгоревшие хлева») название местности между Мацута и Донифарсом.

Тулабег помнил счет дням, и, когда ребенка должны были отнести к Никколовым, он за день до того облачился как нищий в старую черкеску и чувяки, и под видом дровосека направился в Махческ. Там, у богачей, шли приготовления ритуального деревца «къуәребәласә»¹⁴⁷, продолжая пировать. Тулабег заскочил к ним. Пьяные богатеи стали над ним потешаться, толкая его друг к другу, мол, станцуй и спой. Надо его накормить, мол, накрыли для него стол. Тулабег ничего не оставил на столе.

Тулабег был умным, где нужна была хитрость, там он использовал хитрость. Кроме того он был силачом, со сросшимися ребрами.

Тулабег взмолился:

– О, Великий Бог, пусть в эту ночь выпадет столько снега, чтобы завтра невозможно было пройти, чтобы воронам негде было сесть на землю!

Выпал невероятно глубокий снег.

Утром те, кто должен был отнести воспитанника, завернули ребенка в шелковые полотна, и пошли, пробивая себе дорогу по глубокому снегу. Тулабег тоже вышел с ними. Когда они уже устали пробивать дорогу в глубоком снегу, Тулабег предложил им, мол, дайте ребенка и мне, я тоже немножко понесу.

Он начал отрываться с ребенком от остальных и, поворачиваясь, кричал им, чтоб шли быстрее. Они не подозревали, что Тулабег опозорит их.

Когда перешли через наровский перевал, тогда Тулабег повернул в сторону Сугдаскатта, и направился с ребенком в Донифарс и принес его к Кануковым. Они его растили до 10 лет.

Ровесники начали ему ставить в укор, мол, Есе же убийца твоего отца.

Налук начал нервничать. Когда про это прознал Есе, он снаря-

¹⁴⁷ Къуәребәласә – ритуальное «деревце», которое украшали из разных продуктов в честь какого-нибудь события, в данном случае, в честь новорожденного. В течение недели «дерево» передавали как эстафету тем, кто готовил угощение в честь новорожденного.

дил его кинжалом, оружием, конем, и всем остальным и отправил его, как и полагается воспитаннику, к Кубатиевым.

Возмужал Налук, был уже в состоянии мстить. Мать его рассказала ему про завещание отца. Налук прибыл в Донифарс. Есе уже состарился, вышел к нему с посохом и сказал ему:

– О, мальчик мой! Между нами – белое молоко и желтый хлеб! Не сломай кость, не пролей крови!

Налук тоже никого не тронул, лишь оторвал кусок от железных ворот башни Кануковых для изготовления четырех подков своему коню. Таким образом, он отомстил за своего отца и исполнил его завещание.

3.4. Песня о Тазрете Кубатиеве и Донифарсе

Эх, Кубатиев Тазрет в Донифарс

Послов живо он послал:

– Перестаньте, Донифарс!

Путников Дигории¹⁴⁸ и моих путников,

эй, не тревожьте, эй-эй!

Его послов с обидой

Эхе-хе, вернули, эй!

Кубатиев Тазрет взмолился:

– О Бог, мой Господь!

Пусть у Кубатиевых такой наследник

Родится,

Чтоб Донифарсу за все обиды наши

Ох, в памяти сохранив,

Смог бы отомстить!

И вот над Фасналом небесные двери открылись.

У Кубатиева Тазрета родился Иналук.

¹⁴⁸ Имеется в виду Тапан-Дигория.

Горы над Вакацем засмеялись,
Горы над Лезгором зарыдали.
В Донифарсе холм Гагуон затрясся
Три раза до основания.
Кобегкаев славный Айдарук со своей кровати
Три раза упал.
Рано утром он встал,
Позвал Тулабега Тулайон:
– Ночью родился очень сильный,
Удачливый герой.
Пусть Бог его на нашей стороне породит.
Ты весь Фарс¹⁴⁹ по домам обойди!
Обошел и вскоре вернулся:
– Никаких известий нет.
Тогда Кобегкаев славный Айдарук взмолился:
– Пусть он окажется из Царгасата:
Они падки на угощение,
И с ними мы поладим.
Если он окажется не из Царгасата,
Пусть Бог его пожелает Тугановым:
К обильному столу и полному бокалу любят заходить.
Если же и не у них родился,
Пусть Бог пожелает его Абисаловым:
Хоть и смелы они на расстоянии, однако короткоруки.
Минуя их, пусть Бог пожелает,
Чтоб он родился у женщины из рода Кубатиевых,
Тогда возьмем его енцегом,
И сделаемся друзьями в поколениях.
Если же он родится у мужской половины рода Кубатиевых,
Тогда меж нами много обид,
Они же злопамятны и помнят обиды,
В глаза будут с нами ласковые речи вести,

¹⁴⁹ Фарс – так кратко называли округ Донифарс.

Однако сзади
Из пяток наших будут жилы вытягивать.
Кобегкаев Айдарук отправил
Тулабега Тулайон в Дигорию:
– Проведай, мол, кому улыбнулось счастье.
Добрался он до Мацута, и
Лесозаготовители спускаются с песнями.
Спросил он их:
– Из-за чего вас так распирает, фаснальские дровосеки?
– Почему бы нас не распирало?
У нашего алдара родился сын,
Со всех сторон к нему конные выюки,
Груз из пива и откормленных барашек направляются,
Так все эти яства и напитки нас дожидаются.
Никколов славный Иналук пришел к нему,
С черным бычком, с красной шелковой лентой на шее.
Хочет взять новорожденного на воспитание.
Тулабег Тулайон вскоре вернулся в Донифарс,
С большой печалью в груди:
– Донифарсцы, пришла наша гибель,
У Тазрета Кубатиева родился сын,
А Иналук Никколов нарек его своим именем,
И берет его на воспитание.
Донифарская молодежь вышла
К нему навстречу в Мацута.
Сказал Тулабег Тулайон:
– Я тоже примкну к тем, кто понесет колыбель,
И украду его, но мне
Нужна будет ваша помощь!
Вот несут его, а в Мацута
Встретил их Тулабег Тулайон.
Поздравил их:
– Пусть счастливым новорожденным будет!

Я тоже понесу его немного,
Дайте и мне вашу люльку!
И он его украл у них.
Донифарская молодежь тоже кинулась к нему.
Принесли его
К одной женщине, матери сирот,
И та кормила его наряду с сыном.
Начала его расти, и он день ото дня
Становился все сильнее.
Когда уже был с Донифарскими мальчиками
В состояние играть,
То, он настолько силен был,
Что играючи кому локоть ломал,
Кому руку ломал.
Донифарсцы задумали его убить.
Но воспитывавшая его мать,
Ночью унесла его
и в дом Кубатиева Тазрета принесла.
Рассказала она все Тазрету:
– Донифарсцы хотели его убить,
Но я принесла его тебе,
И пусть живет он долго!
Поблагодарил Тазрет женщину и сказал:
– Пусть Бог не обратит в напрасный труд все твои старания,
но и я молю:
Пусть его Бог сделает таким героем, чтобы,
В первую очередь, он разрушил
Железные ворота Кануковых,
А из осколков тех ворот для своего коня
Чтоб сделал четыре подковы!
Эти слова сын сохранил в памяти.
И в один день
Он нацепил на себя оружие отца,

Сел на своего коня,
И в полном вооружении въехал в Донифарс.
Принес он им такие беды,
Которые оставили в их сердцах большую боль.
Затем вошел и разрушил железные врата Кануковых.
На четыре подковы для своего коня
Забрал из осколков тех ворот
И принес домой,
Сказал:
– Идите, эти железные осколки
Отнесите к моему старому отцу:
«Вот тебе осколки от железных врат Кануковых»!
Тот тоже привстал,
Увидел на них тамгу Кануковскую,
Взмолился: «Единый Бог, благодарю тебя!
Теперь готов я умереть!
Коль нашелся тот, кто отомстил за меня Донифарсу»!
С того дня по сегодняшний день
Донифарс перестал совершать набеги в Дигорию.

3.5. Сокрушение железных врат Есе Канукова

Когда небесные двери открылись, в Донифарсе до основания
затрясся высокая скала Кануковых.
Великий Есе Кануков с грохотом упал со своей золотой кровати:
Догодался: «Ночью родился новорожденный,
Так пусть его Бог зародит у нас в Донифарсе».
Послал двух человек.
Они обошли три Донифарские села,
Но там не оказалось новорожденного.

– О, мой Бог, хотя бы из Баделиат его не породи,
Если уж он окажется рожден у Баделиат,
Господи, не породи его Кубатиевым или Абисаловым, —
Кубатиевы хоть и сладкоречивы, однако жестокосердны.
И Абисаловы гладко говорят, да жилы из пяток вынимают.
Пусть его Бог породит, хотя бы, у Тугановых.
Тугановы подобны овцам».
И вот Есе с утра послал на разведку.
Из-за углов выжженных хлебов они наблюдают.
И вот лесозаготовители из Нара с песнями идут.
Спрашивают их:
– Что распелись, по какому поводу радуетесь?
– У Кубатиева Тазе после его смерти родился сын,
И нарекли его Тазретом, сыном Тазе.
Есе Кануков сказал:
– Случилось то, чего боялся,
Теперь же его необходимо взять на воспитание,
Необходимо его накормить женской грудью.
– Если мы его не воспитаем, то он не даст мне житья.
Отправил к ним посланцев за енцей¹⁵⁰.
– Родился, Кубатиевы, у вас дитя,
И просит Есе отдать ему его как енцей.
Но они схитрили: у их служанки тоже родился сын,
И его отдали им.
Его накормили грудью Кануковы,
Думая, что кормят Тазрета,
Так как они его и не видели.
К тому времени Тазрет подрос.
Начал он притеснять Есе.
Есе отправил к нему послов:
– Между нами же молочная связь,
Почему же ты мою старость мне в укор ставишь?

¹⁵⁰ Енцей – ребенок, которого берут на воспитание.

Тазрет сказал ему:
– Нет между нами никакой молочной связи.
Что бы я тебе не сделал, не будет в том ни греха, ни позора.
Мои предки от тебя много негатива помнят.
Ты воспитал енцег сына нашей служанки.
До сегодняшнего дня ты считал, что воспитал Тазрета,
Но воспитал сына нашей служанки.
И сегодня тебя об этом ставлю в известность.
Когда Тазе умирал, Тазрет находился еще в утробе матери,
Он завещал: «Пусть родится после меня такой герой,
Который бы из железных ворот Есе Канукова
Для своего коня четыре подковы сделал».
Есе состарился,
А Тазрет был в расцвете сил,
И снял он железные ворота, сделав из них четыре подковы
для своего коня.
Тазе похоронен в склепе Фаснала меж двух рек.
Тазрет на своем гнедом скакуне подъехал туда гарцуя,
Постучал своей плетью двери склепа отца:
– Родился после тебя герой,
Который исполнил твое завещание.
Если ты унес с собой обиду на Канукова,
Пусть тогда успокоится твоя душа на том свете.
На эту речь покойный привстал три раза, –
Настолько был ненавистен Баделиатам
Защитник Дигории Великий Есе Кануков.
В молодости никто не смел выступить против него,
А на старости лет оскорбили его.
Без потомства был Есе, и умер он от горя.

ЧАСТЬ IV

ЕСЕ КАНУКОВ – ПРЕДВОДИТЕЛЬ ВОССТАНИЯ

4.1. Есе – Донифарси уоли

Есе служил в русской армии, был офицером. Однако чем дольше замечал негативное отношение русских властей к горцам, тем меньше желания у него было продолжать служить. Когда он уже не мог смотреть на их деяния, он оставил службу и вернулся в Дигорию. Донифарсцы избрали его главой над собой.

В то время в Донифарсе русские власти поставили своих старшин, а те издевались над бедным народом. Когда они избрали Есе главой, тогда, по указанию Есе, эти старшины и приставы были изгнаны из Донифарса, даже избили их.

Царская администрация прислала к ним, почему, мол, изгнали тех людей, кого мы поставили над вами? Тогда Есе посоветовал донифарсцам принять мусульманство, в этом случае, мол, мы сможем им дать ответ: «Мы мусульмане, а вы христиане, потому у нас разные дороги».

До этого донифарсцы официально считались христианами, даже церковь у них была, службу в которой вел грузинский священник.

Таким образом, они провозгласили себя мусульманами, в Дзинаге была мечеть, и они купили ее. Привезли к себе ту мечеть и установили ее между Донифарсом и Лезгором. Пригласили к себе и их муллу, а своего священника отправили в Дзинагу. Так они и стали мусульманами.

Русская администрация несколько раз посылала к ним войска, но донифарсцы были сильны благодаря уму Есе, потому войска возвращались ни с чем. Есе был таким метким, что с помощью своего большого ружья с вершины своей башни он никому не давал возможность переправиться через реку Ираф.

Как-то к ним администрация послала опять войска с целью покорить их. Обосновались под Задалеском и начали готовиться

переправиться через Ираф в Донифарс. Так как они не могли этого сделать днем, то решили переправиться ночью. Но Есе Кануков установил в четырех углах башни четыре горящих факела и при их свете стрелял в них.

Когда русские не могли с ним справиться, тогда они обратились к охотнику Гизо Калицеву из Задалеска, тот тоже был таким же метким, как Есе, с просьбой сбить те факелы, и пообещали наградить его щедро.

Калицев отказывался, мол, узнают меня, но русский офицер пообещал ему, что они никому не скажут.

Тогда Калицев прицелился и сбил один факел. Среди донифарсцев началась паника, если, мол, собьют остальные факелы, то придет наша гибель. Есе их успокоил, сказав:

– Не бойтесь, это выстрел своего.

И он крикнул на другой берег:

– Эй, сын Калица, я узнал тебя, это твой выстрел!

Калицев тоже, несмотря на уговоры русских, отказался сбивать остальные факелы.

Русские войска побыли там еще некоторое время, затем, когда поняли, что им ничего не удастся, вернулись обратно.

В Дигории в год один раз собирався медиаторский суд и Есе подал туда жалобу на Гизо Калицева.

Медиаторский суд посчитал поступок Калицева как преступный, и встали на сторону Канукова. Калицеву присудили: чтоб во всей Дигории перестали и с праздничных, и с поминальных столов давать всей фамилии Калицевых долю почетную.

По решению медиаторского суда всей фамилии Калицевых больше никто не давал почетную долю. Такой приговор считался очень позорным. Раньше люди стремились к чести.

Затем, когда на следующий год снова собрался медиаторский суд, Калицевы подали прошение, чтобы освободили их от этого позорного приговора. Однако медиаторы сказали им:

– Мы ничем вам не можем помочь, если вас простит Есе Кануков, тогда и мы вас освободим.

Тогда Калицевы обратились к Есе, чтоб он простил их. Есе согласился при условии: если Калицевы устроят для жителей Донифарса примирительный стол. Калицевы организовали примирительный стол для донифарсцев, Есе простил их, и медиаторы освободили их от приговора.

Вот таким был Есе Кануков.

4.2. Договор между Донифарсом и Кабардой

Есе Кануков боролся с царем. Он не допускал в Донифарс ни князей, ни приставов. Из-за этого и царь, и Баделиата относились к нему враждебно. Однако они были бессильны.

Донифарсцы даже мусульманами себя назвали, чтобы царь их не трогал.

Кабардинцы тоже были мусульманами, потому Есе Кануков договорился с кабардинскими князьями, и Донифарс с Кабардой заключили договор в Татартупе¹⁵¹.

Из-за того, что донифарсцы воевали с царем, условия их жизни намного ухудшились. У них зимой не оставалось даже кормов, чем бы содержали скот.

У Есе среди кабардинских князей был большой авторитет и, когда наступала зима, дигорцы выгоняли свои стада на Кабардинскую равнину, благодаря чему спасали свой скот зимой. А в летнюю жару, когда мошара начинает досажать скоту, кабардинцы пригоняли свои стада в Таторс.

И вот как-то, царь послал казаков в Донифарс, чтоб покорить их. Население Донифарса приготовилось к сражению. А Есе, как обычно, из своей подзорной трубы следил за входом в ущелье, и на этот раз тоже наблюдал с вершины своей башни, однако царские войска

¹⁵¹ Татартуп (Тәтәртупп) – священное место возле с. Эльхотово, на левом берегу р. Терек.

не появлялись. Когда они не появились, то Есе подумал: «Наверное, они повернулись обратно».

Однако вскоре разнеслась весть, что кабардинцы узнали про казаков, и, боясь, что они ворвутся в Донифарс, собрали войско и устроили засаду в роще, возле входа в ущелье. Казакам и в голову не пришло, что их подстерегает беда на равнине, и кабардинцы разгромили их наголо.

Таким образом, пока Есе Кануков был в своей силе, Донифарс был в безопасности. Но со временем, когда Есе уже был при смерти, казаки прорвались в Донифарс. Когда Донифарсцы стали подданными царя, тогда он им разрешил переселиться на равнину, и многие переселились на равнину. Потом перестали пускать скот кабардинцев в Таторс.

4.3. Битва Донифарса с царскими войсками

Донифарсцы не пускали в свои ряды князей, они были вольными, даже царя Российского не допускали. Долго царь воевал с Донифарсом, однако руки его были коротки.

В те времена Донифарсом руководил великий Есе Кануков, был умелым военачальником, да и русских хорошо знал, некоторое время служил в русской армии.

Когда русские обрели силу на Кавказе, тогда они начали собирать под Бештауом войско, для покорения Донифарса.

Лагуев Дзаллико, выходец из Стур-Дигории, часто бывал в этих краях и прознал об их планах. С Есе они были друзьями, потому он немедленно отправился в Донифарс. Он рассказал Есе, мол, так и так, русские собирают войско.

Начали они совещаться, и Дзаллико говорит ему:

– Такому количеству войск не сможет противостоять Донифарс, а для Баделиата и Царгасата ты злейший враг, на их помощь

бесполезно надеяться. Кабардинцы переселяются в Турцию, и ты тоже отправляйся вместе с ними.

Есе ответил ему:

– В Турцию я не отправлюсь. Какая разница, здесь погибнем под копытами казаков, или в Турции. Погибнуть под своим плетнем все же предпочтительней.

Есе отправил гонца за Тулабеком Тарион. Тулабек явился, и они ему сообщили о событиях. Тулабек им говорит:

– Если они придут сюда, мы им уже ничего не сделаем, лучше мы сами к ним выйдем, пока они не соединили свои силы.

С его мнением согласился и Есе, и они начали готовиться. Переправились через перевал Уаза и уже к вечеру добрались до кабардинских поселений. Они боялись, если кабардинцы заметят их, то могут предупредить русских. Ночью они объезжали населенные пункты, а днем отдыхали в глубине леса. Таки образом они добрались до Бештауа.

Русские войска безмятежно отдыхали в палатках, им и в голову не приходило, что дигорцы к ним выйдут на такое расстояние. А рано утром, когда только начало светать, Донифарское войско набросилось на них. Многих перебили, многие бежали. Донифарсцы тоже собрали своих погибших и, собрав оружие русских солдат, повернулись обратно.

Долго боролся великий Есе с царскими войсками, но когда он состарился, то им удалось захватить Донифарс.

4.4. Как казаки вторглись в Донифарс

Донифарс был вольным, не подчинялся и царю. А главой у них был Есе Кануков. Есе был умным и мужественным человеком, был таким метким, что никогда не промахивался. Тапан-Дигория была в подданстве царя, а донифарсцы были горды и своенравны. И царь послал к ним войско, чтобы покорить их. Войско расположилось в Морге.

Донифарсцы повесили наверху башни Есе факелы и не давали войскам переправиться через реку. Они повернулись обратно и зашли к Каражаеву Карадзау в село Каражаево. Он им дал совет, каким образом покорить Донифарс: показал им тропинку через Асское ущелье.

Асское ущелье находится выше Лезгора, является труднопроходимым и тесным. Там всегда выставляли охрану, но Каражаев выбрал день празднования начала косовицы, когда весь народ был на празднике.

Есе уже не вставал с постели, и некому было побеспокоиться о выставление охраны. А если бы в том ущелье была выставлена охрана, то они бы или все войско перебили, или повернули бы их назад.

Казаки прорвались внутрь гор, люди, узнав об этом, забыв про праздник, бросились бежать. Часть из них спрятались за железными воротами крепости Есе Канукова. Другая часть спряталась за железными воротами крепости Кумбулта.

Когда сообщили Есе, он запретил донифарсцам принимать бой:

– Не надо было их пускать в горы, а теперь уже ничего не сделаете такому количеству казаков.

Есе, будучи не в состоянии подняться с постели, стал вести переговоры с командующим казаческим отрядом:

– Если казаки никого не тронут из жителей Донифарса, тогда мы согласны принять подданство царя.

Вследствие этого и Донифарс, как и вся остальная Дигория, стали подданными царя, после чего им разрешили начать выселяться на равнину.

Приложение

СТАТЬИ

1. Песня о Есе Канукове

Песня о Есе Канукове существует в трех основных редакциях и во множестве вариантов. Одна из редакций песни, условно названная нами первой, рассказывает о том, что род великих кабардинских князей Кайтукиных вымер по мужской линии. Осталась в роду молодая вдова в ожидании ребенка. Однажды увидела она чудесный сон: вылетела из-под нее горящая головня, облетела всю Кабарду, осветила ее необыкновенно ярким светом, полетела в Дигорию, неж настиг ее там проливной дождь, и головня затухла. Опечалилась вдова, непонятен, страшен ей сон. Обратилась она к старухе-вещунье Годага (Госама), и та разъяснила ей сон так: родится у вдовы сын, который возмужает и станет главой кабардинских князей; напоследок, обольщенный своей силой и могуществом, пойдет покорять дигорцев, но дигорская боевая молодежь живым его оттуда не выпустит, там померкнет его слава. А пока она сама решила дать имя ребенку, находящемуся в утробе матери, – Сари Асланбег.

Как предсказала вещунья, так и случилось, заканчивает песню певец.

Данная редакция лишена исторических реалий, в ней отсутствует герой дигорцев Есе, возглавивший отпор Сари Асланбегу, не названо место действия. Однако песня, воздействуя на чувства слушателей, обычно вызывает множество вопросов, и уже в ответ на них возникает подробный рассказ певца о том, когда, как и почему кабардинский князь, пошел на Донифарс, кто возглавил дигорцев в борьбе с ним. Остановится певец и на родословной славного Есе, расскажет и о знаменитой винтовке его¹⁵². Иначе

¹⁵² В Северо-Осетинском краеведческом музее экспонируется ружье,

говоря, певец прокомментирует пропетую им песню сказаниями о героях ее.

Вторая и третья редакции близки между собой, сюжеты их в основном совпадают. Однако вторая редакция отличается от третьей большей социальной заостренностью. Действительно, если по вариантам третьей редакции поход Сари-Асланбега на Донифарс объясняется его желанием наказать донифарсцев за то, что они зарезали его двух быков, то во второй редакции быки – лишь повод для нападения. Основная же цель кабардинского князя – дань, которую он жаждет получить от донифарсцев.

Содержание второй редакции следующее.

Кабардинский князь Сари-Асланбег Кайтукии задумал пойти в Дигорию, в Донифарс, за данью. Но как пойдешь к ним без повода. Осетинский алдар Сафарали Караджаев посоветовал ему отправить на Донифарское пастбище Таторс двух своих быков, а потом предъявить Донифарсу свои требования.

Послал Сари Асланбег двух быков на пастбище Таторс и поручил Сафарали Караджаеву следить за ними. Однажды Сафарали не нашел их на пастбище: Есе Кануков из Донифарса, узнав об этих быках, приказал молодежи Донифарса пригнать их, зарезать в честь начала сенокоса и угостить всех донифарсцев.

Услышав о такой дерзости, Сари-Асланбег кликнул клич, собрал своих дружинников и пошел на Донифарс, чтобы наказать донифарсцев и взыскать с них дань.

К нему присоединились осетинский алдар Сафарали Караджаев и балкарский князь Муртазали Биев.¹

Описание появления неприятеля является «общим местом» в песне, и дается оно при помощи развернутого отрицательного параллелизма, в котором враги уподобляются волкам с железной пастью, черному туману.

В конце ущелья осел густой туман.
Это не густой туман,

якобы, принадлежавшее Есе Канукову из Донифарса.

А пар от дыхания коней
Кайтукина Сари Асланбега.
Перед густым туманом два волка с железной пастью.
Это не два волка с железной пастью,
А два всадника.
Один из них Караджаев Сафарали,
А другой – Биев Муртазали.

Остановился отряд кабардинского князя на поляне Мисигон, на земле Донифарса. Послал князь к Есе Катукову послов, которые объявили его волю: собрать в его пользу с донифарсцев дань за семь лет.

На ультиматум князя Есе ответил своим ультиматумом: если князь – добрый гость, то донифарсцы пошлют ему на завтрак свой чурек с сыром, а на обед – мясо с алутоном¹⁵³. Если он не будет доволен этим, то тогда его заключат в подвал Козиевых вместе с черными свиньями.

Утром, когда князь занимался омовением, Есе со своей дозорной башни выстрелил со словами: «Не в него целюсь пока, а в его кувган»¹⁵⁴, – и разлетелся кувган князя на мелкие кусочки. Сари Асланбег послал узнать, в него целился Есе или в кувган. Есе ответил: «Спросите своего князя, что больше – он или его кувгана» Испугался князь, понял, что здесь небезопасно, и приказал седлать коней и скакать домой. Так ни с чем ушел кабардинский князь. С тех пор никто не приходил в Донифарс за данью.

Как и во всех исторических песнях, в «Песне об Есе» в событии участвует не народ, а отдельная личность, героизм которой и воспевается. В песне Есе – главный герой исторического события. Ему приписано отражение вражеской силы, защита Донифарса от притязаний кабардинского князя. Одним метким

¹⁵³ Алутон – особый сорт осетинского пива.

¹⁵⁴ Кувган – кувшин для омовения.

выстрелом в кувган князя Есе повернул вражеский отряд и этим спас честь, свободу Донифарского общества.

В народных же сказаниях и в пересказах песни народная масса является более активной. В варианте М. Гарданова читаем:

Отряд Сари Асланбега расположился в шалашах в Кашкатау. Там между собой говорили:

– Как послушаешь шайтанов донифарских,
То чудеса говорят: что мол, ждут от нас
Сидящие в шалашах Кашкатауа паршеушие кобылы?
А в Донифарсе говорили:
«Свои пашни используем как летние пастбища.
Если будем плохи, то и тогда не станем мерить,
Подобно Хуламу и Авзанге, тебе дань масла овечьим
желудком.
И не мечтай об этом, сын Кайтука».

Донифарсцы полны решимости отстоять свою независимость – пусть Сари Асланбег не ожидает никакой дани. Если осада будет длительной, то они готовы использовать в качестве пастбища свою пахотную землю, лишь бы не выгонять свой скот далеко. Донифарс никогда не уподобится Хуламу и Авзанге (Хулам и Бизенги – два общества соседней Балкарии), которые платят дань кабардинскому князю, отмеряя масло овечьим желудком (последний был, вероятно, определенной мерой дани).

В другом сказании донифарсцы, окруженные тесным кольцом дружины Кайтукина, всю ночь при свете четырех горящих полен танцевали на крыше башни Есе Канукова. Этим самым ввели в страх дружинников князя: «Что же это за народ, который веселится и не обращает внимания на опасность» – удивляются кабардинцы.

О силе и мощи донифарсцев в одном сказании говорится следующее:

Как не быть сильными донифарсцам:
На холме Гагу, говорят, у них

Есть крепость, вроде замка,
И в ней у каждого хранятся зерно
И все, что нужно, на случай необходимости.
Она имеет двенадцать дверей,
И запирают ее железной дверью,
Что находится в башне
Канукова большого Есе.

Таким образом, донифарсцам не страшна никакая осада противника: на случай длительной осады у них в крепости имеются запасы.

Кто же герой песни по своему положению в обществе? В начале песни мы уже чувствуем, что Есе не обычный крестьянин, не рядовой житель Донифарса. Именно он оглядывает с вершины башни земли Донифарса. Он следит за тем, чтобы в пределах Донифарса не появилась посторонняя сила.

Кануков Есе с верхнего этажа башни
Осматривает владения Донифарса.
На севере Таторса увидел он
Двух быков черных.
«Что за чудо
Столько лет на мою землю даже птица не смела прилететь!
А ну-ка, младшие,
Пригоните их сюда». Пригнали младшие быков.
Дигорские ущелья засверкали, заиграли.
«Что это Что за чудо
До сих пор мы видели одно солнце,
Теперь над Донифарсом четыре солнца засветили».
Кануков большой Есе у подножия башни
Зарезал их в честь праздника начала косьбы.

(Архив Г. А. Дзагурова, фонд Т. Гадаева).

Кабардинский князь тоже знает Есе как главу Донифарсского общества, поэтому и посылает именно к нему своих послов и обязывает его собрать дань.

Пойдите-ка к Канукову Есе послами,
Пусть дань за семь лет мне заплатит».

По другому варианту, послы Сари Асланбега – осетинский алдар Сафарали Караджаев и балкарский БийМуртазали – сообщают Есе:

«Кайтукин Сари Асланбег тебе посылает привет,
После привета – обед для его дружины за тобой..
После этого сообщи всему дигорскому ущелью,
Чтобы приготовили дань семилетнюю».

Есе действует как глава общества, чувствующий ответственность за его судьбу. Прежде чем ответить кабардинскому феодалу, он собирает народ.

Есе обратился к народу:
«Донифарсцы, вон в Мисигоне красный орел уселся,
Гоним мы его, он не улетает,
Зерном его маним, он нейдет к нам.
Давайте-ка бросим ему наше железное зерно,
Тогда он или прилетит, или убежит».

Ни в одном варианте Есе не выступает от своего только имени. Его ответ – это ответ донифарсцев.

Приблизься к нам, мы угостим тебя
Чуреком из Мисигонского ячменя,
Твердым сыром Таторского молока.
Если тебе это не понравится,
То положим тебе наш белый хлеб с мясом
Или же пирог с медом.
А если и это не понравится,
Тогда заключим тебя в нижний этаж Кожиевых, вместе
со свиньями.

Народные сказания неоднократно возвращаются к вопросу о положении Есе в Донифарсском обществе и утверждают, что Есе не был алдаром.

«Хецаудзинадæ син кодта, фал сæмæ æлдар нæ уагъта». («Он главенствовал над ними, управлял ими, но алдаров к ним не допускал»).

В одном из сказаний говорится о том, что «отец Есе любил бедный народ, правил им, алдаров к ним не допускал. После смерти отца Есе занял его место, защищал свой народ, свои села, охранял их от враждебной Силы»

Другой певец объясняет особое положение Есе таким образом: «Есе из рода Гагуата. Гагуата не были из благородных, привилегированных, но мужчины этого рода были мужественными и этим себя возвышали, а так они были подобны обыкновенным дигорцам (букв. – на уровне одной головы)... Мужество было в то время главным, и тот, кто был мужественным, тот и держал себя выше».

Однако по историческим данным, как свидетельствует и народная память, Есе Кануков имел самую большую сторожевую башню¹ и замок (галуан). Это неоспоримое доказательство того, что Есе выделялся среди жителей Донифарса не только мужеством, но особым социальным положением.

Есе Кануков напоминает по своему положению, по своей роли в обществе героя другой исторической песни – Айдарука Кабанова, который не был алдаром, но управлял народом соседнего общества – Тапан Дигории, защищал его, творил правый суд, т. е. был старейшиной. Но если с приходом Бадели для жителей Тапан-Дигории окончилась пора управления старейшинами, то Донифарс надолго сохранил свое демократическое устройство. Гагуата (потомки Есе) еще в середине 19 в. претендовали на алдарство. В.Б. Пфафф высказал следующее замечание по этому поводу: «... они, вероятно, гораздо древнее Баделатов, так что словесные преимущества уже утрачены ими»¹⁵⁵.

Нам представляется это иначе: в Донифарсе общественные отношения не доросли до уровня феодальных; в этом замкнутом, несколько обособленном и своим географическим положением уголке они долгое время оставались патриархальными, такими,

¹⁵⁵ Пфафф В.Б. Материалы для древней истории осетин. Сборник сведений о кавказских горцах. Вып. V, 1871. – С. 85.

при которых члены общества равны и подчиняются лишь старейшине, а он для них и третейский судья, и защитник. Актуальная по тому времени, политически важная мысль выражена в цикле «Есе». И в песне, и в сказаниях Есе сокрушается из-за того, что не только Донифарс, но и вся Дигория ослаблены изменой осетинских алдаров, что кабардинские князья приходят, опираясь на поддержку осетинских феодалов, перешедших на их сторону. Это было бедою всего осетинского народа, подвергавшегося двойному гнету – своих и соседних феодалов – вплоть до начала 19 века.

Осетинские феодалы помогали кабардинским князьям не безвозмездно – они получали от кабардинских князей земли на плоскости.

Интересные данные приведены в материалах, записанных от сказителя Х. Караджаева в 1935 г. Рассказчик является потомком Сафарали по прямой линии. Не отрицая позора того факта, что его предок был проводником Сари-Асланбега, он находит ему исторически обусловленное оправдание:

«Во времена Сафарали Кайтукин Сланбег был кабардинским князем (царем). И если бы он, Сафарали, не связал себя с этим сильным феодалом, то Кайтукин эти земли ему не отдал бы».

Осетинская поговорка: «Мæсуг ахе дорæй састæуй» (букв, башня своим камнем разрушается) – повторяется из варианта в вариант. Она в большой степени выражает идейное содержание песни: осетинские алдары, вступая в союз с кабардинскими князьями, разрушают силу и мощь своего народа, помогают внешнему врагу эксплуатировать население, захватывать его богатства. Поговорка в песне употребляется как укор Есе Сафарали Караджаеву:

«Пусть бог не поможет тебе, Каражаева сын Сафарали,
Разрушающий башню своим камнем» (т. е. помогающий врагам народа своего).

Иногда певец от своего имени укоряет изменников, дает им сатирическую характеристику.

Вон из конца ущелья темный туман приближается.
В тумане появились сначала два волка с железной пастью.
Это – не два волка с железной пастью,
Это – слуги Сари Асланбега.

«Ефсаенцъух» – определение, неперебиваемое на русский язык одним равнозначным словом, описательно означает: «волк с железной пастью» и содержит в себе одновременно несколько понятий: жадность, жестокость, сила. В данном контексте оно отрицательно характеризует героев, как людей, готовых с жестокостью наброситься на мирных жителей Донифарса. Здесь же дается еще одно определение – фæсдзæуин. Это слово в языке имеет значение: «последователь», «слуга»; употребленное сатирически означает: «прихвостень»¹. Если в песне Сафарали только назван прихвостнем Сари Асланбега, то его роль прихвостня кабардинского феодала раскрывается в сказаниях.

В ряде вариантов Сафарали – советчик князя. Именно он подсказал Сари Асланбегу повод для прихода в Дигорию.

В варианте Т. Туганова Сари Асланбег заранее извещает Сафарали о своем прибытии, и он ставит специальные шатры для войск и специальную коновязь для княжеского коня.

Сатирическое изображение отрицательных героев подтверждается и другими вариантами:

Ой чудеса! Кто же эти три всадника?
Переднего узнал – это же Каражаев
Сафарали, кто постарел в поисках угощения дарового.
А это кто будет?
И его узнал он. «Думал я, кто это?»
Это же Биев Муртазали, кто постарел, прислуживая
Князю с кувганом»

Сафарали награждается такими эпитетами, которые дают ему отрицательную социальную характеристику: «адаәмхуар» – «ненавидящий народ», в буквальном переводе – «людоед». «Цъуххæссæг» – «доносчик», «кæсæгæн надамонаг» – «проводник кабардинцев» и т. д.

Песня не ограничивается тем, что заклеимила Сафарали, она с насмешкой обращается к нему – ведь такой неудачной была его миссия:

Пастбище нашего скота – Таторс.
Сын Караджая, оттого что ты смотришь на него,
У тебя поседела твоя черная борода и
Побелел правый глаз.
Сын Бипа, доиифарсцы тебе говорят –
Позор ходить по следу князя, подобно собаке.

Предатели народа сильны до тех пор, пока рядом с ними отряд Сари Асланбега. Но ведь «вода идет, а песок остается» (дон цауй, азмесæ ба изайуй) – говорит певец, вводя пословицу в песню. Подобно этому уйдет князь Кайтукин, а Караджаев останется в Осетии, и несдобровать ему, не уйти от Есе, от донифарсцев. Они «замутят его питьевую воду», т. е. сумеют причинить ему ощутимые неприятности.

Пусть бог не простит тебе,
Караджая сын Сафарали,
Тот, кто своим камнем
Свою же крепость разрушает.
Я живу у истока твоей реки,
И твою питьевую воду
Я сделаю мутной ногами своих коней,
Сын Бийа Муртазали,
А ты что делаешь
С дигорских гор в горы Балкарии
Я не разрешу везти зерно,
И твои маленькие дети
Умрут с голоду.

Итак, не только героизм человека, отстаивавшего независимость своего народа, воспевает песня. Она насыщена большим социальным смыслом: противником свободного Донифарса является не кабардинский народ, а владетельный кабардинский князь, не просто Караджаев Сафарали, а осетинский алдар Караджаев. Не случайно

в сказаниях подчеркивается та мысль, что герой ее Есе – не алдар.

Если бы Есе был алдаром, он, подобно другим осетинским феодалам, сумел бы договориться на выгодных для себя условиях с Сари Аслаибегом и заставил бы зависимый от него народ выплатить дань. Есе защищал донифарсцев от посягательств как иноземных, так и своих, местных алдаров. И именно это сделало его настолько популярным, что песня о славном Есе Канукове из Донифарса звучит с начала 18 века до сих пор.

*Т. А. Хамицаева*¹⁵⁶

2. Воспоминания Константина Христофоровича Канукова об Есе Канукове¹⁵⁷

«Я, Константин Христофорович Кануков, житель гор. Тбилиси, слышал предание об Есе Канукове (предок от меня седьмой) от отца в детстве, приблизительно после 20-х гг. Почему оно мне так запомнилось?

В 1916 году к отцу попало из Турции ружье Есе. Вокруг этого ружья были разговоры. Отец рассказывал и нам и родственникам, каким образом ружье это попало в Турцию, кто был его владельцем, почему оно знаменито и ценно для отца.

В Донифарсе (в Дигории), откуда происхождением Есе, т.е. предок наш, был случай с этим ружьем. Кабардинские феодалы хотели поработить Дигорию и все ближайшие села, которые располагались возле границы. Есе Кануков имел стычку с ними и, можно сказать, отучил их вообще устраивать набеги, грабить села.

Есе Кануков находился в крепости. Перед вечером кабардин-

¹⁵⁶ Хамицаева Т. А. Историко-песенный фольклор осетин. Орджоникидзе, 1973. – С. 106-111.

¹⁵⁷ Константин Христофорович слышал эту историю от отца – Христофора Канукова.

ский князь – сын Сар-Асламбека – остановился невядалеке со своей ратью, послал своего гонца к Есе и просил, чтобы он предоставил пищу ему, людям, лошадям и устроил ночлег. Есе отослал гонца обратно и сказал:

– Спросите вашего князя: он в качестве кого пожаловал сюда? Если он пожаловал в качестве гостя, то ему как гостю все будет предоставлено. Если же в качестве насильника – то мы еще посмотрим.

Гонец вновь вернулся от кабардинского князя, мол, ты как хочешь понимай (в качестве гостя я пришел или насильника), но чтобы все, что я перечислю, было к моим услугам. Есе ответил, мол, «я буду находиться в крепости и, чтобы ты в темноте нашел крепость, я на четырех углах башни зажгу бревна для освещения дороги ко мне, а утром я сделаю три выстрела из ружья».

Ночью князь не решил подойти, а утром стал молиться. Есе его увидел с крепости, сделал первый выстрел и попал ему в кувган, которым он мыл руки и ноги как магометанин. Попал в кувган – и у князя в руке осталось только горлышко. Князь видит, что в него стреляют – сел на лошадь и стал скрываться. Вдогонку Есе выстрелил второй раз, попал в чалму и сбил ее, но в третий раз не успел, т.к. князь спрятался за бугор.

Князь вновь послал утром гонца к Есе, мол, «я вижу, что ты герой; но ни мой отец Сар-Асламбек, ни мои братья никогда не уходили битыми из набегов и мне таким битым возвращаться домой нельзя. Давай помиримся и братьями разойдемся, и покажи, пожалуйста, из чего ты в меня стрелял».

Есе спустился с ружьем с крепости и подошел к нему. Тот первым долгом хотел взять ружье посмотреть, но ружье оказалось тяжелым и выпало у него из рук. Есе подхватил ружье, показал ему и предъявил свои условия:

– Я с тобой могу помириться только в том случае, если ты будешь жаловать ко мне в качестве гостя. Вот если ты дашь такое слово, что ни один кабардинец с вражеской целью не переступит

нашу границу, не ступит на нашу землю, то – вот моя рука и будем братьями.

Тот согласился и дал слово, что никогда больше с вражеской целью не переступит границу Донифарса, Дигории. На этом они помирились и разошлись.

Некоторое время спустя, часть фамилии Кануковых переселилась в Турцию и забрала ружье с собой, где оно находилось до 1916 года. После 1916 года, во время войны с Турцией, дядя – Василий Ильич Кануков – служил во втором пограничном полку, который был включен в корпус Баратова. Отец, узнав, что дядя направляется в сторону Бейтлиса у озера Ван, где в поселениях жили Кануковы, сказал ему, чтобы он обязательно нашел это ружье. Самому ему туда было трудно попасть ввиду войны, а ружье могло пропасть. Василий Ильич попал в это селение, нашел Кануковых, нашел ружье и старику объяснил, что у него есть брат, который сохраняет фамильные реликвии. Старик сказал, что, мол, «у меня таких наследников нет, чтоб сохранить это ружье, и если у тебя есть такой брат, который любит фамильные реликвии, помнит и хранит многие реликвии, то вот это ружье ему повези, чтобы оно не пропало, а чтобы попало обратно в Осетию. Повези, подари ему и скажи, чтобы он это ружье хранил».

Такова эта легенда, которую мне передал отец, и которую я вкратце могу рассказать.

*К. Х. Кануков*¹⁵⁸

¹⁵⁸ НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 117, д. 379. – С. 5.

3. Предание о ружье Есе Канукова

Часть, ветвь Кануковых, которая отделилась и перешла в Турцию, увезла это ружье. Отец мой, конечно, интересовался его судьбой, разыскивал, и в конце концов узнал, что оно находится около озера Ван в поселении осетин.

Отец сам собирался поехать, но война с Турцией помешала ему. Он все-таки ждал, когда закончится война, чтобы привезти его обратно в Осетию. Брат его – Василий Ильич Канунов – находился в отпуску, а потом обратно поехал на фронт. Он служил во втором пограничном полку, который был включен в корпус Баратова, и путь которого проходил как раз мимо этого поселения.

Отец попросил брата, что, «раз ты туда попадешь, то обязательно это ружье привези». Он это ружье разыскивал. Нашел Канукова, у которого находилось ружье, зашел к нему и стал рассказывать старику, что вот у меня брат любит очень своих предков. Вот башня, например, Есе Канукова развалилась, а он ее реставрировал. Вот ружье как будто бы где-то здесь в Турции находится и он хотел бы, чтобы это ружье попало туда... в крепость – в Осетию. В общем, чтобы не пропало. Старик даже прослезился и сказал, что у меня таких наследников нет, чтобы это ружье сохранить, но если у тебя есть такой брат, ты это ружье повези ему, чтобы оно не пропало здесь в Турции, и скажи, что от меня. Пусть он хранит для поколения. Василий Ильич Кануков взял это ружье, привез отцу. Жили мы тогда в Хашурах, в Грузии, и приблизительно с 1916 года это ружье сохранялось у нас, затем передано в дар Музею краеведения Северной Осетии.

К. Х. Кануков¹⁵⁹

¹⁵⁹ НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 117, д. 379. – С. 6.

4. Комментарий к архивному источнику по поводу датировки жизни Есе Канукова

Запись составлена в 1950 году. От Есе автора отделяет 7 поколений, если грубо каждому определить по 33 года, Есе жил около 230 лет назад, т.е. в первой четверти 18 века. Это подтверждается и историческим фактом: упомянутые в песне С. Каражаев и А. Кайтукин были свидетелями при определении границ владений узденя И. Урузбиева в 1715 году, о чем сообщает Л. И. Лавров в «Эпиграфических памятниках Северного Кавказа» (М. 1968. Ч.2. С.50).

Как известно, ручное огнестрельное оружие еще в XVII веке не имело доминирующего положения в военном деле, пика оставалась даже в европейском деле «царицей оружия». По словам Фернана Броделя, перемены стали «возможны лишь после появления ружья – усовершенствованного мушкета, изобретенного в 1630 году и поставленного на вооружение французской армией в 1703 году¹⁶⁰.

Помня, что новые виды оружия распространяются по каналам культурного обмена довольно быстро, можно предполагать достоверность сведений и о ружье Есе Кануков. Качественное оружие издавна было в почете у горцев Кавказа, особенно им дорожили социальные верхи общества, не жалевшие никаких средств на его приобретение. В их руках были сосредоточены ценнейшие образцы оружия.

Несколько слов необходимо сказать об ономастике в рассматриваемых песнях и преданиях о Есе Кануков. Отмечу, что вся топонимия довольно точно идентифицируется с конкретными местами в горной Дигории. В источниках отмечены: перевал Бафон (*Баѳони аѳцаг*), бывшие пашни Донифарса – *Мисигон*, с

¹⁶⁰ Бродель Ф. Структуры повседневности: возможное и невозможное. М., 1986. С. 418

протекающей по ним одноименной рекой Мисигонидон, башня в с. Донифарс – *Есей мæсуг*, пастбищные и покосные участки с. Задалеск – *Моргæ* и другие. А. Дз. Цагаевой записан в районе с. Донифарс топоним «Æлдаррезæн циртдзæвæн / Место, где дрожал (от страха) алдар», который, по сведениям ее информаторов, якобы был связан с описанными выше событиями.

Исторические песни осетин-дигорцев показывают, что попасть в Дигорское ущелье в те далекие времена можно было только через перевал Бафон. Например, в «Дигори зæронд зар» говорится: «Поставим на Бафонском перевале охрану для собственной безопасности // Остерегаясь кабардинских Биаслановых // В Дигорию в одном месте был проход, по перевалу Бафон». Следы старой дороги, которая также называется *Бæфойнæ* // *Бæфон*, сохраняются недалеко от поляны *Моргæ*. Она проходит от с. Задалеск к теснине ущелья по правому берегу р. Урух, много выше современной дороги.

Таким образом, анализ фольклорных текстов, широкого круга архивных документов, музейных коллекций и ранее неизвестных осетинским фольклористам балкарских версий, позволяет с максимальной полнотой восстановить историю Есе Канукова.

Вилен Уарзиати¹⁶¹

¹⁶¹ Вилен У. Избранные труды. Книга первая. Этнология. Культурология. Семиотика. Владикавказ, 2007. – С.360-389.

Комментарии к антропонимам

Астанта [Астантæ] – несколько фамилий в Дигорском ущелье, возводящие свое происхождение к первопредку Астану. У Астана было три сына: Тараз, Гагу и Дзандар. От Дзандара произошли фамилии, считающие себя непосредственными потомками Астана (Астанта): Скодтаевы [Скъодтатæ], Цакоевы [Цакъотæ], Гависов [Гæуистæ], Цебоевы [Цъебойтæ], Тепсикоевы [Тепсихътæ], Цоковы [Цохътæ], Оказовы [Охъазтæ], Тавасиевы [Тауаситæ], Налоевы [Налойтæ], Гулуевы [Гулутæ], Залеевы [Залетæ], Гасановы [Гасантæ]. Со временем потомки Бадели стали привилегированным сословием в Тапан-Дигории.

Баделиата [Баделиатæ] – несколько фамилий в Дигорском ущелье, возводящие свое происхождение к первопредку Бадели: Абисаловы [Абисалтæ], Битуевы [Битутæ], Тугановы [Туйгъантæ], Кабановы [Хъабантæ], Каражаевы [Хъарадзаутæ], Чегемовы [Чегемтæ].

Биаслановы [Биаслантæ] – Гелестановы, потомки родоначальника кабардинских князей Инала, правивших в Малой Кабарде.

Биев [Бийи-фурт] – балкарский таубий (князь) из Черекского ущелья.

Гагуата [Гагуатæ] – несколько фамилий в Дигорском ущелье, возводящие свое происхождение к первопредку Гагу: Кануковы [Хъанухътæ], Кобегкаевы [Кобегкатæ], Кабановы [Хъабантæ], Найфоновы [Найфонтæ], Алиевы [Алийтæ], Хорановы [Хорантæ].

Кайтукины [Хъайтухътæ] – потомки родоначальника кабардинских князей Инала, правивших в Большой Кабарде.

Тамбиев [Тамбити] – кабардинский дворянин из рода Гнардуковых в Большой Кабарде.

Тарион [Тæрион] – фамилия сподвижника Есе Канукова Тулабека Тарион (вариант: Тулайон), от которого произошли со-

временные осетинские фамилии: Адаевы [Уæдатæ] и Кульчиевы [Хъулчитæ].

Таусолтановы [Таусолтантæ] – потомки родоначальника кабардинских князей Инала, правивших в Малой Кабарде.

Царгасата [Цæргæсатæ] – несколько фамилий в Дигорском ущелье, возводящие свое происхождение к первопредку Царгасу: Кантемировы [Хъантемуртæ], Таймазовы [Таймазтæ], Карабугаевы [Хъарабугъатæ]. Со временем потомки Царгаса стали привилегированным сословием в Стур-Дигории.

Словарь географических терминов

Асское ущелье [Ассий ком] – небольшое ущелье севернее Лезгора, через которое можно было пройти по узкой тропинке на равнину.

Ахсарисар [Æхсæрисæр] – местность и село на правом берегу р. Ираф, южнее с. Хазнидон.

Бафонский перевал [Бæфони æфцæг] – перевал у подножия одноименной горы в окрестностях Задалеска, по которому проходила дорога из Дигорского ущелья на равнину.

Бештау [Бестау] – гора в окрестностях современного города Пятигорск.

Большая Кабарда [Устур Кæсæг] – историческая часть Кабарды, делившаяся на Малую и Большую Кабарду.

Вакац [Уæхъæцæ] – село в Тапан-Дигорском обществе, на левом берегу р. Сонгутидон. В этом селе проживали Тугановы, южнее с. Махческ.

Дзинага [Дзинагъа] – село на правом берегу р. Караугом, восточнее с. Стур-Дигора.

Донифарс – село в Дигорском ущелье. До конца XIX в. – центр Донифарского общества.

Задалеск [Задаæлескæ] – село в начале Дигорского ущелья.

Ираф [Ирæф] – река в Дигории, образующаяся от слияния рек Стур-Дигоридон и Сонгутидон возле Мацута и впадающая в реку Терек.

Каражаево [Хъарадзаути гъæу] – равнинное село на левом берегу реки Ираф, вотчина Каражаевых, современное село Хазнидон Ирафского района РСО-Алания.

Кодах [Къодахи будур] – поляна на правом берегу р. Ираф, между с. Хазнидон и с. Ахсарисар.

Кумбулта [Къумбултæ] – село в Донифарском обществе.

Лезгор – село в Донифарском обществе. Лезгор делилось на два села – Верхнее и Нижнее.

Махческ [Маэхческæ] – село на левом берегу р. Сонгутидон, исторический центр Тапан-Дигорского общества.

Мацута [Мæцутæ] – местность у слияния рек Стур-Дигоридон и Сонгутидон, современный поселок Мацута. Исторически на территории Мацута находилось склеповое кладбище сс. Верхний и Нижний Нар, а также Нартовский нихас, где проходили межущельские народные собрания, съезды.

Мисигон – плоскостной участок выше с. Донифарс.

Мисир – Египет

Морга [Моргæ] – роща с небольшой поляной ниже с. Задалеск. Там же находится одноименная пещера, в которой, по преданиям, Нана Задалеская спасла детей во время нашествия полчищ Тимур-ленга.

Нар [Нарæ] – село в Дигорском ущелье, на правом берегу р. Ираф, возле п. Мацута.

Пахсан – Баксан. Исторически дигорцы Пахсаном называли территорию, прилегающую к Баксанскому ущелью и реки Баксан в Кабардино-Балкарии.

Стур-Дигора [Стур-Дигорæ, Устур-Дигорæ] – село на левом берегу р. Стур-Дигоридон (Харесидон), исторический центр Стур-Дигорского общества.

Сугдаскатта [Сугъдæскъæттæ] – местность между Мацута и Донифарсом.

Тапан-Дигория [Тъæпæн-Дигорæ] – в исторических преданиях дигорцев Тапан-Дигорией называется равнинная часть исторической Алании. В XVIII – начале XX вв. Тапан-Дигорией называлась часть Дигорского ущелья, так называемое Тапан-Дигорское общество, занимавшее территорию от с. Фаснал до с. Задалеск. Основателем Тапан-Дигорского общества считается Дигор-Кабан [Дигор-Хъабан], переселившийся с равнины с большой группой людей, из-за чего и территорию, которую заняли люди Дигор-Кабана, называли Тапан-Дигорией. В настоящее время Тапан-Дигорией чаще называют равнинную часть Дигории.

Татартуп [Тәтәртуп] – местность возле с. Эльхотово, на левом берегу р. Терек. Исторически почитался осетинами, кабардинцами и чеченцами как священное место. В осетинском пантеоне небожителей Татартуп считается покровителем равнинных осетин. Клятва, принесенная у Татартупа не могла быть нарушена ни одной стороной.

Таторс [Тәторс] – альпийские луга на северных склонах Дигорского ущелья у подножия горы Уаза, принадлежавшие Донифарскому обществу.

Уаза (Ваза) – гора в Дигорском ущелье, над Донифарсом, на высоте 3529 м. Уаза у дигорцев почитается как священная гора. У подножия Уаза находится одноименный перевал, через который пролегает путь из Донифарса на равнину.

Хазнидон – современное название селения Каражаево.

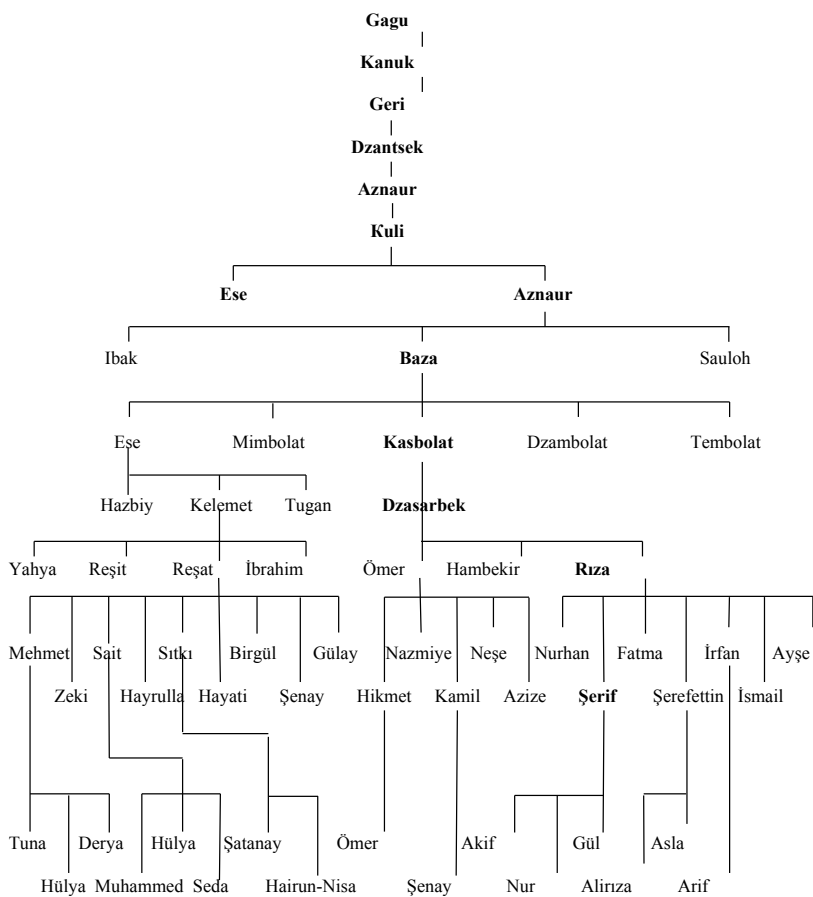
Харан [Хæрани туппур] – курган у входа в Дигорское ущелье.

Хъанухъти муггаги къабазæ

Kanukta Sülalesinin Şeceresi

Родословная Кануковых

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ KULLANILAN KAYNAKLAR

Гецати Афæхъо. Дигори коми мугтæгти равзурд. Дзæуæгигъæу, 1999. – С. 225. [*Gecati Afæqo.* Digori komi mugtægti ravzurd. Dzæuægighæu, 1999. – S. 225].

Дедегкати Дзанболат. Тауæрæхътæ æма аргъæуттæ. Дзæуæгигъæу, 2008. – С. 75-80. [*Dedegkati Dzanbolat.* Тауæрæхътæ æма arghæuttæ. Dzæuægighæu, 2008. – S. 75-80].

Ирон адæмон сфæлдыстад. Дыууæ чиныгæй. Фыццаг том / Сарæзта йæ Салæгаты Зоя/. Дзæуджыхъæу, 2007. – С. 502-503. [Iron adæmon sfældystad. Dyuuæ chinygæj. Fyccag tom /Saræzta jæ Salægaty Zoya/. Dzæudzhyqæu, 2007. – S. 502-503].

Миллер Вс. Ф. Дигорские сказания. М., 1902. – С. 1-6. [*Mil-ler Vs. F.* Digorskiye skazaniya. M., 1902. – S. 1-6].

Песни далеких лет. Осетинская народная поэзия /Составители: З.М. Салагаева, Т.А. Хамицаева/. Орджоникидзе, 1974. [Pesni dalekih let. Osetinskaya narodnaya poeziya /Sostaviteli: Z. M. Salagaeva, T. A. Hamitsaeva/. Orconikidze, 1974].

Уæдæти Хъубади. Тауæрæхътæ, аргъæуттæ æма дигорон царди хабæрттæ. Дзæуæгигъæу, 2012. – С. 40-47. [*Uædæti Qubadi.* Tauræqtæ, arghæuttæ æма digoron cardi habærttæ. Dzæuægighæu, 2012. – S. 40-47].

Уарзиати, В.С. Избранные труды. Книга первая. Этнология. Культурология. Семиотика. Владикавказ, 2007. – С. 360-389. [*Uarziati V.* İzbrannıye trudi. Kniga pervaya. Etnologiya. Kulturologiya. Semiotika. Vladikavkaz, 2007. – S. 360-389].

Хамицаева, Т.А. Историко-песенный фольклор осетин. Орджоникидзе, 1973. – С. 106-111. [*Hamitsayeva T. A.* İstoriko-pesenny folklor osetin. Orconikidze, 1973. – S. 106-111.].

НА СОИГСИ. Ф. Дзагурова Г.А., п. 12, д. 1. – С. 44-48. [NA SOİGSI. F. Dzagurova G. A., p. 12, d. 1. – S. 44-48].

НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 117, д. 420. – С. 60. [NA SOİGSİ. F. folklor, p. 117, d. 420. – S. 60].

НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 117, д. 379. – С. 5-6. [NA SOİGSİ. F. folklor, p. 117, d. 379. – S. 5-6].

НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 12, д. 126. – С. 72-74. [NA SOİGSİ. F. folklor, p. 12, d. 126. – S. 72-74].

НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 133, д. 345/3. – С. 94. [NA SOİGSİ. F. folklor, p. 133, d. 345/3. – S. 94].

НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 18, д. 15. – С. 328-332. [NA SOİGSİ. F. folklor, p. 18, d. 15. – S. 328-332].

НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 6, д. 13. – С. 14-17. [NA SOİGSİ. F. folklor, p. 6, d. 13. – S. 14-17].

НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 8, д. 15. – С. 322-324. [NA SOİGSİ. F. folklor, p. 8, d. 15. – S. 322-324].

НА СОИГСИ. Ф. фольклор, п. 9, д. 17. – С. 86. [NA SOİGSİ. F. folklor, p. 9, d. 17. – S. 86].

НА СОИГСИ. Фонд Дзагурова Г.А., оп. 1, дело 13. – С. 34-38. [NA SOİGSİ. Fond Dzagurova G.A., op. 1, d. 13. – S. 34-38].

ЦГА РСО-Алания. Ф. 291, оп. I, д. II. л. – 162-163. [CGA RSO-Alaniya. F. 291, op. I, d. II. l. L. – 162-163].

Донифарс - башня Кануковых

Ружье Есе Канукова

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДУРА	10
ДОНИФАРС	10
I-АГ ХАЙ. ХЪАНУХЪТИ МУГГАГИ РАНТÆСТ	21
1.1. Гагуати рантæст	21
1.2. Гагуати фæззинд Донифарси	21
1.3. Гагуатæ кæмæй исæнтæстæнцæ	23
1.4. Хъанухътæ	23
II-АГ ХАЙ. ХЪАНУХЪТИ ЕСЕ ÆМА ХЪАЙТУХЪТИ САРИ-АСЛÆНБЕГ	25
2.1. Хъанухъти Азаухани зар	25
2.2. Фудфун зар	26
2.3. Сари-Асланбег зар	27
2.4. Донифарси Хъанухъти Устур Есей зар	31
2.5. Есей зар	36
2.6. Кæсгон æлдари æрбалæбурд Донифарсмæ	44
2.7. Есе æма кæсгон æлдарбæл зар	50
2.8. Есе æма Сари-Асланбег зар	52
2.9. Биасланти æрбалæбурд Дигорæмæ	56
2.10. Хъанухъти Есей хабар	63
2.11. Хъанухъти Елхъани зар	64
III-аг ХАЙ. Хъанухъти Есе æма Хъубадтæ	66
3.1. Дигорæ æма Донифарс – æзнæгтæ	66
3.2. Хъанухъти устур Есе æма Хъубадти Тазæрети зар	68
3.3. Хъанухъти Есе куд фезнаг æй Хъубадти хæццæ	71
3.4. Хъубадти Тазæрет æма Донифарси зар	75
3.5. Хъанухъти Есей æфсæндуари басаст	79
IV-аг ХАЙ. ХЪАНУХЪТИ ЕСЕ – ПАДДЗАХИ НИХМÆ ТОХÆГ	82
4.1. Есе – Донифарси уоли	82
4.2. Донифарси бадзурд Кæсæги хæццæ	84
4.3. Донифарси тох паддзахи æфсади хæццæ	85
4.4. Хъазахъ Донифарсмæ куд æрбалæбурдта	87
ÆНХАСÆН ФИНСТУАЦТÆ	88
1. Хъанухъти Есей зар	88
2. Хъанухъти Христофори фурт Константины имисуйнæгтæ Хъанухъти Есей туххæй	97
3. Хъанухъти Есей топпи хабар	100
4. Есе кæд цардæй, уой туххæй архивти финстæг æвзаргæй	101

ÖNSÖZ YERİNE	104
DONİFARS	108
I. BÖLÜM. KANUKTA SÜLALESİNİN KÖKENİ	119
1.1. Gaguatalar'ın Kökeni	119
1.2. Donifars'ta Gaguata Sülalesinin Ortaya Çıkışı	119
1.3. Gaguatalar Kimden Türediler	120
1.4. Kanuktalar	121
II. BÖLÜM. ESE KANUKTİ İLE SARI ASLANBEG KAYTUKO	122
2.1. Azau-han Kanukti Şarkısı	122
2.2. Uğursuz Rüya Hakkında Şarkı	123
2.3. Sarı Aslanbeg Şarkısı	125
2.4. Donifarlı Büyük Yese Kanukti Şarkısı	128
2.5. Yese Şarkısı	133
2.6. Kabardeg Prensinin Donifars'ı Basması	139
2.7. Yese İle Kabardeg Prensi Şarkısı	144
2.8. Yese İle Sarı Aslanbeg Şarkısı	146
2.9. Biaslan-oğulları'nın Digorya Seferi	148
2.10. Yese Kanukti Menkıbesi	153
2.11. Yelkan Kanukti Şarkısı	154
III. BÖLÜM. YESE KANUKTİ İLE KUBADTALAR	156
3.1. Digorya ve Donifars'ın Düşmanlığı	156
3.2. Büyük Yese Kanukti İle Tazret Kubadti Şarkısı	158
3.3. Yese Kanukti Kubadtalar'ın Düşmanı Nasıl Oldu	161
3.4. Tazret Kubadti ve Donifarlılar Şarkısı	165
3.5. Yese Kanukti'nin Demir Kapılarının Yıkılışı	170
IV. BÖLÜM. YESE KANUKTİ'NİN AYAKLANMA ÖNDERLİĞİ	173
4.1. Donifars'ın Yöneticisi Yese	173
4.2. Donifars İle Kabarda Arasında Sözleşme	175
4.3. Donifars'ın Çar Ordusuyla Çarpışması	176
4.4. Kazaklar Donifars'a Nasıl Saldırdılar	177
Ek. MAKALELER VE BELGELER	179
1. Yese Kanukti Şarkısı	179
2. Konstantin Hristoforoviç Kanukov'un Yese Kanukti İle İlgili Hatıraları	190
3. Yese Kanukti'nin Tüfeği İle İlgili Efsane	193
4. Yese'nin Yaşadığı Dönemin Tarihlenmesi Konusunda Arşiv Belgesine Yorum	194
Sülale ve Kişi Adlarıyla İlgili Açıklamalar	196
Yer Adlarıyla İlgili Açıklamalar	198

СОДЕРЖАНИЕ

Вместо предисловия	202
Предисловие	206
Донифарс	206
ЧАСТЬ I. ПРОИСХОЖДЕНИЕ ФАМИЛИИ КАНУКОВЫХ	217
1.1. Происхождение Гагуата	217
1.2. О появлении в Донифарсе рода Гагуата	217
1.3. От кого произошли Гагуата	219
1.4. Кануковы	219
ЧАСТЬ II. ЕСЕ КАНУКОВ И САРИ-АСЛАНБЕГ КАЙТУКИН	221
2.1. Песня об Азаухане Кануковой	221
2.2. Песня о зловещем сне	222
2.3. Песня о Сари-Асланбеге	224
2.4. Песня о великом Есе Канукове из Донифарса	227
2.5. Песня о Есе	232
2.6. Набег кабардинского князя в Донифарс	240
2.7. Песня о Есе и кабардинском князе	245
2.8. Песня о Есе и Сари-Асланбеге	247
2.9. Поход Биаслановых в Дигорию	249
2.10. Сказ о Есе Канукове	255
2.11. Песня о Елкане Канукове	257
ЧАСТЬ III. ЕСЕ КАНУКОВ И КУБАТИЕВЫ	258
3.1. Дигория и Донифарс – враги	258
3.2. Песня о Великом Есе Канукове и Тазрете Кубатиеве	261
3.3. Как Есе Кануков стал врагом Кубатиевым	264
3.4. Песня о Тазрете Кубатиеве и Донифарсе	268
3.5. Сокрушение железных врат Есе Канукова	272
Часть IV. Есе Кануков – предводитель восстания	275
4.1. Есе – Донифарси уоли	275
4.2. Договор между Донифарсом и Кабардой	277
4.3. Битва Донифарса с царскими войсками	278
4.4. Как казаки вторглись в Донифарс	279
Приложение	281
Статьи	281
1. Песня о Есе Канукове	281
2. Воспоминания Константина Христофоровича Канукова об Есе Канукове	291
3. Предание о ружье Есе Канукова	294
4. Комментарий к архивному источнику по поводу датировки жизни Есе Канукова	295
Комментарии к антропонимам	297
Словарь географических терминов	299
Использованные источники. Kullanılan Kaynaklar	303

Научное издание

Есе Кануков

Книга издана в авторской редакции

Технический редактор *А.Ю. Цопанова*

Дизайн обложки *Е.Н. Макарова*

Компьютерная верстка *А.В. Черная*

Подписано в печать 14.07.2017. Бум. тип. №1.

Гарнитура шрифта Times. Усл. п. л. 18,3.

Печать цифровая. Формат 60×84 $\frac{1}{16}$.

Тираж 100 экз. Заказ №119.

ФГБУН Северо-Осетинский институт гуманитарных и социальных исследований
имени В.И. Абаева ВНЦ РАН и РСО–А

362040, РСО–Алания, г. Владикавказ, пр. Мира, 10

<http://www.izvestia-soigsi.ru>

Отпечатано ИП Цопановой А.Ю.

362002, РСО–Алания, г. Владикавказ, пер. Павловский, 3